STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00804

GEBRENTE TRIT

Zusman Segalowitch

•

Permanent preservation of this book was made possible by
Aaron & Bernice (nee Sperling) Seiden
in memory of
beloved parents, Herman & Jeannette Sperling

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ז. סעגאלאָוויטש

געבראָכענע טריט

די הכנסה פונעם בוך איז באשטימט פאר
דער הילפס־ארבעט פונעם פוילישן יידנטום.

דאָס פּוילישע ייִדנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראַל־פאַרבאַנד פון פּוילישע ייִדן
אין אַרגענטינע

רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מארק טורקאָוו: מלכה אָווּשיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
3) וו. גראָסמאַן־י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
4) פּרץ גראַנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספאַרקויפט)
5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש
6) זרובבל: באַרג חורבן (קאַפּיטלען פּוילן) (אויספאַרקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
8) ד"ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (איינדרוקן פון א רייזע)
9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
11) ד"ר מאיר באַלאַבאַן: די ייִדן־שטאָט לובלין
12) ישראל אפרת: היימלאָזע ייִדן
13) ד"ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
15) ד"ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראַדנע: פּליטים
18) ש. קאַטשערגינסקי: פּאַרטיזאַנער גייען!... (ווילנער געטאָ)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאַידאַנעק
21) יעקב לעשצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
טאַניאַ פוקס: א וואַנדערונג איבער אָקופּירטע לענדער
יאָנאַס טורקאָוו: אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
שלמה וואַגאַ: חורבן טשענסטאָכאָוו
א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
ר. שושנה־קאַהאַן: אין פייער און פלאַמען (טאָגבוך)
לעאָ פינקעלשטיין: מגילת פּוילן
רחל ה. קאָרן: לידער

ז. סעגאלאָוויטש

געברענטע טריט

איינדריקן און איבערלעבונגען פון א
פליטים־וואנדערונג

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
פארלאגס־לייטונג: א ב ר ה ם מ י ט ל ב ע ר ג
בוענאָס איירעס, 1947

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE
COPYRIGHT BY
Z. SEGALOWICZ, 1947

Z. Segalowicz

GEBRENTE TRIT

(Pasos candentes)

Buenos Aires, 1947

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
INDUSTRIA ARGENTINA

אינהאַלט:

I. מיין לעצטער פּרייטיק אין ווארשע — 7

II. די נאכט פון אוועקגיין — 18

III. דער צוג פון די זשורנאַליסטן — 40

IV. מענטשן אויפן שאָסיי — 58

V. אין ראָוונע — 77

VI. אין קאָוונע — 101

VII. אין קאראהאָד פון די פּליטים — 113

VIII. קאפע „מאָניקאָ" — 129

IX. ביים פארפרוירענעם ניעמאן — 147

X. מיט די רוסן — 160

XI. אויטאָביאָגראפיעס — 178

XII. זיי־געזונט, קאָוונע — 202

XIII. אין מאָסקווע און אין אָדעס — 214

XIV. אין תל אביב — 231

I

מיין לעצטער פרייטיק אין ווארשע

איך קאָן זיך נישט מוחל זיין, וואָס אין יענעם טאָג, אין טאָג פון מלחמה־אויסברוך, בין איך געווען צופיל פארנומען מיט זיך. איך האָב יענעם טאָג צופיל געטראכט וועגן די שרעקן, וואָס אונדז דערוואַרטן. אין אזא טאָג האָט מען געדארפט מער קוקן, מער זען, אָנקוקן אלץ און זיך געזעגענען מיט אלץ...

די לעצטע טעג פון ערב־מלחמה איז שוין קיינער פון אונדז נישט איינגעזעסן אין דער היים. די אומרואיקייט האָט אונדז ארומגעטראָגן פון רעדאקציע אין ליטעראטן־פאראיין, פון פאראיין אין קאפע. מיר האָבן געזוכט חברים, באקאנטע, מיר זענען אלע אזוי ווי צעדולט און נאריש געוואָרן אין אָפּווארטונג פון גרויסן אומגליק און יעדער איינער האָט גע־טראכט, אז דער צווייטער איז קליגער און ווייסט מער... די ראדיאָס פון דער גאנצער וועלט האָבן געגרילצט און דערציילט, אז דייטשישע מיליטער־רישע צוגן גייען צו דער פּוילישער גרענעץ, אלץ מער צוגן, אלץ מער מי־ליטער. אין אונדזערע קרייזן האָט ווער געוואָרפן א פראזע, אז דייטש־לאנד סטראשעט בלויז, אז צו קיין מלחמה וועט נישט קומען. האָט מען זיך אָן דעם אָנגעכאפּט און געגארט זיך פיל שעהן. דעם לעצטן דאָנערשטיק, ביז שפּעט אין דער נאכט זענען מיר געזעסן אין יידישן רעסטאָראן „פּי־קאדילי". יעדע פּאָר מינוט האָט רעדאקטאָר שוואלבע געבראכט נייעס און יעדע פּאָר מינוט די זעלבע נייעס אָפּגעלייקנט. מיד איז מען געווען, נעבראָכן, אָנגעשראָקן... די קעלנערס האָבן זיך כסדר צוגערוקט צו אונדזער שרייבערישן טיש, אָנגעשטעלט די אויערן און געוואָלט כאפּן א וואָרט. די לעצטע געסט פון רעסטאָראן האָבן שטארק געקוקט צו אונדז, געמיינט,

אַז מיר ווייסן עפּעס. מיר האָבן אָבער גאָרנישט געוווּסט... מען האָט גע־רעדט און פון רעדן געדענק איך אַ פראַזע:

— אַ מלחמה אין די געדיכטע יידישע ישובים וועט זיין דאָס גרעסטע אומגליק פאַר אונדז יידן.

שפּעטער איז אַריינגעלאָפן בערנארד זינגער. ער איז געקומען פון די פּוילישע זשורנאַליסטן. ער האָט אָפּגערופן שוואַלבען און עפּעס גע־רעדט מיט אים. זינגער איז באַלד צוריק אַוועק. שוואַלבע איז געקומען צוריק צו אונדזער טישל מיט אַ פראַזע בלויז:

— נישטאָ שוין קיין האָפענונג.

איז שטיל געוואָרן. אין דער שטילקייט האָט ער זיך אַרויסגערוקט פון רעסטאָראַן. שפּעטער האָבן מיר זיך אויך אויפגעהויבן. שווער איז געווען אויפן האַרצן, אַזוי שווער איז נאָך קיינמאָל נישט געווען. אויף דער גאַס זענען מיר געווען אַ גרעסערע גרופּע: מנחם קיפּנים, ד״ר גאָטליב, די צוויי באַרימטע אַרטיסטן פון קליין־טעאַטער — דזשיגאַן און שומאַכער, דער סעקרעטאַר פון „מאָמענט” י. י. פּראָפּוס. עס זענען געווען נאָך עטלעכע פּערזאָן. שטענדיק אין אַזאַ אָוונט האָט מען זיך געוויצלט, היינט האָבן אַלע געשוויגן. בלויז דזשיגאַן האָט אַקראָבאַטיש אַ שפּרונג געטון און אַרויסגעשריגן צו דער נאַכט:

— און איך וויל זיך וועטן מיט דער גאַנצער וועלט, אַז קיין מלחמה וועט נישט זיין.

— הלוואי — האָט קיפּנים אונטערגעכאַפּט.

אין דעם איז אַ קאַץ דורכגעפלויגן, די קאַץ איז אַרונטערגעפאַלן אונטער אַן אויטאָמאָביל. נישט דערהרגעט געוואָרן, נאָר געבליבן ליגן אויפן מיטן פון דער גאַס. די קאַץ האָט שרעקלעך געקרעכצט... איך וואָלט נישט געגלויבט, אַז אַ קאַץ קאָן אַזוי האַרצרייסנד קרעכצן...

— נישט קיין גוטער סימן — האָט קיפּנים ווידער אַ ברום געטון...

אָט דאָס איז אַלץ, וואָס עס געדענקט זיך מיר פון דעם לעצטן אויגוסט־טאָג פון ניין און דרייסיקסטן יאָר. מאָרגן — דער ערשטער סעפּטעמבער.

פארטאָג בין איך איינגעשלאָפן און זיבן אין דער פרי האָבן מיך די שטוב־לייט אויפגעוועקט. איך האָב געעפנט די אויגן און אָנגעשטעלט די אויערן:

— מלחמה, דער דייטש איז באפאלן פוילן. די פאַרשטאָט פראגע איז שוין באָמבארדירט געוואָרן, מאקאטאוו שוין אויך באָמבארדירט, פאראן קרבנות...

אויפגעשפרונגען בין איך פון געלעגער און צוגעלאָפן צום פענ־סטער, געוואָלט זען, ווי מיין אלטע וועלט זעט אויס. דעבער און דעבער, איבער די דעבער א בלויער הימל, א רואיקייט פון גאָט אליין געזאלבט. דער פוילישער הערבסט האָט זיך שוין אָנגעהויבן, די רואיקייט פון דער נאטור, די מעלאנכאָליע, וואָס שוועבט אין דער לופט... וואָס מעלאנכאָליע? ווי מעלאנכאָליע? דריי זילבערנע עראָפּלאנען, אין דער פאָרם פון א „סגל” שוועבן הויך־הויך איבער מיין דאך. די זעניט־ארטילעריע באשיסט זיי. די ווייסע רויכעלעך שווימען און צעשווימען זיך ארום די עראָפּלאַ־נען. איך האָב דאָס געזען צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן, געווען אפילו א נייגעריקייט, נאָר קיין שרעק האָב איך נישט געהאַט, כאָטש סירענעס האָבן געשריגן איבער גאנץ ווארשע און די שכנים זענען געלאָפן פון די בעט מיט די קינדער אין די קעלערס. איך האָב נישט מורא געהאט. ערשט שפּעטער אין עטלעכע טעג, ווען איך האָב געזען די ערשטע טויטע, די צעבראָכענע מענטשן, דעמאָלט האָב איך דערפילט, וואָס דאָס איז אזוינס, איך האָב שוין דערפילט, דערפילט...

פרייטיק דער ערשטער סעפּטעמבער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק. פרייטיק... גאָר אן אנדער פרייטיק. שטענדיק ביז איצט איז דער דאָזיקער טאָג געווען פאר אונדז די ראָזשינקע פון דער וואָך. פאר אונדז, דאָס מיין איך די יידישע זשורנאליסטן און שרייבער פון פוילן. פרייטיק פלעגן דערשיינען די שענסטע נומערן פון אונדזערע צייטונגען. דאָס זענען געווען גאנצע אָרקעסטערס און טאקע פרייטיק פלעגן זיך די חברים ליב האָבן צו באגעגענען. די „מוזיקאנטן” פלעגן דאָ ארומרעדן, וועמענס אָרקעסטער האָט בעסער געשפּילט און וועלכע סאָליסטן עס האָבן זיך אויסגעצייכנט. עס איז געווען ווען וועמען צו רעדן. די ווארשעווער צייטונגען האָבן געהאט פנימער, פיגורן... אזא צייטונג האָט געהאט וואָג.

זשורנאַליסטן, פּעליעטאָניסטן, דערציילער מיט פּאַרנעם, יעדע רעדאַקציע האָט אירע פאַוואָריטן. נישט צו פאַרגעסן זיי, נישט צו פאַרגעסן הלל ציַיטלין, סטופּניצקין, ד״ר גאָטליב, יאָושזאָן, נח פּרילוצקי. אַזאַ צייטונג פון פּרייטיק איז נישט געווען בלויז צייטונג. דאָס איז אויך געווען דאָס יידישע וואָכן־בלאַט. אַזאַ צייטונג איז געווען אָנגעפּיקט מיט וואָכעדיקע נייעס און באַפּוצט מיט יום־טובדיקן טאַלאַנט. אַזאַ צייטונג מיט די נעמען פון שלום אש, זשאַבאָטינסקי, בערנאַרד זינגער, משה קליינבוים, אהרן איינהאָרן, ניימאַן, ריקליס, אהרן ציַיטלין, שעפּנער, ערליך, יצחק גרינבוים און יצחק שיפּער און אַנדערע און אַנדערע. יעדער איינער אויף זיין נעבּיט...

מען פלעגט זיך וואַרפן אויף אַזאַ צייטונג פון פּרייטיק. מען האָט עס געליינט מיט אַפּעטיט, מיט אָנרעגונג... אָבער אין יענעם פּרייטיק, בעת די מלחמה איז אויסגעבראָכן, ווער האָט שוין געקוקט אויף די מאמרים? ווער האָט עס אין האַנט גענומען? די בלעטער האָבן זיך געוואַלגערט פאַרלאָזן אויף די טישלעך און... אונטער די טישלעך...

אין די יידישע געבעקס־געוועלבער זענען געלעגן די ליכטיקע חלות אויף שבת. פאַרבייגעגאַנגען, א קוק געטון און פון דעם קוק איז א שנים אין האַרץ פאַרבליבן. אָי, איך האָב גוט געקענט די יידישע גאַסן מיט זייער טומלדיקער וואָך, איך האָב אויך געקענט דעם פּרייטיק, דעם ערב שבת. די ווייבער מיט די קאָשיקעס, די מערק, די פּרוכט־פאַרקויפער מיט זייערע וועגעלעך, מיט זייערע הילכעדיקע און יידיש־פרייַלעכע אויסגעשרייען:

— לכבוד שבת...

— עפּל, באַרנעס, שבת־אויבס...

— פלוימען, גלעזלעך וויין... לכבוד שבת.

דערנאָך פלעגן די וועגעלעך אָוועקפאָרן און לאַנגזאַם, לאַנגזאַם, נעוועלב נאָך געוועלב, שלאָס און שליסל פלעגן סקריפּען, שטאַבעס פלעגן אַראָפּפאַלן און ווי מיט א צויבער־שטעקעלע... אויס טומל, אויס יריד. שבת. וויפל מאָל האָב איך זיי געבענטשט פאַר דער פרידלעכער רואיקייט אויף אונדזערע גאַסן אין שבתדיקן טאָג...

אונדזערע, אויף אן אמת אונדזערע גאסן, דאָס זענען געווען די נאַ־לעוווקעס, מיט דער פּראַנטשיסקאַנער, מיט דער דזשיקער, מיט די נאַוואַ־ליפּיעס...

נישט קיין דאַנקבאַרע פּאָפּולאַריטעט האָבן געהאַט די וואַרשעווער „נאַלעוווקעס" אויף דער וועלט. מיט די נאַלעוווקעס פלעגט מען זיך זידלען אויך ביי יידן: „גיי אויף די נאַלעוווקעס", „נאַלעוווקער געשעפטן", „נאַ־לעווקער שווינדלער". אַט די דאָזיקע פראַזן האָט מען זייער אָפט געהערט און עס האָט זיך געקאָנט שאַפן א באַגריף, אַז די נאַלעוווקעס מיטן שווינדל גייען האַנט ביי האַנט, זיי זענען אייביקע געטרייע שותפים, ווילט זיך מיר דאָ, אין נאָמען פון די נאַלעוווקעס צוריקוואַרפן דעם דאָזיקן בלבול...

איך פלעג אויף די נאַלעוווקעס קומען יעדן טאָג. טומלדיק איז דאָרטן געווען, שוין צו טומלדיק, א שטורך אין א זייט, א טראָט אויף א פוס... נו, איז וואָס? זיי האָבן זייער דינאַמישקייט אויסגעדריקט אויף זייער שטיי־גער, די נאַלעוווקער יידן, זיי זענען שטענדיק געווען זייער פאַרנומען. זיי האָבן שטענדיק ערגעץ געאיילט און עס איז שוין מן הסתם אַזוי געווען, אַז אָן דעם איילעניש האָט מען קיין פּרנסה נישט געקאָנט געפינען...

נישטאָ אַזאַ לייכטע זאַך, אַזאַ פלאַכע זאַך ווי די שנאה איז; פּוסט און גראָב־יונגעריש איז די פילאָזאָפיע פון שנאה. די חכמה גריבלט. זי ליידט און לעבט איבער, זי טראַכט איבער, זי זוכט און פאָרשט, איידער זי טראָגט אַרויס איר פּסק. די שנאה איז אויבערפלעכלעך. גענוג א וואָרף צו טון דאָס וואָרט: „נאַלעוווקעס", דאָס וואָרט „הענדלער", „קאַפּאָטעס", און עס קומט אַליין פון זיך די פאַראַכטונג. און דאָס איז נישט ווען איי־נעם, ווען א יחיד, נאָר ווען א גאַנצן קוואַרטאַל, וואָס לעבט און אַרבעט אויף זיין שטייגער. די באַשולדיקער קומען אַליין, זיי רופט קיינער נישט, זיי זענען אויך די פאָרשער און זיי טראָגן אַרויס דעם אורטייל. זיי שרייען און פאַרשרייען...

די נאַלעוווקעס האָבן געלאָזן אויף זיך שרייען. זיי האָבן געאַרבעט, געליטן און קיינמאָל זיך נישט פאַרטיידיקט...

די נאַלעוווקעס האָבן געאַרבעט זייער שווער און זיי האָבן א סך געשאַפן.

די נאַלעוווקעס! דאָס איז געווען א גרויסער צענטער אין יידישן

קוואַרטאַל. ווען מען רעדט וועגן די נאַלעווקעס, מוז מען אויך דערמאָנען נאָך עטלעכע שותפותדיקע גאַסן, וועלכע זענען געווען מיט די נאַלעווקעס איין גאַנצעס: די ביעלאַנסקאַ, די גענשאַ גאַס, די פראַנטשישקאַנער און שוויענטאָ-יערסקאַ גאַס זענען געווען זייער שטאַרק צונויפגעקניפּט מיטן צענטער פון יידישן האַנדל, מיט די נאַלעווקעס...

די נאַלעווקעס האָבן קודם כל באַדינט פינף און דרייסיק מיליאָן מענטשן פון דער פּוילישער מלוכה מיט קנעפּלעך. נישט געווען קיין איין קנעפּל אין גאַנצן לאַנד, וואָס איז נישט געקומען פון די נאַלעווקעס. דאָס אַליין איז שוין אַ געוויסער פאַרדינסט פאַר דער געזעלשאַפט, ווייל ווי וואָלטן עס אויסגעזען די פינף און דרייסיק מיליאָן בירגער, ווען זיי האָבן נישט קיין קנעפּלעך. אָבער דאָס איז בלויז אַ דעטאַל. די נאַלעווקעס האָבן געהאַט קאָנצענטרירט אין זייערע לאַגערן גאַנצע בראַנזשעס, אַלע שלייקעס, אַלע שפּילקעס, קראַוואַטן, העמדער, קראַגן, שפּיצן, קרויזן, געטרעס, גאַרדינען, קאַמען, שנירלעך, סטענגעס, נאָדלען... נישט געווען קיין איין זאַך פון דער גאַלאַנטעריי, וועלכע די נאַלעווקעס האָבן נישט פאַרקויפט אין גאַנץ פּוילן, דאָרף און שטאָט, ייד און קריסט און אַנטיסעמיט. אַלע האָבן געמוזט קויפן אויף די נאַלעווקעס. לאָדזש, לעמבערג, קראָקע און לובלין, אַלע גרויסע שטעט זענען געצוווּנגען געווען אָנצוקומען צו די נאַלעווקעס. איז דאָרט געווען אַ באַוועגונג נישט קיין קלענערע, ווי אין דער סיטי אין לאָנדאָן, נישט קיין קלענערע, ווי אויף די בולוואַרן אין פּאַריז...

אָבער מיט איין אונטערשיד: אויף די נאַלעווקעס איז מען נישט געגאַנגען, מען איז דאָרט געלאָפן, געשוווּמען, כמעט געפלויגן. אַ נערוועזע איילעניש האָט די איינקויפערס געיאָגט פון איין געשעפט אין צווייטן. קליין-שטעטלדיקע קרעמערס האָבן אויף די נאַלעווקעס קיין איבעריקע צייט נישט געוואָלט פאַרלירן. דאָס איז געווען קאַלקולאַציע, חשבון: אָפּפּטרן די נאַלעווקעס און לויפן צוריק אין דער פּראָווינץ אַריין, ווייל וואַרשע קאָסט געלט, עס קאָסט אין האָטעל, עס קאָסט... דאָס פאַלט אַלץ אַ לאַסט אויף די איינגעקויפטע סחורה. מען מוז דאָך פאַרקויפן ביליג, ווייל די קאָנקורענץ איז גרויס.

צייטנווייז האָט עס אויסגעזען משונהדיק, די דאָזיקע אומגעדולדיקע

באוועגונג. יידן מיט בערד, מיט אויפגעפּראַלטע קאַפּאָטעס. די עקן פון טלית־קטן טאַנצן אונטער. זיי לויפן, די יידן און דערביי טראָגט מען א זיבן־אַכט פעקלעך, א צוואַנציק שאַכטלעך מיט סחורה... וואָס איז פאַר אים דער טראַמוויי, דער אויטאָמאָביל און דער פאַרבאָט אריבערצוגיין די גאַס אין געוויסע פּונקטן? ער ווייסט נישט פון אזעלכע זאַכן. ער ווייסט פון איינס, אז אין טשיזשעווע אָדער אין קוטנא האָט ער א ווייב מיט קינדער און מען דאַרף פּרנסה. הונדערטער גאַסן־טרעגער האָבן געאַרבעט פאַר די נאַלעווקעס: האַנט־וועגעלעך, בעלי־עגלות, לאַסט־אויטאָמאָבילן...

און נישט בלויז די בראָווינצער סוחרים פלעגן עס אראָפּקומען אויף די נאַלעווקעס. די מיליאָנענשטאָט וואַרשע האָט אויך געליפערט אהין גע־נוג קונים. עס פלעגן קומען קלענערע און העכערע באַאַמטע, פרויען פון מיניסטאָרן, פרויען פון דיפּלאָמאַטן: אויף די נאַלעווקעס קאָסט אַלץ ביליגער...

די אַלע מענטשן צוזאַמען מיט די לאַסט־אויטאָס, וועגענער פלעגן עס שאַפן די טומלדיקע נאַלעווקער באַוועגונג, אויף וועלכער די פּיינשמעקער פלעגן קרימען מיט דער נאָז. אָבער די נאַלעווקעס האָבן שוין געהאַט אזא טבע, זיי האָבן זיך צו קיין זאַך נישט צוגעהערט, זיי האָבן ווידער קאַל־קולירט און ווידער געהאַנדלט. עס זענען דאָרט געווען סאָלידע, גרויסע פירמעס און עס זענען אויך געווען קליינע געשעפטלעך, וועלכע האָבן גע־מאַכט בליץ־געשעפטן, שנעל געקויפט און פאַרקויפט. איך האָב דאָרט אַמאָל אליין געזען, ווי איינער א סוחר האָט אויסגענוצט דעם צווייטנס פלייצע, כדי אויף שנעל אונטערשרייבן א וועקסל. קיין בעסערן מיטל האָט ער אויף דער גאַס נישט געהאַט. דאָך א טעות האָבן אַלע, אויב זיי טראַכטן, אז די נאַלעווקעס זענען געווען בלויז פאַרן האַנדל. בלויז פאַר סוחרים און סוחרימלעך. אמת, די פראָנטן פון די טויערן זענען דאָרטן געווען באַהאָנגען דורך און דורך מיט שילדן, מיט רעקלאַמעס, אָבער די נאַלעווקעס האָבן נישט בלויז געהאַנדלט, זיי האָבן אויך פאַבריצירט. אויף יעדן הויף זענען דאָרט געווען צענדליקער גרויסע אָדער קלענערע ווערק־שטאַטן, וועלכע האָבן באַשעפטיקט א גאַנץ היפּשן פּראָלעטאַריאַט. אויף די נאַלעווקעס האָט מען אויסגעאַרבעט מיליאָנען בערעטן, שטרויענע און פילצענע היט, זאָקן, סוועטערס, שאַליקעס, שירמס און דאַמען־טאָרבעס.

דער ייד מיט דער באָרד און מיטן טלית־קטן האָט געוווסט אין זיין פּאַך אַלץ פון דער לעצטער פּאַריזער מאָדע. ער איז אין דער הינזיכט אַבסאָלוט נישט אָפּגעשטאַנען...

די נאַלעווקעס האָבן אינטענסיוו געאַרבעט פאַר מיליאָנען מענטשן. דאָס איז געווען אַ גראַנדיעזער צענטער פאַר מאַנופאַקטור און גאַלאַנטעריי־אַרטיקלען. זיי האָבן געאַרבעט נאָך מער ווי פאַר פינף און דרייסיק מיליאָן מענטשן, ווייל אַ שיין ביסל אויסאַרבעטונגען זייערע זענען געגאַנגען פאַרן עקספּאָרט.

עס וועט אַמאָל קומען דער אָביעקטיווער אויספאָרשער און ער וועט דער וועלט דערציילן, וויפל מי און פלייסיקייט עס האָט געלעבט אין דעם מענטשן־מוראַשניק, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „נאַלעווקעס". איך וויל זיי בלויז דערמאָנען, די יידן פון די נאַלעווקעס, מיט אַ גוט וואָרט. איצט... איך האָב זיי שטענדיק געשעצט פאַר זייער שנעלקייט, פאַר זייער אָריענטירן זיך, פאַר אַרבעט. איך רעד דאָ נישט וועגן דעקלאַסירטע מענטשן, וועגן מעקלערס, נאָר וועגן מענטשן, וועלכע האָבן פּראָדוצירט און באַדינט פינף און דרייסיק מיליאָן איינוווינער...

די נאַלעווקעס זענען געווען טייער צוליב נאָך עפּעס: אויף נומער איינס פון דער דאָזיקער גאַס, אין סימאָנס פּאַסאַזש, איז געווען דער יידישער פאַרלאַג „קולט־בוך". דאָס איז געווען דער גרעסטער צענטער פון יידישע ביכער אויף דער וועלט. באַמבעס האָבן אָנגעצונדן דעם בנין און דער פאַרלאַג איז איינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן. מענטשן האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז די יידישע ביכער האָבן געברענט זעקס טעג, זיי האָבן זיך לייכט נישט אונטערגעגעבן. אַלע ביכער פון שלום אַש מיט אַלע זיינע מאַטריצן זענען פאַרברענט געוואָרן, מענדעלע, שלום עליכם, רייזען, נאָמבערג; קאָמפּלעטן פון פּרץ; גאַנצע אויפלאַגעס פון די יינגערע שרייבערס — אַלץ איז אַוועק מיטן פייער. אויף די זעלבע נאַלעווקעס, אויף נומער אַכט און דרייסיק, האָט זיך געפונען אַ יידישע רעדאַקציע. עטלעכע און צענדליק יאָר אויף דעם זעלבן אָרט — „דער מאָמענט".

אויך די געביידע פון דריי שטאָק איז אַוועק מיטן פייער, מיט אַלע מאַשינעס, מיט אַלץ. דאָס איז טראַגיש און סימבאָליש: בעת עס ברענען יידישע געשעפטן מיט קנעפּלעך, ברענט אויך די יידישע קולטור. איך מאַך

צו די אויגן, איך וויל נישט זען דעם חורבן, ווייל עס איז אבסאָלוט נישטאָ קיין כוח דערצו. אז מען זאָל זיך אָפּגעבן א קלאָרן חשבון, וואָס מיט אונדז איז געשען... עס דאכט זיך מיר כסדר, אז איך פּלאָנטער זיך צווישן רואי־נען און יעדעס מאָל אין א נייעם צעשטערטן ווינקל. אָט דאָ און דאָרט איז געווען לעבן, באוועגונג, מענטשן מיט שווארצע מזרח־אויגן האָבן געזוכט פּרנסה. זיי האָבן געהאט זייערע קינדער, פרויען, קרובים, זיי האָבן געהאט זייער פרייד און זייערע אידיליעס...

אין יענעם פרייטיק פון דעם מלחמה־אויסברוך איז עפּעס אלץ מיט אמאָל אוועק. קיין פּאנישע שרעק איז נישט געווען. אָבער ווי שווער עס איז געווען צו קוקן אין די טרויעריקע הילפלאָזע אויגן, אויף די פאר־שטייפטע ליפּן. איך בין א גאנצן טאָג געווען אויף די גאסן. אויסער אין יענע מאָמענטן, ווען מען האָט זיך געמוזט באהאלטן פאר די עראָפּלאָ־נען. איך בין געגאנגען אויף די גאסן און געזוכט דעם נעכטיקן טאָג, דעם נעכטיקן סדר און שטייגער. אלץ איז נאָך געווען ווי פריער, אָבער אנגסט־לעכער פאָרגעפיל איז געווען אויף דעם אלץ. איך בין פון די גאסן נישט אראָפּ, אפשר דערפאר, ווייל איך האָב קיין געדולד נישט געהאט איינצו־זיצן אויף אן אָרט, אָדער דאָס איז געווען א מין געזעגנונגס־שפּאציר... איך האָב, ווי יעדער איינער, געהאט דעמאָלט צופיל פּערזענלעכע שרעקן און פאראויסזאָגונגען. איך האָב געוווסט, אז מיינע ביכער וועלן פאר־ברענט ווערן, אז פון מיין איינגעלעבטקייט וועט גאָרנישט ווערן, אָבער דאָס איז ביסלעכווייז אוועק אָן דער זייט. געטראכט האָט זיך מיט א בי־טערן ווייטיק וועגן די גאסן, אויף וועלכע איך האָב געבלאָנדזשעט, וועגן די לעבנס די יידישע, וואָס מאכן פול די דאָזיקע קווארטאלן. איך האָב געטראכט וועגן דאָס שרעקלעכסטע, נאָר, גאָט אין הימל, וועגן קיין גאז־קאמערן האָב איך נישט געטראכט... מענטש קאָן טראכטן ביז זיין גרענעץ, אָבער נישט ביזן גרענעץ פון שד און איבער זיין גרענעץ. איך האָב געזען אין יענעם פרייטיק, ווי יידן זענען געגאנגען דאווענען. זיי האָבן זיך מאָדנע ארומגעקוקט. ניין! דאָס איז שוין נישט געווען א ו נ ד ז ע ר פרייטיק. די נאלעווקעס זענען געווען פארשלאָסן, ווי יעדן פרייטיק פארנאכט, אָבער עס האָט זיך אויס־געדרוקט, אז די שלעסער זענען שוין קיין שלעסער נישט און קיין שוץ איז

שוין נישטאָ... אזוי ווי קיין מנוחה איז שוין נישט געווען, בלויז שווארצע דערוואַרטונג.

פּרייטיק, דעם ערשטן סעפּטעמבער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק... מיר האָבן שוין אָפּגעציילט אזוי פיל פּרייטיקס פון בלוט, טרערן און פייער, טאָג און יאָר קעגן מענטש, קעגן קליינע אומשולדיקע קינדער. טאָג און יאָר פון הימלשרייאיקן הפקר קעגן שוצלאָזע און אומ־באוואָפנטע. ווי איז אונדז. מען קאָן נישט ארויפגיין אויף דעם בארג פון די קרבנות, ווייל ער איז אזוי הויך, מען קאָן נישט אריינקוקן אין תהום פון בלוט און טרערן... ווייל ער איז אזוי טיף... איך ווייס נישט — בענ־טשן, אָדער שילטן דעם טויט? ווען איך הער ארויסרעדן דאָס וואָרט „מענטשלעכקייט", פיל איך זיך עפּעס ווי פארשעמט און באליידיקט. אָבער פון איין זאך ווייל איך נישט אוועקגיין. פון דעם בלוטיקן צער, וואָס דריקט מיך טויזנט מאָל צו דער ערד. דער דאָזיקער צער האָט זיך אָנגעהויבן אין יענעם יאָר, דעם ערשטן סעפּטעמבער, אין יענעם פרייטיק, ווען איך האָב געזען די ערשטע יידן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעגעבן דעם אמתן חשבון. איך האָב זיי געזען דערנאָך, די יידן, אין די שטעטלעך, זיי האָבן אויפ־געריסן זייערע לאנגע העלדזער צום לאַסט־וואָגן, אויף וועלכן איך בין געשטאנען מיט נאָך פּליטים. זייערע בליקן, זייערע ברייט־געעפנטע אויגן... איך האָב זיי געזען אויף פארשידענע וועגן. אנדערע בליקן האָבן זיך אין מיר איינגעזיגלט אויף אייביק... אָ, נישט צום פארגעסן, ווען איך וואָלט עס פארגעסן, וואָלט איך אראָפּגעזונקען אין דער געמיינסטער בעל־גופישקייט. ניין! אזעלכע בליקן פארגעסט מען נישט און אזא צער פאר־טאנצט מען נישט. איך זע און ביז מיין לעצטער רגע וועל איך זען די לעבנס, וועלכע האָבן אזוי פיל אויסגעליטן. איך זע די געטאָ־ווענט, וווּ די יידן האָבן זיך צום געווער געכאַפּט, כדי זיך אויסצוקעמפן דעם טויט...

אין יענעם פרייטיק, אין ערשטן סעפּטעמבער פון ניין און דרייסיק איז אַ שווערער שאָטן אראָפּגעפאַלן אויף אונדזערע גאסן און קווארטאלן... דאָס איז געווען דער שאָטן פון טויט — דער טויט אליין איז געקומען שפּעטער... מענטשן האָבן פאַרגעפילט און די בליקן פון יאוש האָב איך געזען. עס פארדריסט אָבער אין גליענדן ווי, פארוואָס איך האָב טיפער

נישט ארײַנגעקוקט, טיפער און טיפער — אפשר וואָלט איך אײַנגאַנצן נישט אוועק און דאָס וואָלט געווען דאָס שענסטע, דאָס הייליקסטע...

מען וועט שרייבן געשיכטע וועגן די בלוטיקע יאָרן, וועגן העלדיש־קייטן, וועגן קלוגע און נארישע סטראטעגיע, וועגן אכזריות און איבער־מענטשלעכע אָנשטרענגונג. עס וועט זיין אמת און שקר אין די באשרייבאכצן. מען וועט מאכן פון די אַלע קאמפן פארשידענע אויספירונגען. מען וועט זיך באַרימען, ווער עס האָט בעסער געהרגעט און פארניכטעט...

וועלט וועט שרייבן געשיכטע. און מיר? וואָס וועלן מיר שרייבן? ווען און ווו וועלן מיר אונדזער אומגליק באשרייבן? דעמאָלט, ווען אין דעם נייעם פנקס זענען שוין אַלע בלעטער מיט בלוט פארגאָסן...

II

די נאכט פון אוועקגיין

דינסטיק איז געווען דער פינפטער טאָג פון דער מלחמה, דינסטיק...
אין דער פרי בין איך געווען אויף די גאסן פון ווארשע. אויף א סך גאסן געגאנגען, אָן א צאָל און אפשר מיט א צאָל. געפילט האָב איך זיך ווי א פאריאָגטע חיה, וועלכע זוכט א דורכגאנג, א רעטונג. מיט דעם שפרייזן מיינעם האָב איך זיך געוואָלט בארואיקן. איין שלאָפלאָזע נאכט נאָך דער צווייטער. בלייענע טעג. די אויגן האָבן געברענט, אין האלדז האָט געשטיקט. מיטאמאָל האָט זיך די וועלט איבערגעדרייט. נעכטן האָב איך געהאט מיינע ענינים, מיין פאָדעם מיטן לעבן. היינט האָט זיך דער פאָדעם איבערגעריסן און אנשטאט דעם האָט זיך ארויפגעלייגט א קייט אויף דער נשמה, אויף די הענט און פיס. איך גיי און איך זינק. איך זינק און איך גיי ווייטער, אלץ אויטאָמאטיש. אָבער אלץ טוט אזוי וויי, נאָגט דאָס בלוט, דעם מארך... פלוצלינג אן אלארם. דאָס מאָל האָט עס מיך געכאפּט אויף די נאלעווקעס. דאָס געשריי פון דער סירענע גיט א ריס די נשמה מיט די פיס אינאיינעם. איך לויף אריין אין א גרויסן הויף, דאָרט איז א גערודער, עס קלאפּן פענסטער און טירן, מאמעס טראָגן קינדער אויף די הענט אין א קעלער. אלע שטופּן זיך. איך אויך. אויף די טרעפּ, וואָס פירט צום קעלער, בלייבט שטיין איין ייד.

— פארוואָס גייט איר נישט אראָפּ אונטן? — פרעג איך ביי אים.

— אלץ איינס — ענטפערט ער.

— פארוואָס אלץ איינס?

— סיי ווי וועט מען אונדז אלעמען אויסשעכטן.

די פראזע זיינע שעכט אוועק דערוויל מיין הארץ. א שרעקלעך

ווארט „אויסשעכטן”. איך וויל עס גארנישט הערן. אן אנגסטלעכע פראזע. צו וואס טראגן זיך מענטשן ארום מיט אזעלכע ווערטער. איך בין בייז אויף דעם יידן און איך שטיי נעבן אים א שווייגנדיקער ביז דער אלארם ענדיקט זיך. שפעטער בין איך ווידער אויף דער גאס, נאר דער ייד פון די טרעפ דארטן גייט מיר נאך. איך זע אים, איך הער זיינע ווערטער, זיינע שווארצע, טיפע אויגן קוקן אראפ פון אלץ ביז היינט...

אויף דער ביעלאנסקא גאס איז געווען א בלומען־געשעפט. איך זע, ווי די בלומען לויכטן ארום פון די פענסטער און איבער די בלומען א קאפ פון א יידישער פרוי, די אינהאבערין. זי איז זייער פארטרויערט. איך גיי אריין און קויף עטלעכע רויזן. אט אזא שפיל מיט זיך אליין. דאך עס שפילט זיך נישט און די בלומען גיב איך אוועק די קינדער, וואס שפילן זיך אין טויער פון הויז, וווּ איך וווין.

מיין הויף איז געווען אויף עלעקטאראלנא עלף. שכנים, כמעט אלע קריסטלעכע. שכנים — יחסנים. איך בין אין דער בירגער־וואך. איך טראג א לענטע אויף אן ארבל. מיר זענען איצט אלע גלייך. איבער די קעפ אונדזערע, געגנוג הויך, אין דעם ציכטיק בלויען הימל אריין, טראגן זיך זעקס עראפלאנען. זיי שוועבן עלאסטיש, זיי גלאנצן מיט זייערע זילבערנע קערפערס. עס גלייבט זיך גארנישט, אז דאס זענען גזלנים. דאך די זעניט־ארטילעריע באשיסט זיי. ארום די עראפלאנען באווייזן זיך ווייסע רויכעלעך, וועלכע זעען אויס ווי זייפן־בלאזן. די קינדער אויפן הויף לויפן ארום און שטיפן. אפילו די עלטערע זענען אויך לייכטזיניק און בלייבן רואיק אויפן הויף...

איך נעם שרייען און איך באפעל. איך יאג זיי אין קעלער. איצט איז מיין דיזשור. איך האב רעכט אויף זיי צו שרייען. פאלגט מען נישט, נעם איך א העכער קול צוגעמישט מיט א „צום טייוול!” דעמאלט פאלגט מען מיך. אלע באהאלטן זיך. איך אליין בלייב אין טויער. איך וואך פאר דער „מענטשהייט”; איך בין א „נאטשאלניק”, אך און ווי — איך האלט זיך קוים אויף די פיס. כ'בין מיד מיט דער לעצטער מידקייט. א מאדנע נאגנדיקע מידקייט. פון דעם ערשטן מלחמה־אלארם אן ביזן היינטיקן טאג ציט זיך ביי מיר די זעלבע בלייענע מידקייט. מען קאן זיך פרעגן פון וואנען דאס קומט און מען קאן מאכן א חשבון: איך בין מיד פון מיין

לעבן, וואָס טראָגט אויף זיך און אין זיך די לאַסט פון אַזוי פיל שטורמישע עפּאָכעס. איך בין געווען צומאָל אליין אַנטיילנעמער, צומאָל בלויז צושויער. די רעוואָלוציע פון פינפטן יאָר. יענע צייט האָט מיך פיל געקאָסט: תפיסה, קלעפּ און שפּעטער ביטערער קאַמף פאַר עקזיסטענץ, הונגער, נויט און זיין אַ יידישער שרייבער איז אויך נישט קיין לייכטע זאַך.
די מלחמה פון פערצענטן יאָר, איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַכט און צוואַנציק יאָר, זאָל געבענטשט זיין די יוגנט! איך האָב דעמאָלט גענומען די מלחמה מיט די גאַנצע וועלט אויף מיינע יונגע פּלייצעס און אַוועק איבערן גרויסן רוסלאַנד, געליטן און געפרייט זיך מיט אַלץ, וואָס לעבן האָט צוגעטראָגן, געראַנגלט זיך מיט דער נויט און נישט געלאָזט זיך באַזיגן. דערנאָך די זעלנעריי. שווערע דיסציפּלין, רומענישער פראָנט, אָקאָפּעס און אַ הימל איבערן קאָפּ. דערנאָך קערענסקיס רעוואָלוציע, דערנאָך מאָסקווע מיט לענינס רעוואָלוציע. אַ וועלט איז אונטערגעגאַנגען, און אַ נייע איז נאָך נישט אויפגעגאַנגען און אַזוי האָט מען געמוזט שוועבן צווישן די צוויי וועלטן און אָפּהיטן די אייגענע זעלבסטשטענדיקייט, וועלכע איז ביי מיר טייערער ווי אַלץ...

יאָ, ביי יענער מלחמה בין איך געווען אַכט און צוואַנציק יאָר און ווען היטלערס מלחמה איז אויסגעבראָכן, בין איך שוין געווען פונקט טאָפּלט: זעקס און פופציק. איצט האָב איך געפילט, אַז איך פאַרמאָג נישט מער ווי די מידקייט. אַלץ איז געווען איבעריקע לאַסט, אַלץ שווער. עס האָט געצויגן צום זיצן, צום ליגן. אוי, איינשלאָפן, איינשלאָפן.

ווען די מידקייט וואָלט געגאַנגען צוזאַמען מיט יאוש צום לעבן, וואָלט פיל לייכטער געווען. עס זענען פאַראַן מיטלען ווי פּטור צו ווערן פון לעבן און פון זיינע צרות.

אָבער דאָס לעבן איז טייער. צום לעבן איז ביי מיר געבליבן אַ נייגעריקייט ביז ווייטיק. ליבע צו דער נאַטור, צו דער וועקסלונג פון זומער און ווינטער, נייגעריקייט צו מענטשן־קאַמף, פאַראַכטונג צום שקר... אָבער וואָס טוט מען מיט דער מידקייט? און אפשר נאַר איך זיך אָפּ? אפשר בין איך גאָר נישט אַזוי שוואַך?

פון ליטעראַטן־פאַראיין האָט מען צו מיר צוגעשיקט אַ צעטל, אַז דריי אַזיינער גייט דער גאַנצער פאַראיין אַרויס אויף אַ פריוויליקער אַר־

בעט. מען דארף גראָבן שוץ־גריבער און יעדער איינער מוז קומען מיט אַן אייגענעם רידל. איך בין געלאָפן און געקויפט א רידל און פּונקט דריי אזייגער בין איך שוין געווען אין פאראיין. דערנאָך זענען מיר געגאנגען צו דער ארבעט. אַן אָריגינעל בילד: יידישע פּען־מענטשן מיט רידלם אַנ־שטאט פּענעס. דער אלטער סטופּניצקי מיט א רידל, פּראפּוס, אלחנן צייט־לין, דיכטער און רעפּאָרטערם — א גאנצע מחנה...

געגראָבן די שוץ־גריבער האָבן מיר נישט ווייט פון דעם יידישן שפּיטאָל אויף טשיסטע. דאָרט זענען געווען א סך ליידיקע פּלעצער און סעדער. פאר מיר און פאר אנדערע איז אויסגעפאַלן א שווער שטיקל ערד. דער רידל איז נישט געגאנגען. אויף דעם אָרט איז פריער געווען א גלאָז־פאבריק און א סך שטיקלעך גלאָז, ברוכווארג זענען געווען איינגעגראָבן אין דער ערד, איז געווען שווער צו ארבעטן. כ'האָב געארבעט און געפילט, אז מיט מיינע כוחות וועל איך שוין קנאפּ וואָס העלפן צו פירן די מלחמה. צום סוף האָב איך זיך פארווונדעט א האנט, מען האָט מיר באנדאזשירט די וווּנד און איך האָב ווידער געפּרוּווט גראָבן, אָבער דאָס איז נישט מער געווען ווי א פּרוּוו... איך האָב זיך ארומגעקוקט. טויזנטער און טויזנטער האָבן געגראָבן מיט פלייס. צום גרעסטן טייל יידן אין לאנגע קאפּאָטעס, מיט גרויע בערד און מיט שווארצע בערד, שוויינדיקע מיט געפּרעסטע ליפּן, די קאפּאָטעס פונאנדערגעשפּילעט, די ציצית האָבן זיך ארויסגעזען, דער טרויער האָט זיך באהאלטן. די מענטשן האָבן געוואָלט עפּעס טון, מיט עפּעס העלפן... פון אונדזערע שרייבער האָט אמבעסטן געארבעט אלטער קאציזנע. ער איז געווען א וועגעטעריאנער, האָבן מיר זיך אויף אים געוויצלט:

— פון די מערן און בוראקעס האָסטו אזוי פיל כוח?...

ער האָט אונדז נישט אָפּגעענטפערט, נאָר ווייטער געגראָבן.

יידן, א מחנה יידן האָבן געגראָבן די ערד. געווען צווישן זיי שיינע קעפּ, געווען אויסגעמאטערטע קבצנים, געווען גמרא־יידן, חכמים, פּאַ־טריארכן, מיט קנייטשן פון טויזנט יאָריקן עקשנות און אויסדויער. א שטאָלענער, פארנונפטיקער שווייגן האָט באהערשט די מחנה, כאָטש פּחד האָט ארום געהערשט.

פון א ווייטן מויער מיט אָפענע פענסטער האָט געגרילצט דער ראַ־

דיאָ. שפּעטער איז צו אונדזער גרופּע צוגעקומען איינער און האָט דערציילט:

— דער ראַדיאָ דאָרט פון יענעם פענסטער, ער האָט געדרשנט פון ליפּציג, א דייטשער, ער האָט גערעדט, אז די יידן גראָבן איצט אין ווארשע שויז־גרובן, טאָ זאָלן זיי וויסן, אז זיי גראָבן קברים פאר זיך. מיר האָבן זיך ארומגעקוקט, עמעץ האָט א זיפץ דערלאנגט, א צווייטער האָט געפּרווט מאכן א וויץ און די רידלס האָבן ווידער גע־ארבעט. אינזשיניערן האָבן די גאנצע צייט אָנגעוויזן, ווי אזוי מ׳זאָל אר־בעטן. מיר אליין האָבן אין דעם זייער ווייניק פארשטאנען.

פארנאכט בין איך ווידער געווען אויף מיין הויף און ווידער געהאט דיזשור. איצט איז געווען רואיקער, קיין אלארם איז שוין נישט געווען עטלעכע שעה. דער עולם איז געשטאנען אויף דעם הויף, אין טויער, אויף די טרעפּ און באלקאָנען. די קריסטן האָבן זיך זייער געחברט מיט די גע־צײלטע יידישע שכנים. זיי האָבן געטראכט, אז די יידן וויסן מער פון זיי. האָט איינער פון זיי געפּרעגט ביי מיר:

— וואָס זאָגט מען עפּעס אין אייערע קרייזן?

האָב איך אים מיט א שמייכל אָפּגעענטפערט:

— איר מיינט נאָך אלץ, אז מיר האָבן עפּעס ספּעציעלע קרייזן, מוז איך אייך זאָגן, אז מער ווי צרות האָבן מיר נישט.

אין דער אמתן האָט קיינער נישט געוווּסט, וווּ מיר האלטן אין דער וועלט. אין דער פרי האָט מען אין דער שטאָט גערעדט, אז די דייטשן זענען שוין אין טשענסטאָכאָוו און אויב דאָס איז אמת, איז דאָך שוין ווארשע דירעקט אין סכנה. אָבער אויף זיכער האָט קיינער נישט געוווּסט. אָנגע־שראָקן איז מען געווען, נאָר מען האָט נאָך געגלויבט אין עפּעס א נס, דערווייל האָט יעדער איינער געססמט דעם צווייטן מיט זיינע אומעטיקע אויגן. מען איז ארומגעקראָכן אויפן הויף, אויף די טרעפּ, מען האָט זיך צוגעהערט מיט איינגעהאלטענעם פּחד...

אין שפּעטן אָוונט בין איך געלעגן א האלב טויטער אויף א קאנאַפּע ביי מיין אלטער באלעבאָסטע. אין דער פרי האָב איך איר געגעבן געלט, זי זאָל איינקויפן וואָס עס לאָזט זיך, ווייל מען האָט שוין גערעדט, אז אלץ וועט אויספעלן. איצט האָט זי אויסגעשטעלט אויפן טיש קאָנסערוון, שאכט־לעך מיט צוקערקעס, רייז, קאשע, זי האָט עפּעס גערעדט צו מיר, דער־

ציילט וויפֿל יעדע זאַך קאָסט...

ווען מען איז דאָס אָנגעגאַנגען?

איך האָב געוואָלט שלאָפֿן, אַראָפּזינקען ערגעץ־ווו און איינשלאָפֿן ביז אויסגיין. די פֿיזישע שוואַכקייט האָט מיך איינגאַנצן באַזיגט און אין מוח א שטעכעדיקס, א נאָדל, וואָס האָט מיט ווייטיק אָנגערירט און דערמאָנט די לאַגע...

אין דעם א קלונג אין טעלעפֿאָן. שוין עלף ביינאַכט. ווער קלינגט עס אַזוי שפּעט? און אין אַזאַ צייט? איך, די באַלעבאָסטע, איר טאָכטער און זון און עפּעס א שכנה, וועלכע האָט זיך ביי אונדז פֿאַרזעסן — אַלע זענען צוגעשפּרונגען צום טעלעפֿאָן... איך הער מיין נאָמען. עפּעס רעדט מען צו מיר:

— נעם די קלענסטע וואַליזע און קום גלייך אין ליטעראַטן־פֿאַראיין!

דערציילן נישט קיינעם.

— ווער רעדט?

— אינדעלמאַן.

דער שמועס ווערט גלייך איבערגעריסן. א רגע, איך בין צעטומלט. איך פֿאַרשטיי גאָרנישט. נאָך איין רגע. איך פֿאַרשטיי שוין אַלץ: וואַרשע עוואַקואירט זיך. מען גייט אַרויס פֿון וואַרשע. אינדעלמאַן איז דער פֿאָרזיצער פֿון זשורנאַליסטן־סינדיקאַט, ער וועט קיין איבעריק וואָרט נישט וואַרפֿן...

וואַרשע עוואַקואירט זיך...

און דאָ שטייען נעבן מיר די מענטשן. זיי ווילן וויסן וועגן וואָס איך האָב דאָ גערעדט. מיט די צעשראָקענע אויגן פֿרעגן זיי, מיט ציטערדיקע ליפּן:

— וואָס איז געשען?

— גאָרנישט, מען רופֿט מיך אויף א באַראַטונג אין ליטעראַטן־פֿאַראיין.

איך וויל פֿאַר די מענטשן די שרעקלעכע ניַיעס נישט אַנטדעקן. זאָלן זיי איבערשלאָפֿן די נאַכט אָן דער שוואַרצער ידיעה. איך האָב א רגע באַטראַכט מיין לאַגע. וואָס האָט ער געזאָגט אינדעלמאַן? נעמען די קלענסטע וואַליזע. איך דאַרף נישט קיין וואַליזעס. דאַכט זיך, אַז עס גייט אין

לעבן און וואָס איז דעמאָלט א וואליזע מיט א בגד? קנאַפּ איז מיר מיין גוף, מיין נשמה, מיין מידקייט. איך האָב זיך אראָפּגעגליטשט שטיל פון די טרעפּ, אויפן פינסטערן הויף ארויס, אויף דער שווארצער פינסטערער גאַס. מען האָט נישט געזען קיין פונק ליכט, אפילו קיין פּאַפּיראָס האָט מען נישט געטאָרט רויכערן אויף א ווארשעווער גאַס ביינאכט. אָבער דעם וועג צום ליטעראטן פאראיין האָב איך געפונען. צו גוט האָב איך געקענט די גאַסן פון יידישן ראיאָן אין דער הויפּטשטאָט פון פּוילן.

אין ליטעראטן פאראיין איז געווען פול. אלע לאָמפּן האָבן געברענט. איך האָב קיין סך נישט באדארפט פרעגן. איך האָב אלץ פארשטאנען. דערוווּסט האָב איך זיך, אז די רעגירונג פאָרט ארויס קיין לובלין. זי נעמט מיט פינף און זעכציק זשורנאליסטן, פּופציק קריסטלעכע און פופצן יידישע. איך בין נישט געווען אויף דער ליסטע, נאָר מען האָט געטראכט, אז עמע־צער פון אונדזערע פופצן וועט זיך אָפּזאָגן, דעמאָלט וועט פאר מיר זיין פּלאַץ. אָט צוליב דעם האָט מיך אינדעלמאן ארויסגערופן.

אין ליטעראטן פאראיין אין יענער נאכט. דאָס איז געווען די לעצטע נאכט, ווען אין פאראיין האָבן זיך צונויפגעקליבן אזוי פיל חברים. שפּע־טער איז די געביידע צעשמעטערט געוואָרן און זי האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן צוזאמען מיט אונדזער פאראיין, מיט א טייערער ביבליאָטעק, מיט א וויכטיקן ארכיוו.

איך וועל נישט פארגעסן די לעצטע טראגישע שעה אין פאראיין. די מיטגלידער, וואָס האָבן געדארפט ארויספאָרן, זענען געקומען מיט זיי־ערע פרויען. אנדערע זענען אויך געקומען מיט זייערע קינדער. דאָ האָט מען זיך באראטן: פאָרן אָדער נישט פאָרן? נישט געווען קיין פּאַניק. נישט געווען קיין צעטומלטע נערוון. רואיק, זאכלעך, מיט גרויסער מענטשן־ווירדע האָט זיך דאָ לעבן אָפּגעריסן פון לעבן. ערנסט ביז פארנונפט, ביז העכערער איבערגעגעבנקייט זענען געווען די פרויען. זיי האָבן פארשטא־נען די לאגע. אָבער דאָך האָט מען זיך געדונגען. נישט לייכט איז געווען איטשעלען זיך אָפּצוזעגענען מיט זיין טייערער משפחה. אפשר צען מאָל האָט ער געביטן זיין מיינונג. אָט פאָרט ער יאָ, און באלד זאָגט ער זיך אָפּ פון דעם. דאָס זעלבע אונדזער ניימאן, דאָס זעלבע פלינקער, נח פּרילוצקי, סטופּניצקי, אָבער דאָ טאָר מען קיין סך נישט קלערן. צוועלף אזייגער

כּוזן שוין אַלע זיין אויף דעם זאַמל־פּונקט. איילן מוז מען זיך. מען האָט כסדר געהערט די לאַקאָנישע פראַזן:

— איך גיי...

— איך בלייב, זאָל זיין וואָס עס וויל. די מינוטן זענען געווען ווי בליי גליענדיקער; דער ערשטער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו פאָרן אהרן איינ־האָרן, דערנאָך כּילינאָוויטש. אין דער לעצטער רגע, ווען מען איז שוין צו דער טיר געגאַנגען, האָט זיך אויך אָפּגעזאָגט אינדעלמאַן און דורך דעם איז פריי געוואָרן אַ פּלאַץ פאַר מיר. אין דער לעצטער מינוט איז צו מיר צוגעגאַנגען מנחם פלאַקסער.

— איך גיי אויך — האָט ער געזאָגט.

— ווי אַזוי? —האָב איך געפרעגט— די דערלויבעניש פון דער רע־גירונג איז דאָך בלויז אויף פופצן יידן...

— וועל איך זיין דער זעכצנטער.

ער איז געראכט געווען. ער איז מיט אונדז דורכגעגאַנגען אַלע וועגן. נאָך איינער איז צו אונדז צוגעקומען און זיך געבעטן מיט אַ שטילן קול:

— נעמט מיך מיט...

דאָס איז געווען לעווענשטיין, דער לעצטער סעקרעטאַר פון ליטע־ראַטן־פאַראיין. אָבער מען האָט אים נישט געקאָנט העלפן. דער דאָזיקער איז איינער פון די ערשטע דערמאָרדעט געוואָרן...

מיר זענען ארויס פון ליטעראַטן־פאַראיין, מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם געשפּרייזט פון די טרעפּ. יענע טרעפּ זענען שוין נישטאָ, יענע הויז איז שוין נישטאָ, אַוועק אונדזער וועלט.

מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, אַז מיר זאָלן נישט גיין אין קיין גרויסע גרופּן, מיר זאָלן נישט רעדן הויך, ווייל וואַרשע ווייסט נאָך גאָרנישט. וואַרשע טאָר נישט וויסן, אַז עס הייבט זיך שוין אָן די עוואַקואַציע פון דער שטאָט. פאַר יעדן פון אונדז איז דאָס געווען ווי אַ דונער די בשורה. אויפן פינפטן טאָג פון דער מלחמה איז שוין די עוואַקואַציע פון דער הויפּטשטאָט. הייסט עס, אַז דאָס מעסער האָט שוין דערלאַנגט אין סאַמע האַרץ פון פּוילן. הייסט עס, אַז דער דייטשער בליץ־קריג איז נישט קיין באַרימערייַ און נישט קיין לעגענדע...

מיר איז אויסגעקומען צו גיין מיטן יונגן זשורנאַליסט און איבער־

זעצער מנחם פּלאַקסער. ער האָט געטראָגן אַ גאַנץ שווערע וואַליזע און אין דער פינסטער האָבן אונדז עטלעכע מאָל פאַרהאַלטן מיליטערישע פּאַטרולן. ער האָט געמוזט זיין וואַליזע עפענען און ווייזן זיין באַגאַזש. צוליב זיין שווערער וואַליזע האָבן מיר ביידע געמוזט גיין לאַנגזאַם און דאָס האָט מיך פאַרדראָסן: ווי האָבן עס מענטשן אין זינען בגדים און אַנדערע נאַרישקייטן, בעת עס גייט אין ראַטעווען גוף און נשמה?

אַ פּחד־פינסטערניש איז געלעגן אויף אַלץ. אַ גרויזאַמע רואיקייט פון אַ מיליאָנענדיקע שטאָט. גאַסן — שוואַרצע קאָרידאָרן. וווּהין פירן זיי אונדז? אָבער ביסלעכווייז... די אויגן האָבן זיך צוגעוווינט צום חושך, עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסגעשטאַלטן די קאַנטורן פון די גרויסע הייזער אויף דער קרולעווסקע גאַס. אָט איז דער הויכער באַרקאַן פון זאַקסישן גאָרטן. אַ הויכער, שוואַרצער פּלויט פון אייזערנע שטאַבעטן. דער זאַקסישער פּאַרק... ער האָט זיין געשיכטע אויך פאַר יידן. אין דער הונדערטיעריקער רוסישער אָקופּאַציע איבער פּוילן האָבן די לאַנג געקליידעטע נישט געהאַט קיין רעכט אַריינצוגיין אין אַזאַ פּאַרק. שפּעטער, ביי דער אויפוואַכונג פון פּוילן נאָך דעם ערשטן קריג, איז דער פאַרבאָט אָראָפּגענומען געוואָרן, און אין די לעצטע יאָרן פאַר דער איצטיקער מלחמה איז דער זאַקסישער פּאַרק געוואָרן אַ מין באַראָמעטער. אויב יידן האָבן רואיק שפּאַצירט אין פּאַרק, איז עס אַ סימן געווען, אַז די שלאַנגיקע אַגיטאַציע האָט זיך באַרואיקט און אָפּגעלאָזט, און ווען יידן האָבן אויסגעמיטן דעם „זאַקסישן”, האָט מען שוין געוווּסט מיט וואָס עס שמעקט. אַ סימבאָלישער גאָרטן איז עס געוואָרן פאַר אונדז...

אָבער איצט איז נאַכט און פינסטערניש, איצט איז דער פינפטער מעת לעת פון דער מלחמה. מיר געזעגענען זיך מיט וואַרשע און די שטאָט הייבט אפילו נישט אָן וויסן, אַז מיר געזעגענען זיך מיט איר. וואַרשע איז געשלאָפן. קיין איין טיר, קיין איין פענסטער האָט זיך נישט געעפנט. קיין איין מענטש פון די שלאָפנדיקע הייזער האָט נישט געוווּסט, אַז דער שוואַרצער זיגל איז שוין געשטעלט געוואָרן. קיין בריילעכע חלומות האָט זיך זיי באַשטימט נישט געחלומט אין זייערע שלאָפצימערס, אָבער די ווירקלעכקייט איז נאָך געווען ווייט פון זייער דמיון. מיר זענען געווען די ערשטע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן דעם מאַרש פון אַרויסגאַנג.

אונדזער זאַמל־פּונקט איז געווען אויף דער קראָקאָווער פּאָרשטאָט. אין טויער פון דער ציימונג „קוריער וואַרשאַווסקי". די דאָזיקע ציימונג איז געווען א פריציש אנטיסעמיטישע, און דאָס וואָס דער זאַמל־פּונקט פאר יידישע און קריסטלעכע זשורנאַליסטן און שרייבער איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף אַזאַ פּלאַץ, איז געווען א סימן, אז מיר זענען שוין אויסגעגלייכט געוואָרן...

דער טויער איז געווען געשלאָסן. מיר האָבן אָנגעקלאַפּט און אָנגערופן אונדזערע נעמען. מען האָט אונדז אריינגעלאָזט. שוין געווען דאָרט צונויפגעזאַמלט א היפּש ביסל מענטשן. דער טויער קוים באַלויכטן. מענטשן מיט וואַליזעס, מיט רוק־זעק אויף די פּלייצעס. שווייגעדיקע שאָטנס. זעלטן ווער עס האָט ארויסגערעדט א וואָרט. צו וואָס רעדן? אין דער מינוט איז געווען גענוג צו טראַכטן. מען האָט זיך דאָך געזעגנט מיט היים, משפחה, מיט פאַרמעגן, מיט פאַרדינסטן, מיט באַקוועמלעכקייט און עפּעס מער: מען האָט זיך געזעגנט מיט א גאַנצער עפּאָכע. דאָ זענען געווען באַרימטע פּוילישע זשורנאַליסטן, באַרימטע יידישע זשורנאַליסטן. אַנדערע האָבן מיטגעבראַכט זייערע פרויען, זיי האָבן געהאַפט, אז עס וועט געלינגען זיי מיטצונעמען. אָט שטייט די פרוי פון וואָלקאָוויטש, א פּאַראַומערטע, מיט א גרויסן רוק־זאַק אויף דער פּלייצע, א שלאַנקע, א שיינע, און בלייך, בלייך פון מידקייט, פון שרעק און פון דעם בלאַסן ליכט אין טויער... זי וואַרט אויף א באַשלוס, מיטפאָרן, אָדער גיין צוריק אהיים אין דער פינצטערער נאַכט, אהיים, אליין...

באַשליסן האָט מען עס באַדאַרפט אין מיניסטאָרן־ראַט. דער מיניסטאָרן־ראַט איז הונדערט טריט פון „קוריער וואַרשאַווסקי". איז וואָלקאָוויטש געלאָפן אהין און צוריק און אַנדערע זענען געלאָפן. אונדזער טויער האָט זיך כסדר געעפנט און פאַרמאַכט. פלאַקסער איז נאָך אויך נישט געווען זיכער מיט זיין דערלויבעניש מיטצופאָרן מיט דעם רעגירונגס־צוג, איז ער אויך געלאָפן אין מיניסטאָרן־ראַט. מיך מיטגעשלעפּט. נאָך א שטיק וועג פון געדיכטער פינסטערניש בין איך אריין אין א באַלויכטענער געביידע. די טירן און די פענסטער פאַרקלאַפּט און פאַרהאַנגען, אָבער די אַלע קאָרידאָרן און צימערן זענען געווען באַלויכטן מיטן גרויסן פאַרנעם. העל־ליכטיק, פייערלעך ליכטיק. דאָס האָט מיר אויסגעזען

ווי א באַלויכטענער שפּיטאָל, ווו מען דאַרף באַלד דורכפירן א דרינגענדע אָפּעראַציע, א געפערלעכע אָפּעראַציע אין מיטן נאַכט...

אַנדערע זענען געלאָפן פון איין צימער אין צווייטן. צו העכערע און גאָר הויכע באַאמטע, צו האַלבע און גאַנצע מיניסטאָרן. אָבער קיינער האָט נישט באַקומען קיין ספּעציעלע דערלויבעניש מיטצופאָרן. דער ענט־פער איז געווען איינער:

— נישטאָ קיין פּלאַץ, נישטאָ און נישטאָ.

דער באַוועגלעכער פּלאַקסער איז דאָך מיטגעפאָרן. אויך א צענדליק קריסטינס, פרויען פון זשורנאַליסטן, האָבן זיך איינגעשפּאַרט און מיט־געפאָרן. וואָלקאָוויטשעס פרוי האָט זיך אָפּגעזעגנט און איז אַוועק צוריק אהיים. איך געדענק, ווי טרויעריק זי האָט זיך אַרויסגערוקט פון טויער...

שפּעטער איז געוואָרן א טומל אין טויער: איינער אַן אַלטער פּוי־לישער זשורנאַליסט האָט געחלשט. מען האָט געבראַכט וואַסער און אים אָפּגעמינטערט. איך האָב געזען א טויט־בלייך פּנים פון אַן אַלטן מאַן, ווי אַזוי וועט אַזא איינער אויסהאַלטן אַזא ביטערן וועג?

אַרום איינס ביינאַכט האָט מען זיך גערירט צום מזרח־וואָקזאַל פון וואַרשע. געווען זענען מיר איצט אַרום אכציק פּערזאָן. די גרעסטע צאָל פון זיי — עלטערע מענטשן. זעלטן ווער יינגער פאַר פופציק. עלטערע, שוין שווער זיך צו באַוועגן, אָבער יעדער איינער האָט געשלעפּט א וואַ־ליזע, א פּאַק אָדער א רוק־זאַק. צוליב דעם האָט מען געשפּרייזט לאַנגזאַם. מיליטערישע פּאַטרולן האָבן אָפּט פאַרהאַלטן, אָבער גלייך אָפּגעלאָזט. מיר זענען יחסנים... זשורנאַליסטן, שרייבער. ביים קערבעדזש־בריק — א גרעסערער מיליטער־פּאַטרול, אָבער אויך דאָ האָט מען אונדז גלייך דורכ־געלאָזט... די קערבעדזש־בריק האָט תמיד אַביסל געשראָקן מיט איר אימ־פּאָזאַנטקייט, מיט איר שווערער מאַסע פון אייזן, מיט איר הויכקייט איי־בערן וואַסער. איצט, אין דער דאָזיקער נאַכט, האָט די בריק געוואָרפן א פּחד אויף אונדז. מיר האָבן דעם פּחד אַלע שווייגנדיק געפילט. פינסטער, חושך, אונטער אונדז דער שוואַרצער אָפּגרונט פון טייך און פּאָראויס? ווער ווייסט, וואָס פּאָראויס וואַרט אויף אונדז? אין מיטן דער בריק זענען געשטאַנען טראַמוויי־וואַגאָנעס, איינער נעבן אַנדערן. די גאַנצע בריק איז פול געווען מיט וואַגאָנעס. איינער האָט אונדז דערקלערט, אַז די

דאָזיקע וואַגאָנעס זענען באַריקאַדן קעגן די דייטשע טאַנקען, די אַלע וואַגאָנעס זענען געמינעוועט און עלעקטריזירט.

אריבער די בריק.

די צווייטע האַלבע וואַרשע — פּראַגע איז אויך געלעגן אין דער זעלבער פינסטערניש. דאָ און דאָרט מיליטערישע אויטאָמאָבילן, פּויערשע פורן מיט פּעק, דאָס אַלץ איז געשטאַנען אָן באַוועגונג. אויף די פורן שלאָפנדיקע זעלנער, נעבן די פורן אויפן בריק — אויך אַזעלכע זעלנער. מיר זענען געגאַנגען צום מזרח־וואָקזאַל. דאָס איז אַ שטיק וועג, פון דריי־פיר קילאָמעטער. אָן די וואַליזעס איז עס אַ קלייניקייט. מיט די וואַליזעס — ענדלאָז.

פרעג איך:

— מענטשן! צו וואָס די וואַליזעס?

פרעגט מען ביי מיר:

— און דו האָסט גאָרנישט מיטגענומען?

— ניין! גאָרנישט און גאַנץ באַוווּסטזיניק: אין אַזאַ וועג וויל איך זיין פריי מיט פרייע הענט, אַ כפּרה די בגדים...

אָבער...

— לאָזט מיך צופרידן. איך וועל אייך זאָגן דעם אמת, אַז איך טראָג מיט זיך אַ גאַנץ שווערן באַגאַזש: מיינע יאָרן, די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע מיט אַלע וואָגלענישן צוליב איר, און אין דער אמתן געדענק איך נישט קיין איין רואיק יאָר אין מיין לעבן. דאָס לעבן אַליין איז דאָך דער שווערסטער באַגאַזש...

איך האָב איבערגעריסן מיין מאָנאָלאָג און קיינער האָט מיר מיט נאָרנישט געענטפערט. מען איז געגאַנגען שטום אַ לאַנגע צייט. פּלוצלינג האָט איינער אויסגערופן:

— סטופּניצקי! ווו איז סטופּניצקי?

עטלעכע שטימען האָבן אויסגערופן זיין נאָמען, אָבער קיין ענטפער איז נישט געקומען. בין איך מיט נאָך עטלעכע געלאָפן צוריק. מיר האָבן אים געטראָפן אַ פאַרסאַפּעטן נעבן זיין וואַליזע. דער אכט און זעכציק יעריקער סטופּניצקי האָט מער נישט געהאַט קיין כוח צו שלעפּן זיין באַגאַזש. האָב איך עס געטראָגן אַ שטיק וועג און ביטער געשמייכלט צו

זיך: נישט געוואָלט קיין אייגענע, האָב איך א פרעמדע וואַליזע. און פון וואַנען האָבן זיך צו מיר גענומען אזוי פיל כוחות? איך בין דאָך ביי זיך מיט עטלעכע שעה צוריק געלעגן ווי א געשמידטער פון אנגסטלעכער מידקייט און איצט גייען די פיס, זיי שלעפּן זיך און איך שלעפּ א שווערע וואַליזע. איך האָב אין הארצן זיך געבונטעוועט קעגן דעם סטופּניצקין, אָבער איך האָב זיך דערמאָנט, אז ער האָט שוין עטלעכע מאָל געשריבן וועגן מיר גוטע ארטיקלען און זאָל מיין איצטיקע טרחה זיין דער אָפּצאָל...

ביים וואקזאל האָט מען יעדן איינעם פון אונדז קאָנטראָלירט די דאָקומענטן און יעדן איינעם באזונדער אריינגעלאָזט. בעת איך בין אריינגעקומען אינעווייניק, האָב איך קודם כל נישט געזען קיינעם פון מיינע חברים. אלע זענען זיי ווי איינגעזאפּט געוואָרן אין דער געדיכטער מענטשן־מאסע, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען. די טונעלן פון דעם דאָזיקן ריזיקן וואקזאל, די זאלן און קאָרידאָרן זענען געווען בוכשטעבלעך אָנגעשאָטן און אָנגעפּרעסט מיט מענטשן. א מענטשן־קנויל, און דער קנויל האָט זיך גערירט, דער קנויל איז געגאנגען, געקראָכן, געהויבן די פיס און הענט, געוואָלט ערגעץ גיין, עפּעס דערליידיקן, דערגרייכן, אָבער אלץ איז געבליבן אויף איין אָרט...

האלב טונקל געווען ארום, א לופט, וואָס האָט געשטיקט ביז צו חלשות. גרויזאם און פאנטאסטיש האָט אויסגעזען דאָס בילד. גיהנום. אמתער גיהנום, טויזנטער, טויזנטער מענטשן, פון זיי זענען א סך געלעגן אויף דער ערד, אויף די בענק און טישן, אויף די טרעפּ, וואָס פירן צו דער פּלאטפאָרם, ווו די וואגאָנעס שטייען. דאָס זענען כמעט אלע געווען פּליטים, וועלכע מען האָט געבראַכט פון פויזן, יונג און אלט, פּריצים, באאמטע, לייכט פארוואונדעטע זעלנער, מאטראָזן, פּאָליציאנטן, אלץ האָט דאָס געוואָרט אויף ווייטערדיקער עוואקואציע, אָבער די מאשין, די אָרגאניזאציע, איז שוין קאליע געוואָרן. דער וועג האָט זיך פארשפּארט, כאָטש געם און גיי אוים. א טייל פון עילם איז געלעגן אויף דער ערד, אויף דער פּאָדלאָגע, א טייל האָט זיך געפּרוווט רירן און נאָך א טייל, דער שטארקסטער עלעמענט, איז געשפּרונגען איבער לעבעדיקע גופים, ווי אויף זעק מיט קארטאָפל. די דאָזיקע געציילטע זענען אויך געווען ווי געפאנגענע, ווייל זיי האָבן אין ערגעץ נישט געקאָנט צוקומען. איך האָב עס דערזען

פאר די אויגן, און די נשמה איז מיר כמעט ווי אוועק. ווּ זענען די אלע חברים, די יידישע און קריסטלעכע זשורנאליסטן? צי דען האָבן זיי זיך שוין אריינגעכאפט אין צוג? זיי פאָרן שוין און מיך האָבן זיי איבערגע־לאָזט? שרעק און פארביטערונג זענען מיך באפאלן. ווי איך לויפן, שטעלן שנעלערע טריט, נאָר מען שטופט מיך צוריק, מען שטופט מיך אויף רעכטס און אויף לינקס. איך שטעל די פיס מיינע אויף לעבעדיקע נפשות, קינ־דער, אלטע, פרויען. אנדערע פון זיי שלאָפן, אנדערע קרעכצן. אין דעם האלב־פינסטער זעט מען א בליק פון א צעטראָטענעם מענטש. עס ווערט דערנאָך אינגאנצן פינסטער אויף דער נשמה, און דאָ שפּרייזט א פרוי מיט ברייט געעפנטע אויגן, אן עלטערע, א גרויע, זי זעט אויס צו זיין משוגע פון פארצווייפלונג. זי שפּרייזט און שרייט:

— דער מאן שטארבט מיר. אפשר האָט איר געזען א קשאַנדז? דער מאן שטארבט מיר אוועק...

קיינער הערט זי נישט. קיינער קוקט זיך אפילו נישט ארום. אין דער דאָזיקער אוממענטשלעכער ענגשאפט איז געווען א קאלטע רעזיג־נאציע, א טעמפּקייט, א פארגליווערונג. אין איינער אזא רגע האָב איך דערפילט, אז איך בין פארטיק. פון דאנען וועל איך שוין נישט ארויס. דאָ וועל איך צעטראָטן ווערן מיט נאָך א סך אנדערע. איך בין שוין געווען צוגעגרייט צו דעם. צוערשט ווייטיק אין דער נשמה, דערנאָך רעזיגנאציע... ווּ זאָל איך זיך דאָ אויסציען און אָפּשטארבן און א סוף...

פּלוצלינג האָט מיך ווער אָנגעכאפּט פארן אקסל: איך האָב אויפ־געציטערט און דערזען פלאקסערן.

— הא, ווּ זענען אלע?

— איך ווייס נישט... ווּ איז גאָטליב? ווּ איז יאושזאָהן? זיי שטיקן זיך אוודאי אין דער מאסע ווי אלע...

— און איך האָב געמיינט, אז איר זענט שוין אוועקגעפאָרן, מיך איבערגעלאָזן. איך האָב שוין קיין כוח נישט.

מיר האָבן זיך שוין נישט אָפּגעלאָזט. גאנץ פשוט: מיר האָבן זיך פאר די הענט געהאלטן, איינער זאָל דעם צווייטן נישט פארלירן. אָט אזוי האָבן מיר געפונען א דריטן, א פערטן פון אונדזער גרופּע. דער מענטשן־ים האָט זיי אויסגעשפּיגן. מען האָט זיך איצט פעסט געהאלטן איינער נעבן

צווייטן, דער זעלבער ים זאָל אונדז ווידער נישט איינשלינגען. מיר האָבן געזוכט די איבעריקע. גערופן זיי הויך ביי די נעמען. פונקט ווי אין א מדבר, ווי אין א וואלד. פון צייט צו צייט פלעגט זיך אָפּרופן אן עכאָ... מיר האָבן זיך געפריית מיט יעדן אויפגעזוכטן חבר. אין אזא וויסטן לע־בעדיקן קבר איז אויך פאראן פרייד... וואס מער ווילסטו מענטש?

דערנאָך. נאָך אלע מאטערנישן, נאָך אלע זוכענישן און אויספרע־גענישן, זענען מיר דערגאנגען, אז דער צוג, מיט וועלכן מיר באַדארפן אוועקפאָרן, געפינט זיך נישט אויף דעם מזרח־וואקזאל, נאָר אויף דעם דאנ־ציגער וואקזאל.

א שרעקלעכע בשורה...

אָבער קלערן טאָר מען נישט. עס איז קריג. בליץ־קריג. טאָטאלער קריג. מיר מוזן ווייטער גיין. א רחמנות געווען אויף די אייגענע פיס, נאָר מען מוז גיין, מען מוז, מען מוז...

איצט האָבן מיר ווידער געהאט א שווערע פרוּוו דורכצופירן. מיר האָבן געמוזט ארויסקריכן פון וואקזאל אויף דער גאס, און דאָס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. פאר דער צייט האָט זיך די מענטשן־מאסע מער נאָך איינגעפרעסט. צונויפגעגאָסן און זיך איינגעקלעפּט.

מיר, אונדזער גרופּע זשורנאליסטן, האָט זיך געשטופּט צו דער טיר און א לעבעדיקע מענטשן־פאליע האָט אונדז געשטופּט צוריק, פונקט ווי זיי וואָלטן אונדז וועלן פארהאלטן: „בלייבט דאָ מיט אונדז. שטיקט זיך און ווערגט זיך און גייט אוים מיט אונדז אינאיינעם"...

מיר האָבן דאָס נישט געוואָלט. מיט די עלנבויגנס, מיט אביסל כעס און אויפרעגונג זענען מיר ארוים אויפן גאס. שטיל און שטום. א ווינטל, לופט, שטערן... פאר די אויגן האָט נאָך אָבער געשוועבט דאָס גיהנום פון מזרח־וואקזאל, אן אמתער גיהנום... נאָר בלויז מיר האָבן פון דעם געוווּסט. די גרויסע ווארשע איז געשלאָפן...

מיר זענען ארוים פון מזרח־וואקזאל און זאָל דאָס זיין א גוטער סימן: אויב מיר האָבן זיך געקאָנט ארויסרייסן פון אזא גיהנום־קעסל, וועט אפשר אויך ווייטער עפּעס געלינגען. ווידער גאס, לופט און פינסטערניש. צו באקומען א וואָגן צו פאָרן איז אפילו נישט געווען צו טראכטן. מיר גייען צו פוס. מיר האָבן פאר זיך ביז צו דעם דאנציגער וואקזאל זעקס

אָדער זיבן קילאָמעטער, גאַנץ וואַרשע באַדאַרף מען אַדורכגיין. פאַרפאַלן. מיר גייען און אַ סך לייכטער וואָלט געווען צו גיין, ווען די קאָלעגן מיינע וואָלטן זייערע וואַליזעס נישט געהאַט. איך האָב זיך אין האַרצן געבייזערט אויף זיי. צו וואָס און צו ווען דער באַגאַזש? צו וואָס אַזעלכע לאַנגזאַמע טריט, אַז מען קאָן שפּרייזן שנעל, מיט מענערישע טריט און קומען גיכער אַהין צום וואַקזאַל? מען האָט אונדז געזאָגט, אַז אונדזער צוג זאָל אָפּגיין פיר אַזייגער און אפשר וועלן מיר פאַרשפּעטיקן? און דער דייטש? ווער ווייסט אים, ווי ווייט ער איז פון שטאָט מיט זיינע טאַנקען?

אַלץ די וואַליזעס... די חיות זענען קליגער פאַר אונדז, בעת עס ברענט דער וואַלד זייערער, לויפן זיי שנעל פון ברענענדיקן וואַלד, זיי נעמען נישט מיט קיין בגדים, קיין וועש, קיין נאַכט־פּאַנטאָפל און קיין פּידזשאַמעס.

איך אַליין גיי שנעל, אָבער וואָס איז די פּעולה פון דעם, וואָס איך גיי שנעל? איך מוז זיך דאָך אָפּשטעלן און וואַרטן אויף מיינע חברים. איך וואַרט אויף זיי און דאָס געדולד קאָן פּלאַצן. מיר דאַכט זיך כסדר, אַז איך בין דער שוואַכסטער פון זיי, איך פיל זיך זייער נישט גוט. איך זע אַלץ אין שוואַרצע פאַרבן און איצט איז דאָך אַזאַ מאָמענט, אַז מען דאַרף שטאַרקער זיין ווי מען איז, איבערשטייגן זיך און גלויבן אפילו אין דאָס אומגלויבלעכסטע. איך זוך באַרואיקונג, איך זוך טרייסט. מען מוז מיט עפּעס אָפּנאַרן די נשמה. וואָס איז נאָך פאַר מיר פאַרבליבן? וואָס איז נאָך פאַראַן גוטס אויף דער וועלט? איך לויף פאַרביי געדאַנקלעך דעם לעצטן טאָג. איך טראָג אַ באַנדאַזש אויף דער האַנט און די האַנט טוט וויי. בייטאָג, ביים גראָבן די שוץ־גרובן, האָב איך זיך פאַרוווּנדעט. דערנאָך, פאַרנאַכט, בין איך געשטאַנען אויף דער וואַך, געהיט דעם הויף אונדזערן. דערנאָך אין דער שפּעטקייט האָט אינדעלמאַן אָנגעקלונגען, איך זאָל שוין קומען אין ליטעראַטן־פאַראיין, וויל מען גייט אַוועק פון וואַרשע. אַ טייערער חבר דער אינדעלמאַן, ער האָט זיך דערמאָנט אין מיר אין אַזאַ שעה, ווען יעדער איינער טראַכט פאַר זיך. דער דאָזיקער געדאַנק און געפיל איז געווען ווי אַן איינציקער שטראַל פאַר מיין פינסטערער נשמה אויף די פינסטערע גאַסן פון דער דעמאָלטדיקער וואַרשעווער נאַכט.

טריט נאָך טריט, שאָטן נאָך שאָטן — מיר זענען געקומען צום

דאַנציגער וואקזאַל. אַלע זענען געקומען און אַלע וואַליזעס האָט מען אַהין געבראכט... אָבער דער וואקזאַל איז געווען פּוסט און ליידיק. א קאָנטראַסט צו דעם מזרח־וואקזאַל. דאָרט איז געווען מענטש אויף מענטש. דאָ אפילו קיין שאָטן נישט. דער בופעט פאַרשלאָסן. די דורכגאַנגען קוים באַלויכטן. מיר לויפן אַרום און מיר זוכן א באַאמטן, מיר ווילן דאָך וויסן ווו איז אונדזער צוג און ווען גייט אוועק אונדזער צוג? נישטאָ ביי וועמען צו פרעגן. מיר עפענען איין טיר פון א קאַנצעלאַריע, די לאָמפּן ברענען, נאָר קיין מענטש איז נישטאָ. מיר עפענען די טיר פון טעלעגראַף. די מאַשינען שטייען. אָבער קיין מענטש איז נישטאָ. געמיינט האָבן מיר, אַז דאָס איז די לעצטע רגע, דער שונא קומט שוין באַלד אַריין און די לעצטע באַאמטע האָבן זיך געראַטעוועט. דאָך דער שונא איז נאָך נישט אַריין און די באַאמטע האָבן שוין נישט געאַרבעט. מען האָט פאַרלאָזט די פּאָסטנס, ווייל דער כאַאָס האָט זיך שוין אָנגעהויבן. שפּעטער האָבן מיר שוין יאָ געפונען א באַאמטן. דער דאָזיקער האָט אָבער גאָרנישט געוווּסט וועגן אונדזער צוג און וועגן אונדזער אָפּפאָרן.

אָט אזוי האָבן מיר געבלאָנדזשעט א שטיקל צייט, ביז מיר זענען אַרויס פון וואקזאַל אויף דער באַן־פּלאַטפאָרם. אויף די רעלסן איז געשטאַנען א גאָר לאַנגער צוג מיט פאַרלאָשענע וואַגאָנעס. צוויי גרויסע לאָקאָמאָטיוון האָט געהאַט דער צוג. די מאַשיניסטן זענען נישט געווען, כאָטש די אויוונס האָבן געברענט און פונקען האָבן געשפּריצט.

איינער פון אונדזערע חברים האָט זיך אָנגערופן:

— אפשר איז דאָס אונדזער צוג?

אין דעם האָט זיך, ווי פון אונטער דער ערד, אַרויסגערוקט א קאָנדוקטאָר מיט א שוואַכע לאַמטערן און ער האָט אונדז געמעלדעט:

— ניין, דער צוג איז נישט פאַר אייך, דער צוג איז פאַרן אויסערן־מיניסטעריום...

— איך פייף אויף דיין אויסערן מיניסטעריום...

און ער האָט ווייטער אויסגערופן:

— קאָלעגן! אַריין אין די וואַגאָנעס... מיר וועלן פאָרן מיט דעם צוג. אַלע אַריין אין די וואַגאָנעס!

קורץ און קאַטעגאָריש האָט ער דאָס אַרויסגערעדט, נאָר דער פייף

זיינער האָט מיר קאַלט אַריינגעפּייפט אין דער נשמה. איך האָב גוט פאַרשטאַנען: אין פּוילן איז שוין נישטאָ קיין רעגירונג, כאָטש דאָרט אין מיניסטאָרן־ראַט טומלט זיך נאָך היינט צום לעצטן מאָל... שוין נישטאָ קיין באַאַמטע. קיין פּלאַן און קיין אָרדענונג. אַלץ, וואָס מיט אונדז וועט פון איצט אָן געשען, וועט עס זיין אַ צופאַל און בלויז אַ צופאַל.

מיר זענען אַריין אין איין וואַגאָן און אין צווייטן וואַגאָן. מיר האָבן זיך אויסגעזעצט. מידע, טויט־מידע. געזעסן זענען מיר אין דער פינסטער, געדרוקט אויף סאַמאַוואַרן, און ,דאָס ליכטיקע פּונקעלע פון אַ פּאַפּיראָס פון זיך ווענדען. מיר זענען געזעסן און געשוויגן. די אַלע געבליבענע פון וואקזאַל זענען געוועזן איינגעטונקט אין דעם אָנגעשראָקענעם חושך. אַ מאָדנע נאַכט, אַן ערב־אומגליק־נאַכט... און דאָך זענען עטלעכע חברים איינגעשלאָפן און איינער צוויי — מען האָט גאַנץ געשמאַק געכראָפּעט. עטלעכע אַנדערע זענען געלאָפן דערגיין, צי מען וועט לאָזן פאָרן מיטן צוג און ווען? ווען וועלן מיר פאָרן?

איך בין געזעסן אין מיין ווינקל און זיך צוגעהערט צו דער שווייגנדיקער אַרומיקייט. געדריקט האָט מיך דאָס, וואָס דער צוג איז געשטאַנען. געוואָלט האָב איך איין זאַך: דער צוג זאָל לויפן און אַנטלויפן אַוועק פון וואַרשע, פון פּוילן, פון אייראָפּע, פון דער וועלט... אין קאָפּ זענען געהאַנגען דעראינערונגען פון דער פריערדיקער מלחמה און די דראַאונגען פון די, וועלכע האָבן אַרויסגערופן די איצטיקע מלחמה. דאָס איז נישט געווען קיין טראַכטן. דאָס זענען געווען געדאַנקען־קייטן, וועלכע האָבן געשמידט לייב און נשמה. מורא און פּחד פאַר דעם מאָרגן, און דער מאָרגן, דער נייער טאָג קריכט שוין אויף דער ערד. ווען איך האָב אַרויסגעקוקט פון פענסטער, האָב איך דערזען נאָך אַ צוג אויף די רעלסן. יענער צוג איז פול געפּאַקט געווען מיט מענטשן, נאָר אַלע האָבן אַזוי איינגעהאַלטן געשוויגן, פּונקט ווי מען וואָלט זיי פאַרבאָטן צו רעדן, פּונקט ווי די מורא וואָלט זייערע ליפּן געשמידט.

ס'איז ליכטיקער געוואָרן, דערנאָך אינגאַנצן ליכטיק. טאָג איז געקומען. באַוועגונג דאָ און דאָרט. רעדאַקטאָר שוואַלבע איז געווען אַ פיינשמעקער אין עסן און אויף אַ גלאָז קאַווע פלעגט ער זאָגן פאַרקירצט: „קאַווקאַ", האָט ער דער ערשטער דערשמעקט, אַז מען האָט געעפנט דעם

בופעט און מען קאָן דאָרט עפּעס באַקומען. זענען מיר געלאָפן אין בופעט און ווירקלעך: מען גיט קאַווע, מילך און אייער, ווורשט, קעז. נאָך אַזאַ נאַכט... מען ווערט דערפרישט פון אַ געטראַנק, פון אַ צובייסעכץ. גאָטליב זיצט ביים ברעג פון אַ טיש. איך שטיי נעבן אים און ביידע טרינקען מיר קאַווע. די שטימונג האָט זיך ביי אַלעמען פאַרבעסערט און גאָטליב רופט זיך אָן צו מיר:

— ס'איז גאָרנישט אַזוי שלעכט.

אַ רגע פון אילוזיע: מיר זענען רייזנדע. מירן זיך אָנטרינקען מיט קאַווע און מיר וועלן פאָרן ווייטער. פּלוצלינג... אַ האַרמאַטן־קנאַקעריי איבערן וואָקזאַל, איבער אונדזערע קעפּ. דאָס האָט די זעניט־אַרטילעריע באַגעגנט די פּרימאָרגן־געסט פון הימל. אין דער בופעט געביידע האָבן זיך אַריינגעשאָטן אַ סך מענטשן מיט צעשראָקענע אויגן. די גאַנצע גע־ביידע ציטערט און אונדזערע נישט אויסגעשלאָפענע קערפּערס ציטערן אויך. מיר הערן זיך צו, צי די שיסעריי האַלט אָן. מיר הערן גענוי דאָס געררויש פון עטלעכע עראָפּלאַנען. זיי עגבערן דעם מאַרך, זיי ברומען אַריין אין דער לעצטער ביסל דרייסטקייט פון מענטשן. עס דויערן רגעס, אָבער ווי לאַנג אַנדערע רגעס זענען. די ברומערייען פון די עראָפּלאַנען־שרויפן דערשטיקן דעם אָטעם. עס ברומט... אָ ט אַ ז ו י ב ר ו מ ט ד ע ר ט ו י ט און מיר וואַרטן אויפן טויט. פּלוצלינג ווערט אַלץ שטיל. די זעניט־האַרמאַטן הילכן נישט; די עראָפּלאַנען ברומען נישט מער, שטיל... און אין דער שטילקייט פאַרגלוסט זיך איינעם פון די בופעט־געסט אויפקלאַפּן אָן איי. צי האָט ער טאַקע געוואָלט אַזוי שטאַרק עסן, אָדער די נערוון האָבן געפירט זיין האַנט, אַלץ איינס: דער גאַנצער עולם האָט אים אָפּגעבריט מיט בייזע בליקן. הערט זיך נאָר איין, אַ משוגענער אַזאַ. דאָ פליען איבער די קעפּ דייטשע עראָפּלאַנען, דאָ קאָן מען געהרגעט ווערן און ער קלאַפּט גאָר אָן איי...

עס איז רואיק געוואָרן. מיר זענען געלאָפן אין אונדזערע וואַגאָנעס און דאָרט האָבן מיר אַרויסגעקוקט פון די פענסטער, געוואַרט אויף דער רגע, אַז דער צוג זאָל זיך שוין רירן. עטלעכע פון אונדזערע זענען בסדר געלאָפן צו די באַן־באַאַמטע, מען האָט אפילו געקלונגען אין שטאָט. גע־קלונגען צו אַ מיניסטער, אָדער צו אַ קלענערן בן־אדם. ביז מיר האָבן זיך

דערוווּסט, אַז מיר פֿאָרן טאַקע מיט דעם זעלבן צוג, מיר בלייבן אין אונ־דזערע וואַגאָנעס. אָבער ווען וועט עס געשען? דאָ איז אַ סכנה צו בלייבן. דער דאַנציגער וואָקזאַל שטייט נעבן אַ גרויסער בריק, ער געפֿינט זיך נישט ווייט פֿון די אַלטע וואַרשעווער פֿעסטונגען און גרויסע פֿאַבריק־געביידעס...

פֿון יענעם פּרימאָרגן און פֿון אַנדערע פּרימאָרגנס זענען אין קאָפּ פֿאַרבליבן כאַאָטישע פֿראַגמענטן, ברעקלעך דערינערונגען, געמישט מיט ווייטיק און אַנגסטלעכן פּחד. אין יענעם פּרימאָרגן האָבן מיר אָפּגעגעבן דעם ערשטן עקזאַמען פֿון איבערלעבן שרעק און סכנה און אַז דער גוטער מזל האָט געוואָלט, האָבן מיר דעם עקזאַמען אויסגעהאַלטן. יעדע צען־פֿופֿצן מינוט האָבן די זעניט־האַרמאַטן געקלאַפּט און די עראָפּלאַנען האָבן געברומט. אַמאָל ווייטער, אַמאָל נענטער און אַמאָל גאָר נאָענט. מען איז כּסדר געלאָפֿן פֿון די וואַגאָנעס ערגעץ־ווּ זיך באַהאַלטן. איינמאָל בין איך אַליין פֿאַרבליבן אין וואַגאָן. אַלץ אַרום איז ליידיק געוואָרן און איך בין דאָ מיט מיין שרעק אַליין... איך האָב אַרויסגעקוקט פֿון פֿענסטער, איך זע דריי עראָפּלאַנען, אַרום זיי — רויך פֿון אויפֿגעריסענע קוילן. די זון שיינט אין ציכטיקן הימל, די עראָפּלאַנען טונקען זיך אין דעם ליכט און ווערן פֿאַרשוווּנדן אויף אַ רגע, באַלד אָבער רוקן זיי זיך ווידער אַרויס מיט זייערע שפּיציקע קעפּ, ווי קראָקאָדילן טוען עס פֿון וואַסער. איין שטאַרקער אויפֿרייס, אַ צווייטער, אַ דריטער. די וועלט טרייסלט זיך. איך זע פֿון ווייט אַ מויער, אַ גאַנצער פּאַסאַד, די פֿראָנט־וואַנט רירט זיך לאַנגזאַם־לאַנגזאַם. עס אייַלט זיך נישט, עס בויגט זיך, דערנאָך הייבט זיך דאָרט אויף, אויף יענעם אָרט, אַ סך שטויב...

נאָך אַן אויפֿרייס, שטאַרקער ווי פֿריער, נענטער ווי פֿריער. איך האַלט נישט אויס און לויף אַרויס פֿון וואַגאָן. אין דער מינוט פֿליען עטלעכע עראָפּלאַנען איבערן וואָקזאַל און באַשיסן אים מיט קוילן־וואַר־פֿער. איך הער, ווי קוילן פּייפֿן איבער די דעכער פֿון די וואַגאָנעס, אויף דעם אַספֿאַלט פֿון דער באַן־פּלאַטפֿאָרם. איך לויף; איך וויל צוקומען צו אַ געביידע. אין דעם מאָמענט שפּרינגט אַרויס פֿון אונטערן וואַנט אַ באַן־באַאַמטער, אַן עלטערער מענטש. ער דערלאַנגט מיך אַ כאַפּ אָן און שרייט אויס:

— איר זייט משוגע געוואָרן?

געמיינט האָט ער דאָס מיין אומפאַרזיכטיקייט.

איך געדענק נישט, צי איך בין אליין אריין, צי ער האָט מיך אריינ־געטראָגן אין א קליינעם בנין, ווו עס זענען געלעגן אייזערנע מכשירים, וואָס די באַן־ארבעטער באַנוצן. דאָרט זענען געווען נאָך עטלעכע מענטשן, טויט־בלייכע, שווייגנדיקע און איבער אונדז רוישט און קלאַפּט. צו אלע קלעפּ און גערוישן האָב איך זיך שוין צוגעוווינט, נאָר דער עראָפּלאַן האָט איין גערויש, איין ברום, וועלכער הרגעט אוועק יעדע האָפענונג. דאָס איז דעמאָלט, ווען ער פאַרקירעוועט. דעמאָלט ברומען די שרויפן זיינע מיט אזא טעמפּקייט, וואָס טויט אָפּ די נשמה. אָט די דאָזיקע ברומעריי האָט דער טייוול אליין אויסגעקלערט און ער האָט עס אוועקגעשענקט דעם מלאך־המות, אז יענער זאָל גוט אויספּייניקן פריער זיינע קרבנות...

א סך אזעלכע און ענלעכע מאָמענטן האָבן מיר דורכגעלעבט אויף דעם דאַנציגער וואקזאַל און איין האָפענונג איז געווען, איין דערוואַרטונג, איין תפילה: אריבערפאָרן די בריק און זיין אויף יענער זייט פון דער ווייסל. די שרעק איז א קנאַפּער סטראַטעג און די מורא קאָן נישט חשבונען. די מורא וויל בלויז אוועקגיין פון דער ערשטער געפאַר און אין דעם אליין זעט עס די רעטונג...

דער צוג האָט זיך גערירט, אָבער זייער לאַנגזאַם. כאָטש אַרום איז אזוי פיל סכנה, דאָך קריכט ער, דער צוג. דאָס זעט אויס ווי א ביטערער צו־להכעיס. ביי דער בריק, ביי דער שוואַרצער באַן־בריק שטעלט ער זיך אָפּ. ווידער א שיסעריי, א קורצער אַלאַרם. שפּעטער אביסל די רעדער דרייען זיך ווידער. מיר זענען שוין אויף דער בריק און איבער אונדז הייבט זיך אָן א קנאַקעריי א ווילדע. די זעניט־אַרטילעריע אַרבעט. אָט דאָ נעבן אונדז, ביי די זייטן פון דער בריק, די פאַרמאַסקירטע האַרמאַטן מיט די לאַנגע, דינע העלדזער. די עראָפּלאַנען גייען צו דער בריק. דאָס איז פאַר זיי א טייערער ביסן און מיר זענען אין דעם סאַמע מיטן...

עס ווילט זיך שפּרינגען צום פענסטער און א קוק געבן, ווי דאָס זעט אויס, ווו מיר האַלטן? נאָר איינער דעם צווייטן האַלט עס אָפּ דערפון. איינער זאָרגט פאַרן צווייטן, פאַר אלעמען און מען איז צעשראָקן. שרעק איז מענטשלעך. נאָר מענטש קאָן זיך אויך באַהערשן. איך מוז קאָנסטאַ־

טירן, אונדזערע האָבן זיך גוט געהאַלטן, איינגעהאַלטן די נערוון. באַזיגט די שרעק, אויף וויפל עס איז מעגלעך געווען...

דאַכט זיך א שטילע פרייד האָט אונדז אַרומגענומען, בעת מיר זענען אַריבער די בריק. מיר זענען אויף דער צווייטער זייט. אַרום פעלדער, העררבסט־פעלדער. די פרימאָרגן־זון באַדעקט זיי, רואיק, פרידלעך, כמעט אידיליש. נאַכט שרעקט און טאָג נאַרט אָפּ. אפשר וועט עס זיך אַלץ ענדיקן גוט און ווידער וועט זיין א וועלט, אונדזער נאָענטע וועלט, מיט אונדזערע פריינט און קרובים, מיט אונדזערע ענינים. אין אונדזער וואַגאָן רעדט מען העכער. שוואַלבע מאַכט עפּעס הויכע אויספירונגען. בערנאַרד זינגער לאַכט אים קאַטעגאָריש אויס. א רגע פאַרגעסט מען. עס זעט אויס ווי מען זאָל דאָס דיספּוטירן אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין, אָדער אין קאַפע. נאָר דער צוג שטעלט זיך כסדר. מען וואַרט לאַנג. מען מאַכט עטלעכע קילאָמעטער אין א שעה און מען שטייט, מען שטייט. מען גייט אַרויס פון וואַגאָן און מען איבערצייגט זיך, אַז אונדזער צוג איז זייער גרויס. אַזאַ איינעם ווי מיר אַליין פאַרגלוסט זיך איבערצוציילן, וויפל וואַגאָנעס האָט עס אונדזער צוג. האָב איך זיי איבערגעציילט — צוויי און זיבעציק...

און פאַרנומען געווען אין גאַנצן צוג זענען בלויז פ י ר וואַגאָנעס. צוויי האָבן מיר פאַרנומען, מיר, די זשורנאַליסטן און שריפטשטעלער און נאָך צוויי וואַגאָנעס האָט באַזעצט די רעדאַקציע פון דער מיליטערישער צייטונג: „פּאָלקסקאַ זבראָינאַ". מער קיינער נישט. אַכט און זעכציק וואַגאָנעס זענען געווען פּוסט און ליידיק. מיר האָבן געקוקט אויף די ליידיקע וואַגאָנעס און עס האָט זיך געוואָלט ביטער לאַכן און וויינען. וויפל מענטשן האָט מען געקאָנט מיטנעמען אין אַזאַ צוג. די פרויען פון די זשורנאַליסטן און נאָך חברים שרייבער... אַכט און זעכציק ליידיקע וואַגאָנעס... און נעכטן ביינאַכט האָט מען זיך געאַמפּערט וועגן א פּלאַץ. מען האָט זיך געבעטן און געדונגען, געוויינט און געבעטלט...

III

דער צוג פון די זשורנאַליסטן

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט פון פאַרשידענע באַקאַנטע, וועלכע זענען נאָך אונדז אַרויס פון פּוילן, אַז אין וואַרשע האָט מען לעגענדעס דערציילט וועגן אונדזער צוג. מען האָט דערציילט, אַז מען האָט אונדז פאַרזאָרגט מיט אַלדאָס־גוטס, אַז מיר זענען אַרויסגעפאָרן אין אויסגע־פּוצטע שלאָף־וואַגאָנעס, אַז מיר וועלן צוזאַמען מיטן מלוכה־פּרעזידענט און מיט די מיניסטאָרן אַוועקפאָרן קיין רומעניע און פון דאָרט קיין אַמעריקע.

מען האָט דערציילט:

דערנאָך, ווען פון אונדז איז צו קיינעם פון פּוילן נישט אָנגעקומען קיין שום ידיעה, האָט מען אויסגעטראַכט, אַז אונדזער צוג איז באָמבאַר־דירט געוואָרן פון דייטשע עראָפּלאַנען און אַלע זענען מיר אומגעקומען. וועגן דעם איז געווען אָפּגעדרוקט אַ טעלעגראַמע אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער.

און אין דער אמתן, מיר זענען געפאָרן אין האַרטע, נישט איבעריק ריינע וואַגאָנעס פון דריטן קלאַס. קיין מלוכה־פּרעזידענט האָבן מיר נישט אָנגעזען. צו רומעניע איז געווען ווייט און צו אַמעריקע נאָך אַביסעלע ווייטער. מיר זענען געפאָרן קיין לובלין, אונדזער ציל איז געווען צו קומען קיין לובלין. אין נאָרמאַלע צייטן איז מען פון וואַרשע ביז לובלין געפאָרן מיט אַ שנעל־צוג דריי שעה, מיר האָבן איצט געפּטרט אויף דעם עטלעכע מעת־לעת.

אונדזער צוג האָט זיך אַרויסבאַקומען פון וואַרשע אונטער דער קאַנאַקערייי פון באָמבעס, אונטער דער שיסערייי פון דער זעניט־אַרטילעריע

און דערזען האָבן מיר פעלדער, וועלדער, ווייטן האָריזאָנט. מען איז צוגעגאַנגען צו א פענסטער און ארויסגעקוקט. די ליכטיקייט פון דעם הערבסט־פרימאָרגן האָט געבלענדט די אויגן, דער פוילישער הערבסט. מיט א סך יאָרן צוריק האָב איך געלייענט א באשרייבונג פון אן איטאַליענישן קונסט־קריטיקער און רייזנדער. ער האָט דאָרט דערציילט, אז דעם שענסטן הערבסט אין דער וועלט האָט ער געפונען אין פוילן. ער האָט די דאָזיקע שיינקייט שטאַרק גערימט. דער פוילישער הערבסט האָט טיפע שיינקייט. גורם דערצו איז באשטימט דער געאָגראַפישער פלאַץ, וואָס פוילן פאַרנעמט צווישן צפון און מערב אין אייראָפּע. גורם דערצו איז אויך די פול־וואַלדיקייט, וואָס פוילן פאַרמאָגט. די סעדער, די שפע פון געבלעטערטע ביימער. קומט דער הערבסט, נעמען די ביימער שפילן מיט אלערליי קאָלירן ביז בלוטיק־רויט.

און אין איצטיקן הערבסט זענען צוזאַמען מיט די ערשטע גאָלדענע בלעטער געקומען די זילבערנע אעראָפּלאַנען. זילבערנע, מיט גלאַנציקע קערפּערס. זיי האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער ליכטיקייט פון רוים. די ערשטע אעראָפּלאַנען, וואָס זענען באַפאַלן פוילן, זענען אין גרעסטער צאָל געווען פון דער טשעכישער אויסאַרבעטונג. „סקאָדא" הייסן זיי. דער הימל האָט זיך אזוי ווי אויסגערייניקט פאַר זיי. די פעלדער זענען טרוקן געווען און גלאַט פאַר די דייטשע טאַנקען און פאַר זייערע האַרמאַטן, גלאַט ווי א פּאַרקעט. די נאַטור איז אויך נישט געווען מיט אונדז.

אונדזער צוג איז ארויס פון וואַרשע אין אָפענעם פעלד. אָבער דאָס פעלד האָט געשראָקן. דער ריינער הימל האָט געשראָקן. מיר האָבן דערפילט די סכנה, וואָס ווייטער פון וואַרשע, אלץ גרעסער די סכנה. אונדזער צוג איז אביסל געפאָרן און א סך געשטאַנען. געפאָרן פאָראויס און גע־שטופּט זיך צוריק. אָט זענען די קליינע סטאַנציעס. אונדזערע זומער־וווי־נונגען: מעדזעשין, מיכאַלין, שווידער, אָטוואָצק. אונדזערער א מענטש איז דאָרט געווען הונדערט מאָל. די וואַלד־פלעצער זענען געווען ווי א צוגאָב צו דער יידישער וואַרשע. אין אָטוואָצק האָבן מער אָדער ווייניקער פאַרבראַכט אלע יידישע שרייבער. דאָרט איז נאָמבערג געשטאָרבן. דער דאָזיקער קלוגער סקעפּטיקער האָט צו זיין גליק נישט דערלעבט דעם גרעסטן באַנקראָט פון מאָדערנעם מענטש. אין אָטוואָצק איז אויך געשטאָרבן דער

רעדאקטאָר בועז קארלינסקי, דער רײנסטער פון די רײנסטע. די שענסטע יידישע נשמה, וואָס איך האָב באגעגנט.

אין אָטוואָצק זענען די יידן געקומען זיך אָפּרוען. אין וואלד זענען געשטאנען ווילעס. אין אנדערע ווילעס האָט מען אין די אָפענע פענסטער געדאווענט. איבערהויפּט שבת. וואלד,ביימער און יידן אין טליתים... זיי דערמאָנען זיך, זיי שוועבן פאר די אויגן...

שעהן זענען געגאנגען און איך האָב קיינמאָל נישט געגלויבט, אז שעהן קאָנען זיך אזוי לאנג ציען. גרויזאמע שעהן. שווערע, שווערע, ווי בליי. אלע זענען געווען מיד פון דער שווערער נאכט, אָבער אונדזער עולם האָט זיך גוט געהאלטן. סיי די קריסטן און סיי די יידן האָבן אין די אויגן געטראָגן א טיפן ערנסט ביז אָפּגעזונדערטקייט, ביז אריסטאָקראטיש ארײנ־טראכטן אין זיך... קיינער האָט פארן צווייטן נישט ארויסגעוויזן קיין אויפרעגונג, כאָטש ביי יעדן אין הארצן האָט געגליט דער ווייטיק פון צע־שיידן זיך מיט די נאָענטסטע. ערגעץ־ווו ביי דער סטאנציע פילאווא, אָדער סאבאלעוו, האָבן מיר דערהערט א גערויש פון עטלעכע עראָפּלאנען, גאָר נאָענט און נעענטער. שוין איבער אונדזערע קעפּ. האָבן מיר נישט גע־ווּסט, וואָס איז בעסער? בלייבן אין די וואגאָנעס אָדער לויפן אין פעלד, צום וואלד.

דער אינסטינקט פון לויפן האָט געזיגט. האָבן מיר זיך אלע א לאָז געטון אין פעלד אריין. געלאָפן אָן אָטעם און די עראָפּלאנען? זיי זענען אוועק גאָר אין אן אנדער ריכטונג. אין פופצן מינוט שפּעטער איז מען ווידער געשפּרונגען פון צוג. ווידער שרעק און ווידער געראטעוועט. איך געדענק נישט, ווו מיר זענען דאן געשטאנען, ווי ווייט פון ווארשע און ווי נאָענט צו לובלין? דער געוויינלעכער סדר פון טאָג איז צעשטערט גע־וואָרן, דער געוויינלעכער געדאנקען־גאנג איז צעקנוילט און פארטעמפּט געוואָרן פון שרעק און פארביטערונג. מיר האָבן שוין געהאט אויף די רעלסן נאָך צוגן מיט א סך מענטשן, צוגן פאר אונדז און צוגן נאָך אונדז.

ווארשע האָט זיך שוין א ריר געטון אין דער עוואקואציע, אָבער אונדזער צוג איז נאָך אלץ געווען א יחסן. דער צוג פון די זשורנאליסטן. האָט זיך אן עולם אָנגעפּאקט אין אונדזערע ליידיקע וואגאָנעס, אלע האָבן געוואָלט פאָרן מיט אונדז, ווייל מען האָט

געמיינט, אז אונדז וועט זיך מער איינגעבן. נאָר ביי די עראָפּלאַנען זענען נישטאָ קיין יחסנים, זיי שרעקן אַלעמען און זיי קאָנען אַלעמען צעשמעטערן... ווען עטלעכע שטאָלענע שדים האָבן זיך באַוויזן, זענען פון אונדזער צוג ארויסגעלאָפן א גאַר גרויסע מחנה מענטשן. די נייע פּאַסאַזשירן האָבן צוגעדעקט א גרויס שטיק פעלד. מען איז געלאָפן צום וואַלד און דער וואַלד געפינט זיך א דריי־פיר קילאָמעטער פון אונדז. אָבער דאָס איז דאָך דער איינציקער שוץ־פּלאַץ, דאָס איבעריקע איז אָפן ווי אן אָפּגרונט. מען לויפט. איך הער, ווי אנדערע סאָפּען שווער, איך זע, ווי אנדערע פאַלן און הייבן זיך ווידער אויף. איך זע איינעם א לאַמען, איין פוס איז ביי אים לענגער און אויסגעקרימט. מאָדנע, טראַגי־קאָמיש זעט עס אויס, ווי דער געזונטער פוס שטעלט דעם שנעלן, נאָרמאַלן טריט, און ווי דער צעדרייטער פוס ציט צוריק.

מען לויפט. אין אונדזער איצטיקן צושטאַנד איז דאָס לויפן געוואָרן א וויכטיקער אטריבוט. א פויגל פליט, א פיש שווימט און א מענטש לויפט.

אויפן פעלד — א צעבראָכענער עראָפּלאַן, א פּוילישער. עטלעכע מענטשן באַהאַלטן זיך אונטער אים. זיי פאַרגעסן, ווי געפערלעך דאָס איז אין אָפענעם פעלד. איך לויף מיט זיי און מיטאַמאָל שרייט מען צו מיר, אז איך ברען... צום אָנהייב פאַרשטיי איך נישט וואָס מען שרייט צו מיר. דאָס זעט אויס, ווי אן אומגעלומפּערטער שפּאַס. אָבער עס איז אמת: איך ברען. מיין פּאַלטא ברענט פון דער רעכטער זייט, פון דער טאַש שפּאַרט א רויך, עס סמאַליעט זיך. די זאַך ווערט באַלד קלאָר: פון אויפרעגונג האָב איך אריינגעלייגט מיין פייקע אין קעשענע, אין פייקע איז נאָך געווען פייער און אין טאַש זענען געווען פּאַפּירלעך. האָט זיך עס אָנגעצונדן. ברען איך, אָבער איך ווער נישט פאַרברענט. די קליינע שרפה ווערט גיך פאַרלאָשן, און איך לויף ווייטער. עס לויפן הונדערטער מענטשן. ווער שנעלער, ווער לאַנגזאַמער. עמעצער פאַרגייסט דעם קאָפּ און זוכט אין הימל.

שפלות, מינדערווערטיקייט, אונטערטעניקייט ביז חרפה פילט זיך אין אזא לויפן. מענטש פון תורה און וויסן, מענטש פון בעטהאָווענס סימפאָניעס, פון באַדלערס לידער, פון מיקעל אַנדזשעלאָס סקולפּטורן... ביסט א שעפּס און לויפסט ווי א שעפּס... און ווי אויף צו להכעיס דערזע איך צווישן די מענטשן א ווייסן שמעטערלינג. ער שוועבט, ער פלאַטערט, דער

לעצטער שמעטערלינג, וועלכער איז ערגעץ דאָ געבוירן געוואָרן אין די ערשטע ווארעמע הערבסט־טעג... ער איז לייכט אין זיין שוועבן, ווי אַ גוטער חלום. נאָר נישט פאַר אונדז. ביי אונז זענען די נשמות פאַרגאָסן מיט דעם שווערסטן בליי.

שפּעטער זיצט מען ווידער אין וואַגאָן. עס גייען דיסקוסיעס, מען שמועסט וועגן רידז־שמיגלי, וועגן בעקן, וועגן מאַזשינאָ־ליניע, נאָר וועגן דער סכנה איבער אונדזערע קעפּ רעדט מען נישט אַ וואָרט. איך האַלט עס פאַר אַ הויכע מדרגה. צו וואָס זיך און אַנדערע שיטן זאַלץ אויף די ווונדן?

מיר זענען דאָ אין וואַגאָן צונויפגעמישט: יידן מיט קריסטן. זשור־נאַליסטן און אַ סך גאָר הויכע טאַלאַנטירטע זשורנאַליסטן. יידן און קריסטן. נעכטן איז מען געווען אין פאַרשידענע קוואַרטאַלן פון וואַרשע. פּרעמיר איינער צום צווייטן, ביז איינער אויפן צווייטן. איצט קוקט מען בשותפות אַרויס פון פענסטער. מען שטעלט אָן צוזאַמען די אויערן, מען האָרכט... מיר זענען מענטשן און מיר האָבן איין סכנה, וועלכע האָט אונדז פאַר־אייניקט. הלוואי וואָלט אונדז פריער אַזוי פאַראייניקט די פרייד, די שיינ־קייט און די ערלעכקייט פון לעבן. נאָר נישט בלויז יידן מיט קריסטן האָבן זיך פריער געביסן. ייד מיט ייד — אויך. אָט זיצן מיר אַנטקעגן דאָקטאָר גאָטליב און יוסטמאַן־יאָושזאָן, מיט זיי צוזאַמען דער רעדאַקטאָר פון אָרטאָדאָקסישן „טאָגעבלאַט", פלינקער. פלינקער זיצט אין מיטן, צו אים רעדט גאָטליב און צו אים רעדט יאָושזאַן, נאָר גאָטליב מיט יאָושזאַנען רעדן נישט. דאָס איז אַן אַלטע שנאה. אַ לאַנג־יאָריקער קאַמף, מען האָט זיך געריסן אין די צייטונגען, באַליידיקט און חרוב געמאַכט.

איצט רופט זיך אָן פלינקער:

— וואָס איז, איר זייט נאָך אַלץ ברוגז? הערט אויף.

ביידע הייבן זיך אויף פון די ערטער און דערלאַנגען זיך די הענט. שווייגנדיק. ווער ווייסט, צי זיי האָבן זיך אויף אַן אמת מוחל געווען? צוויי טאַלאַנטירטע יידן, ביידע מיט בלויע אויגן, ביידע זענען שוין נישטאָ מיט אונדז.

אין וואַגאָן איז געווען טומלדיק, אָבער דאָך איז עס ביסלעכווייז געוואָרן די היים פאַר היימלאָזע. אַ היים מיט דראַמאַטישע, טראַגישע און קאָמישע מאָמענטן. נישט אַלצדינג געדענקט זיך. נישט אַלץ איז שוין צייט

צו באשרייבן. איך כאַפּ בלויז אַרויס פון זכרון עפּיזאָדן. וואָס לאַכט מען דאָרט אַזוי הויך אין דער צווייטער העלפט פון וואַגאָן? איך גיי צו נעג־טער און איך דערוויס זיך: וואָלקאָוויטש האָט איצט געעפנט זיין רוק־זאַק און געפונען האָט ער דאָרט בלויז דאַמען־וועש. זיין פרוי, וועלכע איז נעכטן אַוועק צוריק אהיים, ווייל מען האָט איר נישט דערלויבט מיטצופאָרן, זי האָט פאַרביטן, זי האָט מיטגענומען זיין רוק־זאַק און אים איבערגע־לאָזט איר.

שפּעטער איז דער צוג ווידער געקראָכן און ווידער געשטאַנען. פריער איז עס פאַר די אויגן געוועזן אַ סאָסנאָווער וואַלד, איצטער זעען מיר אַ יונג וועלדל פון ווייסע בעריאָזעס. נישט ווייט פון אונדז איז געשטאַנען אַ צווייטער צוג, אַ פול געפּאַקטער. מענטשן האָבן זיך באַגעגנט און אי־בערגעגעבן נייעס, נייעס וועגן צעשמעטערטע וואַגאָנעס, וועגן אַ סך הרוגים. קיין פּריילעכע ידיעה האָט קיינער נישט געבראַכט. נאָך שווערער אויפן האַרצן. מען האָט זיך געפילט ווי פאַרמשפּט. פאַרנאַכט. עס טראַכט זיך איצט שטאַרקער, עס פילט זיך שטאַרקער. דער צוג שטייט און מיר שפּאַ־צירן אַרום אין די וואַגאָנעס, אָפּגעטיילט איינער פון צווייטן. מען האָט זיך אַליין געגנוג. אָט גייט פאַרביי יוסטמאַן:

— אייך איז גוט — וואַרפט ער מיר צו.

— מיט וואָס איז עס מיר אַזוי גוט?

— איר האָט נישט קיין פרוי מיט קינדער.

— מיין טייערער! אין לאָדזש האָב איך צוויי שוועסטער און צוויי ברידער. איך האָב פריינט אין וואַרשע. אַלטע פריינט. יאָרן גייען אַוועק, איידער מען האָדעוועט זיך אויס אַזעלכע פריינט...

— יאָ, אָבער איר ווייסט נישט, וואָס דאָס איז אַזוינס אַ פרוי מיט קינדער...

מער רעדט ער נישט מיט מיר. ער שפּרייזט פון ווייטן. אין אַ צווייטן אָרט שפּרייזט אַזוי אַרום גאָטליב. יעדער איינער פאַר זיך מיט זיינע מחש־בות. פאַרנאַכט. דער עולם איז שווייגנדיק געוואָרן.

דער צוג איז נאָך אַביסעלע געפאָרן און פאַרבליבן איז ער שטיין ווייט פון דער סטאַציע זשילין. זשילין איז עטלעכע קילאָמעטער פון דעמ־בלין — אַ באַרימטע פעסטונג. דער צוג איז אַריין אין דער נאַכט. באַ־

האַלטן זיך פון אַזא אומרואיקן טאָג. א צוג א פאַרלאָשענער. די פינסטער־ניש האָט זיך געלייגט אויף די נשמות. איינער דעם צווייטן האָט נישט געזען, דאָך האָט מען נאָך לאַנג גערעדט:

— איך זאָג אייך, אַז די מאַזשינאָ־ליניע וועט ראַטעווען די וועלט.

דאָס האָט זיך געטראָגן א קול פון דער לעצטער וואַגאָן־אָפּטיילונג...

און אויב די מאַזשינאָ־ליניע וועט טאַקע ראַטעווען די וועלט, טאָ פאַרוואָס זאָל איך נישט פאַררויכערן קיין פּאַפּיראָס? דאָך, מען לאָזט נישט, איינער דעם צווייטן לאָזט נישט רויכערן. מען טאָר קיין פונק דעם שונא נישט ווייזן. איינער דעם צווייטן האָט אָפּגעהיט און איינער פאַרן צווייטן האָט דאָך אַריינגעגנבעט א ציגאַרעטל...

די דאָזיקע נאַכט איז אויך נישט לייכט אַריבער. איך בין ווידער נישט געשלאָפן און אויב מען איז נאָך אויף די פיס, איז דאָס געווען א נס. זאָל דער נס מיך ווייטער פירן. פאַרטאָג האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז קיין דעמבלין קאָנען מיר נישט צוקומען, ווייל דער וועג איז צעריסן. מיר מוזן פאָרן צוריק, דורך א הינטער־וועג, קיין לוקאָוו און פון לוקאָוו ערשט קיין לובלין. ווידער דאָס זעלבע: א האַלבע שעה געפאָרן און פינף שעה גע־שטאַנען. נאָר אויף דעם וועג האָבן מיר שוין געזען מער די מלחמה. מיר האָבן שוין געזען צעקלאַפּטע בנינים, צעקלאַפּטע וואַגאָנעס, אַראָפּגעשליי־דערטע פון די רעלסן. מען האָט שוין גערעדט וועגן פיל קרבנות. גרויסע צוגן מיט מענטשן זענען צעשמעטערט געוואָרן. מען האָט שוין דערציילט וועגן אומגליק פון פאַרניכטונג, און וואָס וועט זיין מיט אונדז? די אַראָ־פּלאַנען שוועבן איבער אונדזערע קעפּ א גאַנצן טאָג. זיי קאָנען מאַכן מיט אונדז, וואָס זיי ווילן — מיר זענען אין אָן אָפענעם פעלד. געהערט האָבן מיר אויפרייסן פון ווייט־נאָענט. געזען האָבן מיר געדיכטע וואָלקנס רויך. עס ברענט. פּוילן ברענט. יידישע ישובים ברענען. די וועלט גייט אונטער...

הונגעריקע און אָנגעשראָקענע, צונויפגעקנוילטע אין וואַגאָן האָבן מיר ווידער פאַרבראַכט א נאַכט ערגעץ־ווו אין פעלד. מען האָט שוין איצט ווייניקער גערעדט. כוחות, גדולד האָט שוין גענומען אויספעלן.

און באַגינען דערוויסן מיר זיך, אַז דער וועג אויף לובלין איז ווידער אָפּגעשניטן. מיר זענען געשטאַנען לאַנגע שעהן פאַר לוקאָוו. שפּעטער זענען מיר אין גרופּעס געגאַנגען צו דער סטאַציע. וואָס נענטער צום

וואקזאל, אלץ מער חורבן. די רעלסן ארויסגעריסן, רעלסן צונויפגעדרייט ווי בייגל, גריבער פון די אויפרייסן טיפע, ברייטע, פרישע ערד־ווונדן. דער וואקזאל אליין איז געשטאנען מיט אויסגעהאקטע שויבן, נאר די בנינים ארום אים — אלץ איינגעפאלן. שטיקער ווענט, קוימענס. איך בין א שוואכער מבין אין מלחמה־ענינים, נאר דא, ביי דעם לוקאָוועער וואקזאל, האב איך פארשטאנען, וועלכער שרעקלעכער כוח עס איז אויפגעשטאנען פאר דער מלחמה דורך דעם עראפלאן. איך האב געקוקט אויף די בלייכע פנימער פון די באן־באאמטע, וועלכע האבן זיך ארומגעדרייט צווישן די חורבות. מענטשן זענען געווען צעדולט, טעמפ, זיי האבן נישט פארשטאנען, וואס מען פרעגט זיי און מיר האבן נישט פארשטאנען, וואס זיי ענטפערן אונדז.

נאר אפילו קוקן אויף דעם דאזיקן חורבן האט מען אויך נישט געלאזט. עמעץ האט א געשריי געטון:

— זיי קומען ווידער...

די עראפלאנען האבן זיך באוויזן. זיי זענען געווען נאך ווייט, נאר פאר זיי איז נישטא קיין ווייטקייט. דאס האבן מיר שוין געוווסט. א רגע, א רעפלעקס פון טויט־שרעק און די פיס האבן אונדז גענומען טראגן. ווייטער פון וואקזאל, וואס ווייטער. דא איז די גרעסטע סכנה. מיר זענען איינער פון צווייטן אפגעריסן און אפגעזונדערט געווארן. אין לויפן האב איך נאך געזען דעם פראפיל פון נח פרילוצקי, געזען, ווי גאטליב איז פארביי, נאך איינער צי צוויי פון אונדזערע חברים. אבער באלד האב איך זיך געפונען אויף א קארטאפל־פעלד. די ערד האט זיך געקרישלט אונטער די פיס, שווער געווען צו לויפן, אבער שרעק פרעגט נישט...

עס טראגט דעם מענטש ווי א ווינט.

איך געדענק, אז אין לויפן האב איך אליין צו זיך געמורמלט איין פראזע:

— אט האסטו דיר!...

איך רעכן, אז די פראזע איז געווען אן איראניע־אויסדרוק איבער זיך און אלעמען. אט האסטו דיר די נייע וועלט מיט אלע דערגרייכונגען, מיט אלע האפענונגען אויף בעסערע צייטן און בעסערע מענטשן...

מיר האבן זיך געמוזט אפזאגן דערוייל פון אונדזער צוג. מיר זענען

אריין אין לוקאָוו און דאָרט געזוכט א וועג קיין לובלין. אָבער אין לוקאָוו זענען געווען צענדליקער טויזנטער מענטשן פון ווארשע און פון גאַנץ פוילן. לוקאָוו איז כסדר באָמבארדירט געוואָרן.

אין כאַאָס און שטיקעניש פון מענטשן־קנויל האָט זיך אונדז איינ־געגעבן צו באקומען א לאסט־וואָגן, מיט וועלכן מיר האָבן געוואָלט לויפן קיין לובלין.

„מיר”, דאָס זענען געווען עטלעכע פון די יידישע זשורנאליסטן און שרייבער. די איבעריקע זענען ערגעץ פארלוירן געגאַנגען אין דער מאַסע, וואָס האָט געשטראָמט אויף דער לוקאָווער הויפּט־גאַס.

אומגעדולדיקע, ביז האַלב־משוגעת, ביז דער העכסטער צערודערונג זענען מיר געשטאַנען אויף דעם לאסט־וואָגן און געוואַרט, אז מען זאָל שוין פאָרן, מען זאָל שוין פארלאָזן לוקאָוו. איינער פון אונדזערע צוויי שאָפערן איז אָבער געגאַנגען זוכן בענזין און ער איז נישט געקומען צוריק. האָבן מיר זיך דערוווּסט, אז אנשטאט בענזין האָט ער געפונען אין א שענק בראַנפן, שיכורט ער דאָרטן.

איצט איז אים דער צווייטער שאָפער געגאַנגען זוכן. האָבן מיר מיט אים מיטגעשיקט צוויי באַגלייטער, זיי זאָלן אויף אים אכטונג געבן, ער זאָל נישט געפינען קיין בראַנפן. דערווייל... דערווייל שרייט די קעציישע סירענע, מען מוז ווידער שפּרינגען פון לאסט־וואָגן און ווידער זיך באַ־האַלטן. אי, מיין באַבעשע מרים פון די יאַוועצעס, ביסט א גרויסע יחסנטע געווען אויף דער ערד. אפשר קאָנסטו דאָרטן פועלן אין הימל, אז מען זאָל מיר געבן כוחות? איך בין שוין גרייט צו שפּרינגען און טויזנט מאָל זיך ראַטעווען, אַלץ אין נאָמען פון לעבן, נאָר כוחות באַדאַרף איך, כוחות...

מיין באַבעשע מרים פון די יאַוועצעס, זי דערמאָן איך אין אַלע מיינע צרות... א סך מאָל זענען מיר אַזוי געשפּרונגען פון וואָגן און זיך געלאָפן ראַטעווען. שרעק איז כסדר איבער אונדז געהאַנגען. דערווייל אָבער איז אַלץ אריבער בשלום, דערווייל איז שוין אָנגעקומען דער שאָפער. ער האָט מיטגעבראַכט זיין שיכורן חבר און אויך א גרויסע קאַן מיט בענזין, אפשר א גאַנצן עמער מיט בענזין. ווי מיר האָבן זיך דערוווּסט, האָט ער דעם בענזין געגנבעט ביי א צווייטן שאָפער, בעת יענער האָט פאַרריכט די מאַשין. שוין געווען אַרום פיר דער זייגער, נאָך פיר. די גאַס איז פאַר־

פראַפּט מיט אויטאָס, מיט וועגענער, מיט מענטשן. מיר זאָלן שוין באַלד פּאָרן. אָט באַלד... דער שאָפער זעצט זיך אוועק ביים מאָטאָר, נאָך א רגע...

אין דעם דערלאַנגט א קריסט א געשריי:

— זיי גייען!

אַלע האָבן מיר א ריס געטון די אויגן צום הימל און דערזען האָבן מיר זעקס עראָפּלאַנען, צוויי גרופּעס צו דריי. זעקס מיט אמאָל, דאָס האָט איבערגעשראָקן, ווייל פריער זענען זיי געקומען צוויי אָדער דריי.

— איצט וועט עפּעס זיין — האָט איינער א זאָג געטון.

די סירענע האָט גענומען שרייען. דער עולם האָט גענומען לויפן. פון אונדזער לאַסט־וואָגן איז מען שוין ווידער געשפּרונגען מיט מער איםפּעט ווי פריער. מען איז זיך געלאָפן באַהאַלטן. איינער איבערן צווייטן איז געשפּרונגען, שנעל, צעטומלט... איך אַליין? איך האָב דאָס מאָל געוואָלט זיין קליגער ווי די אַנדערע. נישט געוואָלט זיך איצט באַהאַלטן אין די לוקאָווער שוואַכע שוץ־קעלערס. איך האָב א טראַכט געטון, אַז אַביסל ווייטער פון דער צענטראַלער גאַס וועט זיין זיכערער. בין איך אַריינגעלאָפן אין א געסל, געריסן די אויגן צום הימל און ווייטער געלאָפן. נאָך א געסל און נאָך א געסל. איך האָב זיך פאַרפּלאָנטערט אין די געסלעך, ווי אין א ווילד פרעמדן לאַבירינט. איבערן קאָפּ האָבן נענטער און נענטער געברומט מיט בייזקייט די עראָפּלאַנען. איידער איך האָב זיך באַוויזן צו אָריענטירן אין עפּעס, האָב איך שוין דערזען, ווי הייזער ברענען, עטלעכע ווייטע און נענטערע קנאַלן האָבן מיך אַזוי פאַרטויבט, אַז די איבעריקע האָב איך שוין נישט געהערט. איך בין איצט געווען ביי דער ענדע פון שטאָט. בלויז געציילטע הייזער. א שטיקל פעלד מיט דרענגלעך אַרומגעצויגן און א הויז. א הויז און א שטיקל פעלד. אַזוי כסדר. צווישן די דאָזיקע געציילטע הייזער בין איך געלאָפן אָן אן אָטעם ווי א פאַרסמטער. איך האָב זיך געדרייט אין א גיהנום־קרייז. אויפגעהויבן די אויגן צום הימל.

דריי פון די זעקס עראָפּלאַנען זענען געווען איבער מיר — נישקשה הויך. פּונקט איבער מיר זענען זיי געווען. אויסגעדוכט האָט זיך, אַז די אַלע דריי זענען פאַרבליבן שטיין אויף איין אָרט, פאַראַנקערט זיך אין דער לופט, אויף איין אָרט אין ליכטיקן הימל. איך בין געלאָפן, געלאָפן. פון איין אָרט, פון א צווייטן אָרט. מען האָט געשריגן צו מיר:

— לויף נישט, לייג זיך אויף דער ערד!

ווער עס האָט געשריגן, האָב איך נישט געזען. און איך בין דען גע־לאָפן? די פיס האָבן זיך אליין געטראָגן ווי משוגענע. פּלוצלינג א געסל מיט געציילטע הייזער. עפּעס אומדערוואַרט איז אזא מין געסל אויס־געוואקסן פאַר די אויגן. דאכט זיך שוין פעלד געווען, אינגאנצן פעלד און מיטאמאָל א געסל. איך לויף איבער דעם געסל און מיט מיר לויפט א פרוי, א קריסטין, אן עלטערע, א ברייטע. זי טראָגט א קאָשיק, אין קאָשיק א ברויט, א טיכל א פּויערישע. יאָ, דאָס האָב איך געגוי געזען. די קריסטין לויפט מיר נאָך, אָדער איך לויף נאָך איר. ביידע זענען מיר געלאָפן פון טויט... דאָס געסל האָט זיך געענדיקט. די קריסטין פארנעמט זיך אויף רעכטס, איך אויף לינקס. ביים פארקירעווען רעדט זי ארויס די ווערטער:

— אפשר וועט דאָ זיין גוט?

און געלאָפן איז זי ווייטער. איך — אויך. אָט זע איך א שטיק פעלד, א קוואַדראַט, א גרינעם. שוואך ארומגעצוימט מיט א שטעכעדיקן דראָט. לויף איך אויף דעם שטיק פעלד און איך קוק מיט אלע אויגן צו דעם גרויסן צווייישטאָקיקן הויז, וואָס זעט זיך פון דער ווייטן. איינס פון די לעצטע הייזער ביים עק פון דער שטאָט. א הילצערן הויז, צוויי שטאָק, מיט א סך פענסטער. איך וויל אהינצו דערגרייכן. א רגע, אן איינרעדע־ניש, אז דאָרט וועט זיין מיין רעטונג. פּלוצלינג א קנאַל, דאָס הויז הייבט זיך אויף אין א בארג שווארצע מיסט. א ברעט פאלט נישט ווייט פון מיר. דער בארג מיסט ליגט שוין אויף דער ערד. איך זע די וועלט, מיין וועלט, אונדזער וועלט. איך זע דעם ליכטיקן הימל, איך זע אעראָפּלאַנען אין עטלעכע טיילן פון הימל, איצט זענען זיי שוין א סך מער ווי פריער. ארום, פון ווייטן און פון נאָענטן, ברענען הייזער. איך הער, ווי דאָס געהילץ פון די הילצערנע הייזער קנאַקט. איך הער אויפרייסן. ארום איז ליכטיק פון די פייערן, ליכטיק ביז יום־טובדיקייט. אביסל ווייטער שטראָמט א וואַסער. די פלאַמען שפּיגלען זיך דאָרט אָפּ.

די אויגן זעען אלץ, וויל שרעק זוכט א רעטונג. די אויערן הערן ווידער דאָס סנאַקעריי און די פיס לויפן שוין ווידער. ווי זיי וואָלטן געהאַט עפּעס א באזונדערן פוס־חשבון. איך לויף און איך בין ווידער צווישן הייזער. נאָך א הויז איז אויפגעשפּרונגען, נישט ווייט פון מיר, און איך

האָב געזען, איך האָב גוט געזען!... איך האָב געזען. איך האָב געזען אַ פּאָר פּיס אין דעם מיסט, אַ פּאָר פּיס, איך וואָלט געזאָגט: אַ פּאָר פּיס מיט די פּיס אַרויף, אויסגעגלייכט אַפילו, סימעטריש. שפּעטער האָב איך אַ סך וועגן דעם געטראַכט, צי די פּיס זענען אויך געווען מיט אַ קערפּער? נישט געקאָנט פאַר קיין פאַל זיך דערמאָנען.

שרעק האָט מיך געטראָגן, אָבער אין דער שרעק האָבן די אויגן מיינע געשלונגען בילדער פון דער גאַנצער פּאַנאָראַמע. איך בין אין אַרומקרייזן די פּעריפעריע פון לוקאָוו עטלעכע מאָל געקומען אויף די זעלבע פּלעצער און זיי שוין נישט דערקענט, ווייל דער טייוול מיט זיינע באָמבעס האָט שוין אויסגעריסן גאַנצע שטיקער...

אָט שטייט עפּעס אַ קאָשיק, אַ באַקאַנטער קאָשיק. נישט ווייט פון קאָשיק דערזע איך אַ פרוי, אַ דיקע, אַ גרויסע, זי רירט זיך שוין נישט, די קליידער ברענען אויף איר. איך דערמאָן זיך: דאָס איז דאָך יענע קרים־טין, וועלכע איז מיט צען מינוט צוריק געלאָפן מיט מיר אויף דעם שמאָלן וועג. זי האָט עס געפרעגט ביי מיר: „אפשר וועט דאָ זיין גוט?״ איר איז שוין איצט גוט געווען, אויף אייביק גוט...

איך געדענק בילדער, האַלבע און פערטל בילדער פון יענע מינוטן: אָט לויפט אַ יידענע מיט פאַרגליווערטע אויגן פון שרעק. נאָך איר לויפט אַ ייד מיט אַ גרויסער באָרד. זיין קאַפּאָטע שליידערט זיך און ער שרייט צו דער יידענע:

— פאַרוואָס גייסטו נישט אהיים?

אָט עפנט זיך אַ טיר, אַ יינגל לויפט אַרויס מיט אַ שטיקל ברויט אין דער האַנט, לויפט אַרויס און שרייט „מאַמע!״ אין דעם שפּרינגט אויף דאָס גאַנצע הויז, עס צעשיט זיך... אַביסל ווייטער פון דעם דאָזיקן פּלאַץ בלייב איך פלוצלינג שטיין. איך דערהער איבער מיין קאָפּ אַ זשומעריי, אַ מאָדנעם, אומבאַקאַנטן גערויש, אַ סיקעריי, ווי עפּעס וואָלט זיך פרעגלען. עס דויערן שווערע סעקונדן און איך דערזע, ווי פון הימל פאַלן נאָענט פון מיר אַזעלכע רונדע, שמאָלע און פלאַכע קעגנשטאַנדן. איך געדענק אַפילו דעם קאָליר: ברוין. אַזוי ווי ברוינע פלאַכע טעלערס. מען האָט מיר שפּעטער אויפגעקלערט, אַז דאָס זענען אַזעלכע אָנצינדער־באָמבעס. אָבער אַז דער אויפקלערונג האָב איך געוווּסט און געפילט מיט אַלע חושים, אַז

דאָס איז טויט, דאָס איז סוף. שרעק האָט מיך פאַרגליווערט, די נשמה איז אין מיר שוין געווען ווי אָפּגעשטאָרבן, נאָר דאָס גופישע, דאָס פיזישע האָט זיך נאָך געריסן צום לעבן. צוויי אָדער דריי מעטער פון מיר, פון רעכטס און פון לינקס, איז געווען דער טויט. איך מוז זאָגן, אז דעמאָלט האָב נישט איך אויסגעמיטן דעם טויט, נאָר דער טויט האָט מיך מיט „כוונה" אויסגעמיטן, אַן עקשן אזא, האָט פאַר קיין פאַל נישט געוואָלט מיך הרגע־נען. פון רעכטס און פון לינקס, ער האָט כמעט ווי מיך אַנגערירט און איך האָב צו זיך אליין געמורמלט איין פראַזע: „איך ווער געהרגעט", „איך ווער געהרגעט". די פראַזע האָט זיך פון מיר נישט אָפּגעטשעפּעט. אויטאָמאַ־טיש האָב איך עס געפּלאַפּלט...

מיט די לעצטע כוחות, מיט נישט מיינע כוחות, האָב איך זיך אַרויס־געריסן פון דאָזיקן טויט־קרייז און ווידער געלאָפן. איצט בין איך געווען אין א געסל, ווו אלע הייזער זענען געווען גאַנץ. א ליידיק געסל, אזוי לייר־דיק, אז די שרעק האָט זיך פאַר דער ליידיקייט געשראָקן. ווו מענטש? ווו סימן פון לעבן? צוגעמאכטע טירן. איין טיר האָב איך אויפגעריסן און אריינגעשפּרונגען אינעווייניק.

דאָס איז געווען דאָס קריסטלעכע שעכט־הויז. איך האָב דערזען א הויכע פיגור פון א מאַן מיט א גלאַנציקן מעסער. א בלאַסער, שווייגנדי־קער שוחט. איך האָב דערזען א געשאָכטענע קו מיט א שרעקלעך פאַר־גלאַצט אויג. נעבן דער קו, אויף דער צינקענער פּאָדלאָגע, א געשאָכטן קאַלב, א געשאָכטענעם שעפּס און נאָך א קאַלב געבונדן, אָבער לעבעדיק... בין איך פאַרבליבן שטיין אויף א רגע פאַרגליווערט. איך האָב אין דער דאָזיקער פאַרגליווערונג דאָך געהאַט באַוווּסטזיין שנעל צו באַטראַכטן מיין לאַגע: די פּאָדלאָגע איז פון צינק, די פּאָדלאָגע איז פאַרגאָסן מיט בלוט, איז דאָך גליטשיק, וועל איך אומפאַלן. בין איך פון שעכט־הויז אַרויסגע־לאָפן און געטראָגן זיך ווייטער. כסדר מיט די זעלבע ווערטער אויף די ליפּן:

„איך ווער דערהרגעט"...

דאכט זיך א פויגל האָט ערגעץ נאָענט א טרעל געטון. דאכט זיך, אז א בין האָט א שוועב געטון פאַר די אויגן. אָבער וואָס האָט עס צו טון מיט דעם חורבן, וואָס איך זע אַרום? אויף א שוועל ליגט א טויטער, איך

זע הענט, פּלייצע, קערפּער און פיס, אָבער דער קאָפּ איז צעשמעטערט. אויף איין אָרט ליגן דריי הרוגים, רואיק, רואיק, בלויז איינער איז פאַר־בלוטיקט. דאָרטן טיף אויף א פּלאַץ ליגט א פרוי... ווען איך דערמאָן זיך היינט די שוידערלעכע מאָמענטן, טראַכט איך אין זיך מיט ווייטיק, אַז ווען איך זאָל דעמאָלט וויסן, אַז איך בלייב א לעבעדיקער פון אזא גיהנום, וואָלט איך זיך אפשר שטאַרקער צוגעקוקט און איצט וואָלטן א סך זאַכן טיפער דערציילט געוואָרן. מען דאַרף עס דערציילן. איך וויים, איך פיל, אַז אנטקעגן די צרות, וואָס אנדערע האָבן דורכגעלעבט און לעבן אויך איצט דורך, באַדאַרף איך זיך פאַררוקן אין א ווינקל... איך וויים דאָס גאַנץ גוט. אָבער מען באַדאַרף זאַמלען די יסורים, די גרויסע און קליינע, זאַמלען פאַר דעם גרעסטן פּנקס פון מענטשישע ליידן. יסורים, וואָס גיהנום איז בלייך אנטקעגן זיי — זאָלן דאָס דורות לערנען און זאָלן דורות אנדערש אָנהייבן צו לעבן.

די פיס האָבן מיך כסדר געטראָגן. פלאַם און פייער פאַר די אויגן. אין איין אָרט, געדענק איך, נעבן א הויז, איז געלעגן א גרויסע באָמבע, א רונדע א גאַנצע, נישט־אויפגעריסן. א זילבערנע. גרוים ווי די לבנה ווי מיר זעען עס מיט א געוועגלעך אויג. די באָמבע איז געלעגן און באלויכטן א שטיק פּלאַץ. מען האָט געקענט מיינען, אַז די לבנה איז טאַקע אויף אָן אמת אראָפּגעפאַלן פון הימל צוליב די אויפּרייסן, וואָס זענען פאָרגעקו־מען... צוליב וועלט־צעטרייסלונג.

אין די לעצטע מינוטן האָב איך שוין גאָרנישט געטראַכט. בלויז טויט־נאָגנדיקע שרעק און די שרעק האָט עס אין מיר אויטאָמאַטיש גע־מורמלט. פון די ליפּן זענען נאָך אַלץ געפאַלן די ווערטער:

— איך ווער געהרגעט...

איך האָב דאָך נישט געוווּסט ווּהין איך לויף און איצט גלויב איך, אַז דאָס האָט מיך געראַטעוועט. אומבאַוווּסטזיניק האָב איך געמאַכט פיל זיגזאַגן און דורך דעם אויסגעמיטן דעם טויט. דערנאָך האָב איך ווידער דערזען די הויפּט־גאַס. א לאַנג־לאַנגע גאַס. אין דריי ערטער האָב איך דערזען שרפות. פון צוויי הייזער האָט געשאָטן רויך, ווי ריזיקע שוואַרצע חיות וואָלטן זיך וועלן אויפהייבן פון דער ערד. פון דעם דריטן הויז האָבן פלאַמען זיך געקנוילט, געטאַנצט האָבן זיי אויף זייער פייער־חתונה. קיינער

האָט די פלאַמען נישט געלאָשן. די גאַס איז געוועזן ליידיק פון מענטשן. די הויפּט־גאַס האָט איצט אויך וויינִיקער געליטן ווי די אַנדערע גאַסן. דריי שׂרפות אינגאַנצן און גלאָז אויף די טראָטואַרן, צעבראָכענע בלומען־טעפּ און לאַנגע רייען פון ליידיקע אויטאָמאָבילן, לאַסט־פורן. ליידיק די גאַס, פאַרלאָזן. קיין טומל נישט, קיין געשריי נישט, קיין קרעכץ נישט. איך בין דאָ אַרויסגעשפּרונגען, ווי אַ הירש פון אַ ברענענדיקן וואַלד. דאָ איז רואיקער געווען. איך האָב אויפגעהויבן די אויגן צום הימל, געזוכט האַסטיק מיט די בליקן: די אַעראָפּלאַנען זענען שוין נישט געווען.

די שׂרפות אויף דער גאַס האָבן געדויערט. איך בין שנעל געגאַנגען צו דעם ערשטן ברענענדיקן הויז. לויפן האָב איך שוין קיין כּוח נישט געהאַט... דאָס האַרץ האָט שרעקלעך געקלאַפּט און די ליפּן האָבן נאָך אַלץ כּסדר געמורמלט:

—איך וועל געהרגעט... איך וועל געהרגעט...

פון דער דאָזיקער פראַזע האָב איך לאַנג נישט געקאָנט פּטור ווערן... ווען איך בין אַרויס אויף דער הויפּט־גאַס, וווּ פריער איז געווען אַזאַ שטיקעניש פון מענטשן, האָב איך דערזען אַ וויסטע ליידיקייט — אַלץ און אַלע, אַלץ איז פאַרשוואונדן געוואָרן, בלויז איין געשטאַלט, דער קשאַנדז פון שטעטל.

די געשטאַלט פון אַ קשאַנדז מיט בלויע אויגן איז פאַר מיר אַרויס־געשוואומען פּלוצלינג, אַזוי פּלוצלינג ווי די אַלע שרעקן און שוידערן וועלכע איך האָב דורכגעלעבט אין די לעצטע פופצן־צוואַנציק מינוט. איך האָב אים דערזען אויף אַ ברייטער, ליידיקער גאַס. אויף אַ לאַנגער גאַס. אין דער ערשטער רגע האָב איך בלויז אים געזען, דער איינציקער, איינ־ציקער מענטש אויף אַ גאַס, וווּ דאָ און דאָרט האָבן הייזער געפלאַקערט, די שמאָלע טראָטואַרן פאַרשאָטן מיט גלאָז, שטיקער וואַפּנע, ציגל, ראַמען פון פענסטער, צעבראָכענע בלומען־טעפּ, בלוט־פלעקן און אַ שטומער פּחד אין דער וויסטער ליידיקייט. איך האָב די בילדער פון דער אַרומיקייט שנעל־שנעל געשלונגען. אויפגעכאַפּט, געשלונגען און ווייטער געלאָפן. פּלוצלינג האָב איך דערזען דעם קשאַנדז, אויף דעם סאַמע מיטן פון דער פאַרלאָזענער גאַס: אַ רואיקער און אַן ערנסטער. דאַכט זיך, אַז ער האָט מיר עפּעס געזאָגט, ווען איך בין פאַרבייגעלאָפן. איך האָב נישט געהערט,

ווייל איך בין געווען צעדולט, איך בין געלאָפן פון א טויט־סכנה און די צעדולעניש האָב איך ווייטער געטראָגן. שפּעטער האָב איך גענומען לויפן צוריק און ווידער דערזען דעם קשאָנדז. בלויז איין געשטאַלט. דער קשאָנדז איז געגאַנגען אויף דער מיט פון דער גאַס. עס קאָן זיין, אז ער איז די גאַנצע צייט פון שטורעם דאָ געווען. אן עלטערער, פון זעכציק אָדער זעבציק פינף, א מיטלוווקסיקער, אויף די אקסלען א תפלה־שאל פון פיאָלעט־קאָליר און אליין האָט ער געהאַט בלויע אויגן. טיפע בלויע אויגן... פּריש בלוי, ווי די בלויע קאָרן־בלום. בלומען פון די פּוילישע פעלדער... ער איז געגאַנגען רואיק, נישט האסטיק, ארומגעקוקט זיך און געזוכט מיט די אויגן. ביי איינעם פון די הייזער, צוגערוקט הארט צו דער וואַנט, איז געשטאַנען אן אלטע יידישע פרוי, א גרויער קאָפּ, מיט פאַרווייינטע אויגן. נעבן איר א יונג מיידל, אוודאי אן אייניקל, אויך מיט פאַרווייינטע אויגן. דער קשאָנדז האָט זיי באַמערקט, ער איז צו זיי צוגעגאַנגען, אָפּגעווישט די טרערן ביי דער עלטערער און גערעדט:

— קינד מיינס! אַלץ וועט גוט זיין, אַלץ וועט גוט זיין...

אויך ביי דעם יונגן מיידל האָט ער די טרערן אָפּגעווישט און גע־טרייסט, געטרייסט. אביסל ווייטער האָט ער באַמערקט א קריסטלעכע פרוי מיט צוויי קינדער, ער איז צוגעגאַנגען צו זיי און געטרייסט. א קריסט־לעך יינגעלע, באַרוועסערהייט פון ערגעץ געקומען צו לויפן, האָט זיך געטוליעט צום קשאָנדז... דער אלטער איז געווען רואיק. איין באַרוף האָט ער געהאַט, איין ציל: טרייסטן. פּלוצלינג האָט ער מיך באַמערקט. מיט א געווייטיקטן שמייכל האָט ער צו מיר אויסגעשטרעקט די האַנט:

— פאַניע! הער ליבער! מען דאַרף דאָך די מענטשן געבן אביסעלע טרייסט... נישט אמת?

איך האָב נישט באַוויזן צו ענטפערן. צו אים איז צוגעלאָפן א יונגע קריסטין, דאָרטן אביסל ווייטער שטאַרבט א מאַן, זאָל דער קשאָנדז באַ־וויליקן, מען דאַרף דאָך דעם קרבן געבן די לעצטע טרייסט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן מענטשן פון די באַהעלטענישן. דער קשאָנדז איז גע־גאַנגען פון איין פּונקט צום צווייטן. דאָ גסיסה, דאָרטן טויט, קרעכצן, זיפצן, טרערן. אויסגעזען האָט עס, אז ער האָט אַלץ ארומגענומען... אין זכרון האָט ער זיך מיר איינגעקריצט און נישט איינמאָל האָב איך אים

שוין דערמאָנט. איך וועל די דאָזיקע געשטאַלט נישט פאַרגעסן. דערמאָן איך זיך לוקאָוו, מוז איך גלייך זיין פּנים, דעם רואיקן דערמאָנען... אָט שוועבט פאַר די אויגן די לאַנגע פּאַרלאַזענע גאַס מיט די צעשטערטע און ברענענדיקע הייזער, אָט שטייט אונדזער לאַסט־וואָגן, מיט אַלע אונדזערע וואַליזקעס און פּעקלעך.

דערנאָך זענען מיר געלאָפן פון לוקאָוו. דער לאַסט־וואָגן האָט זיך געטראָגן איבערן גלאַטן שאָסיי. עס האָט זיך אין האַרצן געבעטן, ער זאָל פליען, וואָס גיכער לויפן. עס איז שוין געווען נאָכן טאָג, נאָך אַזאַ טאָג... די זון איז, ווי שטענדיק, געזונקען אין איר נאַכט־היים, אַלץ טונקעלער, שוין באַלד איינגאַנצן פינסטער. אָבער די נאַכט־פינסטערניש האָט דאָ היינט קיין שליטה נישט געהאַט: פון ביידע זייטן אַרום שאָסיי האָבן זיך געזען ווייטע און נאָענטע פייערן, דאָס האָבן געברענט דערפער און שטעטלעך. פייער האָט מיט אַן אומזעטיקייט געשלונגען, איינגעשלונגען די רואיקע ישובים. פון ביידע זייטן האָבן מיר די פייערן געזען און געטראַכט האָבן מיר דערביי: די אילומינאַציע פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. אָט האָסטו די אַלע חלומות פון גלייכהייט, פון פרידן, פון בעסערן מענטש...

אָט איז אַ שטעטל, ראַדזין הייסט עס. דאָס שטעטל ברענט נאָך נישט. אויף דער גאַס אַ סך מענטשן, כמעט אַלע יידן, זיי גלאָצן מיט די אויגן אויף אונדזער לאַסט־וואָגן. אַ שרעק נעמט אָן פאַר זיי, אָבער דער וואָגן אונדזערער איז שוין אויסערן שטעטל. אַ געפיל האָבן מיר געהאַט, אַז מיר האָבן איבערגעלאָזט אַ בית־עולם... קיין סך כּוח בלייבט נישט נאָך אַזאַ טאָג, גלויבן אוודאי נישט. צום ערשטן האַלט דיך דער געדאַנק פון עגאָאיסטישע זעלבסטרעטונג. אַוועקגיין, אַנטלויפן פון דעם שרעקלעכן אומגליק, אַוועקגיין, אַנטלויפן פאַר יעדן פּרייז. זיך נישט אומקוקן, נישט טראַכטן, נישט פילן און נישט מיטפילן. אָבער דערנאָך, ווען מען געפינט זיך שוין אין אַ קלענערער סכּנה, דעמאָלט קומט אַ פראַגע צו זיך אַליין: צוליב וואָס לויפט עס די גאַנצע רעטונג? דו לויפסט צו דער וועלט און די וועלט איז ווי אַ ווילדע חיה... איך האָב זיך קוים געהאַלטן אויף מיינע פיס, איך האָב זיך אַריינגערוקט צווישן צוויי פּעק, אַנדערש וואָלט איך פון שלאָפקייט אומגעפאַלן. איך האָב געטראַכט און די געדאַנקען זענען שוואַרץ געווען, ווי דורכגעברענטע צווייגן פון אַ בוים. אויף דער פּלאַט־

פאָרם פון לאַסט־וואָגן זענען געווען א סך מענטשן, אָבער קיין איינער פון זיי האָט א וואָרט נישט אויסגערעדט, קיין זיפץ נישט אפילו. א פאַפּיראָס האָט מען נישט געטאָרט פאַררויכערן... געיאָגטע און פאַריאָגטע מענטשן, שרעקלעך צו פילן זייער עלנט, דעם שוידער פון לעבן און עקזיסטענץ... שרעקלעך צו פילן.

דער טאָג איז מיר פאַר די אויגן פאַרביי. איך האָב זיך איצט דער־מאָנט, אז איך בין געשפּרונגען איבער הרוגים. איך האָב זיך דעם גיהנום דערמאָנט. אָבער די רואיקע געשטאַלט פון קשאַנדז מיט זיינע בלויע אויגן איז אויך געקומען אין זכרון. זיינע לייכטע טריט, זיין רואיקייט, מיט וועלכער ער איז געגאַנגען טרייסטן...

דאָס וועט זיך נישט פאַרגעסן.

IV

מענטשן אויפן שאָסיי...

פאַראַן זאַכן, וועלכע איך קאָן זיך אײַנגאַנצן נישט דערמאַנען און פאַראַן מאָמענטן, וועלכע איך געדענק דײַטלעך ביז ווײַטיק... איך קאָן זיך נישט דערמאַנען, ווי אַזוי מיר האָבן אין דער פֿינסטערער שטאָט געפונען אונדזערע אַנדערע חברים. אַלץ איז געווען פאַרלאָשן, טירן פאַרקלאַפּט, פּרעמדע גאַסן — אַ פּוס נישט צו שטעלן. יענע פינסטערע נאַכט איז אינגאַנצן אויסגעלאָשן פון מײַן זכרון. איך געדענק בלויז דעם פריימאָרגן. לובלין אין מלחמה־גערודער און טומל. הונדערטער און טויזנטער אויטאָמאָבילן. מען איז געלאָפן פון וואַרשע און פון גאַנץ פּוילן. אין לובלין האָט מען געטראַכט זיך צו פאַרהאַלטן. אפשר בלײַבן? אפשר וועט די פּוילישע אַרמיי אויף אַ צײַט פאַרצוימען דעם וועג פאַרן דײַטש.

אָבער דאָ אין לובלין האָט מען זיך דערוווּסט, אַז מען מוז שוין ווײַטער לויפן. אונדזער גרופּע זשורנאַליסטן האָט דאָך אויך געטראַכט צו פאַרבלײַבן אין לובלין. אין מיניסטאָרן־ראַט האָט מען געזאָגט, אַז די רעגירונג וועט דאָ בלײַבן... פון דאַנען וועט מען אָנפירן מיטן לאַנד. דאָ וועט מען אַרויסגעבן צײַטונגען און אַלץ וועט גיין. דאָס איז אָבער פאַרבליבן נישט מער ווי אַ ווילן... די דײַטשישע אַעראָפּלאַנען־הענט האָבן שוין דערגרײכט אַהער און אַ סך ווײַטער. לובלין איז כסדר באָמבאַרדירט געוואָרן. זייער ווייניק רו האָבן מיר געהאַט. לובלין האָט געקאָכט ווי אַ ים. די שטאָט איז פול געווען מיט אָנגעלאָפענע מענטשן. מײנסטנס רײַכע, נאָר רײַכע. גלאַנצנדיקע אויטאָמאָבילן האָבן פאַרנומען פיל גאַסן. פּוילנס בורזשואַזיע האָט זיך דאָ קאָנצענטרירט. רײַכע, שלאַנקע פרויען, אַנדערע פון זיי און טאַקע פיל פון זיי זענען געווען אויסגעפּוצט אין שיינע בגדים.

פיינע וואַליזעס, פּלעדן, געסעסערס מיט רייזע־טאַשן. א רגע האָט מען גע־קאָנט מיינען, אַז אַ פּריצישער אויספלוג זעצט דאָ פאָר זיין וועג. עס האָט נאָך געשמעקט פּאַרפום, עס איז נאָך געווען אַנגעבלאָזנקייט פון נעכטי־קער זאַטקייט און ווױלטאָג... אָרימע מענטשן! ווי צעקנייטשט און צע־דריקט זענען שפּעטער פיל פון זיי געוואָרן. וויפל קברים זענען איבער־געבליבן פון זיי אין די וויטע צפון־געגנטן.

אין לובלין האָט מען געזוכט מעגלעכקייטן ווייטער צו פאָרן. די טראַגעדיע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס בענזין האָט אויסגעפעלט. אַלע זענען אַרומגעלאָפן זוכן בענזין, אָבער נישט אַלע האָבן עס געפונען. פאַר בענזין האָט מען אָוועקגעגעבן טייערע פּעלצן, בריליאַנטן, גאָלדענע חפצים. פאַר בענזין איז מען געוואָרן אַ שותף צו יענעמס אויטאָמאָביל און מען איז אַנטלאָפן צוזאַמען. אַ מענטש, וואָס האָט קיינמאָל נישט געחלומט צו האָבן אַן אייגענעם אויטאָמאָביל, האָט ערגעץ אויסגעזוכט אַ גאַנצן עמער מיט בענזין, איז ער אַרוים אין גאַס מיטן געדאַנק: „בענזין האָב איך שוין, וווּ פאַקט מען ערגעץ אַן אויטאָמאָביל?״ און ער האָט עס געפּאַקט פאַר קליין־געלט ביי אַזעלכן, וואָס האָט קיין בענזין נישט געהאַט. אַ סך אויטאָמאָבילן זענען איבערגעבליבן אויף לובלינער גאַסן און נאָך מער האָבן זיך געוואַלגערט אויף אַלע פּוילישע שאָסייען...

די זשורנאַליסטן אונדזערע האָבן זיך צונויפגעקליבן אין אַ קאַפע. דאָ האָט מען זיך באַראַטן, וואָס צו טון. געווען נאָך פאַרשידענע אַמטן פון דער מלוכה אין שטאָט, איז מען געלאָפן צו זיי נאָך אינפאָרמאַציע, נאָך הילף. אונדזער צוג איז שוין אַוועק אויף אַנדערע צילן, האָט מען אונדז צוגעזאָגט צו געבן צוויי וואַגאָנעס פון אַן אַנדערן צוג, האָבן מיר געוואַרט. אין קאַפע איז געווען אַ יריד, אַ פּלאָנטער פון פּנימער, פיס און הענט. אַ גרויס קריסטלעך קאַפע־הויז. מען האָט כסדר געקאָכט און גע־ליפערט קאַפע, מילך. לובלינער קרייז האָט נאָך געהאַט גענוג מילך פון זיינע פּרוכטבאַרע דערפער און פאַלווארקן. מען האָט כסדר געבאַקן פרישע זעמל און קוכן, טייערע קוכן מיט שמאַנד און אַן שמאַנד, הונדערטער. הונ־דערטער הענט האָבן זיך געצויגן צו דעם. מען האָט עס געשלונגען און נישט געוואָרן זאַט... דערוויל, דערוויל איין אַלאַרם, אַ צווייטער אַלאַרם. מען האָט זיך באַהאַלטן מיט שרעק, אָבער שוין מיט ווייניקער שרעק ווי

פריער. מען האָט שוין געהאט דערפארונג, צוגעוווינטקייט און האַלב פאַר־גליווערטע נערוון. מען האָט שוין ליב געקריגן די רגע, בעת מען גייט ארויס פון באהעלטעניש. דעמאָלט ציט מען אָפּ דעם אָטעם און מען קלערט נייע פּלענער...

אין שטאָט האָבן זיך יידן דערוווּסט, אז דאָ געפינען זיך אזעלכע און אזעלכע יידישע פּאָפּולערע און באוווּסטע זשורנאליסטן. מען איז גע־קומען צו אונדז, געקוקט אויף אונדז און גערעדט צו אונדז:

— צו וואָס זאָלט איר ווייטער לויפן? בלייבט דאָ ביי אונדז, גאָט וועט העלפן. מען וועט אייך איינאָרדענען, מען וועט זאָרגן פאַר אייך...

יידן, אונדזערע לעזער, איז אין לעבן געגאנגען, מיר זאָלן בלייבן אין לובלין. און דאָ מוז איך זאָגן, אז אין אונדזער וועג האָבן מיר געהאט איין גרויסן נחת פון אונדזערע לעזער. עס האָט אויסגעזען, אז אין יעדן שטעטל באגעגנען אונדז לייבלעכע ברידער און שוועסטער. די בעסטע פּלעצער צום שלאָפן, דאָס בעסטע עסן, אפילו סעודות האָט מען פאַר אונדז איינגעאָרדנט. נישט איינעם פון אונדז האָט מען אין אויער איינ־גערוימט:

— אפשר באדארפט איר געלט? אין וועג, ווער ווייסט... נעמט וויפל איר ווילט!

די באציאונג צו אונדז איז געווען רירנד ביז טרערן. מען וועט נאָך וועגן דעם רעדן. פאראן צו דערציילן לעגענדארישע מעשיות וועגן פיינ־געפיל און גוטסקייט פון פּשוטע יידן.

וואָס נאָך געדענק איך פון לובלין? איך געדענק, אז איך בין מיט מאטערניש ארויס פון דעם ענגן קאפע־הויז אין גאס ארויס און איינגע־קויפט פולע טאשן מיט שאכטלעך פּאפּיראָסן און שוועבעלעך. איך בין אויך אריין אין א קראָם און געקויפט א גאנג וועש. דאָס פּעקל האָט מען מיר איינגעפּאקט אין א יידישער צייטונג פון עטלעכע טעג צוריק. דער קאָפּ פון דער צייטונג האָט זיך געלייענט: „אין אמעריקע גלויבט מען, אז עס וועט אדורך אָן א מלחמה". איך האָב ביטער א שמייכל געטון און אין כעס געוואָרן אויף אמעריקע. איך איל צוריק אין קאפע־הויז צו מיינע חברים און פּלוצלינג אן אלארם. איך וויל אריין אין קאפע־הויז, אָבער עס איז שוין פול געפּאקט. א הונדערט מענטשן שטייען שוין ביי דער

טיר, מיט שרעק, מיט גרויס שרעק און מען קאָן זיך אהין נישט אריינ־שטופּן. און דער דאָזיקער אלארם איז גאָרנישט געווען אויף צו פליִען. הויך, גאָר הויך פליען עטלעכע עראָפּלאַנען, די זעניט־ארטילעריע קלאַפּט פון אלע זייטן. דער הימל איז פארדעקט מיט די ווייסע רויכעלעך און אָט דערהערט זיך א זעץ, א צווייטער. נאָענט געפאלן, צי ווייט געפאלן, דאָס ווייסן מיר נישט, נאָר מען פילט, ווי די הערצער אונדזערע פאלן באלד ארויס. וואָס טוט מען דאָ? אין קאפע־הויז קאָן מען נישט אריין. רייס איך זיך אָפּ פון דער צונויפגעדריקטער, צעשראָקענער סטאדע און איך לויף זוכן א רעטונג. נאָענט א געסל. איך שפּרינג אהין אריין. א ליידיק געסל, די אלטע לובלינער הייזער, שטיל־שטום, אויסגעשטאָרבן, נאָר איי־נער... איין מענטש שטייט צוגעדריקט צו דער וואנט. דאָס איז געווען אונדזער סטופּניצקי, דער אלטער זשורנאליסט. בייז־צעשראָקענע אויגן האָט ער געהאט. די גרויסע פרידריך־ניטשע וואָנסן אין אומאָרדענונג אראָפּגעלאָזט, אן אנגסטלעכער עלנט איז געווען צו קוקן אויף אים. איך האָב פארגעסן מיין אייגענע שרעק און אויסגערופן:

— דאָ איז דאָך א סכנה... וואָס טוט איר דאָ?

מיין פראגע האָט ער נישט געהערט. נאָר גערעדט, געענטפערט האָט ער גאָר מיר עפּעס אנדערש:

— איך פאָר נישט מער מיט אייך... גענוג פאר מיר... איך בלייב אין לובלין... כ׳וויל דאָ שטארבן... דאָ... דאָ!

עס האָט זיך אויסגעדוכט, אז ער שרייט אויף מיר. עס האָט אויס־געזען, אז איך בין אין אלץ שולדיק און איך בין געווען צעטרייסלט פון מיין שרעק און פון סטופּניצקיס עלנט. די האנט האָב איך געהאלטן אין טאש און אין טאש איז געלעגן אן עפּל. האָב איך דעם עפּל ארויסגעכאַפּט און דערלאַנגט סטופּניצקין. ער האָט אים גלייך גענומען עסן. ביידע זענען מיר דעמאָלט געווען א גוטער מאטעריאל פאר א פּסיכיאטער. דער אלארם האָט זיך געענדיקט, די שיסעריי האָט אויפגעהערט. אזעלכע זאכן ענדיקן זיך שנעל... איך האָב זיך מיט סטופּניצקין געזעגנט. ער איז פארבליבן אין לובלין...

דער צווייטער אלארם האָט מיך ווידער געכאַפּט אויף דער גאס. עס איז איינציייטיק אָנגעפאָרן א גרויסער אויטאָבוס מיט פארוואונדעטע זעל־

נער. בעת די זעניט־ארטילעריע האָט גענומען קנאַקן און דער עולם האָט אָנגעהויבן צו אנטלויפן, האָבן זיך די סאַניטאַרן, די באַגלייטער פון אוי־טאָבוס אויך דערשראָקן און זיי האָבן אויך גענומען לויפן. אָבער גלייך האָט די פליכט באַזיגט די שרעק און זיי האָבן זיך אַלע צוריקגעקערט. זיי האָבן די פאַרווונדעטע איינעם נאָכן אַנדערן אַריינגעטראָגן אין אַ מקלט. די שעהן זענען לאַנגווייליק נישט אַוועק. שרעק, אויפרעגונג און שווידער האָבן זאַט געמאַכט די נשמה.

דערנאָך זענען מיר אַלע געזעסן אין די וואַגאָנעם אונדזערע. מיר זענען דעגראַדירט געוועז. פריער האָבן מיר געהאַט אַ „זשורנאַליסטן צוג", איצט האָבן מיר שוין בלויז געהאַט זשורנאַליסטישע וואַגאָנעם. צוויי וואַגאָנעם האָט מען אונדז אָפּגעגעבן. נישט קיין זשורנאַליסט האָט צו אונדז נישט געטאָרט אַריין. אָבער פון די דאָזיקע וואַגאָנעם האָבן מיר געמוזט יעדע פאָר מינוט אַנטלויפן זיך באַהאַלטן. אַ לאַנגע צייט איז עס פאַר אונדזערע אויגן פאָרגעקומען די שלאַכט. די דייטשע עראָפּלאַנען האָבן זיך כסדר געצויגן צום וואָקזאַל. די זעניט־ארטילעריע האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן פאַרטיידיקט דעם וואָקזאַל. אַרום און אַרום זענען שוין פיל געביידעס צעשטערט געוואָרן, נאָר אין הויפּט־ציל האָבן די עראָ־פּלאַנען נישט געטראָפן.

אַרום דריי בייטאָג האָט זיך אונדזער צוג אַרויסגעגנבעט פון לובלין. געוואָלט האָבן מיר דאָ בלייבן, איינאָרדענען זיך און איבערוואַרטן און געוועזן זענען מיר אין דער שטאָט בלויז אַכצן שעה. איצט פאָרן מיר ווייטער. וווּהין? דאָס האָט קיינער פון אונדז נישט געוווּסט. מען האָט גע־רעדט, אַז אונדזער מאַרשרוט זאָל גיין אויף לעמבערג, צו דער רומענישער גרענעץ. מען האָט אויך גערעדט, אַז מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אין לוצק... איך האָב זיך צוגעהערט אין מיין ווינקל און געשוויגן. מיד געוועזן און צעבראָכן. גליקלעכע חברים מיינע! איינער פון זיי האָט גערעדט אויפן קול, געטומלט, מוט געהאַט... זיי האָבן דערציילט, אַז אין לובלין האָבן מענטשן געהערט דעם דייטשן ראַדיאָ, וועלכער האָט איבערגעגעבן, אַז דער פוילישער מיניסטער בעק איז אַוועק פון לאַנד, אַז רידז־שמיגלי, דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער פוילישער אַרמיי, איז שוין אויך אַוועק, אַז דער פּרעזידענט פון דער רעפּובליק איז שוין אָנגעקומען קיין רומעניע.

איך בין אים מקנא געווען. איך האָב דעמאָלט אויך געוואָלט זיין א פּרעזידענט פון א רעפּובליק, אנטלויפן און זיצן אין רומעניע. אָי, רומעניע... אזא לאנד האָט מיר דעמאָלט אויסגעזען ווי אַן עלדאראדא, און דער עיקר: מען קאָן זיך דאָרט אוועקלייגן אויף א ריינעם געלעגער און מענטשלעך זיך אויסשלאָפן. איך האָב געטראכט פון אמעריקע, דאָרט קאָן מען אויך רואיק שלאָפן, אין ארגענטינע, אין מעקסיקאָ אויך, אין בראזיל — אויך. גאָלדענע, טייערע, גאָט־געבענטשטע לענדער — מען קאָן דאָרט שלאָפן.

דער צוג איז געגאנגען אלץ ווייטער פון לובלין. דורך דעם פענסטער האָט מען געזען פעלדער, וועלדער, דער הערבסט איז געלעגן אויף זיי, ווי שטענדיק, דער הימל ריין, מיט א ווייטן, דורכזיכטיקן האָריזאָנט. נישט אנדערש: די נאטור האָט אויך געמאכט א שותפות מיט דעם אָנפאלער, זי העלפט אים אויף די טרוקענע וועגן פון פוילן, זי גיט אים ליכט צו זיינע בלוטיקע מעשים...

איך האָב געקוקט אויף מיינע חברים. אויף יעדן איינעם באזונדער. ווי לאנג איז דאָס געווען, יעדער איינער פון זיי איז געזעסן אין א באזונדער רעדאקציע, מען האָט געשריבן פאר א גרויסער לעזער־מאסע, מען האָט געווירקט. איצט איז מען אלע צוזאמען צונויפגעדריקט אין א וואגאָן. דאָרט אין ווארשע האָט מען געלאָזט ווייב און קינד, קרובים און פריינט, פארגאנגענהייט, אלץ געלאָזן אויף דעם מלחמה־הפקר און קיין איינער פון זיי שרייט נישט פון צער, קיינער יאָמערט נישט. וואָס טוט זיך ביי יעדן פון זיי אין הארצן? מען איז אויסערלעך רואיק, דאָס איז יענע רואיקייט, וואָס איינער גיט דעם צווייטן, כדי אויסצוהאלטן, כדי נישט אראָפּצופאלן אין אָפּגרונט פון יאוש. איינעם נאָכן צווייטן באטראכט איך זיי. איך ווייס זייער ארבעט. איך ווייס זייער ווירקונג. אָט איז דער רעדאקטאָר פון אָרטאָדאָקסישן „טאגעבלאט" פלינקער. ער פירט מיט אין וועג א זעלטענע רואיקייט, אזא „אמונה־רואיקייט". מיט דער זעלבער רואיקייט האָט ער געארבעט אין זיין ציייטונג. נעבן אים זיצט איטשעלע יוסטמאן (ב. יאושזאָהן). ער האָט אויסגעטון מיט יאָרן צוריק זיין לאנגע קאפּאָטע און איז אריין אין דער מחנה פון די קורץ־געקליידטע, כדי צו קעמפן פאר יידישקייט און מענטשלעכקייט. זיין פעדער איז שאַרף געווען; א פעדער מיט פייער. זיין וואָרט האָט מען געזוכט, פאר זיין וואָרט

האָט מען מורא געהאַט, א טיף טאַלענטירט וואָרט... אָט דאָרטן וויטער זיצט ד"ר יהושע גאָטליב, געבוירן אין פינסק, געלערנט אין דער שווייץ, אָבער „פינסק" איז שטענדיק געווען מיט אים, געלעבט און געאַרבעט אין וואַרשע ווי א פינסקער, יידיש געמיט און מעשהלע, אנעקדאָט, אַלץ עכט־יידיש, אָבער די פּריוואַטיקדיקע פּעליעטאָנען עכט־אייראָפּעאיש. סטיל, פּאָר־נונפט, קולטור. דאָס אַלץ איז דאָך געגאַנגען צום ברייטן יידישן עולם. דאָס האָט געלערנט, אָנגעוויזן און אנטוויקלט.

איך קוק אויף מיינע חברים, איך טראַכט פון זיי. פון יעדנס בליק דערקענט מען, וואָס אין נשמה טוט זיך, אָבער מען ווייזט נישט אַרויס. נח פּרילוצקי זעט נאָך אַלץ אויס ווי א יום־טובדיקער. עס איז פּשוט א וואונדער ווי אזוי ער באַווייזט צו זיין אזוי אין אָרדענונג מיט זיינע בגדים. ריין און זויבער, ווי אין וואַרשע. ער, דער באַרימטער אדוואָקאַט און באַרימטער סיים־דעפּוטאַט, באַרימטער רעדנער און געלערנטער, פאַרשער פון פאָלקלאָר. ער איז שוין צופיל געווען באַרימט, און דאָס האָט אים באַשטימט געשאַדט. צופיל אמביציעס האָבן זיך אין אים אנטוויקלט צוליב זיין באַרימטקייט. פון אים פאַלט מיין בליק אויף ניימאַנען. ער איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין לאָדזש. לאָדזש האָט געהאַט נישט נאָר קוימענס פון פאַבריקן. אָט די פאַררויכערטע לאָדזש האָט געהאַט א סך קינסטלער, מאָלערס. ניימאַן האָט געלעבט צווישן זיי. פון דאַנען דער נייער מאָזאַאישער טאָן אין זיינע טאָג־פּעליעטאָנען. פון דאַנען דאָס באַגרייפן די מאָלעריי, די פּלאַסטיק אין טעאַטער, פון דאַנען אויך זיין שטאַרקע ליבע צום סטיל פון די אַלטע יידישע שולן אין פּוילן. ער האָט זיי געפאָרשט אין די שטעט און שטעטלעך.

און שעפנער? דער דאָזיקער פּעליעטאָניסט פון דער בונדישער „פאָלקס־צייטונג". ער האָט זיך אין וועג אויפגעהאַלטן מיט זיין גרעסטן שונא, איטשעלע יוסטמאַן, זיי זענען טאָג און נאַכט אין שמועס, צוויי ברידער טרייע. שעפנער, א געמיטלעכער, א ליבער. ווען אזא טאַלאַנטירטער שרייבער פאַלט אריין אין א פּאַרטיי־צייטונג, איז דאָס פּונקט ווי די זון וואָלט אריין אין א טונקעלן קעלער. איך זע אויך זינגערן. ער לויפט אַרום פון איינעם צו דעם צווייטן, א צאַפּלדיקער, אַן אומרואיקער. בערנאַרד זינגער, טאַלענטירט ווי דער טייוול און קאָנסט ביי אים קיינמאָל

נישט וויסן, ווער עס איז ביי אים גערעכט און ווער אומגערעכט. ער האָט איראָניע און סארקאזם פאר אלץ און פאר אלעמען.

פאַר איך צוזאמען מיט זיי. סטארן. זיי האָבן געהאט הונדערטער טויזנטער לעזער. איצט זענען די לעזער באזונדער און די זשורנאליסטן באזונדער. איבערגעשניטן געוואָרן א לעבעדיקער שטראָם... און וואָס וועט זיין מאָרגן? גאָט אין הימל! וואָס וועט זיין מאָרגן?

ערגעץ־ווו אין פעלד זענען מיר געבליבן שטיין ביינאכט. געשטאנען און געשטאנען. די וואגאָנעס האָבן געשוויגן ווי קברים. די לופט איז געווען געססמט. קיינער האָט די וואגאָנעס נישט גערייניקט. אלץ איז שוין געווען הפקר און די ערשטע כפרה איז שטענדיק דאָס ביסל ריינקייט.

זענען א סך ארוים פון די וואגאָנעס און זיך אוועקגעלייגט אויפן פעלד. עס איז שוין גוט קאלט געווען. דאָך בעסער קעלט, איידער אזא לופט. איך בין אויך געלעגן נעבן א גרופע מענטשן, נעבן א בוים. געדענק איך, איינער האָט זיך אויפגעכאפט פון זיין לייכטן שלאָף. ער האָט זיך ארומגעקוקט אין דעם חושך און געמורמלט צום חושך:

— טייערע פינסטערניש, גיי נישט אוועק!

דער טאָג, דער מאָרגן, האָט וויסט געשראָקן...

שרעקלעך איז דאן, וואָס דאָס שרעקלעכסטע ווערט אויך באנאל און דערעסן... וויפיל מאָל זאָל מען דאָס אזוי שפרינגען פון וואגאָן און לויפן מיט משוגענע טריט ראטעווען דאָס בידנע לעבן? איך האָב זיך איינמאָל איינגעשפארט און נישט געלאָפן. איינער אליין בין איך פארבליבן אין אונדזער וואגאָן און פון אָרט זיך נישט גערירט. אויסגעצויגן האָב איך זיך אויף דער פאָדלאָגע און געלעגן מיט איינגעהאלטענעם אָטעם. שטיל געווען, מען הערט נישט קיין מענטש און מען הערט נישט קיין מאָטאָר. פלוצלינג א זעץ, וואָס פארטויבט אלע חושים. צי פון שרעק, צי פון אויפ־רייס — עס האָט מיך אויפגעהויבן אויף א מעטער. איך האָב צעקלאפט דעם קאָפּ אָן דער הארטער באנק. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און נישט וויסנדיק אליין, וואָס איך טו, האָב איך ארויסגערוקט דעם קאָפּ פון פענ־סטער. אין א פענסטער פון א צווייטן וואגאָן האָב איך דערזען א יונגע פרוי מיט צעשויבערטע האָר, מיט ברייט־געעפנטע, צעשראָקענע אויגן, זי האָט צו מיר אויסגערופן:

— איר זענט פארוואונדעט? ווי אזוי? די באָמבע האָט דאָך דער־לאַנגט אין אַן אנדער אָרט.

דער קאָפּ האָט ווי געטון. איך האָב אים אָנגערירט מיט דער האַנט. די האַנט איז אין בלוט. אין א רגע שפּעטער בין איך געווען אין צווייטן וואגאָן. די פרוי האָט ארויסגענומען פון איר וואליזע א קליין דאמען־טיכל, א דינס, מיט קרויזן ארומגעזוימט. זי האָט מיר דאָס בלוט אָפּגעווישט, מיט אָדעקאָלאָן אָפּגעוואשן מיין פּנים. דאָס אלץ צוזאמען: די שיינע, יונגע פרוי, דאָס איידעלע טאשן־טיכל, דאָס קעלנישע וואסער, דאָס האָט עפּעס דערמאַנט א פארגאנגענע וועלט... ווען איז דאָס געווען אזא שיינע וועלט? מיט אזעלכע טאשן־טיכלעך, מיט אזעלכע קרויזן?

ביסלעכווייז זענען די אנטלאָפענע פון אונדזער צוג צוריקגעקומען, פון וואלד און פון פעלד, פון אונטער די וואגאָנעס און פון גריבער. מען איז צוריקגעקומען און געבראַכט די לעבנס. מען איז געווען אויפגעברויזט ווי זינגער און מען האָט זיך באַרימט, ווער עס איז בעסער... געלאָפן...

א צוויי קילאָמעטער פון אונדז האָט עס געטראָפן אין א צוג. עט־לעכע וואגאָנעס צעבראָכן, עטלעכע צענדליק מענטשן דערהרגעט און פארוואונדעט. אייניקע פון אונדזער צוג זענען געלאָפן אָנקוקן דעם אומ־גליק. געקומען צוריק און דערציילט שוידערלעכע איינצלהייטן. מען האָט עס אויסגעהערט און אין שווייגן אראָפּגעשלונגען דעם טויט... יענעמס טויט... ביסלעכווייז און ביסלעכווייז, מענטשן ווערן צו אלץ צוגעוווינט, מען ווערט פארהאַרטעוועט. און אפשר נישט... איך האָב געזען פּנימער פארזונקען אין שווייגן. זיי האָבן געקוקט אין דער ווייט און איין גאָט ווייסט, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט.

אונדזער צוג איז געשטאַנען אויף אַן אָרט, ווי א פארגליווערטער. אין מיטן טאָג געווען. זוניק, האַלב ווארעם, ליכטיק ביז דער ווייטסטער ווייטקייט. אין ווייטן רוים רואיקייט און צוזאָגעניש. פארגעס אויף א רגע, וואָס דער טייוול האָט געבראַכט אויף דער וועלט, וועסטו האָבן פאר זיך גאָטס שיינע וועלט. הערבסט, די נאטור רוט זיך אָפּ, אָט נאָר־וואָס האָבן מענטשן אראָפּגענומען פון די פעלדער דעם קאָרן, די פרוכט פון די סעדער צוגענומען און אוועק צו דער סעודה... ניין! זיי זענען אוועק הרגענען, פארניכטן און אומקומען. דער צוג אונדזערער שטייט. עס דאכט זיך, אז

דעם לאַקאָמאָטיוו איז נמאס געוואָרן צו שלעפּן די שווערע וואַגאָנעס. רוען, אַלץ וויל רוען. דער מאַשיניסט און הייצער גייען אַראָפּ פון דער מאַשין, זיי ציען זיך אויס אָט דאָ נישט ווייט פון די רעלסן אויף דעם טרוקענעם גראָז און לאָזן זיך שלאָפן. דאָס איז דער בעסטער סימן, אַז דער צוג וועט אַזוי גיך נישט אוועקגיין. איך דריי זיך אַרום און ווייס נישט, וואָס צו טון מיט זיך. לאַנגווייליקייט! אויך דאָ ביסטו דאָ מיט אונדז, דאָ אויף די בלוטיקע פעלדער פון אונדזער אַנטלויפן. איך קוק אויף מיינע חברים פון וועג. ניימאַן האָט שוין נישט וועגן וואָס צו רעדן מיט מיר. איך האָב שוין נישט קיין ווערטער פאַר שעפּנערן. יעדער שפּאַצירט באַזונדער, שווייגט און טראַכט דאָס זייניקע. איין שוואַלבע האָט נאָך אַנעקדאָטן און ער דער־ציילט עס פאַר דעם און פאַר יענעם. מיר זענען אָפּגעריסן פון דער וועלט, מיר ווייסן נישט די לאַגע פון דער פּוילישער אַרמיי. מיר ווייסן נישט, וואָס ענגלאַנד און פראַנקרייך טוען.

דער צוג שטייט, דער מאַשיניסט מיטן הייצער שלאָפן אויפן גראָז. קיין אַעראָפּלאַנען זעט מען נישט. רואיק אַרום. רואיק און לאַנגווייליק ביז ווייטיק, ביז איבער אַלע ווייטיקן פון דער וועלט.

דאָס איז אַזאַ מינוט, ווען גרויסע, דערוואַקסענע מענטשן פילן זיך הילפלאָז, ווי קליינע קינדער, וועלכע מען האָט געלאָזן אויף הפקר. אָן מיין ווילן, פון לאַנגווייליקייט, רוק איך זיך אָפּ פון מיינע חברים, פון צוג און איך גיי צום וועלדל, וואָס זעט זיך פון ווייטן. איך קום אַהין. דאָס איז אַ וועלדל פון בעריאָזע, שיטער זענען די ביימער, נאָר יעדער בוים איז אַ גאַנצער פּריץ. די זילבערנע קאָרע מאַכט ליכטיק אַזאַ וועלדל אַפילו אין טונקעלן פאַרנאַכט. די בלעטער אויף די ביימער זענען שוין געל, נאָר זיי האַלטן זיך נאָך פעסט, זיי האָבן נאָך נישט אין זינען אַראָפּצופאַלן. צום אָנהייב האָב איך דעם איינדרוק, אַז דאָס וועלדל שטייט אינגאַנצן ווייט פון די איצטיקע געשעענישן, נאָר ווען איך קום אַריין טיפער, טיפער, אין זיין רואיקע היים, באַמערק איך, אַז די רואיקייט איז שוין דאָ גע־שטערט געוואָרן. איך דערזע אַ קנאַפּל פון אַ דאַמען פאַנטאָפל, אַביסעלע ווייטער אַ שמוציק העמד, אַ צעריסענע טעקע, אַ צעשאָטענע וואַליזע, שטיקלעך פּאַפּיר פון שאָקאָלאַד־איינפּאַקונג, צעפליקטע צייטונגען, שאַכט־לעך פון פּאַפּיראָסן און שוועבעלעך. דערנאָך דערזע איך אַ צעטראָטענעם

וועלאַן פון א חופה, מיט קינסטלעכע בלומען, א פארבלוטיקטן באַנדאַזש. הע... דאָ איז מען שוין דורכגעגאנגען אין גרויסע מחנות. דער מענטשן־מאַרש פון שטעט און שטעטלעך איז דאָ שוין פארבייגעגאנגען. די ווייסע ביימער באַלויכטן די אַלע קליייניקייטן, וואָס קריכן מיר אין די אויגן, און אָט אויף איין בוים הענגען א פּאָר הויזן פון א פּידזשאמע. פּידזשאמע־הויזן מיט ברייטע, באַנאַלע פּאַסן. דער לץ, וואָס האָט זיי אויפגעהאָנגען, די הויזן, האָט געאַרבעט פיין, סימעטריש. דער לץ האָט דאָ עפּעס געמיינט צו זאָגן מיט זיין המצאה. האָט געוואָלט אָנזאָגן דער וועלט, אַז עס איז א סוף צו דער פּידזשאמע־קולטור...

איך גיי און אָן אויסגעקרימטער שמייכל ליגט זיך אויף מיינע ליפּן. די פּידזשאמע־הויזן שוועבן לענגערע מינוטן פאַר די אויגן. פּלוצלינג דערזע איך, אַז אין וועלדל גופא איז אויך פאַרגעקומען א קאַטאַסטראָפע: א באָמבע האָט דאָ דערלאַנגט, צענדליקער און צענדליקער ביימער ליגן ארויסגעריסן מיט די וואָרצלען, פיל ביימער זענען אָפּגעריסן געוואָרן פון זייער שטאַם. בערג מיט צווייגן און בלעטער, די זילבערנע קאָרע צעהאַקט און פאַרברענט, און אָט א גרוב, פרישע ערד, עטלעכע איינגעבראָכענע ביימער האָבן אריינגערוקט זייערע געל־געבלעטערטע קעפּ אין דעם גרוב. אויסגעזען האָט, אַז זיי זוכן דאָרט עפּעס... גיי איך ווייטער און טראַכט: מיט וואָס זענען די ביימער אַנדערש ווי די מענטשן? וועמען עס טרעפט די באָמבע, יענער ווערט צעשמעטערט. אין וועלדל צינט זיך די גאַנצע צייט א צייכן פון רעדער, היט איך דעם צייכן, איך זאָל דעם צוריקוועג נישט פאַרלירן.

געענדיקט דאָס וועלדל און אָט א שאָסיי...

א שאָסיי, און אויפן שאָסיי פיל, פיל מענטשן, גאַנצע מחנות. די ערשטע רגע פאַרשטיי איך נישט, ווי אַזוי קומען דאָ אַזוי פיל מענטשן? איך קוק זיי אָן, אַנדערע קוקן אויך אויף מיר מיט גלייכגילטיקייט און גייען ווייטער. זיי גייען און גייען, גרויסע מחנות און קליינע מחנות. דאָס איז געווען דער ערשטער מאַרש פון וואַרשע. פריער זענען געלאָפן יחידים, פון די יחידים איז אויך געוואָרן א גרויסע מאַסע, אָבער יענע זענען געלאָפן מיט אויטאָמאָבילן, מיט אויטאָבוסן און מיט די באַנען. די איצטיקע מאַסע האָט זיך פשוט ארויסגעשאָטן פון וואַרשע און פון די דערבייאיקע

שטעט. די קאָמענדאַנטן פון דער מאכט האָבן ארויסגעגעבן באפעלן, אז די אלע, וואָס אונטערליגן צו מיליטער־דינסט, זאָלן אוועק, כדי נישט אריינ־צופאלן צום שונא. אָבער ארויסגעגאנגען זענען נישט נאָר די, וועלכע זענען געווען אין מיליטער־עלטער. עס זענען געגאנגען אלע, יונג און אלט, געזונט און שוואך. פאַראויס און פאַראויס. נישט אנדערש: די וועלט ציט זיך איבער אין אן אנדער וועלט. אויף דער אלטער וועלט איז געקומען א מגפה. איך האָב געקוקט אויף די מענטשן און א ציטער האָט מיך אדורכ־גענומען: וויפל היימען זענען דאָס פארלאָזן געוואָרן, וויפל איינגעלעבט־קייט איז צעשטערט געוואָרן? אין איין רגע האָב איך דערפילט די גאנצע קאַטאַסטראָפע און אזוי ווי איך וואָלט זיך וועלן ראטעווען, האָב איך גענומען לויפן און אריינגעלאָפן אין דער סאמע געדיכטעניש פון דער מאסע, אויסגעמישט זיך מיט זיי, פאראייניקט זיך אין איין גאנצעס. פאַר־אויס, פאר מיר אזוי פיל מענטשן, נאָך מיר א לאנגע קייט פון געשטאַלטן. מען איז געגאנגען צוזאמען און עפּעס אזוי ווי נישט צוזאמען. יעדן איינעם באזונדער האָט געטראָגן זיין ווייטיק און מען האָט נישט געקאָנט פאַר־שטיין, צי דער דאָזיקער אומגליק פאראייניקט, אָדער ער צעטיילט. פעסט געהאלטן האָבן זיך אנדערע פאָרלעך, געגאנגען געארעמט, טריט און טריט, שטיל עפּעס געשמועסט, אָדער טריי געשוויגן. אויסגעדוכט, אז די דאָזיקע פאָרלעך וועט בלויז דער טויט צעטיילן...

איך בין געגאנגען מיט אלעמען צוגלייך. איך האָב געמוזט מיט זיי אביסל גיין. זייער מארש האָט אין זיין טראגיזם אויסגעזען טיפער, מיס־טישער, ווי אונדזער קריכן מיט דעם צוג אין די שמוציקע וואַגאָנעס. איך האָב זיך געוואָלט אויף א רגע פאראייניקן מיט די אלע... באגעגנט אין דער געדיכטעניש פון דער מאסע באקאנטע, גערעדט מיט זיי קורצע פראזן. צו וואָס רעדן? יעדער איינער ווייסט דאָך גאנץ גוט, אין וואָס עס גייט. איינער האָט מיר געזאָגט, אז ער פילט זיך גאנץ גוט, ער אָטעמט מיט פרישע לופט, ער באדארף נישט גיין ארבעטן אין ביורא, ער פילט זיך גוט, אבי נאָר די שדים זאָלן נישט קומען: געמיינט די עראָפּלאנען.

איך האָב בסדר געהויבן די אויגן צום עולם, וואָס מארשירט דאָ מיט וואליזעס, מיט פעקלעך און גרעסערע פעק. עס קאָן זיין, אז איך האָב געזוכט וועמען פון די נענטערע באקאנטע. עס קאָן אויך זיין, אז איך האָב

געוואָלט דערגיין דעם גאַנצן שכל פון אזא מאַרש, פון אונדזער נעכטן, היינט און מאָרגן — דעם גורל. מענטשן אויפן שאָסיי, מידע, פארטויבטע מיט ווייסן שאָסיי־שטויב. ביי אנדערע פון זיי זענען שוין גרוי די קעפּ, די ברעמען ביי אנדערע זעען אוים גרוי פון שטויב. מענטשן פון פארשי־דענע גאַסן און היימען. עס דאכט זיך, אז זיי טראָגן נאָך מיט זיך דעם וואַרעמען אָטעם פון א שטאָט, וווּ זיי זענען געבוירן געוואָרן און יאָרן פיל אויסגעלעבט. זיי זעען מיר אלע אוים ווי זיי וואָלטן מיר זיין פון איין משפּחה. דאָ און דאָרט האָט מען זיך טאָג־טעגלעך געזען. אָט דער מיטל־וווּקסיקער מיטן דיקן האַלדז פלעגט עסן מיטאָג אין „פּיקאַדילי” און דער גוטער קעלנער מאַקס פלעגט זיך אויף דעם מאַן בייזערן, יענער יאָגט מיט די קאַרטאָפל צום שניצל, גוט צוגעפּרעגלט, שוואַך געפּרעגלט. איצט אויפן שאָסיי איז דאָס אביסל אנדערש. איך דערקען דאָ א סך געשטאַלטן: אָט דער פלעגט אין טעאַטער זיצן שטענדיק אין דער ערשטער רייע; יענער איז געלאָפן הערן חזנים. א צווייטער האָט קיין איין אָפּערע נישט דורכ־געלאָזן. אָט די דאַמע פלעגט עסן א סך קרעם אין „אייראָפּעיסקע”. די צווייטע דאַמע האָט געהאַט א בלאָנדן גאָלדענעם קאָפּ, איצט איז זי האַלב בלאָנד און האַלב שוואַרץ. איך זע דאָ אָנגעשטעלטע און ארבעטער; איך קוק אויף די אלע מענטשן און וואָס וועט זיין מיט זיי? ווי ווייט וועלן זיי דערגיין? און וואָס וועט זיין מיט מיר? איך דערמאָן זיך אָן מיין צוג, וועלכן איך האָב דאָרט איבערגעלאָזן און אין דער רגע זעט עס מיר אוים, אז אין צוג, בלויז אין צוג, איז מיין רעטונג. איך נעם גיין צוריק צו מיינע חברים. גייענדיק אזוי צוריק, לאָז איך דאָך נישט אראָפּ די אויגן פון דעם מאַרש. אָט איז אָנגעקומען א נייע פאַליע מענטשן. א געדיכטע, א שוואַרצע, מען הערט, ווי טויזנטער טריט שלייפן דעם שאָסיי. די אלע מענטשן זעען אוים ערנסטער, שטרענגער, זיי זענען עלטער געוואָרן, עלטער און קליגער געוואָרן, זיי פארשטייען שוין, וואָס פאַר א קאַשע דער טייוול האָט דאָ פארקאָכט. אלט און יונג, יונג און אלט, און א שיינער פרויען־קאָפּ איז אויך פאַראַן. א בלאָנדע פרוי. זי גייט איינע פון די ערשטע, זי טראָגט דעם קאָפּ פאָראויס, ווי זי וואָלט וועלן באַלויכטן דעם וועג.

ביי איינער א פריילין האָט זיך צעשאָטן די וואַליזקע אירע און עס זענען ארויסגעפאַלן עטלעכע דינע קליידלעך, טואַלעט־זאַכן און טיילן פון

פרויען־גארדעראָבע. עמעצער האָט זיך צעלאכט, נאָר קיינער האָט אים נישט מיטגעהאָלפן. די זון האָט געלויכטן און באלויכטן מידע פּנימער. אין אזא ליכטיקן טאָג האָבן זיך די קישעלעך אונטער די אויגן דייטלעכער אָנגעזען. א מער פילנדער און עמפינדלעכער מענטש האָט דאָ געקאָנט א סך זען און לערנען. דאָרט אויף די שלאכטפעלדער איז געווען די מאָביליזאציע פון קראפט, דאָ אויף די וועגן איז אָנגעגאנגען די מאָביליזאציע פון אומגליק און שווייגנדיקן מענטשלעכן צער, מען איז אוועק פון א היים, און ווער ווייסט, צי מען וועט אמאָל צוריקקומען. ווער ווייסט?

די מעלאנכאָליע פון הערבסט און דער טרויער פון די פאריאָגטע מענטשן זענען דאָ געגאנגען צוזאמען. אונטערטעניקייט פון נאטור: בלעטער מוזן אראָפּפאלן, ווינטן מוזן קומען. און ביי די מענטשן אויך אונטערטעניקייט: אָן אומגליק איז געקומען, מען אנטלויפט פון אומגליק. פארשידנארטיק און פילפארביק איז געווען דער עולם. יונגע פראנטן און עלטערע מענער. איינער טראָגט א זומערדיקן מאנטל, דער צווייטער אינגאנצן אָן א מאנטל, דער דריטער שלעפּט אויפן אָרעם א שווערן פעלץ. א פראקטישער מענטש: אין גיכן וועט זיין ווינטער און דער פּעלץ וועט צוניץ קומען. מען רעדט דאָ אין וועג א סך וועגן דעם, וואָס מען האָט מיט זיך מיטגענומען און וואָס מען האָט דאָרט איבערגעלאָזט. אָבער די אלע געשפּרעכן זענען נישט דער עיקר. זיך אליין פארשוויגט מען, דעם אייגענעם צער פארשוויגט מען. אויטאָמאָבילן שניידן האסטיק דורך דעם וועג, זיי אנטלויפן שנעל: מען קאָן טראכטן, אז דאָס זענען גליקלעכע און די בענזין־שנעלקייט וועט זיי גלייך ברענגען אין א רואיק לאנד. אומזיסטע אילוזיעס: מאָרגן, אָדער איבערמאָרגן וועט זיך דער אויטאָמאָביל וואלגערן ערגעץ אָן א זייט פון א שאָסיי — א מעטאלענער פּגר און נישט מער...

דאָ זעט מען אויפן וועג די נעכטיקע מיליאָנערן — מען קוקט זיך נישט אום אויף זיי. כלל־טוער, געוועזענע דעפּוטאטן, העכערע באאמטע, אלע, אלע האָבן פארלאָרן זייער גלאנץ, איינס אָבער איז פארבליבן פון אמאָליקן יחוס: די שיינקייט פון א פרוי. צו אזא איינער שארן זיך יונגע און עלטערע. די וואליזקע אירע נעמט מען צו, זי זאָל זיך נישט מאטערן, אלע בעקלעך נעמט מען ביי איר, אונטערן אָרעם פירט מען זי. פרוכט, א

שטיקל שאָקאָלאַד — אַלץ פאַר איר. אפשר וויל זי רויכערן? פאַר איר געפינען זיך שוין פּאַפּיראָסן, פון אונטער דער ערד זוכט מען עס אויס...

זיי גייען, די מחנות, אַלע געטריבן פון איין אומגליק, אַלע באַזאָרגטע מיט איין פאַרלאַנג, וואָס גיכער צו באַקומען אַן אָרט, ווו מען וועט זיך זיכער פילן און דאָרט וועט מען זיך אויסשלאָפן, אַרומוואַשן זיך. דערווייַלע אָבער קוקט מען כסדר צום אויסגעבלויטן הימל: צי עס פליט נישט? עס איז כסדר א סכנה, אז פון הויכן הימל זאָל נישט אָנהייבן פאַלן טויט און פאַרניכטונג. דעמאָלט וועט זיך די מחנה צעשפּרייטן אויף אַלע זייטן ביז די געפאַר וועט אַריבער...

אָבער מענטשן בלייבן מענטשן מיט אַלע זייערע שוואַכקייטן. אמת, זייער האָב און גוטס האָבן זיי געלאָזן אין די שטעט, פון וועלכע זיי זענען אַנטלאָפן, דאָך זייערע אינסטינקטן און געפילן האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך. עס לוינט זיי צו באַטראַכטן. עס לוינט צו קוקן אויף יענע דריי דאָרטן, צוויי יונגע מענער און איין יונגע פרוי, זיי האַלטן זיך אַביסל אָפּגעזונדערט פון דער גאַנצער מחנה, כאָטש זיי שפּרייזן מיט אַלעמען אין טרויעריקן מאַרש. די פרוי איז שלאַנק, א יידישע פרוי פון וואַרשע, מיט ברוינע האָר, מיט טונקעלע ווייכע אויגן, מיט א ברוין מאַנטעלע אויף די בויגיקע אַקסלען און כאָטש דאָ שפּרייזט מען אין אומגליק, דאָך פילט זיך, אז זי איז מיט עפּעס צופרידן. אוודאי איז זי צופרידן מיט אירע באַגלייטערס, ניבער מיט איינעם פון זיי.

פון אירע באַגלייטערס איז איינער א הויכער, פעסט געבויט, אויף זיינע אַקסלען טראָגט ער א רוק־זאַק, אין איין האַנט האַלט ער א גרעסערע וואַליזע און מיט דער צווייטער האַנט פירט ער זיין דאַמע. זי רעדט צו אים און ער רעדט צו איר און גאַנץ אָפט פאַרגעסן זיי, אז צוגלייך גייט דאָ נאָך א מענטש. דער „נאָך א מענטש" איז דאָ נישט קיין פרעמדער, ער איז דער מאַן פון דער פרוי מיט די ברוינע האָר. ער איז א נידעריקער, נישט קיין דאַרער, נאָר א נידעריקער, נידעריקער פאַר דעם, וואָס טראָגט דעם רוק־זאַק אויף די פּלייצעס...

דאָס פאָר פאָלק איז אַרויס פון וואַרשע אין דער גרעסטער איילעניש, בלויז איין וואַליזע האָט מען אַרויסגעכאַפּט און די וואַליזע טראָגט איצט דער הויכער יונגערמאַן.

אין וועג האָט זיך דער פרעמדער צו זיי צוגעטשעפּעט. ער האָט גענומען צו זיי רעדן, האָט מען אים געענטפערט. איצט גייט ער שוין נישט אוועק. דאָס פּאָר פּאָלק פון ווארשע האָט באקומען א פריינט אין וועג. ער איז זייער גוט צו זיי, ער טראָגט די וואליזע, וואָס זיי האָבן מיטגענומען, די וואליזע איז גאָרנישט קיין לייכטע. ער בארואיקט בעת אלע זענען אומרואיק, ער רעדט פיין, ער זעט אויס צו זיין דערצויגן, געבילדעט, אינטעליגענט און דרייסט — א גוטער באגלייטער. א טייערער מיטגייער, אָבער דער נידעריקער יונגערמאַן, וואָס האָט א פרוי מיט ברוינע האָר, ער איז נישט צופרידן מיט דער צופעליקער באגעגעניש...

און לאָמיר דאָס אָנרופן מיטן נאָמען... ער איז אייפערזיכטיק, ער האָט פון זיין יונגער ווייב שטענדיק געהאט אביסל צרות. אַן אומגליק: זי געפעלט אלעמען און נאָך א גרעסערער אומגליק, ווען זי מיט דעם נייעם באקאנטן געפעלן זיך קעגנזייטיק און מען קאָן פון אים נישט פּטור ווערן. אזוי פיל מענטשן אויפן פעלד, האָט ער זיך צו קיינעם נישט צוגעטשעפּעט, בלויז צו איר. דער נידעריקער יונגערמאַן האָט דערפילט, אז צי די אלע צרות איז אים נאָך צוגעקומען א ביטערער צוגאָב...

שוין דער דריטער טאָג ווי מען גייט צוזאמען, און די צוויי האָבן נאָך אלץ וועגן וואָס צו רעדן. עס מאכט דעם איינדרוק, אז די גאנצע מלחמה מיט אלע אומגליקן, וואָס זי האָט געבראכט, איז בלויז א דעטאַל פאר די צוויי יונגע מענטשן. דאָס וויכטיקסטע אין לעבן איז זייער שמועס און זייער צוזאמענגיין. עס האָט שוין עטלעכע מאָל פּאסירט, ווען צוליב די עראָפּלאנען האָבן זיי געמוזט לויפן, איז מען געלאָפן צוזאמען, אויף א רגע נישט אָפּגעלאָזן איינער דעם צווייטן, און ווי נאָר די סומאטאָכע איז אריבער, האָט מען ווידער גלייך אָנגעכאפּט די איבערגעריסענע טעמע און ווידער גערעדט. מיט נייגעריקייט זיך צוגעהערט איינער צום צווייטן, געקוקט איינער אויפן צווייטן מיט יענע בליקן, איר ווייסט דאָך שוין מיט וועלכע בליקן. עס האָט נאָך געפעלט איין קליינינקייט, זי האָט אים באדארפט זאָגן:

— א גליק, וואָס די מלחמה איז אויסגעבראָכן. ווען נישט דאָס, וואָלטן מיר דאָך נישט געהאט דעם גליקלעכן צופאַל זיך צו באקענען.

די צוויי זענען פארנומען מיט זיך און ער, דער דריטער, דער גע־

זעצלעבער, ער שלעפט זיך נאָך ווי א רעזערוו, ווי א נוצלאָזער באגאזש, וויל ער זיך אויך אריינמישן אין זייער שמועס, דערהערט מען אים נישט, פּרוווט ער נאָכאמאָל, יאָגט ער זיי נישט מיט די געדאנקען. זיי זענען פארנומען מיט זיך. דער נידעריקער יונגערמאן איז דער אומגליקלעכער צווישן די אלע אומגליקלעכע. איצט ערשט האָט ער דערפילט, אז דאָס איינציקע, וואָס איז אים פארבליבן פון לעבן און פארטונע איז זי, זיין ווייב. עס ווארטן דאָך אויף אים א סך צרות אין וואנדער־וועג און ווער וועט זיין דער טרייסט זיינער אויב נישט זי? און דאָ קאָן דאָך פּאסירן: עס וועט אָנקומען אן עראָפּלאן. אלע וועלן נעמען לויפן אין פארשידענע ריכטונגען, און ער וועט זיך צעשיידן צופעליק מיט זיין ווייב, ער וועט זי נישט געפינען, זי וועט אים נישט געפינען, אוים וועט זיין מיט אלץ...

פון אלע געפילן וואקסט דאָס אייפערזוכט־געפיל שטארקער, גרעּ סער און שנעלער. דער נידעריקער יונגערמאן איז שוין פול מיט דעם סם, עס ברענט אים און עס ווערגט אים... וואָס דאַרט מלחמה און טויט? וואָס דאַרטן שרעק? עס קאָן דאָך פּאסירן, אז זי, זיין נערא, וועט אים איננאנצן פארלאָזן, איצט איז דאָס מעגלעכער ווי פריער, ער האָט דאָך זיין פאר־ מעגן פארלוירן. ביי די געדאנקען פארגליווערן זיך אים די פּיס און ער קאָן שוין כמעט נישט שפּרייזן... ער קאָן בלויז אויפהייבן די אויגן און באטראכטן מיט צער זיין ווייב און דעם, וואָס האלט זיין ווייב אונטערן אָרעם, דעם הויכן, וואָס קאָן אזוי פיל רעדן צו א פרעמדנס ווייב. עס צינדט זיך אָן אין אים א צאָרן... עס איז גוט, וואָס די מלחמה בושעוועט, עס איז גוט, וואָס די עראָפּלאנען פליען דאָ נאָענט. זאָלן זיי פליען, זאָלן זיי ווארפן באָמבעס, זאָל דאָ ווער געהרגעט ווערן... ווער זאָל געהרגעט ווערן?

קודם כל בעט ער אויף זיך אליין דעם טויט, און אפשר וועט זיין קאָנקורענט געהרגעט ווערן... אפשר אלע דריי? עס קומען אים משונהנע געדאנקען אין קאָפּ. ער זעט נישט דעם אומגליק פון ארום, ער פילט נישט די ריזיקע קאטאסטראָפע פון מיליאָנען מענטשן, ער האָט נישט קיין לופט, ער האָט נישט קיין לוסט זיך צו ראטעווען פון דער קאטאסטראָפע. איי־ פערזוכט איז אים באפאלן און שטיקט אים אָן רחמנות...

אנדערש וואָלט ער זיך געפילט, ווען זיין ווייב נעמט צו דעם אָרעם

אירן פון פרעמדן יונגנמאן, ווען זי וואָלט אויך צוגענומען די וואַליזע ביי אים. און ער, דער געזעצלעכער, וואָלט געגאַנגען מיט איר האַנט ביי האַנט, פריילעך וואָלט געווען, ווען זי זאָגט צו אים:

— טייערער, עס וועט נאָך גוט זיין! אָבער זי טוט עס נישט, דער פרעמדער געפעלט איר, ער איז איר איינציקער טרייסט אין אַזאַ שווערן וועג, זי לאָזט אים נישט אָפּ...

מיט פּייפעריי און שנעלקייט רייסט זיך אַדורך אַן אויטאָמאָביל. עס הייבט זיך אויף אַ שטויב און פּאַרדעקט אַלעמען. דער אויטאָ איז דאָ אַ דיסאָנאַנס, אַ פרעמדקייט. אַזעלכע מענטשן־מאַרשן דערמאָנען דאָ גיכער די ווייטע פאַרגאַנגענהייט, און וואָס וויל דאָ די טעכנישע קולטור?

איך פאַרגעס ווידער אויף אַ רגע, אַז איך האָב דאַרט מיין צוג. איך ווער ווי צוגעשמידט צו די נייע מענטשן־פּאַלעס. איך ווער באַלאָדן מיט זייערע שטייפע ערנסטע בליקן. יעדער איינער האָט ווייטיק, יעדער איינער האָט צער. איך בין נישט מקנא דעם, וואָס וועט פאַרנעמען דעם גאַנצן צער פון דער וועלט. דאָס איז אַ וועלט פון אונטערגאַנג און אַזאַ אונטער־גאַנג איז נאָך נישט געווען. אונדז איז עס באַשערט געווען צו באַקומען אין חשבון פון אונדזער קליינער יאָרן־קאַנטע... איך קוק אויף דעם מאַרש, איך קאָן זיך נישט אָפּרייסן, עפּעס פאַרשטיי איך דאָ און עפּעס פאַרנעם איך נישט. איך פיל אָבער אומגליק און נישטאָ איז אין פעלד קיין גרוב, וווּ מען זאָל זיך אַליין באַגראָבן; נישטאָ קיין פליגלען, מען זאָל קאָנען אוועקפליען. כאָטש אין גיהנום פליען, נאָר ווייטער פון זיך אַליין...

איין פיגור האָט נאָך אויף עטלעכע מינוט מיך פאַרהאַלטן אויפן שאָסיי. אַ לאַנגער, דאַרער ייד, אָבער גלייך איז ער געווען, ווי אַ לולב. אַ לאַנגער, אַ הויכער, זיין קאָפּ האָט זיך אויפגעהויבן העכער איבער אַלע־מענס קעפּ. ער האָט געטראָגן אַ גרויסן, רבנישן הוט און געהאַט אַ קורץ בערדל מיט לאַנגע פּאות. דאָס פּנים בלאַס, אַמתער פאַרמעט קאָליר, מיט בלויע אויגן. ער איז געגאַנגען רואיק, האָט אויסגעזען זייער מיד צו זיין, נאָר געגלויבט האָט זיך, אַז ער קאָן אַזוי גיין און גיין אָן אַ סוף. יעדע רגע פלעגט ער זיך אַרומקוקן, צי די מענטשן גייען מיט מיט אים. אין זיין אַרומקוקן זיך איז נישט געווען קיין אויפרעגונג, קיין נערוון, קיין נייגעריקייט. עס האָט גיכער אויסגעזען, אַז ער וויל באַרואיקן מיט זיין

אייגענער רואיקייט. איך האָב מיין בליק פון אים נישט געקאָנט אוועק־ציען. עפּעס איז ער געווען אזוי מאָדנע העכער פאר אלעמען ווי אן אי־בערגעוואקסענער וואלד־בוים. זיין אויסזען, זיין בליק איז מיר אזוי, ווי באקאנט געווען, אָבער זייער נעפּלדיק באקאנט. איך האָב זיך גאָרנישט געקאָנט דערמאָנען: ווו האָב איך אזא געשטאלט און אזא בליק געזען, צי ערגעץ אויף אן אויסשטעלונג פון בילדער, צי אין קונסט־גאלעריע, אָדער גאָר אין א חלום, אין די יונגע יאָרן...

ווען איך בין געקומען צוריק צו מיין צוג, איז נאָך דער מאשיניסט אונזערער גאנץ געשמאק געשלאָפן. א טייל פון עולם האָט, ווי מאניאקעס, געשפּרייזט ארום די וואגאָנעס. דער צווייטער טייל האָט דיספּוטירט וועגן קלוגע זאכן. אין דער אמתן איז געווען אן אָך און וויי צו אונדזערע קלוגשאפטן...

V

אין ראַוונאַ

דער צוג אונדזערער איז ווידער לאַנג געשטאַנען אויף איין אָרט. פינסטער געווען, ווי ערגעץ אונטער דער ערד. געשטאַנען זענען מיר אויף אַ באַן־סטאַציע, ווייל איך האָב געהערט באַוועגונג. וואַגאָנעס האָבן זיך גערוקט און געקלאַפּט. מענטשן האָבן געשפּריִיזט און גערעדט אויפן קול. שלאָפן האָב איך נישט געקאָנט, שווער געווען איינצושלאָפן אין אַזאַ וועלט. צעקנייטשט בין איך געווען פון די אַלע טעג, אויסגעמאַטערט ביזן סוף.

ניין! דאָס טאָר איך נישט זאָגן. אין אויסגעמאַטערטקייט איז נישטאָ קיין סוף. ערגעץ־ווו האָבן די מענטשן פאַרבאָרגענע כוחות. אין בלוט, אין די אָדערן, אין האַרץ, אָדער אין רוקן־ביין, און עס שעפּט זיך פון דאָרט, ס'שעפּט זיך כסדר. די איבעריקע זענען געשלאָפן, אָדער טויטלעך געשוויגן. איך בין צוגעגאַנגען צום פענסטער און געפרעגט ביי דער פינס־טערניש:

— ווו שטייען מיר?

אין דער פינסטערנישׂ האָט זיך געפונען אַ געשטאַלט און פון דער אומבאַקאַנטער געשטאַלט האָב איך באַקומען אַן ענטפער:

— מיר שטייען אויף דער סטאַציע ראַוונאַ.

ראַוונע, ראַוונע. עס האָט מיך אַ צופּ געטון ביים האַרץ, איך האָב זיך עפּעס דערמאָנט: מיט אַ פופצן יאָר צוריק האָב איך באַקומען אַן איינ־לאַדונג צו קומען קיין ראַוונע אויף אַ פאָרלעזונג. אַלץ איז געגאַנגען כשורה. אויפן וואָקזאַל האָבן מיך אָפּגעוואַרט אַביסל מענטשן, אַ סך מענ־טשן, דאָס פלעגט זייער אָפט פּאַסירן מיט די שרייבער אין פּוילן, מען

פלעגט אונדז אָפּוואַרטן מיט פּאַראַד. אָבער אין ראָוונע האָט מיט מיר פּאַסירט נאָך עפּעס:

ווי איך בין אַרויס פון וואַגאָן, האָט גענומען שפּילן אַן אָרקעסטער. דאָס איז געווען דער אָרקעסטער פון „מכבי". אויף אַזאַ אופן האָט מען מיך באַגעגנט. איך בין געוואָרן צעטומלט. אפשר אַ טעות? אפשר האָט מען מיך אָנגענומען פאַר אַ גובערנאַטאָר? איך האָב זיך פאַרלוירן, נאָר די ראָוונער פּאָליציי האָט זיך קנאַפּ וואָס פאַרלוירן. וואָס איז דאָס פאַר אַ מוזיק? ווער האָט געגעבן אויף דעם אַ דערלויבעניש? עס איז געוואָרן אַ טומל. די מוזיק האָט מען אָפּגעשטעלט און איינער פון די, וואָס האָבן מיך באַגעגנט, איז צוגעגאַנגען צום פּאָליציי־קאָמיסאַר און אים אָנגעהויבן צו דערציילן אַ גאַנצע געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, און איך, דער העלד פון ראָוונער „מכבי"־אָרקעסטער, איך בין דערווייל נעלם געוואָרן, ווייל די גאַנצע מעשה, דער גאַנצער פּאַראַד איז מיר געווען דערווידער. שפּעטער האָב איך געהאַט צו זיי טענות:

— וואָס האָט איר געוואָלט פון מיר? וואָס בין איך אַ נאַטשאַלניק פון די פייער־לעשער? צו וואָס באַדאַרף איך מוזיק! פאַרוואָס קומט עס מיר אַזאַ פּאַראַד?

איצט, אין פינסטערן וואַגאָן, האָב איך זיך דערמאָנט דעם ליבן־ניט־ליבן עפּיזאָד און איך האָב געשמייכלט צו זיך אַליין. דערביי האָט זיך געבענקט נאָך אַמאָליקע טעג, נאָך אַלע גוטע נאַרישקייטן פון יענע טעג. אויסגעזען האָט עס מיר, אַז געשען איז דאָס מיט צען טויזנט יאָר צוריק. דער צוג איז נאָך אַלץ געשטאַנען. די ביינער האָבן געבראָכן. אפשר גאָר אַראָפּגיין אין ראָוונע? קיין כוח האָב איך נישט מער. און האָפענונג? ווער ווייסט, אפשר וועט אין ראָוונע בעסער זיין. איצט שפּילט צופאַל די גרעסטע ראָלע. אפשר ליגט אין ראָוונע מיין מזל? איך האָב זיך אַליין גענומען איינרעדן, אָבער ווי גייט מען עס אַוועק פון די חברים? מיר האָבן דאָך שוין אַזוי פיל דורכגעלעבט צוזאַמען. איך האָב זיך לאַנג אַזוי געראַנגלט און צו קיין באַשלוס נישט געקומען. דערווייל האָט זיך דער צוג אַרויסגערוקט פון דער פינסטערניש און איז אַוועק אין אַ צווייטער פינסטערניש. מיר זענען געפאָרן עטלעכע שעה, אָפּגעשטעלט זיך און זיך ווידער גערוקט. געקומען זענען מיר אויף דער סטאַציע זדאָלבונאָוואָ בעת

עס האָט שוין אָנגעהויבן צו טאָגן. זדאָלבונאָוואָ איז אינגאַנצן פּופּצן קי־לאָמעטער פון ראָוונע. דאָ זענען מיר געשטאַנען און געשטאַנען. דאָ האָב איך אין דעם פארטאָג־ליכט געזען, אז אייניקע חברים שלאָפן טאַקע. יאָושזאָן, שעפּנער, פלינקער, פון פארשידענע רעדאַקציעס, פון פארשי־דענע ריכטונגען. יידן און קריסטן אין איין שטייג. שלעכטע געלעגערס, ביטערע געלעגערס, און א לופט... מען קאָן אויף אן אמת אויסגיין. א רחמנות געווען צו קוקן אויף זיי, א רחמנות אויף זיך אליין געווען. עפּעס האָט מיך אויפגעריסן פון פלאַץ: איך פאָר נישט ווייטער, איך וועל פון זדאָלבונאָוואָ אוועקגיין צו־פוס קיין ראָוונע און זאָל זיין וואָס עס וויל. אין לובלין איז פארבליבן סטופּניצקי, גאָטליב איז אוועק קיין פּינסק און איך גיי קיין ראָוונע. יעדער איינער האָט זיין גורל. איך האָב אויפגעוועקט עטלעכע חברים און מיט אן אומפארשטענדלעכער בייזקייט אריינגעשריגן אין זייער פארשלאָפענעם דמיון:

— איך גיי צו־פוס קיין ראָוונע. איך האָב עס גענוג מיטן פינסטערן שלעפּן זיך.

דאכט זיך, אז עמעצער האָט מיך אָפּגערעדט דערפון, דאכט זיך, אז נאָך איינער האָט געקוקט אויף מיר, ווי איך וואָלט געווען א משוגענער. איך בין האַסטיק ארויס פון וואַגאָן. דערנאָך אין בופעט פון וואַקזאַל. געוואַרט אביסל צייט אויף טיי מיט ברויט. געפרעגט דעם וועג קיין ראָוונע און ארויס אויף א ליכטיקן, לייַדיקן שאָסיי. ליכטיק איז געווען אומגע־ווענלעך. די נאַטור אויסגעצוואָגן פון נאכט־טוי. דער הימל ריין, ביז ענד־לאָזיקייט. ווען נישט דאָס גיפטיקע באַוווסטזיין, אז איצט איז מלחמה אויף טויט און לעבן, ווען נישט דער געדאַנק, וואָלט איך געדארפט פילן, אז איך בין איצט פּטור געוואָרן פון אלע צרות, פון שמוץ, פון שרעק, פון הונגער. ליידיק געווען דער שאָסיי, ערגעץ־ווו אין דער זייט האָט זיך געוואַלגערט א צעבראָכענער אויטאָמאָביל. א זעלנערישער פּאַטרול איז אָנגעקומען, קאָנטראָלירט מיינע דאָקומענטן און מיך געלאָזט אליין. אליין, אָן מיינע טייערע חברים. אליין, אָן אזוי פיל אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע איך האָב ביז איצט באַגעגנט.

מיד געוואָרן פון גיין און פון דער פרישער פרימאָרגן־לופט, האָב איך זיך אוועקגעלייגט אָפּרוען.

אי, מידע, צעבראָכענע ביינער, ווי עס ציט אייך צו דער ערד. אויס־נעצויגן זיך אין דער גאַנצער לענג מיינער. די אויגן זענען אריינגעקראָכן אין דעם ים פון בלויען הימל. אָט באלד וועל איך דערזען דעם געוויג־טשענעם מלאך... ניין! דריי אעראָפּלאַנען זענען געפלויגן גאָר, גאָר הויך, סימעטריש זיך געהאלטן, געגלאַנצט מיט זייערע זילבערנע בייכער און אוועק צו זייערע וויכטיקע ענינים. געלעגן און גערוט און די גערדאנקען האָבן געארבעט. ווי זעט עס אויס מיט מיר און מיט דער וועלט? דער־מאָנט די אלע, וועלכע איך האָב איבערגעלאָזט אין לאָדזש און ווארשע, געוואָלט טרעפן די צוקונפט און גאָרנישט פאָראויסגעזען. בלויז ווייטיק נאָגט, בלויז מורא פארן מאָרגן. איך קוק אין דער ווייט אויף דעם גרויסן שטח ערד, איך קוק אויף דאָס שטיקל ערד, וווּ איך ליג און דערביי טראכט זיך: ווי נאָענט עס איז פון דעם אויף דער ערד, ביז דעם אין דער ערד. ערגעץ טיף אין דער נשמה איז פאראן א געפיל: פארשווינדן, נישט זיין מער, נישט פילן און מוח־גנב קאלקולירט און ספעקולירט...

איך האָב געקוקט אויף מיינע שווארצע הענט, און איך האָב אויף זיי רחמנות געהאט, ווי צעקנייטשט מיין בגד איז און צוזאמען מיטן בגד איז צעקנייטשט די נשמה, אלע גלידער. דער גאַנצער גוף — איין ווייטיק. די פרישע לופט לעבט אויף די גערדאנקען און עס דערמאָנען זיך בילדער און מאָמענטן פון וועג. איך האָב אויסגעמיטן דעם טויט און דער טויט האָט מיך אויסגעמיטן. דער שווידער נעמט ווידער טאנצן פאר די אויגן... גאָט מיינער! צי דען איז אוממעגלעך אוועקגיין ווייט. ווייט און מער נישט צוריקקומען?

איך פארטוש מיט געוואלד אין קאָפּ אלע אומגליקן, צו וועלכע איך האָב זיך צוגעקוקט. איך האָב נישט קיין כוח זיי מיטצוטראָגן. איך האָב אינגאנצן נישט קיין כוח. עס ציט צו דער ערד. פּופּצן קילאָמעטער ביז ראָוונע איז א קלייניקייט. אָבער איך בין ווייזט אויס, קראַנק. עס ווילט זיך זיצן, עס ווילט זיך ליגן, עס ווילט זיך אינגאנצן נישט זיין.

שפּעטער ליג איך אויפן טרוקענעם גראָז, ביי דער זייט פון שאָסיי. איך האָב הנאה פון ליגן און ווייטער איז מיר אלץ איינס, דאָ איז רואיק אויפן פעלד. האו! פארוואָס באשטייט די וועלט נישט אינגאנצן פון ליידיקע פעלדער?

איך ליג איינער אליין, א ווייטער האָריזאָנט, ריינער הימל, א סך ענדלאָזע ליידיקייט. ווי צו די מענטשן, ווי צו אונדז אַלעמען; איך פרוו זיך מיט דעם פאַקט, וואָס איך זע דאָ איצט קיינעם נישט, נישט קיין שונא. נישט קיין פריינט, אי, אי... א פרייד אזא, וואָס א מענטש זעט דאָ נישט זיין גלייכן. א שמחה א גרויסע... עס וואָלט נאָך בעסער געווען, ווען מען הערט אויף צו טראַכטן וועגן זיי. אָבער יאָ מענטשן, נישט מענטשן. מען באַדאַרף דאָך גיין קיין ראָוונע, איך מוז אהין גיין. ס'איז דאָך נישט קיין תכלית צו ליגן דאָ אויפן אויסגעטריקנטן גראָז און לעבן מיט דער גרויסער ליידיקייט פון דער ארומיקייט.

איך פרוו זיך אויפהייבן — הייבט זיך נישט. דערשרעק איך זיך: צי דען זענען מיר די גלידער אָפּגענומען געוואָרן? איך פרוו זיך נאָכאַמאָל אויפהייבן. א בלייענע מידקייט שמידט צו דער ערד און די איינציקע הנאה מיינע: ליגן און זיך נישט רירן פון אָרט, און די שרעק גייט אוועק. אַלץ איינס. דאַכט זיך, אז איך נעם חלומען פון אייביקן גאָרנישט. דאָך די אויגן זענען אָפן, איך זע...

איך זע, ווי פון דערווייטן קומען אָן צוויי סילועטן. צוויי מענטשן. נאָך א רגע און איך זע שוין, אז דאָס זענען צוויי מענער. זיי גייען לאַנגזאַם, אָבער מיט געזונטע טריט, זיי טראָגן רוק־זעק אויף זייערע פּלייצעס. ווייס איך נישט, צי דאָס פרייט מיך, וואָס איך זע מענטשן — גיכער נישט. זיי דערמאָנען צופיל...

ווען די צוויי דערנענטערן זיך צו מיר אויף עטלעכע טריט, דערקען איך איינעם פון זיי: דאָס איז דאָך דער מאָלער טרעפּלער, ער פלעגט זייער אָפט קומען אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין, אין שאַך פלעגט ער דאָרטן שפּילן. ער שטעלט זיך אָפּ מיט זיין באַגלייטער:

— וווּהין גייט איר? — פרעג איך ביי זיי.

— קיין ראָוונע.

— איך גיי אויך קיין ראָוונע.

— טאָ קומט, מירן גיין צוזאַמען.

אים איז לייכט צו זאָגן „קומט!" ער איז יונג און האָט געזונטע פיס, זיין חבר איז אויך יונג. אָבער איך בין אזוי ווי צוגעשרויפט צו דער ערד. עס איז שווער, נאָר מען טאָר זיך דאָך נישט באַקלאָגן פאַר דעם

ערשטן־בעסטן. איך גיי. דער באַגלייטער פון מאַלער טרעפלער איז א יונגער וואַרשעווער אַדוואָקאַט. א געזונטער. א ציכטיקער און ליכטיקער און דאַכט זיך, אַז ער איז נאָר וואָס אויסגעצוואָגן געוואָרן, אויף זיין בגד קיין קנייטשעלע נישטאָ. איך קוק אויף אים און טראַכט: דאָס איז דאָך נישט קיין אַנטלאָפענער, נאָר א חתן־בחור, וואָס דאַרף זיך באַלד שטעלן אונטער דער חופה, אַן אמתער חתן...

אַזא ליכטיקער וועג. עס וואָלט פאַר מיר געדאַרפט זיין א לייכטער וועג. קיין באַגאַזש מיט זיך האָב איך נישט, אָבער דאָס בליי אויף דער נשמה איז דער שווערסטער באַגאַזש. איך האָב נישט קיין פיס, זיי שלעפּן זיך בלויז, זיי שטייען אָפּ...

ניין! ליבע פריינט... גייט זיך אַליין, איך וועל זיך אָפּרוען, איך וועל וואַרטן — אפשר וועט זיך באַווייזן אַן אויטאָ, א פור.

איך זיץ און די צוויי באַגלייטער מיינע שטייען נעבן מיר. זיי ווייסן נישט, וואָס צו מאַכן מיט א שוואַכן מענטשן. איך בין הילפלאָז און זיי — בנוגע צו מיר— זענען אויך הילפלאָז.

— גייט — בעט איך זיך ביי זיי.

— מיר קאָנען אייך אַזוי נישט לאָזן.

איך פאַרשטיי זיי, איך פיל זיי מיט, אָבער גיין קאָן איך נישט. איך בין אָן כוח. די לעצטע טעג בין איך געווען אין גיהנום, איצט קומט די רעאַקציע נאָך די שווערע איבערלעבונגען...

גיין קאָן איך נישט און איך האָב אַזא געפיל, אַז עס ווילט זיך נישט גיין: צו וואָס? און צו וועמען?

געפינען זיך אַזוי אויפן ליידיקן שאָסיי דריי מענטשן, איינער זיצט, ווייל ער האָט נישט קיין כוח צו גיין און די אַנדערע צוויי ווילן דעם אָפּ־געשטאַנענעם נישט אָפּלאָזן, זיי האָבן קיין האַרץ נישט דערצו. שווייגן מיר אַלע זאַלבעדריט, עס שווייגט די ווייטקייט, דער הימל, די ביימער און די שטיינער.

אַלץ שווייגט א רגע.

מיט אַמאָל רופט זיך אָפּ צו מיר דער יונגער אַדוואָקאַט פון וואַרשע.

— אפשר וועט אייך גוט מאַכן אַביסל קאָניאַק.

איך האָב צוערשט נישט באַגריפן וועגן וואָס ער רעדט צו מיר... קאָניאַק...

וועגן קאָניאַק? ווי קאָניאַק? וועלכער קאָניאַק? מיר זענען דורכגעגאַנגען א וועג, ווי א טראָפּן וואַסער איז געווען א גאַנצע מציאה. א וועג, ווי א שטיקל ברויט האָט מען געהאַלטן אין די שמוציקע הענט מיט דער גרעסטער פאָרזיכטיקייט און מיט אַמאָל רעדט איינער וועגן קאָניאַק. איך האָב געמיינט, אַז ער לאַכט פון מיר, אָדער ער איז משוגע געוואָרן... פון אַזאַ וועג.

אָבער דער געלאַסענער אַדוואָקאַט פון וואַרשע האָט אַראָפּגענומען דעם רוק־זאַק פון זיין פּלייצע. ער האָט זיך געלאָזן נעבן מיר אוועקגעזעצט און גענומען עפענען זיין וואַנדער־זאַק. ער האָט עס געמאַכט זייער רואיק, פּעדאַנטיש, יעדן פּאַסיק און שנירל האָט ער לאַנגזאַם אויפגעעפנט און פונאַנדערגעקניפּט...

איך האָב דערזען ביי אים אין זיין וואַנדער־זאַק א גאַנצן סקלאַד פון שאָקאָלאַדקעס און מאַרמעלאַדקעס. עס זענען דאָרט געווען מעסערלעך צום ראַזירן זיך, זייף, אָדעקאָלאָן, פּאַרפום א פלעשעלע, פּראָשקעס צום קאָפּ־ווייטיק, אַספּירין, ווייסע, ציכטיקע נאָזטיכלעך, א גאַנצע וועש־גאַר־דעראָבע און א פלאַש קאָניאַק איז אויך דאָרט רואיק געלעגן. פראַנצויזישער קאָניאַק. א האַלבער ליטער „מאַרטעל" מיטן בלויען עטיקעט, א פאַרזיגלטער האַלבער ליטער קאָניאַק. ער האָט אויך געהאַט מיט וואָס דעם פּראָפּן אַרויסצוציען. דערנאָך האָט ער אַרויסגענומען פון זיין וואַנ־דער־טאַש א ציכטיק־ליכטיק גלאָז און האָט אָנגעגאָסן ביז דער העלפט דעם ברוין־גאָלדענעם געטראַנק. פאַר מיר... פאַר אַזאַ איינעם, וואָס איז שוואַך געוואָרן אין גלות־וועג און קאָן ווייטער נישט גיין.

איך האָב די רפואה אויסגעטרונקען. עס האָט אינעווייניק א ברי גענומען און א צי געטון. איך האָב זיך אויפגעהויבן פון מיין פּלאַץ און נעגאַנגען מיט מיינע צוויי באַגלייטער. עס איז זיך גאָר גוט געגאַנגען. מען האָט געשפּרייזט קיין ראָוונע, צו נייע שוידערן און יסורים, אָבער איצט האָב איך נישט געטראַכט וועגן דער צוקונפט. איך האָב די אויגן נישט אַראָפּגענומען פון מיין קאָניאַק־ליפעראַנט. א וועלט איז אין פייער און

ער האָט אין זינען געהאַט מיטצונעמען אַזעלכע גוטע זאַכן אין וועג אַריין.

אין אַזאַ וועג...

ווי פּיין און זאָרגפול ער האָט עס איינגעפּאַקט, עס קומט אים אַ מעדאַל דערפאַר, אַ מעדאַל פאַר רואיקייט. זאַלבעדריט האָבן מיר גע־שפּרייזט, נאָר וואָס איז דאָרט טרעפלער דער מאָלער פאַר דער צוקונפט פון דער וועלט? אַ בילד וויניקער, אָדער אַ בילד מער... אָבער ער, דער פּעדאַנטישער אַדוואָקאַט, ער, וואָס האָט באַוויזן צו בלייבן אַזוי ריין־ציכטיק; אויף דעם שאָסיי, וואָס פירט קיין ראַוונע. ער, וואָס האָט נישט פאַרגעסן אין זיין וואַנדער־זאַק מיטצונעמען דאָס פלעשל קאָניאַק... ער איז די באַשטעטיקונג, אַז די וועלט וועט ווייטער עקזיסטירן און שאָקאָ־לאַדקעס וועלן זיין, און קאָניאַק וועט זיין...

אַלץ וועט זיין!

צען אין דער פרי בין איך אַריינגעקומען קיין ראַוונע. דאָ איז שוין נישט געווען די פרידלעכקייט און רואיקייט פון שאָסיי. צענדליקער טוי־זנטער פּליטים, ציווילע און באַאַמטע, האָבן פאַרפלייצט די גאַסן. עס האָט געזשומט, ווי ערב אונטערגאַנג. איך בין שוין געווען אַביסל אַ געניטער פּליט, האָב איך באַשלאָסן צו גיין אין „טאָז", דאָס איז די יידישע גע־זונטהייט־געזעלשאַפט. אין יעדער שטאָט איז געווען אַזאַ אָפּטיילונג.

— איך בין דער און דער. אפשר קאָנט איר מיר העלפן?

— גוט! וואָס פאַרלאַנגט איר?

— אַ וואַנע און וועש.

מער האָב איך נישט גערעדט. מען איז געלאָפן וואַרעמען אַ וואַנע און מען האָט אָנגעהויבן צו ברענגען וועש. פון אַלע זייטן האָט מען גע־טראָגן וועש. כאָטש נעם און עפן אַ געשעפט פון פאַרטיקע העמדער. דער־ווייל בעט מען זיצן, דערווייל שטייט שוין אויפן טיש קאַכעדיקע מילך און זעמל און קעז. עס האָט נאָך געפעלט דער אָרקעסטער פון „מכבי".

איך בין דאַנקבאַר געווען אין האַרצן, אָפּגערוט זיך, אַרומגעקוקט זיך, אין דעם גייט צו צו מיר אַ נידעריקער ייד מיט אַ גוטן פּנים, מיט ברייטע פּלייצעס. ער שטרעקט אויס צו מיר די האַנט:

— מיין נאָמען איז פישביין, אייער נאָמען ווייס איך... קומט מיט מיר, צו מיר.

איך קוק אים אָן און באַוויז נאָך גאָרנישט צו פרעגן. ער רעדט ווייטער:

— איך וויל אייך נעמען צו זיך, איך האָב פיר צימערן, עס וועט אייך גאָרנישט פעלן. קומט!

איך האָב זיך אָפּגעזעגנט אין „טאָז". איך בין אַוועק מיט פישביינען.

אויף דער גאַס זענען געשטאַנען מחנות מענטשן. פונקט ווי אין לוקאָוו, ווי אין בריסק, ווי אין לובלין, כאָטש דאָ איז מען געווען אַביסל רואיקער ווי דאָרטן. אויטאָמאָבילן זענען געווען ווייניקער, ווייל די שיינע, די גלאַנציקע לימוזינעס האָט מען אין פילע פאַלן רעקווירירט און אין פילע פאַלן האָט מען עס געלאָזן אויף הפקר, אויף די שאָסייען. קיין בענזין נישט געווען.

פישביין פירט מיך צו זיינע פיר צימערן און דערווייל רעדט ער:

— איר וועט זיין ביי מיר, עס וועט אייך גאָרנישט פעלן, איך בין אייך אַ בעל־חוב. איך לייען אייך שוין אַזוי פיל יאָרן, מיין מוטער לייענט אייך, מיין פרוי.

די אַלע קאָמפּלימענטן זענען מיר נישט געקראָכן אין קאָפּ. איך האָב געקוקט אויף דער גאַס, אויף די מענטשן. דאָ איז געווען וואַרשע, לאָדזש און ביאַליסטאָק. איך האָב זיך געגריסט מיט באַקאַנטע, נאָכגעקוקט זיי. וואָס פאַר אַ פּלענער האָבן זיי? צי בלייבן זיי אין ראָוונע, צי זיי לויפן ווייטער? וווהין ווייטער? קיין לעמבערג? צו דער רומענישער גרענעץ אָדער קיין אָסטראָג, אַ שטעטל אַזאַ, וואָס ליגט אויף דער סאָוויעטישער גרענעץ?

פישביין רעדט:

— ביי אונדז אין ראָוונע רעדט מען שטאַרק, אַז דער דייטש וועט אהערצו נישט קומען. מען רעדט עס מיט זיכערקייט.

— פון וואַנען נעמט זיך עס די זיכערקייט?

— דאָ איז צו נאָענט צו דער סאָוויעטישער גרענעץ און די סאָוויעטן וועלן דערצו נישט דערלאָזן.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די ראָוונער יידן זענען גערעכט געווען, אָבער דערווייל נעמט מען לויפן און מען באַהאַלט זיך, ווייל עפּעס אַ קאַליע־געוואָרענע סירענע האָט גענומען יאָמערן און שרעקן דעם עולם. פישביין כאַפּט מיך אָן פאַר דער האַנט און לויפט מיט מיר אַריין אין אַ

געוועלב, ביז עס באַרואיקט זיך. פאַר מיר איז דאָס שוין נישט געווען קיין נייעס. דאָס לויפן אָן אָטעם, דאָס באַהאַלטן זיך, האָט אָנגעהויבן ווערן אַ נאַטירלעכע זאַך... ווי אַזוי קאָן דאָס גאָר אַנדערש זיין?

ביי פישביינען אין שטוב האָט מען נישט געוווּסט, וואָס צו טון מיט מיר. אויסגעזען האָט עס דעמאָלט, אַז אויף דער גאַנצער וועלט איז פאַראַן איין פּליט און אַלע דאַרפן זיך מיט אים פאַרנעמען. אַ יחסן... אַ פּליט... רחמנא ליצלן! איך האָב זיך געבאָדן און געוואַשן, אויסגעפּוצט אין ציכטיקע, ליכטיקע וועש און פישביין דערלאַנגט אויך אַן אויבערשטע העמד מיט אַ קראַוואַט, אָבער דאָס העמד איז נומער דריי און פערציק און איך טראָג נומער אַכט און דרייסיק. ווייס איך נישט, צי איך שווים אין דעם העמד אָדער דאָס העמד שווימט אַרום מיר און אין דער אמתן בין איך אַזוי וויַיט אַוועקגעשווומען פון מיין היים, פון די נאָענטסטע און טייערסטע, אַלץ צעבראָכן, אַלץ צעשטערט און וואָס וועט וויַיטער זיין?

איצט זענען אַוועק עטלעכע טעג אין אַ מאָדנעם לעבן. פון איין זייט גוטסקייט און איבערגעגעבנהייט פון פרעמדע מענטשן, עס האָט מיר גאָר־נישט געפעלט, אָבער פון דער צווייטער זייט, שרעק און שרעק. אין שטאָט האָבן זיך כסדר אַריינגעשאָטן נייע מחנות פּליטים. זיי האָבן געבראַכט די אמתע ידיעות וועגן דייטש. ווי אַזוי ער גייט אַריין אין די יידישע שטעטלעך און וואָס ער טוט מיט די יידן. יעדע עטלעכע שעה האָבן מיר געהאַט אַן אַלאַרם. מען איז געלאָפן אין אַ נעבעכדיקן מקלט און געווען איז מען אַליין נעבעכדיק און אומבאַהאָלפן. איינער אַ שכן דאָרט האָט זיך געחכמעט:

— מען דאַרף הרגענען די צייט, איידער מען ווערט אַליין דערהרגעט.

האָט מען געהרגעט די צייט מיט קאָרטן, מיט רעמי. דאָס איז געווען אַ רעטונג. בטלנים פון דער גאַנצער וועלט! אויב איר האָט פיינט קאָרטן, טאָ צוליב וואָס לעבט איר אויף דער וועלט? איר ווייסט דען, וואָס עס הייסט אַ „זשאָקער"? אַ „זשאָקער"... עס איז אַ מלחמה אויף דער ערד, מען הרגעט אויף דער ערד מיט ביקסן, מיט קוילן־וואַרפערס, מיט טאַנקען און האַרמאַטן. מען הרגעט פון דער הויך מיט באָמבעס, דער שונא איז פון אונדזער שטאָט אַ הונדערט, צי הונדערט און פופציק קילאָמעטער. אָך און ווי צו אונדז, אויב ער וועט דאָ אַריינקומען...

און מיר? מיר שפּילן אין רעמי. מען וואַרט נישט אויפן שונא, מען

וואָרט אויפֿן „זשאָקער“ מיט אַלע נערוון, מיט אַלע חושים און ווען דער „זשאָקער“ קומט, ווערט אַזוי גוט אויף דער נשמה. אמת, עס איז שוין נישט קיין גאַנצע נשמה, דאָס איז אַ פּאַפּירענע קאַרטאָן־נשמה, אָבער דאָך אַ נשמה און אויב זי האָט נאָך, די נשמה, אַביסל נחת, טאָ זאָלן געבענטשט זיין די קאַרטאָן. אין אַלאַרם. מען מוז לויפֿן אין מקלט, לויפֿט מען, נאָר יע־דערער נעמט מיט זיינע קאַרטאָן אין קעשענע און ווי דער אַלאַרם ענדיקט זיך, לויפֿט מען און מען זיצט שוין ביים טיש און מען פֿרעגט ערנסט:

— ווער גייט? ווער שפּילט?

קומט אַריין אַ שכן און ער דערציילט אויפֿן קול:

— די דייטשן זענען שוין ביי קאָוועל, לוצק איז אין סכנה...

מען הערט אים און מען הערט אים נישט, נאָר מען פֿרעגט ווידער מיטן זעלבן ערנסט:

— נו, ווער גייט? ווער שפּילט?

אַלץ איינס, מען קאָן דען העלפֿן? פּלאַם און פֿייער גייען אויף אונדז. אין מיטן נאַכט וועקט די סירענע, באַגינען די סירענע, און דאָ האָט אָנ־געהויבן אויסצופּעלן עסן. האָט מען דעמאָלט גערעדט, אַז אין ראָוונע זענען אַריין פּערציק טויזנט פּליטים. אַזאַ עולם קאָן אַלץ אויפֿעסן. וואָס אַ שעה איז אַלץ שווערער געוואָרן... אָבער פּישביין איז אַ רייכער וואָלד־סוחר. ער באַקומט נאָך אַלץ מילך און פֿלייש, צוקער און מעל. איך האָב געמוזט עסן, וואָס מען האָט דערלאַנגט. אַ גאַסט בין איך און אַ גאַסט טאָר זיך נישט אָפּזאָגן.

איך האָב געהאַט גליק. הונדערטער מענטשן האָבן געגעכטיקט אויף דער גאַס און איך האָב אַ גרויסן צימער. טויזנטער זוכן ווו אָפּצורוען און איך האָב דאָס בעסטע... ווי איז מיר מיט מיין גליק! איך האָב ערשט דער־פֿילט, ווי לוקאָוו און לובלין האָבן אַ תּל געמאַכט פֿון מיין האַרץ. געווען טעג, ווען איך האָב נישט געקאָנט שטיין אויף מיינע פֿיס און פּישביין וויל ברענגען דאָקטוירים. איך האָב נישט דערלאָזן דערצו. אין אַזעלכע טעג טאָר מען נישט קרענקען און אַז מען ברענגט דאָקטוירים, מוז מען שוין קרענקען...

דער דייטש איז אַלץ נענטער. און די ראָוונער יידן זענען איינ־געשפּאַרט:

— דאָ וועט ער נישט קומען, דער דייטש, די סאָוויעטן וועלן נישט דערלאָזן...

— פון וואנען ווייסט איר דאָס?

— ווערסט שוין זען.

געזען האָב איך נאָך דערווייל גאָרנישט, נאָר די הייזעריקע סיגנאַלן האָב איך דערווייל יאָ דערהערט.

די סירענע שרייט שוין ווידער איר צערייצטן קעציִשן געשריי. אין אַלע צימערן ווערט א טומל. עס איז נאָך פרי, נישט אַלע האָבן זיך שוין באַוויזן אָנצוטון. אין איילעניש כאַפּט מען ארויף אויף זיך א בגד און מען לויפט, מען לויפט פון צווייטן שטאָק אונטן אין קעלער אריין, דאָרט וועט מען געפינען שוץ פון דער סכנה. די סירענע שרייט און א שטעכע־דיקן געוויש פון אעראָפּלאַנען הערט מען אויך. עס הייבט זיך אָן א טאָג פון מורא, א טאָג פון אומזין.

איך בין די נאַכט נישט געשלאָפן, און ווען עס איז ליכטיק געוואָרן, האָב איך זיך אוועקגעזעצט ביים טיש לייגן א פּאַסיאַנס. איצט וויל איך דעם פּאַסיאַנס נישט איבעררייסן, איך וויל נישט לויפן. איך האָב שוין געזונג דעם קעלער. קנאַפּ מיר נאָך מיין אייגענע שרעק, דאַרף איך נאָך קוקן אויף צענדליקער אנדערע מענטשן און איבערלעבן ביז ווייטיק זייער שרעק, ציטערן פאר זיך און ציטערן פאר זיי. נאָר ווען איך דערזע, אז איך בין איינער אליין פארבליבן, אז אלע זענען שוין אונטן, דעמאָלט קומט אויך די שרעק צו מיר... די סירענע שרייט. זי שרייט... איך לויף פון די טרעפּ, פון צווייטן שטאָק — צי וועל איך דערלויפן אָדער „דער סוף" וועט מיך כאַפּן אין מיטן וועג? דער שוץ־קעלער זעט מיר טאַקע אויס ווי א רעטונג, כאָטש אין דער אמתן איז ער א שוץ, כל זמן א באָמבע וועט נישט דערלאַנגען אין אונדזער הויז. אָבער איך לויף זיך אהין ראַ־טעווען, און אָט רוק איך זיך שוין אריין דורך א שמאָל טירל אין טאַמע קעלער. א געדיכטע לופט, א געמיש פון ערד־פייכקייט מיט מענטשלעכן אָטעם דערלאַנגט א שטויס צוריק, אָבער איך לאָז זיך נישט צוריקשטויסן, איך לויף זיך דאָך ראַטעווען, און דאָ גילטן נישט קיינע קאַפּריזן, גוטע לופט אָדער שלעכטע לופט... אין קעלער אריין.

דער קעלער האָט עטלעכע אָפּטיילונגען, שוואַרצע, נידעריקע קאַטאַ־

קאַמבעס, ביים אריינגאַנג ברענט א לעמפּל און ווייטער איז אַלץ פינסטער, אָבער איך האָב שוין דערזען א סך קעפּ מיט אויגן, טיפער זענען זיי געוואָרן, די אויגן, ביי די מענטשן. גליענדער, פול מיט ליידן. דער גאַנצער פיין פון דער נשמה איז אין די אויגן אריין. זיי שטייען דאָ און וואַרטן־איבער די סכנה, זיי הערן זיך צו צו יעדן קלאַנג פון דער גאַס. ביסלעכ־וויז געוווין איך זיך צו צו דער האַלב־פינסטערניש, צו די שאָטנס. איך קוק אויף די שאָטנס, איך זע פּראָפילן פון מענער און פרויען, שפּיציקע פאַרשאַרפטע נעז, געבראָכענע איבערגעשראָקענע בליקן. דאָ א מוטער מיט א קינד אויף דער האַנט, דאָרט א מוטער מיט צוויי קינדער, די פנימלעך פון די קינדער זעט מען נישט, בלויז די סילועטן. די קעפּלעך זענען צו־געטוליעט צו דער מוטער.

איך זע מענטשן, די ערשטע, וואָס שטייען נעענטער ביי די טירן. ווייטער אין דער טיף זענען זיי אָנגעפּאַקט ווי די שעפּסן א סך, יעדער איינער פון זיי האָט דאָ געבראַכט זיין האַרץ־קלאַפּעניש. — אוי, גאָט!

— גאָט! גאָט! — ענטפערט א צווייטער מיט א זיפץ און שטיל ווערט. שטיל ווערט דערפאַר, ווייל ערגעץ־ווו האָט דערלאַנגט א שרעק־לעכער זעץ, עפּעס האָט אויפגעריסן, עפּעס איז חרוב געוואָרן. „עפּעס", „ערגעץ", אויף גענוי ווייסט מען גאָרנישט. מען ווייסט נישט, וואָס עס וועט זיין אין א מינוט שפּעטער. מענטשן זענען ווי פאַרגליווערט. בלויז געציילטע רייסן זיך אָפּ פון זייערע פּלעצער, אַנדערע ווילן זיין נעענטער צו דער טיר און אַנדערע פאַררוקן זיך טיפער אין קעלער, זיי טוליען זיך צו צו דער דיקער וואַנט. זיי טראַכטן, אַז אַזוי וועט מען זיכערער זיין. היינט געדויערט דער אָנפאַל פון די אעראָפּלאַנען לענגער ווי אַלע מאָל. יעדער קלאַפּ צעטרייסלט די מענטשן, אָבער יעדעס מאָל, ווען די עטלעכע מינוטן פאַרגייען און מען זעט, אַז פון קלאַפּ איז מען גאַנץ געבליבן, ווערט מען אויך צו די אויפרייסונגען צוגעוווינט און גראַד אין אַזא רואיקע מינוט דערהערט זיך א געשריי. איינע האָט באַקומען ספּאַזמעס. מען כאַפּט ארויס טאַשן־לעמפּלעך, מען באַלויכט... און די פרוי שרייט, עס שרייט זיך ביי איר אַליין. דער קעלער איז ענג און צו בידעריק פאַר אַזעלכע קראַמפּ־געשרייען. ווער ווייסט, ווי לאַנג די פרוי וואָלט אַזוי געשריען, נאָר עס האָט זיך דערהערט א נייער דונער פון דער גאַס, גאָר נאָענט,

כמעט איבער אונדזערע קעפּ און דער קנאַק האָט איבערגעריסן די ספּאַז־מעס פון דער פרוי...

שפּעטער האָט זיך צעוויינט א קינד, א ברעקל, אין וויקל־שנורן, און די מוטער האָט עס געמוזט געבן צו זויגן, דאָ אויפן אָרט, אנדערש וואָלט עס נישט אויפגעהערט צו שרייען.

פון ציט צו צייט צינדט ווער אָן זיין עלעקטריש טאַשן־לעמפּל און איך נוץ אוים די געלעגנהייט. איך זוך נייע פּנימער. אָט דער איז א וואַר־שעווער באַלעבאָס, ער האָט דאָרט א סך הייזער מיט גאָר א סך שכנים, נישט קיין ווייכער באַלעבאָס געווען. די שכנים האָבן געהאַט פון אים נעבעכענטע צרות. איצט איז ער פאַרטריבן געוואָרן דאָ אין ראַוונע און ער געפינט זיך אויך אין שוץ־קעלער. עס וואָלט געווען רעכט צו פאַרפירן א שמועס מיט אים וועגן אייגנטום, וועגן קאַרגשאַפט, וועגן בייזקייט און אומזעטיקייט... אָבער ווער האָט כוח איצט דערצו? איך וואַקל זיך אויף מיינע פיס, איך בין די גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפן, איך דערקען דאָ אין קעלער א סך פון די וואַרשעווער און לאָדזשער. פאַראַן באַשיידענע צווישן זיי און פאַראַן אַזעלכע, וואָס די וועלט איז זיי ענג געווען — איצט איז שוין אַלעמען גוט... און דאָ אין קעלער, דאָ אין דעם חושך, דאָ, ווו געפאַר לויערט איבערן קאָפּ...

איצט שילט מען די טעג און די שעהן פון אַזא גיהנום־לעבן. אָבער עס איז דאָך פריער בעסער געווען. ווו געוואָלט — דאָרט געגאַנגען און געפאָרן, גאַסן פריי, באַנען פריי, און איבער די קעפּ איז געהאַנגען א רואי־קער הימל... פאַרוואָס האָט מען דעמאָלט נישט געבענטשט די טעג און די שעהן? איך טראַכט וועגן זיך און איך טראַכט וועגן אַנדערע. איך וויל זיך דעם קאָפּ פאַרנעמען מיט פראַגן און רעטענישן פון אונדזער דאָ־זיין. און אַליין בין איך צעבראָכן און נעבעכדיק...

אין שוץ־קעלער! איינער פון אונדזערע שכנים, אן אינזשעניער, האָט מיר נעכטן געזאָגט, אַז דער גאַנצער שוץ־קעלער איז גאָר דעם נאָמען זיינעם נישט ווערט, אַז ווען א באָמבע דערלאַנגט אין אונדזער הויז, איז פון קעלער א קבר און פונדעסטוועגן לויפן מיר אַלע אַהערצו. גיכער באַ־האַלטן מיר דאָ אונדזער שרעק, איידער אונדזער גוף. מען וויל נישט קוקן אויף דער בלויקייט פון הימל, דערפאַר לויפט מען אין קעלער. ווייל

דער הימל איז קאַלטבלוטיק צו אונדזערע צרות. מען לויפט צו דער פינס־טערניש, ווייל די נאַכט קוקט זיך צו ווי א קאַלטער אכזר אויף די יסורים פון מענטשן. פינסטער, בלויז אביסעלע ליכט פאַלט אויף די קאַנטורן פון די צונויפגעדריקטע פּלייצעס. צוזאַמען זעט עס אויס ווי אָפּשטאַרבונג, ערב־פאַרגליווערונג, אונטערגאַנג פון דערשטיקעניש, אָבער פּלוצלינג קומט אָן אָנזאָג:

— מען קאָן שוין ארויסגיין...

די ערב־פאַרגליווערטע צונויפגעדריקטע מאַסע פון מענטשן־קערפּער דערלאַנגט א לעבעדיקן ציטער. די האַלבע מתים ווערן לעבעדיק און מען רייסט זיך צום ארויסגאַנג.

מען קאָן שוין ארויסגיין, אויף ווי לאַנג? אין א האַלבע שעה שפּע־טער וועט דאָך די סירענע ווידער רעוועז און מען וועט ווידער לויפן אין קעלער. אָבער די האַלבע שעה איז טייער. די מענטשן טראָגן ארויס פון קעלער זייערע פאַרמאַטערטע גופים. נאָך דעם פייכטן שימל כאַפּט מען פרייע, פרישע לופט. מען כאַפּט ליכט. אָט איז זי, די וועלט. ארום הייזער, גערטנער מיט הערבסט־בלומען. הימל און ווייטקייט. א רגעלע א קוק טון אויף דעם, א רגעלע לעבן, א רגעלע אָטעמען. איצט איז אַלץ פאַר דער רגע. די יונגע פרויען פאַרשאַרן די האָר. די מענער גלייכן אויס דעם בגד. דאָ א שפּינעלע, דאָרטן — פּודער. מען גייט, מען גייט פון קעלער. דאָס זעט אויס, ווי אן אויפוואַכונג, ווי א דערלייזונג...

איך באַטראַכט די אַלע, וואָס גייען ארויס פון קעלער. איצט איז נאָך ליכטיק, מען קאָן דאָס זען די אַלע, מיט וועלכע מען האָט זיך צוזאַמען געראַטעוועט. אָט איז אן אַלטיטשקע. א קערפּערל א קינדישער און דער קאָפּ ווייס. זי האָט אויך געוואָלט ראַטעווען דאָס רעשטל פון לעבן. זי האָט א פרום פּנים מיט א סך קנייטשן, אָבער פון דעם קנייטשן־קנויל קוקן ארויס א פּאָר ליכטיקע אייגעלעך מיט דער גאַנצער מונטערקייט צום לעבן, איך בין איר מקנא די זשוואַווע טריט אירע, זי טראָגט זייער לייכט די אַלטקייט אויף אירע שמאָלע פּלייצקעס. נאָך איר גייט א ייד איינגע־וויקלט אין א טלית, אין מיטן דאַווענען איז געקומען דער אַלאַרם, איז ער אַזוי מיטן טלית אין קעלער אַראָפּ. א גאַנצע מחנה שיט זיך ארויס פון

קעלער. אַלטע און יונגע, אַלע זשמורען די אויגן אויף דער גאָלדענער זון, וועלכע קאַרגט נישט קיין ליכט.

איינער גייט אַרום פון קעלער מיט אַ גרויסן טשעמאָדאַן. ביי יעדן אַלאַרם קומט ער מיטן טשעמאָדאַן זיך באַהאַלטן און עס נייגערט די מענ־טשן: וואָס פאַר אַ מאַיאָנטעק האָט ער דאָרט? דער עולם גייט אַרום פון אונטער דער ערד און ווערט אויס. מען זעט שוין קיינעם נישט. רואיק אַרום, ווי אין וועלט אַנהייב. איך שטיי אויפן הויף, שפּעטער זעץ איך זיך אַוועק אויף אַ קלאָץ. איך פיל, אַז פון די אַלע צרות האָב איך מיין ווילן פאַרלוירן. עס איז מיר אַלץ איינס, אויבן אין די צימערן, אָדער אונטן אין דעם קעלער. איצט איז וואַרעמער העררבסט. די בעסטע צייט פאַר דער פאַרגיפּטיקער מעלאַנכאָליע און דאָ דאַרף מען זיך אַזוי פיל קליגן און אַזוי פיל קעמפן, כדי איינצוהאַלטן דאָס ביסעלע לעבן. איך בין נישט צום קאַמף, איך וואָלט וועלן אַוועקגיין פון אַלץ און פון אַלעמען און מקנא בין איך דעם קליינעם, גרויען שפּערלינג, וועלכער שפּרינגט נעבן מיר אויפן גראָז. אַך! ווען ער באָרגט מיר אויס זיין קאַליברי־וווּקס מיט זיינע גרויע פליגעלעך, וואָלט איך געפלויגן אַזוי, געפלויגן... אַריבער איין גרענעץ, דעם צווייטן גרענעץ...

חלומות...

און פון די חלומות וועקט מיך אויף די סירענע, זי שרייט שוין ווידער, אַלאַרם! דער טויט פליט צו אונדז אויף זיינע שטאָלענע פליגלען און פון אַלע נאָענטע הויפן, פון אַלע טרעפּ לויפן מענטשן אין שוץ־קעלער. פרויען מיט קינדער, מיט די פּיצעלעך קינדער, די אַלטיטשקע מיט די יונגע אויגן, דער ייד מיטן טשעמאָדאַן — אַלע, אַלע לויפן זיי זיך באַהאַלטן, איך בלייב זיצן אויפן קלאָץ. איך בין מיד, די גאַנצע נאַכט בין איך נישט געשלאָפן. איך בין צעבראָכן פון שרעק און פאַרפּאַלגונג. איך וויל שוין גאָרנישט פון לעבן. איך וויל בלויז זיצן אויף דעם פּלאַץ און זיך וואַ־רעמען אויף דער זון. און אויב עס פליען אעראָפּלאַנען און עס גייט אויף מיר און אַנדערע דער טויט — טאָ זאָל ער...

די וועלט פאַרגעסט זיך. אפילו אַזאַ שרעקלעכע וועלט. דאָס איז אַ טייערע מינוט פון רעזיגנאַציע און גלייכגילטיקייט. איצט וואָלט עס גוט געווען, ווען דער טויט וואָלט מיט מיר זיינס אָפּגעטון...

אָבער די מענטשן האָבן דאָך גוטע הערצער. צוויי פון זיי, צוויי נעזונטע מענער לויפן צו צו מיר. זיי דערלאַנגען מיך א הייב אויף פון מיין פלאַץ און מען פירט מיך אין קעלער אריין. עפּעס רעדן זיי פון סכנה און איך ווייס, אז עס איז נישטאָ קיין סכנה, ווען א מענטש איז רעזיגנירט.

איך שטיי ווי א שאָטן צווישן שאָטנס. איך זע צעשראָקענע פּנימער, האַלבע פּנימער, פּראָפילן, איך פיל די אַנגעשראָקנקייט פון דער ערדה און דאָס וועקט מיך צום באוווּסטזיין. דאָס וועקט מיך צו אייגענע שרעק און פון שרעק קומט פאַרלאַנג זיך צו ראַטעווען פון שוידער. איך ווער ווידער פול מיט אומרואיקייט, דאָס לעבן נעמט מיך אין זיינע הענט און שלעפּט צו זיך, לאָזט נישט אָפּ... איך האָב פאַרביידע זאכן נישט קיין כוח, נישט פאַר רעזיגנאַציע און נישט פאַרן לעבן...

און אויף דער גאַס קנאַקט די צעשטערונג אַמאָל ווייטלעך און אַמאָל גאָר נאָענט, אין קעלער זיפצט מען, אין קעלער ספּאַזמירט שוין ווידער א פרוי...

אָט אַזעלכע צערייצטע טעג און נעכט.

איך האָב זיך אין ראָוונע געפּלאָנטערט צווישן טויזנטער פּליטים, געלאָפן צו זיי און אַנטלאָפן פון זיי. אַריין אין די מחנות, ווי א פּאַליע צווישן פּאַליעס. אָנגעזאַפּט זיך מיט ביטערע קלאַנגען און באַלד אָפּגע־שווומען אין מיין איינזאַמקייט. א שעה איז א טאָג און א טאָג איז אַן אייביקייט. מיינע צרות און זייערע צרות, אַלע רגעס זענען פאַרסמטע...

וואָס וועט זיין מיט אונדז? די מלחמה דערנענטערט זיך, פון די אַרומיקע שטעטלעך איז מען געלאָפן קיין ראָוונע, פון ראָוונע — צו דער רוסישער גרענעץ, וואָס איז אינגאַנצן זעכציק קילאָמעטער פון דאַנען. אָסטראָג איז א יידיש שטעטל פון דריי, אָדער פיר טויזנט איינוווינער. איצט האָט מען דערציילט, אז אין אָסטראָג געפינען זיך זעכציק טויזנט פּליטים. אויף די גאַסן אין ראָוונע איז א משוגענע באַוועגונג. שרעק און דערוואַרטונג. שרעק און פּלענער. מענטשן האָבן זיך געשושקעט. מען האָט געקויפט בשותפות עפּעס א צעבראָכענעם אויטאָמאָביל, געכאַפּט ערגעץ אביסל בענזין און געלאָפן צו דער אונגארישער, צו דער רומענישער גרענעץ. אָט אַזוי האָט מען כסדר געזען, ווי פון שטאָט לויפן אַרויס אויטאָמאָבילן. די פאַרבליבענע האָבן מקנא געווען: געמיינט, אז יענע האָבן זיך שוין

גערּאטעוועט. ווידער איז די לופט געפּרעסט געוואָרן, ווי עפּעס א גערּיכ־טער סם און דער סם איז געקראָכן צו דיר פון יעדער געדאנק, פון יעדן אָנבליק. איין פישביין איז געווען צו מיר גוט, ווי עס קאָן נאָר גוט זיין, פלעגט דערלאנגען צום טיש אלץ, וואָס האָט זיך נאָר געלאָזן דערלאנגען. ביינאכט פלעגט ער צוגיין צו מיין געלעגער און מיך בעסער איינדעקן, אָבער גערעדט האָט ער ווייניקער. זיין פרוי האָט אויך כמעט ווי נישט גערעדט, די שכנים — אויך נישט. אלעמען האָט געשטיקט די סכנה. פלעג איך ווידער ארויסלויפן אויף דער גאַס. קוקן און האָרכן. אפשר וועט געשען עפּעס א נס. איך האָב געקוקט אויף דער מענטשן־מאסע, וואָס האָט זיך געשטופּט אהין און צוריק, איינער איבערן צווייטן הייבט אויף דעם קאָפּ און גלאָצט מיט די אויגן תמעוואטע אין דער ווייטקייט. כאָטש אלע ווייסן, אז דאָרט איז קיין האָפענונג נישטאָ. ווי שעפּסן צונויפגעדריקטע האָבן אלע אויסגעזען. מער ווי רחמנות האָבן זיי נישט ארויסגערופן. אלע צוזאמען: ארבעטער, אָנגעשטעלטע, מיליאָנערן און יחסנים. וואָס איז גע־וואָרן מיט זייער יחוס? אָט איז פירסטענבערג פון בענדין, רייך געווען, מעכטיק געווען. אָט איז זאגאיסקי פון קעלץ, לעקעך פון לאָדזש, א שוואָ־גער און א שותף צו עטינגאָנען. ווי זעען זיי דאָס אויס, די פאָרשטייער פון גרויסע פירמעס? אלץ איז אנולירט געוואָרן, אויסגעלאכט געוואָרן אין דער שעפּסן־סטאדע, אויף די גאסן פון א גרויסער, פּראָווינציאָנעלער שטאָט. די אעראָפּלאנען פאריאָגן כסדר אין שעלטער אריין, די בייזע דער־וואַרטונג ליידיקט אויס די נשמה פון לעצטן פּיצל האָפענונג. היינט־מאָרגן. מיר זענען פארלוירן.

אין דער פרי, אכט אזייגער, זענען מיר אלע אין שעלטער. דאָ רעדט מען שוין גאָרנישט. מען שווייגט שוין מיט רעזיגנאציע. מען שווייגט... אזא שווייגן איז ערגער ווי דאָס שרעקלעכסטע שרייען. יעדער איינער האָט שוין גוט געמאכט דעם חשבון: נאָך א מעת־לעת, אָדער עפּעס מער, אָדער ווייניקער, וועט אריינקומען דער דייטש און ער וועט מאכן דאָס, וואָס אים וועט זיך וועלן מאכן...

אין אזא רגע לויפט אריין אין שעלטער די דינסט פון אונדזער פּיש־ביין. ביז איצט איז זי געווען אויבן אין קיך, זי האָט נישט געהאלטן פון קיין שעלטער. איצט איז זי אריינגעלאָפן פארסאָפּעט און אָנגעהויבן דער־

ציילן. דער ראדיא איז דאך אפן די גאנצע צייט. האט זי געהערט, ווי מאסקווע האט גערעדט, אז די סאוויעטן־מאכט האט באשלאסן צו פאר־נעמען די מזרח־געביטן. היינט וועלן דא שוין זיין די רוסן. אויף זיכער, אויף זיכער. זי האט אליין געהערט. אויגן און אויערן האט מען אנגע־שטעלט, מען האט נאך אבער נישט געגלויבט. שפעטער אביסל האט זיך אין שעלטער אריינגעכאפט א פוילישער אפיציר און ער האט אויך דער־ציילט דאס זעלבע. דערווייל האט זיך געענדיקט דער אלארם. מען איז ארויסגעלאפן פון שעלטער, געלאפן צו דער הויפט־גאס. איינער ביים צווייטן האט געפרעגט:

— ס'איז אמת, די רוסן קומען?

— ווייזט אויס, אז עס איז אמת, דער ראדיא פון מאסקווע האט אנגעזאגט!

מען האט אנגעהויבן מער צו רעדן, אנדערע האבן געשמייכלט, מען האט שוין איצט אפגעגעסן מיט א בעסערן אפעטיט. אבער איין פישביין, א ייד א רייכער און א ייד, וואס קאן חשבונען, איז געזעסן ביים טיש א שווייגנדיקער. שפעטער האט ער דאס שווייגן איבערגעריסן און זיך גע־ווענדט צו מיר:

— ווי רעכנט איר?

— איך רעכן גארנישט, מען וועט זען.

דערווייל איז נאך די לאגע נישט קלאר געווען. די אלארמס האבן נישט אויפגעהערט. יעדע פופצן מינוט זענען געפלויגן די דייטשע אערא־פלאנען. ביים וואקזאל און נאך אין עטלעכע דערווייטערטע ערטער האבן זיי אראפגעווארפן באמבעס. ערשט איינס אזייגער האט עס אויפגעהערט. מען האט געלאזט דעם ריינעם הימל זיין ריין, מען האט געלאזט די שטיל־קייט זאל שווייגן. דער ראדיא האט שוין איצט נאך אמאל באשטעטיקט: די רוסן קומען. אויף די גאסן — די גאנצע שטאט מיט אלע פליטים. א ים מיט מענטשן זענען דאס געווען. בארואיקטע און נישט בארואיקטע, אבער נייגעריקע ביז גאר. אלע האבן זיך געפרעגט: צוליב וואס קומען די רוסן? צי קומען זיי העלפן די פאליאקן אדער קעגן די פאליאקן? קלאנגען האבן זיך געוועבט. ליגנס, השערות, פאנטאזיעס. אין דער אמתן האט עס אויסגעזען, ווי אן ערב־יום־טובדיקייט. פון נעכטן ביז היינט איז אנדערש

געוואָרן, פון אין דער פרי ביז איצטער האָט זיך די וועלט געביטן: דער דייטש וועט אהערצו נישט אריינקומען, דאָס איז געווען דער עיקר. מיט דעם איז מען געגאַנגען מונטערער אויף דער גאַס און מען האָט כסדר געפרעגט:

— ווען, ווען וועלן זיי שוין קומען?

איך האָב געשוויגן און געוואַרט. איך האָב געהאַט אין דער הינזיכט מיין אייגענעם חשבון. איך האָב עס אָבער געלאָזן אויף שפּעטער. די וועלט דרייט זיך איבער מיטן קאָפּ אראָפּ, און זאָל זי זיך איבערדרייען. איך וועל עס שפּעטער באַטראַכטן...

דריי אַזייגער בייטאָג. פּונקט דריי אַזייגער האָבן זיך אין שטאָט אריינגעגליטשט די ערשטע סאָוועטישע טאַנקען. איינס נאָכן אַנדערן. אויף יעדן טאַנק אַ רויט פענדל און זעלנער באַוואָפנטע מיט די ביקסן גרייט. דערנאָך פוס־גייער, דערנאָך ארטילעריע, קאַוואַלעריע. שעה נאָך שעה, שעה נאָך שעה, דער שטראָם איז געגאַנגען. אַנדערע פון עולם האָבן געשריגן „אורא", אַנדערע האָבן געשוויגן. מען האָט געקוקט מיט דער טיפסטער נייגעריקייט אויף די דאָזיקע מחנות. צענדליקער יאָרן איז אַ גרענעץ געווען פאַרמאַכט. פאַר די דאָזיקע יאָרן איז דאָרט אַן אַנדער לעבן געגאַנגען, אַן אַנדער אָרדענונג איז דאָרט איינגעפלאַנצט געוואָרן. איצט איז די גרענעץ אויפגעפּראַלט געוואָרן, און איצט שטראָמט די נייע וועלט אויף די אַלטע גאַסן פון ראָוונע. די זעלנער, די פּנימער... עכטע סלאַווישע טיפּן און טאַטערישע פּנימער, קאַלמיקן, מאָנגאָלן, יידן. אַלע אין איין מין זעלנער־אוניפאָרם. ערנסטע, שווייגנדיקע, נישקשה אָנגעטון, מען זעט דיסציפּלין. מען זעט גרויסע, גאָר גרויסע טאַנקען און ריזיקע האַרמאַטן. דער שטראָם איז בלויז דורכגעגאַנגען ראָוונע. אָפּגעשטעלט אין שטאָט האָבן זיך בלויז קליינע אָפּטיילונגען. מען האָט זיי גוט אויפגענומען, וואַרעם, הייס, ענטוזיאַסטיש. אייגנטלעך האָט דאָך קיינער נישט געוווּסט, צוליב וואָס זיי זענען אהערצו געקומען. מען האָט עס אויף אַזוי פיל נישט געוווּסט, אַז אַפילו די פאַרשטייער פון פּוילישן שטאָט־ראַט זענען זיי אַרויס באַגעגענען אויפן שאָסיי מיט רעדעס, מיט באַגריסונגען און בלומען. מען האָט גערעכנט, אַז זיי זענען געקומען זיך פאַראייניקן מיט די פּאָליאַקן.

מען האָט געריכנט און נישט געריכנט. דער עיקר: דער דייטש וועט נישט אריין, דאָס איז געווען די אמתע שמחה...

פישביין האָט געשוויגן, זיין פרוי איז אָבער יאָ געווען פריילעך. איך געדענק, ווי זי איז צוגעלאָפן צום פענסטער און גענומען רייסן פון די שויבן דאָס שווארצע פאפיר, דאָס פארפינסטער־פאפיר. איצט באדארף מען דאָס שוין נישט. אויף דער ערד האָבן זיך די שווארצע באפיר־בויגנס געוואלגערט, אין צימער איז אריין מער ליכט, א סך ליכט. און וואָס איז אין מיין נשמה? איך האָב זיך דערמאָנט...

איך האָב זיך דערמאָנט, אז איך בין א „קאָנטר־רעוואָלוציאָנער", אז די נייע מאכט וועט אויף מיר קוקן קרום און אפשר א סך מער ווי קוקן קרום. איך האָב זיך דערמאָנט. איך האָב זיך דערמאָנט מיין לעבן אין מאָסקווע, מיין אוועקגיין פון מאָסקווע, מיין שרייבן, מיין טראכטן. און וואָס זאָל איך דאָ מאכן? איך בין געשטעמפלט געוואָרן ווי א קאָנטר־רעוואָלוציאָנער, א פארקויפטער ביי דער בורזשואזיע. א שונא פון פאָלק און פון פראָלעטאריאט. איך האָב שוין דעם טיטול געהערט מיט פינף און צוואנציק יאָר צוריק: „קאָנטר־רעוואָלוציאָנער!" צום ערשטן האָב איך געמיינט, אז דאָס איז עפּעס א שפּאס אויף מיין חשבון. איינער וועט דאָס זאָגן, א צווייטער וועט עס זאָגן, עס וועט זיי מיאוס ווערן. אָבער מיט דער צייט איז דאָס געוואָרן אן ערנסטער ענין, און אזוי ווי איך האָב זיך פיינט צו פארענטפערן, איז דאָס אזוי פארבליבן. יאָ, איך בין א גאָרנישט, א קליינבירגער, א פארברעכער... וואָס בין איך נישט? איך האָב זיך דערמאָנט פארשידענע נאָטיצן און אַרטיקלען איבער מיין אָרימער פּערזאָן. איך האָב זיך א סך זאכן דערמאָנט און פון די אלע דערמאָנונגען האָב איך פארשטאנען, אז גוט וועט מיר דאָ נישט זיין. איך האָב ביטער גע־שמייכלט צו זיך אליין. איך האָב זיך געוואָלט מיט וועמען עס איז צו־נויפרעדן, אויסרעדן אויף אן אמת דאָס הארץ, עפּעס אויפקלערן און דערוויזן:

— הער זיך איין, חבר! איך בין א קאָנטר־רעוואָלוציאָנער? וועמען האָב איך אָרגאניזירט קעגן דער רעוואָלוציע? ווו האָב איך מיינע געווער־ארסענאלן? הער זיך איין! איך בין א שונא פון פאָלק? פון ארבעטער? ווען האָב איך פאָלק באליידיקט? ווען האָב איך באליידיקט ארבעטער?

איך האַלט דאָך אויך, אַז דער וואָס אַרבעט נישט, איז גאָרנישט ווערט. איך בין אין מיין גאַנץ לעבן אַן אומרואיקער מענטש, שטענדיק האָב איך געזוכט דאָס בעסערע, אפשר געהאַט אַ טעות, אפשר נישט אַלץ פאַרשטאַנען? אָבער קיין פאַרקויפטע נשמה בין איך נישט. פון חדר בין איך געלאָפן, ווייל קיין לופט איז דאָרט נישט געווען. פון טאַטע־מאַמע געלאָפן, פון באַלעבאָס געלאָפן, פון ווייב און געליבטע געלאָפן. שטענדיק געוואָלט זיין בעסער, ערלעכער און דערפאַר טייער באַצאָלט... מיט וואָס בין איך אַ קאָנטער־רעוואָלוציאָנער?

איך האָב וועגן דעם געוואָלט רעדן, נאָר ס'איז נישט געווען מיט וועמען צו רעדן, ווייל אַ סך באַקאַנטע האָבן זיך פון מיר אָפּגעטרייסלט. איך בין דאָך אַ קאָנטער־רעוואָלוציאָנער. אַ סך, אַ סך האָבן זיך גענומען רויטלען, און איך האָב זיך נישט געקאָנט „אויסשווארצלען". אַ סך האָבן אָנגעטון גראָבע שטיוול מיט פּראָסטע היטלען. איך האָב געטראָגן מיין הוט און מיין קראַוואַט.

האָט מען מיר אַן עצה געגעבן:

— וואַרף אַראָפּ דעם קאַפּעלוש!

אין אַ רגע פון שוואַכקייט האָב איך געפאָלגט: איך האָב אַראָפּגעוואָרפן דעם קאַפּעלוש און אָנגעטון אַ בערעט. איז מען צו מיר צוגעשטאַנען:

— דו זעסט אויס אין דיין בערעט ווי אַ באָהעמע־מענטש, ווי אַ ליידיקגייער...

האָב איך אָנגעטון אַזאַ מין ספּאָרט־היטל. טויג ווידער נישט:

— דו זעסט אויס, ווי אַ פּוילישער פּריץ.

האָב איך שוין געוואָלט שרייען:

— גיט מיר אַ פּנים פון אַ פאַרשיכורטן קיילער, וועל איך דעמאָלט אפשר קאָנען ארויסגיין אין גאַס.

דעם אמת מוז מען זאָגן, אַז די אמתע קאָמוניסטן האָבן דאָס גאָרנישט פאַרלאַנגט, אַז עמעצער זאָל אויסטון זיין הוט. זיי האָבן די אַלע מאַסקאַראַדן נישט געפאָדערט פון קיינעם. דעם טומל האָבן געמאַכט די ניי־געבוירענע, די נאָכלויפערס. זיי פאַרסמען אַלץ, זיי האָבן קיינעם נישט געלאָזן צורו, אויף יעדן געקוקט, צי ער איז געווען כשר, צי ער וועט

ווערן כשר? די שטאָט ראָוונע האָט זיך פון שעה צו שעה געענדערט. קודם כל איז שוין נישט געווען, וואָס צו עסן, עפּעס איז אַלץ איינגעזונקען געוואָרן. אפילו ביי פישביינען אין שטוב האָט זיך אויפן טיש באוויזן א גרויסער רעטעך. א רעטעך אנשטאט פליישׁ, א רעטעך אנשטאט ווייס ברויט, אנשטאט קעז און פוטער. די אָרימקייט האָט זיך א נעם געטון צו די אומגליקלעכע. א סך פוילישע נידעריקע באאמטע זענען פשוט פאַר־בליבן אויף דער גאס. צווישן זיי עטלעכע טויזנט באַן־באאמטע. איך האָב געזען פון מיין פענסטער, ווי זיי ליגן זיך אוים פארנאכט אויף א לאַנקע. קיין אנדער אָרט, ווו צו שלאָפן האָבן זיי נישט געהאט. און די לאַנקע איז נאס געווען, עס זענען שוין געפאלן הערבסט־רעגנס.

די גאנצע שטאָט ראָוונע מיט אַלע טויזנטער פּליטים, אַלע און אַלע זענען געשטאנען אין דער רייע. יעדער איינער האָט עפּעס געוואָלט קויפן, און די רייען האָבן זיך געצויגן ענדלאָז אויף דער לענג פון אַלע גאסן. איך בין אויך געשטאנען אין דער ריי. עס האָט אנדערש נישט געפּאסט. וואָס פאר א מענטש איז מען, אז מען שטייט נישט אין דער ריי?

אָט זע איך פעסטענבערגן, ער שטייט אין דער ריי און ווארט אויף א זעכציק גראָשענעם מיטאָג. ער און נאָך מיליאָנערן. יאָ מיליאָנען, נישט מיליאָנען — מען דארף עסן, דאָך וואָס איז מיר הונגער? איך האָב געהאט וויכטיקערע זאָרגן. וואָס וועט זיין מיט מיין קאָנטער־רעוואָלוציאָנעריש־קייט? מען קוקט אויף מיר מיט פארדעכטיקע בליקן. איך בין זיך מודה, אז איך האָב זייער מורא געהאט, צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן אזוי מורא געהאט. איך וויל נישט גיין אין תפיסה, צי ערגעץ נאָך ווייטער. איך האָב קיינעם קיין שלעכטס נישט געטון. נישט געגנבעט, נישט גע־שווינדלט. איך וויל נישט האָבן די חרפה פאררעכנט צו ווערן אלס שונא פון פאָלק. איך בין דאָס קיינמאָל נישט געווען. איך בין ארומגעגאנגען מיט פארביסענע ליפּן און די נעכט זענען געווען בלייערנע, שווערע, יעדער טריט האָט געשראָקן, יעדער אויטאָמאָביל, וואָס איז פארבייגעפאָרן, איז מיר אין הארצן אריינגעפאָרן. איך בין נאָך אַלץ געווען ביי פישביינען. מען האָט נאָך אַלץ פאר מיר געזאָרגט. אפילו א גלאָז מילך פלעגט מען פאר מיר באקומען... איך ווייס נישט, פארוואָס דאָס איז מיר געקומען. א מזל פון א מענטשן! איך בין זיי דאנקבאר געווען, נאָר דאָך האָב איך

געפילט, אַז איך בין צו לאַסט. די זאַך איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס פישביין איז אַ בורזשוי, אַ רייכער וואַלד־סוחר און איך בין אַ קאָנטער־רעוואָלוציאָנער. צוזאַמען איז דאָס אין איין שטוב אַ געפערלעכער עלע־מענט. איינער באַדאַרף זיך אָפּטראָגן, און פאַרשטייט זיך, אַז דער איינער באַדאַרף איך זיין. אָבער, וווּהין גייט מען? אין דאָוונע ליגט מען אויף די גאַסן. זאָל איך גיין אויף דער גאַס? איך האָב זיך געראַנגלט אַליין מיט זיך. כאָטש נעם און מאַך אַ סוף צו אַלץ. איך האָב זיך כסדר געוווּנדערט, פון וואַנען די כוחות נעמען זיך. בעת איך בין אַרויס פון וואַרשע, האָב איך געפילט, אַז לאַנג וועט עס נישט דויערן, איך וועל פאַלן. און איצט — מען האַלט זיך... דאָס האָט מיך פּשוט געמאַכט נייגעריק. און לאָמיר ציען ווייטער. זאָל דאָס זיין אַזאַ שפּיל מיטן לעבן דעם אכזר. זאָל עס!

איינמאָל בין איך געלעגן ביי פישביינען אויף דער קאַנאַפּע און דער ראַדיאָ האָט געגרילצט. איך האָב נישט ליב אָט דאָס דאָזיקע וווּנדער־קעסטל מיטן גרילץ, דעם דאָזיקן ליגנער מיט הונדערט פאַרשידענע מייַ־לער, אָבער דאָס מאָל האָט עס מיר געבראַכט אַ גוטע בשורה, ביז איצט די איינציקע טובה. דער ראַדיאָ האָט דערציילט, אַז ליטע באַקומט ווילנע און אין גיכן זאָל עס טאַקע געשען. עס האָט אַ קלאַפּ געטון אין מוח, אין האַרץ. ליטע וועט באַקומען ווילנע. ליטע איז דאָך אַ נייטראַל לאַנד און פון דאָרט וועט מען אפשר קאָנען זיך אַרויסכאַפּן אין דער וועלט אַריין. די פאַנטאַזיע האָט זיך צעשפּילט. עפּעס האָט זיך צעזונגען און צעקלונגען אין דער נשמה:

ווילנע און פון ווילנע קיין קאָוונע און ווייטער, ווייטער פון דאַנענט. איך האָב פאַרגעסן מיין מידקייט, מיין קראַנק האַרץ. איך האָב אויפגע־וואַכט און געלאָפן אַהין, אַהער, געשטאַנען אין דער ריי, געוואַרט אויף פּאַפּירלעך און דערנאָך זיך געשלעפּט לאַנגע מעת־לעתן אין שמוציקע וואַגאָנעס. סאַרני, באַראַנאָוויטש, לידע. איך בין געקומען אין ווילנע. דאָרט באַגעגנט כמעט אַלע חברים, מיט וועלכע מען איז צוזאַמען אַרויס פון וואַרשע. אין ווילנע זענען געווען די רוסן, אין ווילנע איז קיין ברויט נישט געווען. שפּעטער האָבן די שטאָט פאַרנומען די ליטווינער... מען האָט זיך ווידער געשטעלט וואַרטן אין דער ריי, געוואָלט אַ דערלויבעניש אַריינצופאָרן קיין קאָוונע...

VI

אין קאָוונע

איינמאָל, זיבן אינדערפרי, בין איך געלאָפן צום וואקזאל. נאָוועמ־בער פון טויזנט ניין הונדערט ניין און דרייסיק איז שוין געגאנגען צו ענדע. דער ערשטער דינער שניי איז שוין געלעגן אויף די ווילנער גאסן, נאָר ווילנע האָט געשראָקן, איך וואָלט געזאָגט: ווילנע האָט ווי געטון, ווילנע האָט נאָכגעיאָגט מיט פחד. כאָטש די לעצטע טעג איז לייכטער גע־וואָרן מיט עסן, די ליטווינער האָבן באזאָרגט די שטאָט מיט מעל און פוטער, מיט פלייש און צוקער, אָבער ווילנע איז פארפלייצט געוואָרן מיט פליטים און יעדער פליט האָט געבראכט זיינע בלוטיקע דערציילונגען. שווארץ איז געווען אויף דער נשמה פון די אלע מעשיות. די נשמה האָט זיך נישט געריכט, אז א מענטש זאל ארויסגעבן פון זיך אזעלכע קאלטע גזלנים. מיר האָבן געוווסט פון טשינגיז־כאן, נאָר דאָס האָט אונדז אויס־געזען לעגענדאריש ווייט...

איך בין איצט געלאָפן פון ווילנע, כאָטש איך האָב גוט פאָרגעפילט, אז גאנץ אייראָפּע וועט נישט אויסמיידן דעם גורל פון ווארשע. איך פאָר קיין קאָוונע. דער ווילנער וואקזאל האָט מיך איבערראשט מיט זיין ציכ־טיקייט און אָרדענונג. די ליטווינער האָבן אין עטלעכע טעג באוויזן וווּנ־דער אין דער היגזיכט. אין די בופעט־זאלן האָט געלויכטן. ביי דער קאסע איז נישטאָ קיין געדראנג. איך האָב באוויזן מיין דערלויבעניש אריינצו־פאָרן אין קאָוונע און באקומען א בילעט, אָבער איצט הייסט שוין „קאָוו־נע" — קאאונאס. זאל זיין קאאונאס...

איך בין געזעסן אין א גערוימן וואגאָן און ארויסגעקוקט: קליינע רואיקע וואקזאלן, צוגעפוצטע מיט ליטווישע פאָנען. די פעלדער, די וועל־

דער, אַלץ האָט עפּעס אַנדערש אויסגעזען. אַנדערש, ווי די וועלט האָט זיך מיר באַוויזן פאַר די לעצטע דריי חדשים. פרידלעכקייט איז געלעגן אויף אַלץ. נו, און דער ערשטער שניי. דער שניי האָט פיל צוגעגעבן צו דער יום־טובדיקייט. שטיקער פעלדער זענען געווען צוגעדעקט מיט דער ווייסקייט און שטיקער פעלדער זענען געווען אָפּגעדעקט: די ווייסע ליי־לעכער האָבן נישט געקלעקט פאַר אַלע פעלדער.

די ביינער זענען אָפּגעגאַנגען פון באַקוועמען וואַגאָן. קאָפּ, האַרץ און נשמה האָבן זיך אויסגערוט פון דער אומדערוואַרטער שטילקייט. האָ!... ווו איז מלחמה מיט די צעשטערטע שטעט? ווו זענען די עראָפּלאַנען מיט דעם טויט־פּלאַטער איבער אונדזערע קעפּ? ווו זענען די מחנות צע־שראָקענע מענטשן? דאָס קרעכצן פון די אַלטע און דאָס געוויין פון די קינדער? ווו איז דאָס אַלץ? זע נאָר, אַזאַ קליין לענדל, אַ ליטע האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון גיהנום. און איך פאָר אין דער דאָזיקער ליטע. אין קאָפּ זענען געפלויגן פּלענער און פאַרלאַנגען. איך האָב צופיל געטראַכט וועגן זיך, אָבער באַלד זיך אָפּגעקילט. איין געדאַנק וועגן וואַרשע, איין געדאַנק וועגן לאָדזש און עס איז שוין נישטאָ קיין אידיליע...

דאָס וואָס מיינע אייגענע אויגן האָבן געזען פאַר די לעצטע דריי חדשים, דאָס איז נישט קיין פילם, וועלכן מען פאַרגעסט גלייך, ווי מען גייט אַרויס פון קינאָ־זאַל. דאָס וואָס איך האָב אַליין דורכגעלעבט, איז נישט קיין גלעט פון שיקזאַל, נאָר אַ שניט אין האַרצן, אַ שניט פון וועלכן עס בלייבט שוין איבער ווייניק. איך האָב איצט דערפילט, אַז איך וועל שוין קיינמאָל אין לעבן זיך נישט קאָנען פרייען מיט אַלע חושים, עפּעס האָט זיך געענדיקט. און דאָך האָט די נייע רואיקייט אַביסל באַזיגט. עס האָט מיר אויסגעזען, אַז די רעדער פון די וואַגאָנעס זענען אויסגעשמירט מיט בוימל, כדי זיי זאָלן נישט קלאַפּן. אַזוי שטיל איז דער צוג געפאָרן און אַזוי שטיל האָט ער מיך אַריינגעפירט אין דער שטאָט קאָוונע. אַ רואי־קער וואַקזאַל, אויטאָמאָבילן און דראָזשקעס. אַלץ ריין, ציכטיק. איך גיי אויף גאַסן, דאַכט זיך, אַז די גאַסן זענען פון גומי, אַזוי ווייך זענען זיי. איך זע ליכטיקע געשעפטן, שיינע וויטרינעס, שיינע קאַפעען. עס גייט אָן אַ לאַנגזאַמער לעבן, אַן איילעניש, מיט געשמאַק, מיט פאַרנונפט. די מענ־טשן גוט אָנגעטון... איך האָב אַ קוק געטון אויף זיך און איך האָב זיך

אזוי פארשעמט. מיינע בגדים זענען שמוציק און צעקנייטשט. דריי חדשים האָב איך א בגד נישט איבערגעטון. איך האָב אפילו וועגן דעם נישט געטראכט...

איך בין אריין אין א האָטעל „קאָנטינענטאַס". א באשיידענער יידי־שער האָטעל. איך האָב געבעטן, מען זאָל מיר ברענגען א שניידער, איך וויל אויספּרעסן מיין אנצוג. דער שניידער איז געקומען, א יונגערמאן פון א יאָר דרייסיק, מיט א מאטאָווען פנים, אביסל א שווייגער. איך האָב פאר אים געהאלטן א גאנצע דרשה:

— הערט זיך איין, שניידער! איך בין א פּליט, מער ווי דעם איינעם אנצוג האָב איך נישט. איך גיב אייך מיין בגד און איך וועל זיך דאָ איינוויקלען אין מיין פּאלטאָ. מאכט מיין בגד אין אָרדענונג, רייניקט עס אויס, פּרעסט עס אויס. איר זעט די קנייטשן, דאָס זענען מלחמה־קנייטשן. אין דעם דאָזיקן אנצוג האָב איך געגראָבן גריבער אין ווארשע, אין דעם בגד האָב איך זיך געוואלגערט אין שמוציקע וואגאָנעס, אויף די פעלדער געלעגן, אין שטאלן געגעבטיקט און מיינט נישט, אז בלויז דער שטאָף האָט אזעלכע אומבאהאָלפענע קנייטשן, די נשמה איז אויך צעקנייטשט און דאָ וועט שוין אייער פּרעסן נישט העלפן... איר האָט מיך פארשטאנען?

— יאָ, גוט! אין צוויי שעה ארום וועט איר עס האָבן אויסגעפּרעסט.

— וויפל וועט עס קאָסטן?

— פינף ליט... איר פארשטייט, א סך ארבעט...

— גוט.

ער איז אוועק און איך בין פארבליבן אָן א בגד. איך בין צוגעגאנגען צום פענסטער און ארויסגעקוקט און זיך צוגעהערט. שטיל... שטיל... מען הערט נישט קיין רויש פון עראָפּלאנען. שטיל... מען הערט נישט קיין „אורא" און קיין דרשות, מען זידלט נישט די בורזשויען, מען ראטעוועט נישט די מענטשהייט. שטיל... אויף די דעכער ליגט א דינער שניי, איבערן שניי די קאלטע זון. גלאנצט דער שניי: איך קוק און טראכט, איך דערמאָן די פארגאנגענע דריי חדשים, ס'איז געווען וואָס צו דערמאָנען, דאָס האָט מיך איינגאנצן איינגעשלונגען. די צוויי שעה זענען שוין אוועק. איך האָב נישט געהערט, ווי דער שניידער איז אריינגעקומען. מיין אנצוג איז ארויס־געקומען גרויסארטיק. איך קוק אויפן בגד און איך קוק אויפן שניידער.

איך דאנק אים מיט די בליקן. איך זע, אז ער איז אויך צופרידן. איך זע, אז ער האלט א בוך אין זיין האנט, זאָל ער זיך האלטן, וואָס ער וויל, וואָס גייט עס מיך אָן? אָבער דעמאָלט ווען איך וויל אים דערלאנגען די פינף ליט, וויל ער נישט נעמען דאָס געלט. איך קוק אים אָן. עפנט ער אויף דאָס בוך און איך דערזע, אז דאָס איז מיינס א בוך, מיין „אייביק איינזאם" מיט מיין בילד, געמאָלן פון פרידמאן. דער שניידער ווייזט מיר אָן אויף מיין בילד און זאָגט דערביי:

— ביי אים וועל איך קיין געלט נישט נעמען.

און ער האָט טאקע נישט גענומען ביי מיר קיין גראָשן. איך בין געווען איבערראשט. איבערראשט דערפאר, ווייל אין די דריי חדשים האָב איך פארגעסן, אז איך האָב ווען ביכער געשריבן, אז אויף דער וועלט זענען פאראן לעזער פון ביכער. איך האָב פארגעסן, אז אויף דער וועלט איז א וועלט פאראן.

איצט האָב איך זיך איבערגעטון, געקוקט אין שפיגל און געוואָלט צוריק ווערן א מענטש, מאנעווורירט און מאניפולירט מיטן קראוואט, ווי א דענדי. דערנאָך געלאָפן זיך ראזירן און ווידער אין האָטעל־צימער. גע־בראכט צייטונגען, געלייענט און... אויסגעדוכט האָט זיך מיר, אז די וועלט פון גיהנום־צרות האָט זיך אָפּגערוקט פון מיר אביסל. איך בין געזעסן אין צימער און נישט געוואָלט ארויסגיין, א שרעק געהאט, אז איך קאָן נאָך פאר־לירן די רואיקייט, די גלייכגעוויכט, די גלייכגעוויכט, וואָס איך האָב דאָ געפאקט. דאָך ארויסגעגאנגען און שפאצירט אויף דער הויפט־גאס פון קאָוונע, אויף לייסוועגס אלעיעס. א בולוואר מיט בענק. איך האָב זיך צוגעזעצט און געקוקט אויף דער פרידלעכער שטאָט און פרידלעך לעבן. איך האָב דאָ עפעס נישט פארשטאנען. אָדער די לעצטע דריי חדשים זענען געווען א קאָשמאר, אָדער דאָס איצטיקע איז א חלום. דער קאָנטראסט איז געווען גרויס און אומגלויבלעך. ווי קומט די וועלט צו אזא רואיקייט? און ווו? אינגאנצן צוויי שעה פון דייטשישן גרענעץ.

איך בין אריין אין א קאפע. זויבערע טישלעך מיט טישטעכער, פריי־לינס מיט ווייסע שירצן באדינען. וואָס פאר א געשמאקע קאווע, קרעם, נעבעקס, זיסקייטן, אָן א סוף. מענטשן זיצן און פירן אידילישע געשפרעכן,

מען רעדט אויך וועגן דער מלחמה, אָבער דאָס איז גאָר אַן אַנדער רעדן ווי אין ווילנע. דער עיקר: מען איז רואיק.

אין יענעם טאָג בין איך נישט געגאַנגען צו קיין באַקאַנטע. נישט געגאַנגען אַפילו אין דער רעדאַקציע פון דער „יידישער שטימע”, נישט געזען זיך מיט קיינעם. איך האָב זיך נישט געוואָלט פאַרנעמען מיט מיינע גוויטיקסטע ענינים, ווייל ענינים, יאָ, ענינים פירן אַרויס פון גלייכגעוויכט, ווייל ענינים קאָנען עפּעס דערמאָנען און איך וועל ווידער אַראָפּפאַלן אין מיין אָפּגרונט. ניין! איך וויל זיין אין קאָוונע, אין דער ציכטיקער, ליכטיקער קאָוונע. איך וויל קוקן אויף די פיינע קראָמען, אויף די זיידענע העמדער, אויף די שיינע קראַוואַטן, אויף די פיינע שיך, אויף די ענגלישע שטאָפן — איך בין אַ קליינבירגער און איך האָב הנאה פון די זאַכן...

איך האָב זיך זייער פרי געלייגט שלאָפן אין מיין האָטעל. איך האָב דעם ווייסן געלעגער געהיט. דאַכט זיך, אַז איך האָב דאָס קישן צוגעהאַלטן מיט דער האַנט. ערד און הימל! איך וויל זיך אויסשלאָפן איין נאַכט, אַ רואיקע נאַכט, און דערנאָך זאָל זיין, וואָס עס וויל. דאָ אין קאָוונע לויפט מען נישט אין קעלער, דאָ אין קאָוונע שרעקט מען זיך נישט, ווען עמעצער קלאַפּט אין טיר.

איך האָב זיך אויסגעצויגן ווי אַ גראַף, ווי אַ לאָרד, ווי אַ פּרינץ.

אָבער פּלוצלינג האָבן אויף מיר אַ קוק געגעבן אַ פּאָר שרעקלעכע אויגן. היטלערס אויגן. איך האָב געגומען טראַכטן וועגן דעם דאָזיקן וועלט־מנוול און אַזוי איז שוין אַוועק אַ נאַכט, נאָך אַ פינסטערע נאַכט.

ווען זיין טאַטע־מאַמע האָבן זיך צום ערשטן מאָל באַגעגנט, איז אויף זיכער געווען אַ שוואַרצע נאַכט. איינע פון יענע נעכט, וואָס שרעקן דעם מענטש מיט טויט און אונטערגאַנג. בעת ער איז געבוירן געוואָרן, האָט אַ שוואַרצער הונט געיאָמערט אונטער זיין פענסטער און דער שוואַרצער יאָמער האָט זיך אַריינגעקראָגן אין דעם געהער פון דעם ניי־געבוירענעם. אין די ערשטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער אוודאי געהערט אַ סך קללות פון דער שלעכטער, ברוטאַלער אַרומיקייט און דאָס האָט אים פאַרסמט אויף אייביק. ווען מען קוקט היינט אויף זיין פּנים, זעט מען, אַז אויף אַזאַ פּנים איז קיינמאָל קיין שמייכל נישט געלעגן. מיט אַזעלכע אויגן קוקט מען נישט אויף דעם זאַפטיקן גראָז, אויף די קאָלירן פון בלומען...

ניין! מיט אזעלכע אויגן זעט מען נאָר די שטיינער, וואָס וואַלגערן זיך אויף דער ערד. אזא נפש האָט זיך קיינמאָל נישט געשפּילט מיט קינדער פון די שכנים, ער האָט זיך בלויז מיט זיי געשלאָגן. אין זיין נשמה איז אריין א שווארצע מהומה און דאָרט איז זי פארבליבן. אזעלכע ענדיקן שטענדיק אין א משוגעים־הויז, נאָר ער איז געקומען מיט א געשריי און מענטשן קוקן זיך שטענדיק ארום, ווען עמעצער שרייט. ער איז געקומען צווישן צוויי גרויסע מלחמות, די וועלט האָט איר גלייכגעוויכט פארלוירן, די וועלט איז געלאָפן בארג אראָפּ אין א ווילדן גאַלאָפּ ווי א ווילד פערד. איז דער נפש מיט זיינע פינסטערע אויגן ארויפגעשפּרונגען אויף דעם פערד און איז געוואָרן הערשער. מיר הערן, ווי ער שרייט אין ראדיאָ, דאָס איז א שווארצער געשריי פון א נישט היימלעכער געשטאלט. די סנאָבן פון דער וועלט זוכן דאָ כוח ביי אים, געניאַליטעט... ניין! קלוגע און נארישע וועלט... דער צופאל האָט מיט דיר א שפּיל געטון, אזא שפּיל, וועלכן דו וועסט געדענקען ביז דיין סוף. צופאל איז נישט מער ווי צופאל, א קנויל פון פאטאלע באדינגונגען האָבן א שענק־רעדנער און א בייזן אויסוואורף פון דער שטאָט־פּעריפעריע ארויפגעבראכט אויף דער אויבערפלאך פון לעבן. הערט זיך צו צו זיינע רייד, זוכט אין זיי איין באפליגלט וואָרט, איין שאַ־פונגס־וואָרט, איין אָריגינעל וואָרט, איר וועט דאָס נישט געפינען, בלויז קללות, זידלערייען, בלויז דראָאונג און זעלבסטרימעריי. דאָס זענען רייד פון דעם גאסן־מענטש און נישט נאָר פאר דעם גאסן־מענטש, נאָר אויך פאר דעם ערגסטן אָפּפאל... נו, און די אינטעליגענץ פון פאָלק? די היינ־טיקע, דעגענערירטע אינטעליגענץ, זי באהאלט זיך אונטער דער פינסטער־רער מאסע, זי שרעקט און זוכט א פּאָסטן... זי פילט שוין נישט איר חרפה, די אינטעליגענץ: מיט געשריי, מיט שענק־זידלערייען האָט מען זי באזיגט...

אָבער איך האָב שוין נישט קיין כוח צו דער וועלט, לאָזט מיך אָפּ, איך בין אין קאָוונע... א גאָלדענע שטאָט. הארץ און חן — נישט קיין שטאָט, נאָר א גן־עדן.

אין בראזיל און אין ארגענטינע, אין ניו־יאָרק און אין באָסטאָן, אין ארץ ישראל און אין דרום־אפריקע, אין אויסטראליע און אויף אלע פארשידענע אינזלען, אומעטום געפינען זיך הונדערטער און הונדערטער

יידן, וועלכע זענען דורכגעגאנגען קאָוונע אין די ערשטע חדשים פון דער איצטיקער מלחמה. דורך קאָוונע האָבן זיי זיך פיל געראַטעוועט און פיל מאָל האָט זיי טאַקע קאָוונע גופא געראַטעוועט מיט געלט, מיט קלייד און עסן. צי געדענקען זיי, די געראַטעוועטע, צי דערמאָנען זיי די קאָוונער וואונדערבארע יידן? צי האָבן זיי ערגעץ־וווּ געהאט אזא אויפנאמע, אזא באציאונג? די פראגע אינטערעסירט מיך זייער אָפט, ווייל קאָוונע מוז ווערן אויף אייביק איינגעשריבן אין טויזנטער הערצער, ווייל די יידישע קאָוונע האָט געהאט הארץ פאר אלעמען. איך וויל דאָ נישט איבערטרייבן. איך וויל דאָ פון די קאָוונער יידן נישט מאכן קיין מלאכים. אלע ווייסן מיר, אז קיין מלאכים זענען אויף דער ערד נישטאָ. עס זענען פאראן א סך שלעכטע מענטשן און ווייניק גוטע, אָבער אין קאָוונע זענען געווען נאָך א פּאָר גוטע און נאָך און א פּאָר גוטע און זיי, די דאָזיקע צוגאָב־גוטע האָבן שוין געמאכט די גאנצע ליטע. די איינציקע טרייסט איז רעדן וועגן זיי, דערמאָנען, דערציילן...

אויפן צווייטן טאָג, ווען איך בין קיין קאָוונע געקומען, בין איך געגאנגען אין דער רעדאקציע פון דער „יידישער שטימע". איך האָב זיך באקענט מיט די מיטארבעטער, רובינשטיינען, דעם רעדאקטאָר אליין, האָב איך געזען מיט עטלעכע טעג פריער אין ווילנע. הארציק און חבריש זענען זיי געווען מיט מיר. געוואָלט האָט יעדער איינער, אז איך זאָל זיך זעצן אויף זיין שטול. איך האָב דאָס פארשטאנען אין איין ריכטונג: מען האָט מיטגעפילט צו א פּליט. אין קורצע מינוטן האָט זיך שוין געשאפן א גוטע אטמאָספערע און גלייך אויפן אָרט האָט מען מיר פאָרגעלייגט, איך זאָל מיטארבעטן אין דער „יידישער שטימע". אָבער ווען איך האָב געזאָגט מיין פרייז, האָבן זיי ברייט געעפנט די אויגן. זיי זענען צו אזעלכע פרייזן נישט געוווינט געווען. האָט מען זיך געוויצלט און געדונגען זיך. אין דעם איז רובינשטיין ארויסגעגאנגען פון צימער. געגאנגען איז ער אין דער אדמיניסטראציע. אין צען מינוט שפּעטער איז ער צוריקגעקומען.

— איך האָב א פאָרשלאָג — האָט ער געזאָגט.

— וועלכער פאָרשלאָג? — פרעג איך.

שמייכלט ער און רעדט:

— איר וועט דאָך זיין אין קאָונע, ביז איר וועט באקומען א וויזע ווייטער צו פאָרן?

— יאָ...

— ביז דער צייט וועט איר אַרבעטן ביי אונדז און איר וועט נעמען אין קאַסע ביי אונדז, וויפל איר וועט דאַרפן צום לעבן...

— אָ, איך האָב מורא, אז איך וועל אייך פּוסט מאכן די קאַסע.

— מיר פארלאָזן זיך אויף אייך.

די טראנזאקציע איז געמאכט געוואָרן און איך בין געלאָפן אין מיין האָטעל „קאָנטינענטאַל". איך האָב זיך אוועקגעזעצט שרייבן א פעליעטאָן פאַרן פרייטיקדיקן נומער. אָפּגעאַרבעט א שעה און מען קלאַפּט אין טיר. עס קומען אַריין צוויי. איינער איז זשאָפּער, דער מיטאַרבעטער פון דער „יידישער שטימע", דער צווייטער, א נידעריקער ייד, מיט ברייטע פּלייצעס, מיט א גוטמוטיקן פּנים. ער דערלאַנגט מיר די האַנט און זאָגט:

— מיין נאָמען איז יצחק ליגום... ווו איז אייער באַגאַזש?

פאַרשטיי איך נישט, ווייס איך נישט, וואָס מען וויל פון מיר. אָבער דער ייד, דער יצחק ליגום, קלינגט און רופט אַריין דעם באַלעבאָס פון האָטעל:

— וויפל קומט אייך?

ער באַצאָלט פאַר מיין האָטעל. ליגום טראָגט שוין מיין מאָגערן באַגאַזש, ער פירט מיך פון די טרעפּ און אונטן וואַרט אַן אויטאָמאָביל...

איינס און צוויי...

איך בין שוין אין א שטוב אויף לוקשו גאַס. מען זעצט זיך עסן מיטאָג. זשאָפּער, דער זשורנאַליסט, אויך מיט אונדז. א סימפּאַטישע פרוי, צוויי קינדער און איך בין א נייער מיטגליד פון דער משפּחה. איך האָב א צימער אויף אַלע היימלאָזע געזאָגט געוואָרן. איך האָב דאָס בעסטע פון עסן. איך האָב פריינטשאַפט און כבוד ביי דעם יצחק ליגום. איך פאַרשטיי, ווי מען דאַרף עס פאַרשטיין: א פּליט, א שרייבער א פּליט... אָבער אין דער אמתן האָב איך זיך געקאָנט באַגיין מיט אַן ערגערן צימער און מיט ערגער עסן, דער עיקר: דאָס ביסל פריינטשאַפט און אויפמערקזאַמקייט פון די מענטשן, דאָס האָט געגעבן כוחות. איך האָב געהאַט מזל. פון אַלע זייטן איז מיר געגאַנגען. אין דעם זעלבן טאָג האָט מען מיר

געגעבן צו וויסן, אז די רעדאקציע האָט בדעה איינצואָרדענען פאר מיר אַן אקאדעמיע, א קבלת־פּנים אזא מיטן אַנטייל פון אלע ליטעראטן אין קאָוונע. אויף אזא ארויסטריט באדארף מען דאָך א ניי בגד. גיי איך איינ־דערפרי קויפן שטאָף. געלט אביסל האָט די רעדאקציע געגעבן פאָראויס. קום איך אין אַנגעוויזענעם געשעפט, איך קלויב אויס שטאָף און וויל באצאָלן. נעמט מען נישט קיין געלט.

— וואָס הייסט?

— ליגום האָט געהייסן פארשרייבן אויף זיין חשבון. און אזוי אר־מעטום: ליגום איז מיר שטענדיק פארלאָפן דעם וועג און קיין גראָשן נישט געלאָזט אויסגעבן. דערנאָך די אקאדעמיע. אין יידישן פאָלקס־טעא־טער. א טויזנט־קעפּיקער עולם. אויף דער טריבונע אלע רעדאַקטאָרן פון די דאָרטיקע צייטונגען. די גאנצע פארוואלטונג פון ליטווישן ליטעראטן־פאראיין מיט דעם פאָרזיצער לודים גירא. רעדעס, אפּלאָדיסמענטן, פאָ־טאָגראפיעס... וואָס טוט זיך דאָ? די וועלט איז אונטערגעגאנגען, צי נישט אונטערגעגאנגען? איז פוילן צעשטערט, אָדער זי איז גאנץ מיט די דריי און א האלבן מיליאָן יידן?

עס רעדט רובינשטיין, עס רעדט לודים גירא, עס רעדן אנדערע און איך זיץ דאָ אויסגעפּוצט אין מיין נייעם בגד און איך הער די דרשות מיט לויב־געזאנגען... ניין! איך וועל נישט זאָגן, אז די דרשות האָבן מיך זאט געמאכט. איך וועל נישט זאָגן, אז איך האָב פארגעסן, ווו איך בין אין דער וועלט. אויף קיין רגע נישט פארגעסן. קאָוונע איז צוויי שעה פון דער דייטשישער גרענעץ. פון דאָרט טראָגט זיך א שטאָל־קאלטער אָטעם. גלאָז־קאלטע אויגן קוקן אויף דער קליינע ליטע, און פריער, צי שפּעטער... דאָ וועט זיך אָפּשפּילן א קאפּיטל פון דער מלחמה. אין ליטע זענען פאראן רוסישע באזעס. מען ארבעט טאָג און נאכט ביי די באַ־פעסטונגען, מען האקט אויס פעלדער, מען טראָגט אראָפּ שטעטלעך... עפּעס גרייט זיך. און דאָרט אין ווארשע, דאָרט אין גאנץ פוילן... וואָס טוט זיך דאָרט? וואָס איז מיט די יידן? עס גייען קלאנגען, שווארצע, שלאנגישע, בייזע, ווי די קללות פון דער שווארצסטער נאכט. אין לאָדזש איז שוין איינגעפירט געוואָרן די געטאָ. איך האָב דאָרט אין לאָדזש צוויי ברידער

און צוויי שוועסטער מיט זייערע משפחות. וואָס איז מיט זיי? וואָס וועט זיין מיט זיי?

ליכט אין זאַל פון טעאַטער. בלומען. א יום־טוב. פאַר וועמען? פאַר מיר? נאָך לוקאָוו. נאָך אַזוי פיל טויט און צעשטערונג א יום־טוב פאַר מיר? איך האָב דאָס גענומען נאָר נישט פאַרדייט. איך בין דאָרט געזעסן, נאָר די געדאַנקען האָבן געטראָגן אין גיהנום אַריין, אַרום גיהנום. איבער־געברענט זענען מיר אַלע געפילן און דאָס, וואָס מען טוט, איז עס האַלב אויטאָמאַטיש... מיט פאַרביסענע ליפּן, אפילו מיט פּחד. איך האָב זיך אין קאָוונע שטענדיק אַרומגעקוקט. נישט געגלויבט האָב איך די אַרומי־קייט... נישט אָנגעטרויט. צוויי שעה פון דער דייטשישער גרענעץ קאָן מען זיך נישט פילן רואיק און זיכער...

קיין סך פּליטים זענען נאָך דעמאָלט אין ליטע נישט געווען. די ערשטע, וואָס זענען דאָ געקומען, זענען געווען די רייכערע. זיי האָבן זיך באַזעצט אין די פיינע האָטעלן און גענומען אַרבעטן מיטן טעלעגראַף. עס זענען געפלויגן דעפּעשן וועגן געלט און וויזעס. אַנדערע זענען גלייך אַוועקגעפאָרן דורך לעטלאַנד קיין שוועדן און פון דאָרט ווייטער. אָבער ביסלעכווייז זענען די פּליטים אַריין אין קאָוונע. מיט דערלויבעניש, צי אָן דערלויבעניש. א גרויסער טייל פון די ווילנער פּליטים איז אַריבער אין קאַאונאַס — אין קאָוונע הייסט עס אויף אונדזער לשון. געצווינגען האָט די פּליטים קיין קאָוונע, ווייל דאָ האָט מען געקאָנט שנעלער אַרבעטן וועגן פּאַפּירן און וויזעס. געצווינגען האָט אויך קאָוונע דערפאַר, ווייל דאָ האָט מען געקאָנט לייכטער הילף באַקומען. קאָוונע האָט געהאַט א גאָלדן האַרץ פאַר די פּליטים. וועגן דער דאָזיקער גוטהאַרציקייט וועט מען נאָך לעגענ־דעם דערציילן. נעמט אַזאַ פאַקט: דער יידישער אַדוואָקאַט דימיטראָווסקי, אַן אַלטער בחור, האָט געאַרבעט און געזאַמלט געלט, האָט ער אָנגעזאַמלט ביז א פופציק טויזנט ליט, וואָס דאָס איז געווען כמעט צען טויזנט דאָלאַר. דאָס געלט האָט ער גוט אָפּגעהיט, נאָר בעת די פּליטים האָבן זיך גענומען שטופּן קיין קאָוונע און יעדער פּליט מיט זיינע צרות, האָט דימיטראָווסקי געזאָגט, אַז די אַדוואָקאַטן־פּליטים נעמט ער אויף זיך. ער האָט זיי באַ־קליידט, געלט געגעבן, וויזעס געמאַכט... און צום סוף פלעגט ער שוין פאַר זיך אַליין באָרגן א פינף ליט. דימיטראָווסקי איז נישט געווען דער

איינציקער. ליטע און קאָוונע האָבן אויסגעהאַלטן פּרעכטיק דעם עקזאַמען פון מענטשלעכקייט. דער ווינטער ניין און דרייסיק־פערציק איז געווען זייער א קאַלטער, די אַלע פּרוכט־ביימער פון ליטע זענען פאַרפרוירן געוואָרן ביזן לעצטן, נאָר די הערצער זענען ביי די יידן פאַרבליבן וואַרעם. איך האָב זיי געזען, די יידן פון קאָוונע. איך האָב געפילט אויף זיך זייער גוטסקייט און דערפאַר ווילט זיך אָן א סוף רעדן וועגן זיי...

מיין יצחק ליגום האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט. איך האָב אים כסדר גענאַרט. געזאָגט, אַז איך בין איינגעלאַדן אויף מיטאָג, אויף נאַכט־עסן. איך בין כסדר געלאָפן פון זיין טיש, ווייל דער טיש איז צו גוט געווען, מיין געלעגער צו גוט. איך בין עטלעכע מאָל געפאָרן קיין ווילנע צו די חברים פון דער ליטעראַרישער פאַראייניקונג. אין ווילנע איז נישט געווען קיין זאַטקייט און אין ווילנע איז נישט געווען די קאָוונער רואיקייט. די ליטווישע רעגירונג האָט פאַרשלאָסן אַלע גרענעצן און אויף די וועגן האָבן זיך געוואַלגערט פּליטים פון וואַרשע. מען האָט אַנדערע פון זיי ווי נישט איז דורכגעשמוגלט און א סך זענען אויסגעגאַנגען אין וועג. א סך זענען פאַרפרוירן געוואָרן. מען האָט געפונען טויטע מוטערס נעבן לעבעדיקע קינדער, אָדער פאַרקערט. אין ווילנע זענען געווען א מאַסע פּליטים, צעג־דליקער טויזנטער. אין ווילנע האָט מען געקרעכצט און געיאָמערט פון די ידיעות, וועלכע זענען אָנגעקומען פון פוילן... אין קאָוונע האָט מען ווײ־ניקער געקלאָגט, נישט דערפאַר, ווייל מען איז שלעכט געווען, נאָר דאָרטן איז עס נישט אַזוי שנעל דערגאַנגען. קאָוונע איז מער געווען פאַרנומען מיט די פּליטים גופא. און ליכטיק איז אין קאָוונע געווען, טעאַטער, מוזיק, פאַרוויילונג. מען איז נישט געווען איבערגעפרעסן עגאָאיסטיש, נאָר קיין חשבון האָט מען זיך אויך נישט אָפּגעגעבן...

אָפּט פלעג איך מיינען, אַז איך פאַרגעס זיך אויך, אָבער עס איז געגנוג געווען איין באַגעגעניש. אָט כאַפּט מען מיך אָן פאַרן אָרעם. איך דריי אויס דעם קאָפּ, אַן אומבאַקאַנטער שמייכלט צו מיר און רעדט:

— איך פלעג אייך זען אָפּט אין וואַרשע, אין לאָדזש, איר מיך קענט נישט, אָבער דאָס מאַכט נישט אויס...

ער האָט גלייך גענומען רעדן וועגן זיינע איבערלעבונגען, געלאָפן, געליטן, געהונגערט, געקרענקט, דורכגעגאַנגען צרות פאַר צען קאַטאָרזשנע

און געקומען קיין קאָוונע. איצט שטייען מיר ביידע אויף דער ברייטער ליסוועגס אַלייע און מיר קוקן זיך אָן. וואָס ער זעט אין מײַנע אויגן, ווייס איך נישט, נאָר אין זײַנע אויגן זע איך מידקייט און אָפּגרונט, אויס־געלאָשנקייט, בלויז איין פונק, דער לעצטער פונק פון צער. איך קאָן נישט פאַרשטיין, ווי אַזוי אַזעלכע אויגן קאָנען שמייכלען. אמת, ער שמייכלט זייער טרויעריק, ער רעדט:

— איך בין פול מיט צרות, מיט צרות רבים און מיט אייגענע צרות. איך וואָלט אייך וועלן זען, רעדן מיט אייך, דערציילן אַ סך, אַ סך זאַכן, אפשר וועט לײַכטער ווערן.

גוט. איך רעד מיט אים אָפּ אויף אַ באַשטימטן טאָג אויף אַ באַ־געגעניש...

ער וויל שוין גיין, דאַן דערלאַנגט ער ווידער אַ קוק אויף מיר:

—איר געדענקט: ווען די דײַטשן זענען אַרײַן אין לאָדזש, האָבן זיי אין קאַפע „אַסטאָריאַ" אַרעסטירט דרײַסיק מענטשן, פּופּצן האָבן זיי דער־שאָסן און די איבעריקע פופצן האָבן געגראָבן די קברים פאַר די דערשאָ־סענע, איך בין איינער פון די באַגרעבער, איך וויל אייך דאָס דערציילן, איר זענט אַ שרײַבער, און אַ שרײַבער דאַרף אַלץ וויסן...

ער איז אַוועק. איך האָב אים נאָכגעקוקט דעם באַגרעבער, ביז זײַן סילועט איז פאַרשוווּנדן. מיט זײַן צוגיין צו מיר און מיט זײַן אַוועקגיין פון מיר איז אויך אַוועק דער בלויער הימל, די זון, די באַוועגלעכע גאַס...

איך האָב דאָרט אין קאָוונע אויסגעהערט אַ סך מעשׂיות פון די פּליטים און געזען אַ סך טיפּן.

VII

אין קאַראַהאָד פון די פּליטים

איינער האָט מיר דערציילט אַן עפּיזאָד פון יענע טעג, ווען וואַרשע איז באָמבאַרדירט געוואָרן פון די דייטשישע עראָפּלאַנען און פון דער מעכטיקער אַרטילעריע:

די זון האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם לעצטן שלייער. זי ברענט נאַקעט. זי ברענט מיט אַ פאַרשפּעטיקט פייער. עס איז דאָך שוין הערבסט, די ערד קילט זיך אין די לעננערע נעכט. ס'איז אַ ליכטיקער הערבסט, עס איז וואַרעם און רואיק. אָבער ווי צו דער רואיקייט, זי איז בלויז אין דער הויך און בלויז אין דער ווייט. אין אונדזערע גרויסע אומגליקן ווערן מיר גאַנץ אָפט אין כעס אויף דער נאַטור פאַר איר גלייכגילטיקייט צו אונדזערע צרות...

יאָ, הערבסט. יאָ, רואיקייט...

אָבער איבער וואַרשע קלאַפּט און זעצט, הייזער הונדערט־יאָריקע ווערן צעשפּאָלטן, זיי פאַלן איין אינגאַנצן, אָדער עס רייסן זיך אָפּ פון זיי שטיקער און די שטיקער צעשיטן זיך. עס רייסן זיך אָפּ גאַנצע ווענט, גאַנצע עטאַזשן, עס הענגען די קלעצער פון הייזער, דראָטן, טרעפּ, און אַלץ זעט עס אויס אַזוי שרעקלעך, אַזוי אומגעלומפּערט. דעם מענטשנס אויג זעט עס, דעם מענטשנס האַרץ פרעגט אין איילעניש, אין לויפעניש: „צו וואָס?"

עס הייבט זיך אויף אַ געדיכטער שטויב און עס לייגט זיך אוועק אַ שטויב, עס קראַכט, עס ברעכט זיך אַ וועלט און דו ווייסט שוין אפילו נישט, צי עס לוינט אפילו צו שילטן אַזאַ וועלט פון צעשטערונג.

הויך און ווייט איז רואיק, ווי גאָרנישט...

די ליכטיקייט קימערט זיך נישט מיטן גורל פון די, וועלכע געניסן פון דער ליכט. די ליכטיקייט באלויכט אלץ, אפילו די פרישע ריגעלעך בלוט באלויכט זי אויך... די נאטור האָט זיך איר וועג אין ווינטער און זילבערנעם שניי. נאט אייך פראָסט! גליטשט זיך, שפילט זיך, טוליעט זיך, באהאלט זיך אין ווארעמקייט. אין פרילינג פרייט זיך מיט בלומען, מיט בליאונגען, אין זומער שניידט דאָס קאָרן פון די פעלדער...

אין הערבסט נאט אייך רואיקייט!

נאָר איר ווילט עס נישט, איר ווילט צעשטערן — איר ווילט בלוט און אונטערגאנג. דאָס איז שוין נישט מיין זאך, איך, נאטור, בין רואיק. זעט ווי ליכטיק מיין זון שיינט.

עס פעלן אוים דאָקטוירים און סאניטארן פאר די פארוווּנדעטע... דאָס איז אויף איין גאס און אויף דער צווייטער גאס שפּילן זיך א מחנה קינדער אין מלחמה. שטיפערישע געשרייען, קינדערשער, קלינגענדיקער געלעכטער. דאָ איז מען חבר מיט דער זון, דאָ איז כמעט הארמאָניע צווישן זון, גאָט און קינד... אָבער פּלוצלינג...

אין דעם שרעקלעכן אויפרייס ווערט קינדער־געלעכטער פארשוווּנדן און די קינדער אליין ווערן אויך פארשוווּנדן. פון די הויפן לויפן ארויס טאטעס און מאמעס. זון ליכטיקע! דו ווערסט אפילו נישט אויף א האָר טונקעלער, ווען דו זעסט אזעלכע אויגן פון צעשראָקענע טאטע־מאמע. אין דער רגע וואָלט שוין די זון געמעגט נישט לייכטן. ווי איז צום לעבן, ווען אזוי פיל טויט באפאלט אים. די מאסקעס פון די מענטשן ווערן פאר־שטיינערט — שטיין קאָן אלץ אויסהאלטן. די מענטשן זענען צוגעקומען צום אָפגרונט פון די צרות. אָפגרונט אליין שווייגט, טאָ זאָל אויך דער מענטש ·שווייגן. דער מענטש, וואָס דער טויט האָט אים אויסגעמיטן צו־פעליק... און ווער וואָלט עס גלויבן? מיט א גאס ווייטער, דאָרט שפּילן זיך אנדערע קינדער. דאָס לעבן טרייבט זיי אויף דער גאס, די ליכטיקייט רופט און פארנארט זיי אויף דער גאס, די זעלבע גאס, וואָס קאָן יעדע רגע פארוואנדלט ווערן אין א בית־עולם. זעט עס אוים, ווי א שפּיל אזא צווישן טויט און לעבן.

און דער ייד מיט זיין האנט־וועגעלע! וואָס וויל ער דאָ אויף דער דאָזיקער גיהנום־גאס? עפּל האָט ער געבראכט. רויטע, זאפטיקע עפּל, אויף

אָן אמת, זיי רייצן, זיי רופן. ער האָט אויסגענוצט די צייטווייליקע רואי־קייט און זיך דורכגעגנבעט אהער פון די ווייטע קווארטאלן. ער האָט עפּל צו פארקויפן. ער מוז זיי פארקויפן... פון די טויערן איילן צו אים קונים. היינט זענען זיי מילדער, זיי דינגען זיך נישט...

דאָס מאָל האָט עס בלויז דעם דאך אראָפּגעריסן פון א דריי־שטאָקיק הויז. דער דאך איז צעפלויגן געוואָרן אויף נאָענטע און ווייטערע פּלעצער. עטלעכע מינוט שרעק אין דעם גאנצן קווארטאל, אָבער עס פּראלן אויף די טירן, מען לויפט פון די טרעפּ, מען טאנצט איבער שטיקער בלעך, איבער ציגל, איבער בערגלעך פון צעשמעטערטן גלאָז. אָנגעשראָקענע מענטשן, אָבער שוין נישט אזוי צעשראָקן ווי נעכטן, ווי אייערנעכטן, שרעק האָט אויך א גרענעץ, און ווער עס גייט אריבער די גרענעץ, יענעם איז שוין בעסער. ער באקומט נייע שותפים: רעזיגנאציע און גלייכגילטיקייט. מען אנטלויפט פון אומגליק, דאָך שוין נישט מיט אזא אימפּעט, מען אנטלויפט שוין נישט, ווו די אויגן טראָגן. ניין! איצט שטעלט מען זיך שוין אָפּ אפילו, מען קוקט זיך ארום, מען מאכט פארשידענע זיגזאגן אין לויפן. די מענטשן זענען שוין חבר מיט אומגליק, און זיי ווייסן שוין בעסער ווי אים אויסצומיידן...

און א דאך האָט דינאמיט אראָפּגעטראָגן, און א הויז איז געבליבן שטיין אָן א קאָפּ, און זיי, די מענטשן, זענען פארבליבן שטיין אויף דער צווייטער זייט פון דער גאס. נייגעריק געווען צו באטראכטן א געקעפּט הויז. נאָך א טאָג, נאָך צוויי טעג, און די אלע שווידערלעכע געשעענישן וועלן ווערן דערעסן, מען וועט זיך צוגעוווינען און אפילו לאנגווייליק וועט עס ווערן, לאנגווייליק צוזאמען מיטן טויט, וואָס לויערט אויף אלעמען. פריער זענען געשטאנען גאנצע טויערן. עס זענען געווען אָפענע קלייטן מיט באוועגלעכע פרידלעכע גאסן, איז מען שוין צו דעם גלייכגילטיק געוואָרן. איצט איז יעדעס צווייטע הויז א רואינע־סקעלעט. מען שפּרייזט אויף גלאָז, מען קריכט איבער ציגל־בערג, עס קראכט, עס פאלט איין די שטאָט און מען איז שוין באלד צו דעם אויך גלייכגילטיק. ס׳איז דאָ א נייער עיקר אין לעבן — ווו נעמט מען אביסל וואסער? ווו פאקט מען עפּעס א זיכערן פלאץ זיך אויסצושלאָפן? און דאָס איבעריקע זאָל גיין מיטן פייער.

פון דעם אויפרייס איז נאָר דער דאַך אַראָפּ. אָבער אין דעם זעלבן הויז האָט זיך אַלץ איבערגעדרייט מיטן קאָפּ אַראָפּ. שפּיגלען זענען צע־שמעטערט געוואָרן, געשיר צעבראָכן, בילדער זענען פון די ראַמען אַרויס, אַלץ צעשפּרונגען, צעשמעטערט, פון דעם אויפרייס איז אויך אַ שטייגל צעשמעטערט געוואָרן און אַ קליין פייגעלע, אַ קאַנאַריק, האָט זיך געראַ־טעוועט, ער איז גאַנץ פאַרבליבן און פון פענסטער איז ער אויף דער גאַס אַרויס און גלייך איז ער געפלויגן צו דער גרופּע מענטשן, וועלכע האָבן מיט האַלבער נייגעריקייט באַטראַכט דעם נייעם חורבן. דער קאַנאַריק צו די מענטשן און די מענטשן האָבן אים באַמערקט:

— זעט נאָר, אַ קאַנאַריק...

אומגליק, מלחמה, צעשטערונג... אַלץ איז אויף אַ רגע פאַרגעסן געוואָרן... אַ קאַנאַריק, אַ דראָבנער פויגל, אַ פּיצעלע לעבן אין אויסגע־פּוצטע געלע פעדערן. ער איז געשפּרונגען פון איין מענטש צום צווייטן, אויף די אַקסלען ביי זיי זיך געשטעלט, אויף די קעפּ און דערביי קיין קלאַנג נישט אַרויסגעלאָזט. שטום, שטום געטאַנצט איבער די מענטשן, ווי אַ געלע פּילקע צוגעשפּרונגען און אָפּגעשפּרונגען. אַזאַ לייכטס מיט אַזוי פיל אומטערטעניקייט. ער איז פון די מענטשן נישט אָפּגעטרעטן, פּונקט. ווי ער וואָלט זיך אין זיין שטומקייט געבעטן:

— פריער בין איך געווען ביי אייך אין אַ פיין צימער, אין אַ שיין געפלאָכטענער שטייג, פריער האָב איך געזונגען פאַר אייך, איצט האָט אַן אומגליק פּאַסירט פאַר אַלעמען, פּאַר אייך און פאַר מיר. ראַטעוועט מיך... לאָזט מיך נישט אַליין. ווער וועט מיר געבן קערנדלעך? ווער וועט מיר געבן וואַסער?

און די מענטשן האָבן זיך געווילט, געקוקט אויפן קאַנאַריק און געלאַכט. אַ רגע פאַרגעסונג האָט ער זיי געבראַכט, און אָפּטרעטן האָט ער נישט געוואָלט. און ווען די מענטשן לאָזן אים, וואָלט ער זיך ביי עמעצן פון זיי אין אַ קעשענע באַהאַלטן. ביי עמעצן אין בוזעם, אין האַרץ אַריין און דאָרט זיך צוגעטוליעט, שטום־שטום געווען, שטיל־שטיל געווען...

אין אַזאַ שרעקלעכער צייט, ווען גרויסע הייזער ווערן צעשאָטן אויף מיסט...

מענטשן האָבן זיך געוויצלט:

— ער זעט אויס ווי א לעבעדיק בלימל, א געלם פון די מאי־לאַנקעס...

— ער זעט אויס, ווי א פיינער ציטרין, וואָס שפּרינגט, א שפּילצייג אזא...

— כאַפּ אים און זאָלץ אים איין — האָט זיך א מיזאנטראָפּ אָפּ־גערופן...

איבער דער שטאָט האָבן טעמפּ געזעצט די הארמאטן, מיט א פּאר־ביסענער עקשנות האָבן זיי חרוב געמאכט גאסן און טויערן, און דאָ האָבן מענטשן אויף א רגע אלץ פארגעסן. א געל נשמהלע האָט געטאנצט איבער זייערע קעפּ און עפּעס געבעטן, געבעטלט... פּלוצלינג האָט דער קאנאריק זיך ארויפגעכאפּט אויף א יונג מיידלשן קאָפּ און דאָרט לענגער געבליבן שטיין, און פּלוצלינג האָט דער קאנאריק געעפנט ס'קליין פּיסקעלע און גענומען זינגען. אָט דאָ אויף דער גאס צווישן די חורבות. ער האָט גע־טרעלט מיט זילבער, מיט קלינגנדיקן מעטאל. ער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין אוראלט, אָן זיין אינזל, רייץ פון לעבן און וועלט־באשאפונג, טרויער און אונטערגאנג, פון עלנט און מאכטלאָזיקייט. אלץ האָט מענטש דער־קענט אין די העלע טענער פון א דראָבנע פייגעלע, וועלכעס האָט איצט גע־פונען דעם פּלאץ, ווו אויסצוזינגען דאָס לעצטע ליד פון לעבן און שיינקייט...

דאָ אויף דעם פּלאץ פון אונטערגאנג, ווו אויף דער צווייטער גאס האָט א שפּיטאָל מיט די פארוווּנדעטע אינאיינעם געברענט, ווו אויף א דריטער זענען געקראָכן מענטשן מיט שווערע וווּנדן, מיט די לעצטע כוחות זיך געשלעפּט אויף אלע פיר... טאָמער וועט ער זיך ראטעווען? דער קאנאריק האָט זיך אין זיין זינגען אָפּגעזעגנט מיט דער שיינקייט פאר א סך, פאר א סך לעבנס. דאָ פייער, דאָרט רויך, דאָ קראַך און דאָרט קרעכץ און אינ־מיטן אויף איינער פון די ווארשעווער טראגישע גאסן האָט א קאנאריק זיך צעזונגען.

שפּעטער אביסל האָט זיך דערהערט א שווידערלעכער קנאַק, א הויכע, בלינדע וואנט פון נאָענטן מויער האָט זיך גענומען וואקלען, ווי א גרויסע פאַליע פון ים, וואָס הייבט זיך לאנגזאם אויף... איינער פון די מענטשן האָט עס באמערקט און ער האָט אויסגעשריען וועגן דער סכנה. אלע זענען

זיך צעלאָפּן. עס האָט ווילד געזעצט איבער די מויערן און גאַסן. שטויב האָט זיך אויפגעהויבן און אין דעם שטויב איז די זון מיט אירע שטראַלן געקראָכן. זי, די זון, זי מוז אומעטום זיין — זאָל פון דער גאַנצער וועלט א בית־עולם ווערן און זי מוז אומעטום זיין מיט איר ליכטיקייט...

אין קאָוונע האָב איך זיך צונויפגערעדט מיט א סך טיפּן. יעדן איינעם האָט זיך געוואָלט עפּעס דערציילן. די איבערקערעניש פון דער וועלט האָט זיי רעדעוודיק געמאַכט.

פילאָזאָפן באַשאַפן די צייט, און די צייט באַשאַפט אויך פילאָזאָפן. מיין נייער פילאָזאָף איז א געוועזענער לאָדזשער פאַבריקאַנט. פון די גרויסע פאַבריקאַנטן, איצטער קליין — א פּליט. האַלב טונקל. אויף דער גאַס שפּאַצירן פּאָרלעך. נישט ווייט ביי דער אָפּערע האָבן זיך צעבליט די קאַשטאַנעס. שיין, אפשר שענער ווי אַלע ביימער, בליט דער קאַשטאַן־בוים. עס לויכטן די וויים־זילבערנע קאַנדעליאַברען אין שאָטן פון די ברייטע פריש־גרינע בלעטער. עס איז יום־טוב פון דער נאַטור אין אַלע אירע ווינקעלעך, נאָר נישט אין די ווינקעלעך פון מענטשנס האַרץ. מיין מיטזיצער האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט. ער קוקט אויף דער ערד און רעדט דאָס זייניקע. מען קאָן נישט זאָגן, אז ער איז איצט אומרואיק. גיכער פילט זיך באַרואיקונג אין זיינע ווערטער. דאָס איז גיכער די באַרו־איקונג פון רעזיגנאַציע, אָבער אַלץ איינס. מען קאָן מיט אים רעדן, אויס־הערן און ענטפערן. ער איז מיט מיר זייער אָפנהאַרציק, און איך בין דערפאַר אים זייער דאַנקבאַר. אויסער דעם האָב איך דערקענט אין זיינע פאַבריקאַנטישע אויגן דעם מענטשלעכן צער. קענטיק א סך נעכט נישט געשלאָפן און א סך איבערגעטראַכט. קענטיק, אז ער איז געקומען צו געוויסע אויספירונגען:

— ווען איך קאָן שרייבן...

— איז וואָס וואָלט געווען?

— איך וואָלט עפּעס אָנגעשריבן וועגן זיך אַליין, אין ליד צי אין פּראָזע, אין קאָמעדיע צי אין דראַמע, נאָר נישט אין דער פאָרם גייט עס, גיכער אין נאָמען. מיין שרייבעכץ וואָלט איך א נאָמען געגעבן: „איז געווען אמאָל א נאר", דאָס איז זייער צוגעפּאַסט פאַר א מענטשן, וועלכן

ער אליין און אנדערע האָבן געהאלטן פאר א קלוגן און צום סוף איז זיין גאנץ לעבן געווען געטונקט אין סאמע נארישקייטן. א שאָד, צו שפּעט זיך געכאפּט...

ער קוקט כסדר צו דער ערד. איך זע נישט זיין פּנים, נאָר דאָס קול האָט אונטערטעניקייט און געבראָכנקייט. איך גלויב דעם דאָזיקן קול און דערפאר ווער איך אויפמערקזאמער צו זיינע ווערטער. ער איז פאר מיר איצט א נייגעריקייט, כאָטש ביים אָנהייב פון אונדזער באגעגעניש האָב איך געוואָלט, ער זאָל זיך פון מיר וואָס גיכער אָפּטראָגן.

איצט לאָז איך אים רעדן:

— מיינע טראגעדיעס... עס איז צו לאכן פון וואָס איך האָב אמאָל געליטן. שטעלט זיך פאָר: מיט פינף יאָר צוריק האָט מען מיך מער נישט אויסגעוויילט אין דער פארוואלטונג פון סוחרים־פאראיין. איך האָב דער־פילט, ווי די גרעסטע באליידיקונג, דאָס לעבן איז מיר נישט איינגעגאנגען. לאכט ווי איר ווילט, אָבער דאָס איז געווען פאר מיר אן אומגליק. איך בין נעכט נישט געשלאָפן און די האָר אין די שלייפן האָבן גענומען האָס־טיק גרוי ווערן... לאכט, איך לאך אויך פון דעם. אָבער דעמאָלט האָט עס געדריקט און געשטיקט. דערנאָך, אין צוויי יאָר שפּעטער, האָט מיין עלט־סטע טאָכטער זיך פארליבט אין מיינעם אן אָנגעשטעלטן. א דונער איז עס געווען, ווען זי איז אוועק פון שטוב און חתונה געהאט און בייזער בין איך נאָך געוואָרן, ווען איך האָב זיך דערוווּסט, אז זי איז גליקלעך מיט יענעם. איך האָב עס דורכגעקרענקט און א נאר געווען, ווען איך האָב זיך געהאלטן פאר אן אומגליקלעכן מענטשן, א נאר, א נאר... און דערנאָך איז געקומען די מלחמה. איך בין געווען פארנומען אין פאבריק, צו די קלאנגען פון דער גאס זיך צוגעהערט און אפילו אביסל זיך גע־שראָקן, נאָר די פאבריק, די ארבעט אין פאבריק האָט מיך איינגעשלונגען. האָט מען מיך גערופן צום טעלעפאָן. איך בין דאן געשטאנען אין ווע־בעריי. די צוויי הונדערט וועב־שטולן האָבן גערוישט און צוגעקלאפּט. איבערן רוים האָבן זיך געצויגן די טראנסמיסיעס, איך האָב געקוקט, ווי די פעדים ציען זיך אין די קעטעס...

פלוצלינג ווינקט א מענטש צו מיר, פון מיין קאנטאָר, איך זאָל צוגיין צום טעלעפאָן. מיין פרוי האָט גערעדט. איך האָב צום אָנהייב נישט

געהערט גוט, נישט פארשטאנען גוט, וואָס זי רעדט צו מיר: — די שטאָט אנטלויפט, אלע אנטלויפן, קום שוין אהיים.

אומגליק צעטומלט דעם געדאנק, אָבער אומגליק באלויכט גאנץ העל די שרעקלעכע סיטואציע, אין וועלכער דו ביסט פּלוצלינג ארייגעפאלן. ווי פארטון איך בין נישט געווען אין מיינע געשעפטן, איך האָב גלייך אלץ פארשטאנען. איך האָב גענומען לויפן אהיים. איך בין אהין געקומען, מיין פרוי און מיינע צוויי טעכטער זענען געלאָפן פון איין שראנק צום צווייטן. א טראגעדיע: מען קאָן זיך נישט באשליסן, וואָס מיטצונעמען און וואָס איבערלאָזן. יעדער פּעלץ איז טייער, יעדעס קליידל איז א שאָד. מען האָט דורכגעוואָרפן אלצדינג, געגלעט און געטאַפּט יעדע שמאטקע... סוף כל סוף האָט מען פארפּאקט א שפּאָר ביסל זעק מיט טשעמאָדאנעס. איך האָב געהאט צוויי גוטע אויטאָמאָבילן. מיט איינעם האָט אָנגעפירט א שאָפער, מיטן צווייטן מיין זון. מען איז געלאָפן פון לאָדזש, די עלטערע טאָכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט אָן מיין ווילן, האָבן מיר מיטגענומען, דעם איידעם אויך. די גאנצע משפחה האָט זיך געלאָזן פאָרן פון לאָדזש קיין ווארשע. וואָס זיי האָבן געטראכט ווייס איך נישט. איך אליין האָב געטראכט דעם גאנצן וועג פון מיין פאבריק. פאר די אויגן האָבן געשוועבט די קעטעס, די נישט פארענדיקטע שטיקער סחורה, די קאנטאָר, די ביכער, די חובות, די וועקסלען און מיינע צוויי מויערן. דער טרויעריקער אמת, אז א פאבריק מיט צוויי מויערן קאָן מען נישט ארייננעמען אין די צוויי אויטאָמאָבילן, וואָס מען פארמאָגט. מיין פאבריק. מיין פאבריק, מיין פאָטערס, מיין זיידנס פאבריק. איך האָב די פאבריק אָפּגעהיט. נישט קיין נייע פאבריק פון אן אויפגעקומענעם, נאָר דערפאר איז די אלטקייט געווען פארזאָרגט און אונטערגעהאלטן, סאָליד און זיכער...

אין ווארשע האָבן מיר גלייך דערזען, אז מען מוז ווייטער לויפן, איז מען געלאָפן. נאָך אָטוואָצק האָט די מיליטערישע מאכט רעקווירירט איינעם פון אונדזערע אויטאָמאָבילן מיטן שאָפער אינאיינעם. די פּעק האָבן זיי אונדז צוגעוואָרפן, אָבער ווי נעמט מען ארויף אזוי פיל פּעק אויף איין אויטאָמאָביל? דאָס איז דאָך פשוט אן אומגליק. מיין טייערער! דאָס זענען דאָך נישט געווען קיין געוועגלעכע פּעק. ווייבערישע האָפּע־

גונגען און חלומות, גיכער וועט די זון זיך פארלעשן, איידער די פרוי וועט זיך שיידן מיט א טייערן פעלץ.

פונדעסטוועגן...

די זון האָט זיך נישט פארלאָשן, דאָך א טייל פון די פעק האָט מען איבערגעלאָזט אויפן שאָסיי, הפקר פארן צופעליקן פארבייגייער, אָדער מאראָדער. מיט גרויס מי און פאר גרויס געלט האָט מען געפונען א פויער מיט א שוואכער פורל. מען איז געפאָרן דריי קילאָמעטער א שעה, מען איז געווען אין סכנה. איך וואָלט גערן אוועקגעוואָרפן דאָס פורל מיט די פעק, אָבער די ווייבער, זיי האָבן זיך אָן דעם געהאלטן מיט די נעגל, ווי די טיגערס. איך האָב זיך אָנגעהויבן פארטראכטן: צו וואָס באדארף מען אזוי פיל שראנקען מיט קליידער און צו וואָס באדארף מען אזוי פיל פעק. אָן די פעק איז דאָך דעם מענטשן לייכטער צו שפּרייזן. מיר זענען דערנאָך געגאנגען צו־פוס, א סך, גאָר א סך קילאָמעטער. איך האָב געשלעפּט פעק, מיין זון און מיין איידעם, מיינע דריי טעכטער מיט מיין פרוי האָבן אויך געשוויצט און זיי האָבן אויסגעפירט: א טייל פון זייערע בגדים האָבן זיי געבראכט קיין ראָוונע, און דערנאָך קיין קאָוונע. זיי האָבן זיך מיט דעם געפרייט ווי קינדער. גליקלעך זענען זיי די ווייבער. קיין פאבריק איז שוין נישטאָ, אָבער דערפאר איז געראטעוועט דער ברוינער קאראקול, דער פראנצויזישער קאָמיק און נאָך אזעלכע טייערע זאכן. היינט זענען מיר דאָ. מיר לעבן אין ענגשאפט. מיינע טעכטער נייען שוין אליין איין קנעפּ־לעך אין זייערע קליידער, דאָס איז א גרויס געשעעניש, עס וואָלט נישט געשאדט, זיי זאָלן זיך נעמען צו א פאך און צו דעם וועט דאָך פריער אָדער שפּעטער קומען. דערווייל בלאָזן זיי זיך נאָך אביסל פון זיך און ווארטן אויף נסים. איך ווארט נישט אויף קיין נס. איך האָב באטראכט מיין לאגע און זיך אונטערגעגעבן. אויב איר ווילט, בין איך אפילו צו־פרידן פון דער נייער לאגע. עס איז מיר לייכטער געוואָרן צו אָטעמען: איך האָב נישט קיין פעק אויף מיינע פּלייצעס. א פאק איז געווען די פאַ־בריק, א פאק איז געווען די גאווה, דער נארישער שטאָלץ פון יחוס און רייכקייט, יעדער טאָג איז געווען א פאק...

ער האָט אויפגעהויבן אויף מיר די אויגן, ווי ער וואָלט וועלן דערגיין אין מיין בליק, צי איך גלויב אים. איך האָב אים געגלויבט. א מענטש מוז

מען גלויבן, כל זמן מען כאַפּט אים נישט ביי א ליגן, אָבער איך האָב אים געמוזט שטעלן א פראַגע:

— ליבער פריינט, ווי וואָלט עס אויסגעזען, ווען היינט צו טאָג, אָדער מאָרגן־איבערמאָרגן באַקומט איר צוריק אייער פאַבריק מיט די מויערן? ווי וואָלט עס דעמאָלט אויסגעזען?

— אַ, דאָס איז די וויכטיקסטע פראַגע, וואָס איר האָט געקאָנט און באַדאַרפט שטעלן. איך האָב אליין וועגן דעם געטראַכט און גאָר א סך געטראַכט. קלאָר און ריכטיק אייך ענטפערן קאָן איך נישט און איך וועל אייך אויך קאַטעגאָריש זיכער קיין תשובה נישט געבן. איך טראַכט אָבער, אַז נאָך אַלע מיינע איבערלעבונגען און איבערטראַכטענישן וואָלט מיר געווען שווער אריינצוגיין אין די אַלטע האַלאַבליעס, דאָס וואָלט געווען אַ שקר קעגן זיך אליין, ווייל אַ סך חדשים לעב איך מיט אַ נאָגנדיקער אויפריכטיקייט צו זיך אליין. איך אַרבעט זיך איבער, איך זאָג זיך אָפּ פון דעם אַלטן וווילטאָג און די אַלטע נאַרישקייטן. איך האָב געלעבט ווי א קרעט אין דער ערד, געאַרבעט און געזאַמלט, כדי אין אַ שיינעם טאָג דאָס צו פאַרלירן... ניין! אין דער שטיל וועל איך אייך זאָגן, אַז איך פיל זיך איצט בעסער, פרייער. ווען איך קוק זיך איין, ווי מיינע טעכטער פּאַרצירעוון די זאַכן, זע איך אין דעם א דערגרייכונג, ווייל צו פּוסט און ליידיק איז געווען זייער לעבן. מיר האָבן געזינדיקט, איך און אַזעלכע ווי איך האָבן געזינדיקט קעגן די אייגענע קינדער. מיר האָבן זיי צופיל לוקסוס געגעבן, צופיל באַקוועמלעכקייטן. פאַר דאָס נויטווענדיקסטע לוינט צו האָרעווען, פאַר איבעריקע באַקוועמלעכקייטן איז אַ זינד צו פּטרן דאָס לעבן און דערפאַר בין איך געווען א נאַר. טאָ שרייבט טאַקע אָן א זאַך מיט אַזאַ נאָמען. איך בין נישט דער איינציקער. מען דאַרף די מענטשן לערנען, כסדר באַדאַרף מען זיי לערנען און אָנווייזן, אַז זיי בלאָנדזשען און נאַרן זיך אָפּ.

לאַנג האָט דער מענטש פאַר מיר זיך מתודה געווען און דערנאָך האָבן מיר זיך אויפגעהויבן און שפּאַצירט אויפן טראָטואַר. ווייט און נאָענט, אהין און צוריק. ער האָט ווידער גערעדט:

— איך האָב נאָך אביסל געלט, ביי זיך און אין אויסלאַנד. מיר לעבן זייער באַשיידן, נאָר דער געוועגלעכער מיטאָג האָט איצט א בעסערן

טעם. ברויט האָט א בעסערן טעם, טיי, צוקער. פריער איז אַלץ געווען רייך, אָבער אָן א טעם. אין שטוב ביי מיר האלט איך זיך אין איין צע־קריגן מיט די ווייבער. איך שריי, אז איצט איז אַלץ בעסער, געשמאַקער און זיי פּישטשען מיט די אויגן, עס חלומען זיך זיי די גוטע צייטן... פאַר־געסט, מיינע טייערע, עס איז אונדז צו גוט געווען, מען מוז פאַרגעסן. איך האָב שוין פאַרשטאַנען די גרויסע חכמה פון באַנוגענען זיך, זיי מוזן דאָס אויך פאַרשטיין, און ווי איז ביי אייך?

ער שטעלט זיך און באַטראַכט מיך פון קאָפּ ביז די פיס.

— ווי איז ביי אייך? אפשר דאַרפט איר אביסל געלט, קיין סך נישט, אָבער מען איז דאָך אין גלות, איינער דעם צווייטן באַדאַרף העלפן.

— ניין! ליבער... איך בין אויך פון די, וואָס באַנוגענען זיך, איך בין נאָך גרייט זיך צו באַנוגענען מיט ווייניקער, אבי עס זאָל גוט זיין...

מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט.

פאַר די אויגן האָב איך געהאַט א צווייטן נפש. דעם האָב איך גוט באַטראַכט. אָבער דאָ מוז איך עפּעס פריער דערציילן:

מיט יאָרן צוריק האָב איך לענגערע חדשים פאַרבראַכט אין די ביאַלאָוועזשער וועלדער. דער אוראַלטער אָטעם פון דער נאַטור האָט מיר אָן אַנדער לעבן געגעבן. הלוואי וואָלט איך פון אזא לעבן נישט אוועק. אויפשטיין באַגינען און נישט זען קיין מויערן — וואָס פאַר א פרייד דאָס איז, גיין ביינאַכט שלאָפן און מיטנעמען אויפן געלעגער די רואיקייט פון דער נאַכט — וואָס פאַר א געגנוס דאָס איז! איך האָב די טעג פון אזא וואַלד־לעבן געזאַמלט, ווי איינער זאַמלט פּערל, אָדער גאָלדענע רענ־דלעך. מיט איין אונטערשיד, וואָס אזא מין רייכקייט וויל קיינער נישט אוועקגנבענען, פשוט דערפאַר, ווייל די קאַרגע און גנבים זעען דאָס נישט און פאַרשטייען דאָס נישט.

איך וויל דאָ נישט אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ באַשרייבן, ווי אזוי די זון צעגליט דעם פּעך אויף די סאָסנע־ביימער און ווי אזוי טויזנטער מאַי־זשוקעס באַפאַלן אן אַלטע דעמבע און מאַכן פאַר זיך א סעודה פון די ברייטע בלעטער. וויפל טענער עס טראָגן זיך אין וואַלד פון די אַלטע און יונגע נאָר וואָס געבוירענע פייגל. אָפּט טראַכט זיך אין אזא געדיכטעניש

פון וואלד, אז מעשה בראשית הייבט זיך אָן אויף דאָס ניי. עס גייט אָן פרייד, געזאַנג און קלאַנג...

געוווינט האָב איך דאָרטן אין א טאַרטאַק, ביי א באַקאַנטן, וועל־כער האָט מיך אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע. צו מיין גליק איז דער טאַרטאַק דעמאָלט געשטאַנען. די גאַטאָרס האָבן די ברעטער נישט געשניטן, עס האָט נישט גערוישט, עס איז אַלץ פאַרנומען געוואָרן פון דער שטילקייט. דאָרטן נעבן דעם טאַרטאַק איז געווען א קליין דערפל, איינגאַנצן א צענדליק הייזער. איינמאָל האָט דאָרט געטומלט. עטלעכע צענדליק מענטשן, קליין און גרויס, האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אויף איין פונקט און אויף דעם פונקט האָבן זיי זיך שטאַרק געלאָזט הערן. וואָס איז געשען? די דאָרפס־לייט האָבן געכאַפּט א וואָלף...

א וואָלף האָבן זיי געכאַפּט, א לעבעדיקן, א שטאַרקן, מיט זיינע שאַרפע ציינער. זיי האָבן אים געכאַפּט מיט קונץ און ספּריט. זיי האָבן, די מענטשן, אויף שנעל צונויפגעקלאַפּט א הילצערנע שטייג און דאָרט דעם וואָלף אַריינגעלאָזט. זאָל ער דאָרט שטיין, ביז מען וועט פון אים די פעל אַראָפּנעמען. זאָל ער דאָרט שטיין, ווי א טראָפעי. זאָלן די קינדער זיך פרייען, זאָלן די הינט אַרום זיגעריש בילן, זאָל א זייטיקער פאַרביי־גייער זען, וואָס פאַר א העלדן עס זענען די איינוווינער פון אזא קליין דערפל...

דער וואָלף איז געווען אין שטייג. דורך די שפּאַרעס פון זיין שטייג האָט ער געזען די מענטשן, די הינט און די וועלדער אַרום. די וועלדער, אין וועלכע ער האָט פריי געלעבט זיין וועלפיש לעבן. דער וואָלף האָט געהאַט אומעטיקע אויגן פון א פאַרמשפּטן. איך בין, ווייזט אויס, א שוואַ־כער מענטש, איך האָב נישט געקאָנט קוקן אין די וועלפישע אומעטיקע אויגן. רחמנות האָב איך אויף אים געהאַט און עס האָט מיך אויף אן אמת געפרייט, ווען איך האָב זיך דערוווּסט, אז ביינאַכט האָט זיך דעם וואָלף איינגעגעבן אַרויסצוקריכן דורך א שפּאַרע. ער איז אַוועק צוריק אין וואַלד — אין זיין וואַלד.

די מעשה מיטן וואָלף האָב איך זיך איצטער דערמאָנט, ווען איך האָב אין א קאַפּע דערזען נאָך איינעם פון לאָדזש, א באַוווּסטן פאַבריי־

קאַנט. ער איז געווען זייער רייך, ער האָט געצאָלט גרויסע שטייערן, האָט אויסגעקויפט אַלערליי פּאַטענטן, פאַר וועלכע מען באַדאַרף גרויס געלט אָפּגעבן, נאָר אויף איין שטייער איז ער קאַרג געווען. דעם שטייער פון מענטשלעכקייט און מענטשן־ווירדע, דעם שטייער פון העלפן אַ צווייטן. איך זע אים איצטער יעדן טאָג, אַ נידעריקער מיט אַ פּלעבעאישע טעמפּע פּלייצע, מיט וועלפישע אויגן... אָבער דאָס איז שוין נישט דער זעלבער. נישט אַזוי האָט ער געהאַלטן זיין קאָפּ אין לאָדזש. דאָרטן, ווו זיינע פאַבריקן זענען געשטאַנען, נישט אַזוי האָט ער געשפּרייזט, נישט אַזוי האָט ער גערעדט. איצט איז ער צעבראָכן, קיין סימן פון זיכערקייט אין זיך. און אפילו די אויגן, די גרויע, זיי האָבן אין זיך איינגעקוואַרטירט אַ טרויערל. אָבער אויך דער טרויער זיינער איז קאַלט, ווי פריער איז קאַלט געווען זיין גאווה, זיין גדלות. הייסט עס, אַז ער איז אויך אין אומגליק. ער איז צעבראָכן און יעדער צעבראָכענער מענטש רופט אַרויס מער אָדער ווייניקער מיטגעפיל. איך קוק אויף אים און אַ געראַנגל קומט אין מיר פאָר. מיטפילן מיט אים? רחמנות האָבן אויף אים? ער איז דאָך געווען זייער קאַלט צו אַנדערע, שלעכט געווען, קאַרג געווען. איצט גייט ער אַרום פאַרכמורעט. אויף זיין גלאַט, קאַלט פּנים האָבן זיך באַוויזן קנייטשן, אַ סך קנייטשן, קענטיק, אַז ער לעבט געגנוג איבער, קענטיק, אַז ער שלאָפט נישט אין די נעכט און, ווען איך קוק אים אָן, דערמאָנט זיך מיר כסדר יענער וואָלף. דער געפאַנגענער וואָלף פון די ביאַלאָוועזשער וועלדער און דעם אמת מוז איך זאָגן, צו יענעם האָב איך געהאַט מער מיטגעפיל, ווייל יענער איז געווען אַ וואָלף פון וואַלד מיט אַ חיהשן אינסטינקט און גע־בענקט האָט ער נאָך איין זאַך: נאָך זיין פרייהייט. דער דאָזיקער, דער פאַבריקאַנט, בענקט נאָך זיינע פאַבריקן, נאָך זיין רייכקייט. ער בענקט נאָך זיין פריערדיקן לעבן, און געווען איז זיין לעבן זייער נישט סימפּאַטיש.

ער איז קאַרג געווען:

מיט עטלעכע יאָר צוריק זענען צען טויזנט יידן אַריבערגעוואָרפן געוואָרן פון דער דייטשער אויף דער פּוילישער ערד. זיי אַלע האָבן זיך געוואַלגערט אינעם גרענעץ־שטעטל זבאָנשין. זיי אַלע זענען געווען אין אַ שרעקלעכער לאַגע. הערבסט, רעגן, נעץ און הונגער. יידן פון גאַנץ פּוילן האָבן זיך אָפּגערופן. לאָדזש האָט דעמאָלט זייער פיל אויפגעטון. אין מיטן

נאכט האָט מען געקלאפּט אין די אפּטייקן — רפואות געזאמלט, אויפגע־וועקט דאָקטוירים און זיי אוועקגעשיקט קיין זבאָנשין. א טייל פון די ארויסגעיאָגטע האָט מען טאקע געבראכט קיין לאָדזש, מען האָט זיי מענטשלעך איינגעאָרדנט. דאָס אלץ האָט געקאָסט געגוג געלט, איז מען געלאָפן צו די רייכע פאבריקאנטן: געלט, געלט, געלט! מען דארף ראַ־טעווען די אומגליקלעכע. זעלטן ווער עס האָט זיך נישט אָפּגערופן. איך בין דעמאָלט געווען אין לאָדזש. איך האָב געזען, אז אין גרויסן צער פון אונדזער אומגליק איז געווען איין טרייסט: יידן רופן זיך אָפּ...

אָבער דער איינער, וועגן וועלכן דאָ רעדט זיך, דער איינער איז קאַלט פארבליבן. ער האָט גאָרנישט געגעבן. ער האָט בייז אָפּגעזאָגט. געדענק איך: עטלעכע פאבריקאנטן זענען געקומען צו מיר, און א קאפּע האָבן זיי מיך אויפגעזוכט, פארביטערטע און אויפגערעגטע:

— אזא און אזא, ער האָט גאָרנישט געגעבן אויף אזא אומגליק...

— טאָ וואָס ווילט איר פון מיר?

— מען דארף שרייען, באשרייבט אזא געשיכטע, אזעלכע באדארף מען אָנלערנען!

איך האָב זיך פון דעם ענין ארויסגעדרייט. מאָראליזירן — דאָס איז נישט מיין פאך. און צו וואָס באדארף מען שרייען וועגן איינעם א שלעכטן, דעמאָלט ווען גאָר א סך, די גרויסע מערהייט האָט דעם עקזאמען יאָ אויס־געהאלטן און זיי האָבן פיין און מענטשלעך זיך אָפּגערופן?

אָבער א שטילער שונא בין איך אים געוואָרן. ווען איך פלעג אים באגעגענען, פלעגט מיין הארץ נישט ליב רעאגירן. איך האָב רעכט פיינט צו האָבן און ליב צו האָבן ווען איך וויל און א קארגער, פארביסענער באדארף אויף קיין ליבע זיך נישט ריכטן.

אזעלכער פארמשפּט זיך אליין. אזעלכער, וואָס קאָן זיך נישט אָפּ־רופן, איז א מענטש מיט א פינסטערער נשמה, עפּעס איז דאָרט אויסגעלאָשן אין זיין נשמה...

איצט איז ער מיט אונדז. אָן א היים און אוודאי אָן פארמעגן. אפשר האָט ער אויך וועמען פון זיינע נאָענטע פארלאָרן, דער געוועזענער מי־ליאָנער? יאָ, אים איז ערגער פאר אנדערע, ווייל מען דערמאָנט אים נישט צו גוטן. מען געדענקט זיין קארגשאפט. ער האָט קיין גוטע זאך אין לעבן

נישט געטון און א גוטע זאך צאָלט זיך אמאָל אָפּ.

איך קוק אויף אים און קאָן אלץ נישט באגרייפן, צי באדאַרף מען אויף אים רחמנות האָבן ווי אויף די אנדערע אומגליקלעכע. אמת, אויף דעם וואָלף פון וואלד האָב איך יאָ רחמנות געהאט, אָבער ד ע ר וואָלף איז דאָך מער ווי א וואָלף. ער איז א וואָלף פון דער מענטשן־משפחה...

איך וויל נישט זיין שלעכט צו אים, נאָר עס איז מיר אויך שווער צו זיין גוט צו אים. דאָס הארץ פּראָטעסטירט קעגן דער דומהייט און בייזקייט פון דעם קארגן. קעגן דער איינגערעדטער זיכערקייט און פאריסנ־קייט פון א בן־אדם. אביסל מוז א מענטש צווייפלען אין זיך, אין דעם כלומרשטן גליק און נישט ווארטן, אז א גרויס אומגליק זאָל אים דעם צווייפל ברענגען...

מען מוז זיין בעסער...

איך דערמאָן זיך א בילדל, וואָס איך האָב אמאָל געזען אין ווארשע אויף דער נאַוואליפּקי. דאָס איז געווען אין א נאסן פּארנאכט. א צע־קנייטשטער ייד איז געשטאנען מיט א קויש בייגל און געשריען צום עולם, מען זאָל ביי אים קויפן זיין סחורה...

נאס געווען, האלב פינסטער געווען, אין דער קבצנות פון דער נאס האָט א נישט הײמלעכע שטימונג געשוועבט. די לופט האָט געשטיקט, די אטמאָספערע האָט געיאָגט פון דאָרטן. פּלוצלינג איז נאָך ערגער געוואָרן: א כוליגאן איז אונטערגעקומען און מיט א שטויס האָט ער איבערגעקערט דעם יידנס קויש, אלע בייגל אויסגעשאָטן, אלע בייגל האָבן זיך געקייקלט אין דער שיטערער, צעטראָטענער בלאָטע. דער ייד האָט דערזען, וואָס מען האָט געמאכט פון זיינע בייגל, האָט ער זיך פארן קאָפּ געכאפּט און גענומען וויינען, ווי א קינד... זיין גאנץ פארמעגן איז פאר אים געלעגן אין בלאָטע, די וועלט איז אים אונטערגעגאנגען און אין דער זעלבער רגע איז זי פאר אים ווידער אויפגעגאנגען. איינער א פארבייגייער איז צו אים צוגעלאָפן און ער האָט אים אין האנט אריינגעשטופּט א מטבע, וועלכע האָט געדעקט דעם גאנצן שאָדן. דער בייגל־הענדלער האָט גענומען שמייכ־לען, און דער, וואָס האָט אים געבראכט די הילף, איז אויף שנעל פאר־שוואונדן. דער מענטש איז אוועק, ווען דאָס הארץ האָט דאָס גוטע אָפּגעטון...

אין פארלויף פון צוויי מינוט האָבן צוויי וועלטן אָפּגעטון דאָס

זייעריקע. א גוטע וועלט און א שלעכטע וועלט. מיט א פריידיק האַרץ־קלאַפּעניש דערמאָנען מיר דאָס גוטע. און דאָ וויל איך צוגעבן, אַז יעדער שלעכטער מענטש מוז זיך פילן ווי א געפאַנגענער וואָלף. ער איז נישט אין אָרדענונג מיט זיך אליין, מיט זיין געוויסן, מיט זיין ארומיקייט. פריער צי שפּעטער וועט מען אים דאָס ערגעץ־ווו דערמאָנען, אָדער ער וועט דאָס אליין פארשטיין, דאַן ווען עס וועט שוין צו שפּעט זיין. די ביכער פון זיינע געשעפטן און פאבריקן זענען דאָרט אויף יענער זייט פון גרענעץ באַשטימט שוין פארברענט געוואָרן צוזאמען מיט אלע בילאנסן, אָבער וואָס פאר א בילאנס האָט ער אין הארצן?

קארגשאַפט.

מיט אזא בילאנס קאָן מען דאָך דערשטיקט ווערן פון איינזאמקייט און נישטיקייט...

VIII

קאַפע „מאָניקאָ״

א גרויסע, ליכטיקע געביידע, הויכע ווענט, גרויסע פענסטער, ליכט בייטאָג און ביינאַכט, פיינע, באַקוועמע מעבל און אמתע גוטע קאווע, סמעטענע, פוטער־געבעקס און קוכן פון ערשטן בעסטן סאָרט. די קעל־נערינס יידישע און קריסטלעכע, קאָנסט רעדן צו זיי אויף אַלע שפּראַכן, זיי ענטפערן דיר און באַדינען ערלעך און שנעל... קאַפע „מאָניקאָ״. פּאַריז און לאָנדאָן וואָלטן זיך מיט אַזאַ קאַפע נישט פאַרשעמט. אָבער ווי קומט אין פּאַריז צי אין לאָנדאָן אַזאַ מילך און אַזאַ פּוטער? קאָוונע האָט אין דער הינזיכט איבערגעשטיגן אַלע שטעט פון אייראָפּע. די קליינע ליטע האָט געהאַט די בעסטע פּרעס־פּראָדוקטן.

דער ערשטער ווינטער פון דער מלחמה. פאַר די פּליטים אין קאָוונע איז דאָס געווען א מאָדנער ווינטער: פון איין זייט פּחד. דער אמתער פּחד פאַרן מאָרגן. שרעק און שוידער פון נעכטן, זאָרג פאַר די נאָענטסטע, וואָס זענען ביי די דייטשן פאַרבליבן און פון דער צווייטער זייט, אַזאַ זאַטער לעבן, אַזאַ ליכטיקע קאַפע מיט אַזאַ טייערן קרעם צו דער שוואַר־צער קאווע. קאַפע „מאָניקאָ״ איז געוואָרן די היים פאַר הונדערטער און טויזנטער פּליטים. די גרעסטע צאָל פּליטים זענען געזעסן אין ווילנע, אָבער וועלכער פּליט איז דאָס נישט געקומען א צוויי מאָל אין וואָך קיין קאָוונע? מען איז געקומען צוליב פּאַפּירן, צוליב וויזעס און ווו באַגעגנט מען זיך? אין „מאָניקאָ״. דאָ האָט מען זיך איינער דעם צווייטן דערציילט, וואָס מען האָט איבערגעלעבט, יעדערער האָט געהאַט זיין נס, ווי אַזוי ער איז אוועק פון דאָרט... און יעדער האָט געהאַט זיין פּלאַן, ווי אַזוי ער וועט אוועק פון דאַנען. דאָ אין „מאָניקאָ״ האָט מען געשריבן אויף די טישלעך בריוו

און דעפּעשן צו דער גאַנצער וועלט, דאָ האָט מען זיך געזעגנט. אָט הייבט זיך איינער אויף, ער קושט זיך מיט באַקאַנטע, ער פֿאָרט אַוועק. אוי, איז מען אַזאַ איינעם מקנא געווען! נישט צו דערציילן, ווי די קנאה קאָן טיף און ביטער זיין. זע נאָר, אַזאַ איינער, דוכט זיך, אַז ער האָט גאָרנישט געטון, געזעסן רואיק און פּלוצלינג: ער האָט שוין אַ וויזע און פֿאָרט שוין אַוועק. פֿון קאָוונע פֿאָרט ער ביז ריגע מיט דער באַן, פֿון ריגע ביז שטאָק־האָלם מיטן עראָפּלאַן, דערנאָך פּאַריז און ווייטער און ווייטער. די וועלט איז גרויס. די וועלט האָט נאָך געגונג ערטער מיט רואיקייט...

און דאָ אין דער קליינער ליטע איז מען ווי אין גאָלדענעם שטייגל, יעדע רגע קאָן עפּעס פּאַסירן מיט דיר און מיט דיין שטייגל אינאיינעם. קאַלט איז געווען אויף דער גאַס, שנייען האָבן זיך ווילד געדרייט, ווי עמעץ וואָלט אויף אונדז אַלעמען אַ טויט־נעץ פּאַרוואָרפֿן, אָבער אין די הייזער איז געווען געמיטלעך וואַרעם. וואַרעם און ליב איז אויך געווען אין „מאָניקאַ". אין מיטן איינעם פֿון די זאַלן איז געשטאַנען אַ גרויסער אַקוואַריום. דאָרט האָבן זיך געשפּילט קליינע, גאָלדענע און פּיל־קאָלירטע פֿישלעך. זיי האָבן געגעבן חן און היימישקייט דעם גאַנצן קאַפע... אַ קאַפע פֿול געפּאַקט מיט מענטשן, וועלכע זענען אַריבערגעגאַנגען די גרענעץ פֿון גיהנום און עפּעס האָבן זיי דאָ מיטגעבראַכט פֿון גיהנום, איבערגע־ברענטע נערוון, צעבראָכענע רואיקייט, אָפּגעסמאַליעטן מוט, פּחד און נייע קרענק. אַ קרענק, וואָס דריקט זיך אויס אין איין געפֿיל, אין איין וואָרט: „לויפֿן". די אַלע פּליטים האָבן פּשוט געגליט אין דעם איינעם פֿאַרלאַנג: לויפֿן און וואָס שנעלער און וואָס ווייטער. די דאָזיקע קרענק באַדאַרף אויך האָבן אַ מעדיצינישן נאָמען: „וויזע", אָדער וויזע־קרענק. אַ קורץ, צוויי־זילביק וואָרט, וואָס האָט אַלעמען דורכגענומען... „וויזע". איינמאָל האָט עס געגלעט, דאָס צווייטע מאָל געביסן און געריסן שטיקער לייב. איבערהויפּט דעמאָלט, ווען אַ צווייטער האָט די וויזע באַקומען און נישט איך. דער פּרימאָרגן האָט זיך אָנגעהויבן אין „מאָניקאַ" מיט וויזע און אַזוי האָט עס געזשוזשעט אַ גאַנצן טאָג ביז אין דער נאַכט אַריין...

צו ערשט האָבן די, וואָס האָבן געהאַט געלט און וויזע, געמעגט פֿריי פֿאָרן. שפּעטער האָט די דייטשע רעגירונג פּראָטעסטירט צו דער שוועדי־שער רעגירונג. זי האָט די שוועדן באַשולדיקט, אַז זיי לאָזן אַרויספֿליען

פון זייער לאַנד פּאַסאַזשירן אין מיליטער־עלטער. דעמאָלט האָט די סוועד־דישע רעגירונג דערקלערט, אַז זי וועט נישט דורכלאָזן די מענער, וואָס זענען יינגער פון פופציק יאָר. צו דעם באַשלוס האָט זיך אויך צוגעפּאַסט די ליטווישע רעגירונג. יאָ, מענער ביז אכצן און איבער פופציק מעגן אַרויספאָרן, די איבעריקע דאַרפן בלייבן זיצן אין ליטע. האָט עס דעמאָלט געקאָכט אין „מאָניקא". עס זענען געווען אַ סך אַזעלכע, וועלכע האָבן געהאַט געלט און וויזעס, נאָר קיין פופציק יאָר האָבן זיי נאָך נישט געהאַט. איז געוואָרן אַ געיעג נאָך דער אַלטקייט, אַלע האָבן געוואָלט זיין עלטער, האָט מען זיך גענומען פאַרלאָזן בערד. גאַנץ „מאָניקא" איז געוואָרן איין באָרד. מען האָט פּשוט מיט גוואַלד געצויגן די האָר און אויסגעהאָדעוועט אַ בערדל. אַ באָרד, אַ גרויסע באָרד. איינער דעם צווייטן האָט געפרעגט:

— ווי זע איך אויס? יונג אָדער אַלט?

מען האָט כסדר געקוקט אין די שפּיגלען און די בערד זענען דער־וויילֿ געוואַקסן. אַנדערע האָבן טאַקע אויסגעזען עלטער און זיי זענען אַרויסגעפאָרן. מען האָט אויסגעקראַצט אין פּאַס די אמתע יאָרן און אַריינ־געשריבן די נייע, באָרדיקע יאָרן, מען האָט אַלץ געטון און מען האָט זיך אַן עצה געגעבן. געווען צווישן די פּליטים איינער אַ לאַבענדסקי פון אַ יאָר פערציק. די באָרד איז ביי אים שוואַך געוואַקסן, אָבער ער איז געווען אַ דאַרער, אַ שמאָלער מיט אַ שמאָלן קאָפּ, כמעט יינגליש. ווען אַזאַ וועט זיין אַלט אַכציק יאָר, וועט מען אים אויך נישט גלייבן זיינע יאָרן, איז ער געגאַנגען און ערגעץ איבערגעמאַכט דעם פּאַס. איצט איז ער שוין געווען זיבעצן יאָר, ער האָט אָנגעטון קורצע הויזן מיט לאַנגע זאָקן און עפּעס אַ היטל פון אַ שילער און איז אוועקגעפאָרן אַלס... יינגל.

אין ליטע איז גוט געווען. מ'האָט דאָרט געגעסן די בעסטע סמע־טענע, די בעסטע פלייש. מען האָט דאָרט געהאַט די בעסטע פריינט. דאָך, געחלומט האָט מען פון אַ וויזע. גוט איז געווען אין קאָוונע. מען האָט דאָרט ווייסן קרעם געגעסן, נאָר אין דעם ווייסן קרעם איז געקראָכן דער שוואַרצער פּחד. צו נאָענט איז דער דייטש און צו נאָענט איז דער רוס און צווישן די דאָזיקע צוויי קאָן מען לייכט דערקוועטשט ווערן... שרעק האָט כוח, עס קאָן פאַרשוואַרצן יעדע שעה און יעדע רגע. אָבער דאָס גוטע לעבן האָט אויך אַ כח. עס שלעפּט אַריין, ווי אין אַ זיסן זומפּ. אַנדערע

האָבן זיך פארגעסן, ווו מען איז דאָ אין דער וועלט. זיי האָבן זיך איינגאנצן פארלאָזט אויפן מזל: „עס וועט אריבער, מען וועט דאָ איבערוואַרטן די מלחמה". אזעלכע האָבן טייער באצאָלט פאר זייער נאכלעסיקייט. די מערהייט האָט זיך נישט פארלאָזט אויף נסים. מען האָט געלעבט, געאָטעמט און געארבעט אין איין ריכטונג: וויזעס און וויזעס...

איך האָב זיך אויך געפלאָנטערט צווישן דעם דאָזיקן עולם. געגאנגען פון טישל צו טישל, אָבער אין דער אמתן האָב איך נישט געוווּסט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר... די וועלט פון וועלכער איך בין אוועק, די דאָזיקע וועלט איז פון מיר נישט אוועק...

עס שוועבן פאר מיר שטעט און שטעטלעך, גאסן און געסלעך אָנגעפאקט מיט יידיש לעבן. טומל, געדראנג, צער און פרייד. איך זע אָפענע פענסטער, אין די פענסטער יידישע אויגן, יידישע קינדער, מוטערס און טעכטער, איך זע א וועלט א גאנצע. איין וועלט, אונדזער וועלט. איך זע די נאלעווקעס, נאלעווקער ראיאָן, אָט דער מוראשניק פון ארבעט און האנדל, ביי די טויערן פון די גרויסע גרויע מויערן דרייען זיך ארום עטלעכע לײדיק־גייערס, אָבער הינטער די טויערן און הינטער די ווענט ארבעטן טויזנטער און טויזנטער יידן, אין די קעלערס, אין די בוידעם־שטיבלעך ווערט פראָדוצירט. דאָ שטריקט מען, דאָ נייט מען, דאָ שטעפּט מען. נישטאָ קיין מין פון דער גאלאנטעריי, וואָס דאָ ווערט נישט געשאפן. נאלעווקער ראיאָן ארבעט פאר גאנץ פוילן. פאר פינף און דרייסיק מיליאָן מענטשן. די פראָנטן פון די רייכע גאסן קויפן העמדער און קראוואטן אין די לוקסוס־קראָמען. אויף די „נאלעווקעס" פארקרימען זיי זיך און זיי ווייסן נישט, אז זייער גאנצער פוץ, די זיידענע העמדער מיט די זיידענע קראוואטן קומען טאקע פון די נאלעווקעס...

איך זע יידישע שטעט און שטעטלעך.

איך זע לאָדזש, די לאנגע פּעטריקאווער גאס, אויף יעדן הויף גרויסע סקלאַדן פון מאנופאקטור. די שטאָט וועבט און שפּינט. צוויי הונדערט טויזנט יידן זענען אנגאזשירט אין דער ארבעט. ארויף און אראָפּ פון די טרעפּ, מען פּאקט פּעקלעך, מען טראָגט פּעקלעך, מען פירט פּעקלעך, פון גאנץ פוילן קומט מען אהער איינקויפן. אָבער די יידישע לאָדזש ארבעט נישט נאָר פאר פוילן. פון לאָדזש גייען פּעקלעך קיין איטאליע, קיין רו־

מעניע, קיין ענגלאַנד אפילו. לאָדזש עקספּאָרטירט קיין פּערסיע, קיין אפּרי־קע, קיין כינע...

אָבער „מאָניקא" טומלט און באַקט וויזעס. נישטאָ קיין צוריק, מען דאַרף לויפן פאָראויס. דאָס איז אַ שטראָם, וואָס קאָן די וועלט מיטשלעפּן...

דער אוניווערזיטעט פון די וויזעס איז געווען די קאַפע „מאָניקא". דאָ האָט מען זיך געלערנט די וויזע־וויסנשאַפט. דאָ האָט איינער ביים צווייטן געגנבעט אַ פּלאַן, אַ געדאַנק. איינער דעם צווייטן נאָכגעפאָרשט צו וועלכן קאָנסול ער גייט, וועלכע דעפּעשן ער שיקט אין דער וועלט אריין און וועלכע בריוו ער באַקומט. אין „מאָניקא" איז מען נישט גע־זעסן אליין, ביי די טישלעך זענען אויך געווען די קאָוונער. אַ געמיש אַזאַ פון ליטווישע בירגער און פּוילישע פּליטים. אַ סך מאָל האָט מען נישט געקאָנט דערגיין, ווער פון זיי איז אַ פּליט און ווער נישט. אַזוי צונויפגעמישט איז מען געוואָרן, איין משפחה. מען האָט פאַרבראַכט. געזען טעאַטער און קינאָ, געזען אַנדערע פאַרווייִלונגען, און דאָס אַלץ צוזאַמען האָט זיך צונויפגעמישט מיט ידיעות פון איבער די גרענעצן, געציילטע פּליטים זענען געקומען, האָבן זיי דערציילט, אַז פון לעמבערג האָט מען פאַרשיקט אַ צוואַנציק טויזנט מענטשן אין די קאַלטסטע רוסישע געגנטן, פון ביאַליסטאָק האָט מען אויך פאַרשיקט. מען האָט אָנגעהויבן צו דערציילן, וואָס די דייטשן מאַכן מיט די יידן. מען האָט זיך געבויגן פון ווייטיק און רחמנות, דאָך שוואַרצע קאַווע מיט טייערן קרעם האָט מען ווידער פאַרזוכט. אין „מאָניקא" האָט ביינאַכט געשפּילט מוזיק. נאָר געטאַנצט האָט מען דאָ נישט. דערפאַר האָט מען געטאַנצט אין „ווערסאַל", אין „מעטראָפּאָל" און אין אַנדערע ערטער. אַ סך פּליטים האָבן אויך גע־טאַנצט. זיי האָבן פאַרגעסן זייערע נאָענטסטע און געלאָזט זיך ווילגיין. אַנדערע פון זיי האָבן זיך פאַרענטפערט, אַז זיי טאַנצן דערפאַר, ווייל מען מוז זיך פאַרגעסן אַביסל, אויב נישט קאָן מען משוגע ווערן. זאָל זיין אַזוי...

איך בין פון אינדערפרי ביז שפּעט אין דער נאַכט געזעסן אין „מאָניקא". אין דער היים ביי דעם גוטן ליגום האָב איך אַלץ געהאַט, נאָר די „וועלט" איז געווען אין „מאָניקא". פּאָליטיק, דיפּלאָמאַטיע און סטראַ־טעגיע האָט זיך דאָ געוואַלגערט ווי מיסט, אַלע זענען געווען חכמים. פאָראויסזאָגער. די, וואָס זענען די לעצטע געקומען פון וואַרשע, האָבן

דערציילט, אַז דער דייטש האָט אַזעלכע טאַנקען און האַרמאַטן, מיט וועלכע ער וועט די גאַנצע וועלט באַזיגן... אַלץ איינס: איך האָב געזען, אַז איך האָב שוין נישט סיי ווי קיין וועלט, האָב איך זיך צוגעהערט, ווי אַנדערע רעדן וועגן וויזעס. און „וויזע" איז פאַר מיר געוואָרן עפּעס אַ גרויסער פויגל, אפשר וועט געשען אַ נס, איך וועל זיך אַרויפכאַפּן אויף אַ פליגל פון אַזאַ פויגל און מיטפליען, מיטלויפן... איך בין געווען מיד, אַפּאַטיש, איך האָב זייער ווייניק געזאָרגט וועגן זיך, נאָר אָפט מאָל פלעגט דער פּחד זיך אויפהייבן פון אָרט. איך בין אויך געלאָפן אויף דער פּאָסט און טעלעגראַפירט קיין ירושלים, ניו־יאָרק, בוענאָס איירעס. עס זענען אָנגעקומען בלייכע תשובות. איך האָב זיך נישט געערגערט קיין סך, איך האָב געלאָזן גיין מיט דער נאַטור. דאָס איז געווען פון אָנהייב, אָבער שפּעטער האָבן די וויזע־מענטשן מיך אָנגעשטעקט מיט וויזע־נערוועזישקייט. איך בין אומגעדולדיק געוואָרן און אָנגעהויבן לויפן איבער די קאָנסולאַטן. גאָר נישט אויסגעפירט און ווידער גיך מיד געוואָרן און אַזוי אַ מידער ווידער געזעסן אין „מאָניקאַ", זיך צוגעהערט און צוגעקוקט... אויף יעדן איינעם, וואָס האָט עפּעס געטון פאַר זיך, האָב איך געקוקט ווי אויף אַ העלד, איך אַליין בין געווען הילפלאָז ווי אַ קינד.

ביינאַכט, איך גיי אַהיים. די ברייטע גאַס איז באַלויכטן און אָפּן פאַרן פּוכיקן שניי, וואָס שיט און שיט. עס דערמאָנען זיך פאַרשידענע ווינטערס אין מיין לעבן. איך האָב ליב דעם שניי, איך האָב ליב די נאַטור און אַלע אירע דערשיינונגען, נאָר דאָרט אין קאָוונע, אויף דער לייסוועגס אַלעע, האָט שניי אַזוי ביטער ווי געטון... וואָס האָט דער טייוול געמאַכט פון מענטש און וועלט? וואָס וועט זיין מיט אונדז אַלעמען? ווי קאָן מען איצט עפּעס ליב האָבן? מיין מידער קאָפּ איז איבערגעלאָדן מיט אַזוי פיל פראַגן: וואָס וועט זיין מיט די יידן פון פּוילן, מיט קרובים און פריינט? וואָס וועט זיין מיט דער וועלט? וואָס וועט זיין מיט ענגלאַנד? מיט דער מאַזשינאָ־ליניע? די „מאָניקאַ" האָט מיר אָנגעשטאָפּט אַ פולן קאָפּ מיט פראַגן, איך בין צו מיד פון דעם אַלעם. דערנאָך ווען איך שטיי ביי מיין געלעגער, קוק איך אויף קישן און קאָלדרע און איך האָב עפּעס אַ געדאַנק, שטענדיק אין יענע טעג האָב איך געהאַט דעם זעלבן געדאַנק, ווען איך פלעג צוגיין צו מיין געלעגער: אפשר וועט געשען אַ נס און מען וועט

פון שלאָף מער נישט אויפשטיין... אָט אזוי זיך, אָן פּרעטענזיעס צו דער וועלט, איינשלאָפן אויף אייביק.

שפּעטער חלומט זיך מיר א גוטער חלום: א ווייסער ריזיקער אעראָ־פּלאַן האָט זיך אראָפּגעלאָזט און אונדז, אלע פּליטים, אוועקגעפירט ווייט ווייט.

פון מיינע לאנגע חדשים אין קאַוונע האָב איך זיכער א העלפט פאַר־בראכט אין קאפע „מאָניקא". איינזיצן אין דער היים איז זייער שווער געווען אין יענע טעג. היים איז געווען אן אָפּצאמונג, פארשליס זיך אין דיין צימער, קיינער פלעגט נישט קומען, אָבער די אומרואיקייט איז גע־קראָכן דורך די ווענט. אין „מאָניקא" איז אויך נישט געווען רואיק, אָבער דאָ איז עס געווען געמישט מיט נייגעריקייט. די אומרואיקייט אין קאפע איז געגאנגען אינאיינעם מיט דערווארטונג. די נערוועאישע שטימונג איז געווען א מין נארקאָטיק, אָן וועלכן מען האָט שוין נישט געקאָנט לעבן. דאָ האָט מען געאָטעמט מיט דיפּלאָמאטישע חכמות, מיט סטראטעגישע איינפאלן. דאָ האָט מען זיך דערוווּסט די לעצטע נייעס און די לעצטע שקרים.

און אין „מאָניקא" זענען געפאלן זיפצן פון מידע אויסגעשעפּטע וואנדערער. אין „מאָניקא" האָט מען זיך אויסגערעדט דאָס הארץ און די הערצער זענען געגוג געווען פארביטערט. יעדער איינער האָט געהאט זיין ראָמאן מיטן טיוול... אָט זיצט ביים צווייטן טישל א יונגערמאן פון א יאָר דרייסיק, א סימפּאטיש געזיכט מיט אומעטיקע אויגן. ער — ביי זיין טישל אליין. הייבט ער זיך פּלוצלינג אויף און קומט צו צו מיר, זעצט זיך אוועק און נעמט גלייך רעדן:

— אליין בין איך פון לאָדזש, אויף מילשע גאס האָב איך געהאט א קינאָ־טעאטער. מיט צוויי יאָר צוריק האָב איך גליקלעך חתונה־געהאט און א חודש פאר דער מלחמה האָט מיין פרוי געבוירן א קינד, א מיידעלע. געבוירן דאָס קינד און אליין געשטאָרבן, איר דארפט פארשטיין מיין פאר־צווייפלונג, האָב איך צוגענומען צו מיין קינד א יונגע פרוי, א דייטשקע, אז זי זאָל מיין קינד זויגן און אויסהאָדעווען. איר פארשטייט, און איך האָב געמוזט אנטלויפן.

ער ווייזט מיר די פאָטאָגראַפיע פון זיין חודש־קינד. ער קוקט אויף דעם און וויינט:

— ווי טראַכט איר, איך האָב נאָך אַ קינד?

וואָס האָב איך אים געקאָנט ענטפערן? אַזעלכע מעשיות און אַ סך ערגערע פלעג איך הערן יעדן טאָג און אָפטמאָל יעדע שעה. מיר דאַכט זיך, אַז צען לעבנס וועלן נישט סטייען אַלץ דאָס אויסצודערציילן, וואָס די אויערן האָבן געהערט, אַלץ האָבן זיי אַראָפּגעשלונגען טיף און טיפער, בכדי עס זאָל זיין פּלאַץ פאַר אַנדערע מעשיות פון שווידער. איצט וועקט זיך דאָס אויף, עס קריכט אַרויס פון פינסטערן אָפּגרונט... מעשיות טראַגישע און קאָמיש־טראַגישע, מענטשן זענען געלאָפן מיט וואַליזעס און אָן וואַליזעס, און נישט זעלטן האָט מען געזען אויף די וועגן זיך וואַלגערן וואַליזעס אָן מענטשן. אַוועקגעוואָרפענע וואַליזעס, ווייל זייערע אייגנטימער זענען אין וועג קלוג געוואָרן און זיי האָבן סוף כל סוף פאַרשטאַנען, אַז דאָס אָרימסטע לעבן איז בילכער, ווי די טייערסטע וואַליזע...

וועגן וואַליזעס האָב איך אין „מאָניקא" געהערט אַ סך דערציילונגען. דאָ ברענג איך בלויז דריי פאַקטן: בעת נעבן קאָוועל איז אַ צוג באָמבאַרדירט געוואָרן, זענען פון איין קופּע אַרויסגעלאָפן דריי דערוואַקסענע, אַ מאַן פון אַ יאָר פופציק, אַ פרוי פון אַ יאָר פינף און פערציק און אַ פריילין פון אַ יאָר אַכצן. געווען איז דאָס אַ משפחה פון דריי. אַ משפחה מיט אַ סך וואַליזעס. די גרויסע וואַליזעס האָבן זיי איבערגעלאָזט אויף הפקר. אַזוי האָבן אַלע געטון. זיי האָבן אויף שנעל געכאַפּט די קליינע וואַליזעס און גענומען שפּרינגען פון וואַגאָן און גענומען לויפן אין וויטן פעלד אַריין. הונדערטער מענטשן זענען אַזוי געלאָפן. די משפחה פון דריי איז אָפּגעשטאַנען, צופיל פּעקלעך און וואַליזעס האָבן זיי געוואָלט אַרויסראַטעווען. זענען די פּעקלעך געפאַלן פון די הענט, זענען די וואַליזעס נעשפּרונגען אויף דער ערד. האָט מען געמוזט זיך פאַרהאַלטן, אויפהייבן דעם באַגאַזש און ווידער לויפן. דערווייל איז דער צוג באָמבאַרדירט געוואָרן. פון די וואַגאָנעס איז ווייניק פאַרבליבן. צעקלאַפּט, צעשמעטערט, פאַרברענט... די פּאַסאַזשירן זענען געלאָפן עטלעכע קילאָמעטער מיטן פעלד, דערנאָך זענען זיי אַריין אין אַ וואַלד. דאָרט האָט מען זיך אָפּגערוט פון לויפן, דערנאָך איז מען ווידער געגאַנגען דורך פעלדער, געגאַנגען

שנעל און לאנגזאם. פּלוצלינג האָט דער מאן, דער באַלעבאָס פון אזוי פיל וואליזעס, א געשריי געטון:

— ווּ איז מיין שמאָלע וואליזע? די שמאָלע וואליזע? די לעדערנע וואליזע?

ער האָט עס געפרעגט מיט שרעק אין די אויגן. געפרעגט ביי זיין פרוי, ביי זיין טאָכטער, ביי דער גאנצער מחנה מענטשן וועלכע האָבן געשפּרייזט אַלץ ווייטער...

— ווּ איז מיין שמאָלע וואליזע?

ער האָט גענומען שרייען, הויך שרייען. די מענטשן האָבן זיך געמוזט אָפּשטעלן צוליב זיינע געשרייען:

— וואָס איז מיט אייך? וואָס שרייט איר? וואָס פאר א וואליזע?

— מיין שמאָלע וואליזע.

— וואָס האָט איר דאָרט געהאט אין אייער שמאָלער וואליזע?

— וואָס האָב איך דאָרט געהאט?

ער האָט ווילד געגלאָצט מיט די אויגן. די הענט האָט ער געהאלטן אויפן קאָפּ. ער האָט זיך געוואָלט רייסן די האָר פון קאָפּ, נאָר געווען איז ער א פּליכעוואַטער...

— וואָס איך האָב געהאט אין מיין וואליזע? מיין לעבן האָב איך דאָרט געהאט, מיין הויז, מיין מאנופאקטור־געשעפט, די האָרעוואניע פון מיין גאנץ לעבן האָב איך דאָרט געהאט...

און ער האָט געוויינט, געשריען, זיין ווייב האָט אויך געוויינט. די טאָכטער האָט אויך געוויינט...

פון זיינע וויינענדיקע ווערטער האָט מען זיך דערוווּסט, אז ער איז געווען קלוג, זייער קלוג. ער האָט פאַרשטאַנען, אז עס וועט זיין א מלחמה, האָט ער פאַרקויפט דאָס הויז, פאַרקויפט דאָס מאנופאקטור־געשעפט און פאַר דעם געלט האָט ער זיך איינגעהאנדלט בריליאנטן... די בריליאנטן האָט ער געהאלטן אין דער שמאָלער וואליזע...

און איצט איז די וואליזע נישטאָ.

ער האָט געחלשט, מען האָט אים אָפּגעמינטערט, האָט ער ווידער געחלשט... שפּעטער איז ער געזעסן אויפן גראָז, מען האָט אים געטרייסט...

א גרויסע מחנה מענטשן זענען געשטאַנען ארום אים. און איינער פון דער מחנה האָט געפרעגט ביי אים:

— פארוואָס האָט איר די בריליאַנטן נישט געהאַלטן אין קעשענע?

דעמאָלט האָט דער געחלשטער אויפגעהויבן די אויגן. אַזעלכע תמע־וואַטע אומגליקלעכע אויגן פון א געוועזענעם מאַנופאַקטור־סוחר.

ער האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן, געטראַכט א רגע און אריינגע־רוקט די האַנט אין בוזעם־קעשענע און... ער האָט ווידער געחלשט. די בריליאַנטן זענען טאַקע געלעגן אין קעשענע. אין וועג איז ער געוועזן זייער נערוועאיש, האָט ער די בריליאַנטן כסדר איבערגעלייגט, פון קע־שענע אין דער וואַליזע און פון דער וואַליזע אין דער קעשענע.

אַלע האָבן זיך געפרייט, ווען דער פאַרלוסט איז צוריק געקומען, נאָר דער מענטש מיט די בריליאַנטן, זיין ווייב, זיין טאָכטער מיט זייערע אַלע וואַליזעס זענען שפּעטער פאַרשוווּנדן געוואָרן. ס'איז נישט גוט צו זיין צוזאַמען מיט אַזוי פיל מענטשן, וועלכע ווייסן, אַז דו האָסט בריליאַנטן.

און נאָך א וואַליזע:

אויף א צווייטן שאָסיי האָט איינער א הויכער, א דאַרער יונגערמאַן פאַרמאַטערט דעם עולם מיט זיין פאַרלוירענער וואַליזקע. ער האָט ביי יעדן געפרעגט, נאָכגעפרעגט, צי האָט איר נישט געזען א פיר־קאַנטיקע וואַליזקע, א שוואַרצע, אַן אַלטע... ער האָט געזיפצט, באַקלאָגט זיך, גע־שוויגן לאַנג און ווידער נאָכגעפרעגט:

— צי האָט איר נישט געזען א וואַליזקע?

פרעגט מען ביי אים:

— וואָס האָט איר דאָרט געהאַט אין אייער וואַליזקע?

— פּלענער.

— וועלכע פּלענער?

— פּלענער ווי אַזוי צו ראַטעווען די וועלט פון אַלע אומגליקן און פון אַלע מלחמות...

מען האָט גלייך געזען, אַז מען האָט צו טון מיט א צעמישטן. פון די אַעראָפּלאַנען מיט די באָמבעס קאָן מען טאַקע צעמישט ווערן.

נאָר אויף זיכער זאָגן, אַז דאָס איז געווען א משוגענער האָט מען

נישט געקאָנט. אנדערע האָבן געטראַכט, אז דאָס איז עפּעס א וויכטיקער לץ... וואָס האָט געחוזקט פון אלעמען.

די דריטע געשיכטע, וואָס איך האָב געהערט אין „מאָניקא" וועגן וואַליזעס איז מער טראגיש, און ווי רואיק מען זאָל דאָס נישט דערציילן, בלייבט א קאַלטער שוידער פון איר.

דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען די דייטשן האָבן פארנומען ווארשע. מחנות־וויז איז מען געלאָפן פון פוילן. די גרענעץ פלעגט מען אריבער־גיין ביים טייך בוג. א שיין ביסל מענטשן זענען דאָרטן דערשאָסן געוואָרן, דערטרונקען געוואָרן. אין דער לענג פון טייך זענען געווען א סך דייטשע קאָנטער־פונקטן און דאָרט האָט מען די מענטשן רעווידירט. אנדערע האָט מען דורכגעלאָזט און אנדערע האָבן שוין מער די ליכטיקע וועלט נישט אָנגעזען. און אין „מאָניקא" איז געזעסן א ייד פון א יאָר פערציק און האָט דערציילט זיין געשיכטע:

— נישט ווייט פון ברעג איז געשטאַנען א גרויס הילצערן הויז, דאָרט איז געווען א יונגער דייטשער לייטענאנט מיט א מאָנאָקל אין אויג און מיט א שפּיץ־רוט אין האנט. ער האָט געשריען:

— ווער עס האָט גאָלד, בריליאנטן אָדער וואַלוטע, זאָל עס פריי־וויליק אָפּגעבן, און ער וועט קאָנען פריי אריבער דעם טייך. אָבער דער וואָס וועט וועגן דעם נישט מעלדן, יענער וועט דערשאָסן ווערן...

ער האָט געשריען דער דייטש. צוויי בייזע זעלנער זענען געשטאַנען נעבן אים. איך בין צעטומלט געוואָרן, נישט געוווּסט, נישט פארשטאַנען, וואָס מיט מיר טוט זיך און איך האָב נישט געמאָלדן. ביי מיר אין וואַליזע איז געווען באהאַלטן איין אסיגנאַציע פון טויזנט דאָלאַר, צווישן די וועש איז עס געווען באהאַלטן און די דייטשן האָבן עס געפונען. דער אָפיציר האָט מיר גלייך דערלאַנגט מיטן שפּיץ־רוט אין די אויגן און א שטויס געטון צו דער וואַנט... פייער־פונקען האָב איך דערזען, שרעק, טויט־שרעק האָב איך דערפילט און א שריט פון מיר האָט מען שוין באזוכט א צווייטן יידן, ביי אים האָט מען גאָרנישט געפונען. דערווייל האָט מען צום אָפיציר געקלונגען דורכן טעלעפאָן. ער איז אויף שנעל אוועק. מען האָט אים באַ־שטימט ערגעץ ארויסגערופן. פאר דעם אוועקגיין האָט ער אָפּגעגעבן צוויי באפעלן. ער האָט אָנגעוויזן אויף דעם ייד, וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר:

— דעם דאָזיקן באַפרייען.

און אויף מיר האָט ער אויך אָנגעוויזן:

— דעם דאָזיקן גלייך צום קאָמענדאַנט.

אָבער דאָ איז פאָרגעקומען אַ מאָדנע זאַך, אַן אומפאַרשטענדלעכע. די זעלנער האָבן פאַרביטן די באַפעלן. יענעם ייד, ביי וועלכן מען האָט גאָרנישט געפונען, האָבן זיי אַוועקגעפירט צום קאָמענדאַנט, און מיך האָבן זיי באַפרייט. מען האָט מיר דערלאַנגט דעם צווייטנס וואַליזע און פשוט אַרויסגעשטופּט פון דער געביידע. „גיי שנעלער יודע!" בין איך געגאַנגען, אַן פיס, צי מיט פיס, אָן קאָפּ, צי מיטן קאָפּ, איך בין געגאַנגען און אין עטלעכע מינוט שפּעטער בין איך שוין געזעסן אין אַ פישער־שיפל, אַריבערגעפאָרן דעם בוג, און איצט בין איך דאָ מיט אייך. איך ווייס נישט, וואָס עס איז געוואָרן מיט דעם צווייטן ייד. איך האָב אים נישט געקענט און איך האָב זיין נאָמען נישט געוווּסט. איך האָב נאָך אַלץ זיין וואַליזע, אביסל קליידער, אביסל וועש. איך האָב עס געבראַכט פון גרענעץ די וואַליזע זיינע, ביז קאָוונע געשלעפּט און ווער ווייסט, ווי לאַנג איך וועל זיך מיט דעם אַרומשלעפּן. אפשר אויף אייביק.

אַזעלכע מעשיות... און אַזאַ איינער, ווי איך האָב דאָס אויסגעהערט. אפילו אַ טראַכט געטון אַמאָל: „איי גוט, איך האָב גאָרנישט מיטגענומען, די קלענסטע וואַליזע נישט, גאָרנישט, איך האָב דאָך זיך געוואָלט ראַטעווען און מער גאָרנישט". אָבער איצט טראַכט איך גאַנץ אַפּט, אַז איך האָב מיטגענומען די גרעסטע וואַליזע, אַזאַ גרויסע, ווי די וועלט. איך האָב אַ פול האַרץ מיט בענקשאַפט צו דעם נעכטן, צו יענע גאַסן, צו יענע יידן. אַזאַ בענקשאַפט, וואָס וועט שטאַרבן מיט מיר. איך האָב ביי זיי לידער גענומען און לידער געגעבן, איך בין פון זייערע גאַסן קיינמאָל נישט אַראָפּ. איך האָב דאָרט אַלץ געפונען און אַלץ געהאַט פאַר זיך אַלס ייד, מענטש און דיכטער. איך האָב זיי פאַרשטאַנען און גליקלעך געווען, ווען זיי האָבן מיך פאַרשטאַנען. אָ, די וועלט מיינע, אונטערגעגאַנגענע וועלט! ביסט מיר שיין געווען אין דיין אָרימקייט, בוך מיינס, וואָס איך האָב שטענדיק געלעזן, בוך מיינס, וואָס איך האָב שטענדיק געשריבן, מיין מיליאָן לעזער... מיינע געסלעך און גאַסן, די זון און דער שאָטן פון דאָרטן, אַלץ איז מיר אַזוי בלוטיק און טייער. „גלות ייד". ערגעץ־ווו האָבן טרו־

קענע מוחות דיך אָזוי אָנגערופן: גלות־ייד, געוואָלט דיך פארקלענערן, פארמיאוסן... דיך, פון דורות אויסגעפרוווטן, אויסגעהאלטענעם און גלויביקן גלות. איז דען נאָך פאראַן אַזאַ געהייליקט וואָרט?

ניין! איך האָב קיין וואליזע מיט בריליאנטן פון דאָרט נישט מיטגענומען. צער לייגט מען נישט אין קיין וואליזע... איך האָב מיטגענומען יידישע בליקן, טיפע בליקן.

דער ייד, דער לאנג־געקליידטער, דער ייד אין דער שווארצער קאָפּאָטע, א קאפּאָטע ביז צו דער ערד. א קליין היטעלע מיט א קליין קאָזירעק, דאָס איז זיין גאנצער מלבוש. אָט אזוי גייט ער און פלאָנטערט זיך אין לעבן, טויזנטער און צענער טויזנטער זענען אָנגעטון אין א שאבלאָנעם בגד. מיט זיין אויסזען טיילט ער זיך אויס פון דער ארומיקייט אויף א מאָדנעם אופן, ער פארזיגלט מיט זיין אויסזען די אָפּשטאמונג. קוקסט אויף אים יאָ אָדער נישט — אים גייט עס נישט אָן. ער האָט צוליב זיין קאפּאָטע שוין גענוג געליטן, אומעטום באליידיקט געוואָרן מיט אלע מיאוסע צונעמענישן. אין עפנטלעכע ערטער איז אים אין אזא בגד פארבאָטן אריינצוגיין, פון שטאָט־גאָרטן פאריאָגט, אָבער די בייזע אויגן האָבן אים קיינמאָל נישט אָפּגעשראָקן. די אָפּגעטרונענע, די אסימילאציע האָט געקעמפט קעגן זיין קאפּאָטע. די יידישע אינטעליגענץ האָט פיל מאָל פון דעם שטארק געליטן: צוליב וואָס זיך אָנטון אין אזא בגד? דער ייד אין דער קאפּאָטע האָט קיינעם נישט געפאָלגט. הונדערטער מאָדעס האָבן זיך געביטן, אָבער נישט פאר אים. די קאפּאָטע, דאָס איז א בגד — א צוים, א בגד — א גרענעץ, אן אָפּגעזונדערטקייט. עס זענען געווען גאנצע גאסן און געסלעך, וועלכע האָבן אויסגעזען שווארץ פון דער שווארצער קאָפּאָטע, וועלטן און וועלטלעך פון איין געשטאלט. מענטשן — מוראשקעס. די שונאים און ביליקע פיינשמעקער האָבן בלויז געזען די קאפּאָטע, זיי האָבן אָבער נישט געוואָלט אריינקוקן אין די שווארצע אויגן פון די דאָזיקע קאפּאָטע־טרעגערס. מזרח־אויגן, שווארצע, טיפע אויגן, אויגן אויף אן אמת פול מיט חכמה, אויגן אויף אן אמת פיל קליגערע פאר יענע שפאסיקע אויגן פון די אָפּלאבער, אויגן פון אייגנארטיקע, גאָר באזונדערע אריסטאָקראטן. סקעפּטיקער און פילאָזאָפן קוקן אזוי. אָבער איך וואָלט נישט געזאָגט, אז אין אזעלכע אויגן איז געווען פארצווייפלונג;

ספק, אָדער רעזיגנאַציע. דער סקעפּטיציזם איז געווען אין איין ריכטונג, אין דער ריכטונג פון אזוי גערופענעם איירעפּעאיזם.

מיט זיין בגד האָט זיך דער פרומער ייד אָפּגעגרענעצט פון דער גרויסער, באַנאַלער וועלט און פון אַלע פאַרגעניגנס, וואָס אזא וועלט גיט. פון אים האָט מען כסדר געלאַכט, נאָר איך טראַכט, אז ער האָט געלאַכט דער ערשטער. אים האָט „איירעפּעאישקייט" נישט באַפרידיקט. זיין אינערלעכע וועלט איז באַשטאַנען פון עפּעס טיפערס: גלויבן אין גאָט, ריינער פּאַטריאַרכאַלער פאַמיליען־לעבן, אָט דאָס זענען געוואָרן זיינע אטריבוטן, זיינע עקזיסטענץ־קוואַלן און אַלץ איבעריקע איז שטות, לייכטזין, פּאָזע, דברים בטלים און מער גאָרנישט.

עס האָט פיל מאָל אויסגעזען, אז ער שעמט זיך מיטן לעבן פון די איבעריקע יידן, עס עקלט אים פון זיי און ער וויל נישט, מען זאָל אים פאַרמישן מיט זיי, ער אַנטלויפט פון זיי. גערעכט, צי אומגערעכט? אָבער אין זיין אָפּגעזונדערטקייט און אָפּגעשלאָסנקייט איז געווען א סך העראָאיזם, גאַנצקייט און געגוג זיכערקייט אין זיך. אין זיין אָפּגעשלאָסנקייט איז נישטאָ קיין שרעקעוודיקייט און קיין געפיל פון מינדערוויכטיקייט אוודאי און אוודאי נישט. גיכער פאַרקערט. ער, דער קאַפּאָטע־ייד, האָט געהאַט דעם מוט זיך אויסצוטיילן. ער איז אריין אין זיין קווארטאַל און צו קיינעם נישט געקראָכן, ער האָט די פרעמדע לידער נישט געזונגען, ער האָט זיך אויסגעקליבן זיין לעבנס־נוסח, האָט ער באַדאַרפט א באַשיידן בגד, א פּשוט בגד, אָן געשריי, אָן פאַרריסנקייט. א בגד — א דאָקומענט, א צייכעניש! דאָס בין איך. דאָס געטאָ איז דאָך דעמאָלט נישט געווען, ער האָט זיך א פרייוויליקע געטאָ גענומען, אליין מיט זיין בגד, זיך אָפּגעזונדערט פון אַלעמען. וואָס מער די אַסימילאַציע האָט זיך געפּוצט אין פרעמדע פאַרבן — אַלץ שווארצער האָט אויסגעזען די קאַפּאָטע, פּונקט ווי דער ייד וואָלט וועלן מיט דעם אויסרופן — דערקענט מיך אומעטום און אין יעדער צייט, איך וויל נישט זיין ענלעך צו אנדערע און איך וויל זיך ביי קיינעם נישט איינקויפן, עס וועט גאָרנישט העלפן, איך האָב די דערפאַרונג פון דורות...

איך וויל נישט גלאָריפיצירן די קאַפּאָטע, איך בין א זון פון א מתנגד, אָבער איך בין זיך מודה, אז די עקשנות, וואָס דער קאַפּאָטע־ייד

האָט ארויסגעוויזן, פּלעגט מיך שטענדיק איבערראשן. איך האָב אים נישט פאַרשטאַנען, איך האָב נישט פאַרשטאַנען, צוליב וואָס מענטשן מאַכן זיך קליין, שאַבלאָן, קליין... קלענער, ווי מען איז אין דער ווירקלעכקייט. די קאַפּאָטע אַלס אַ בגד פאַרשמעלערט און דערנידעריקט יעדעס געשטאַלט. דער דאָזיקער קאַפּאָטע־ייִד איז פיזיש גוט געבויט, זיינע טיפּע מזרח־אויגן האָבן קיינמאָל נישט פאַרלוירן פון זייער גלאַנץ און בלויז די קאַפּאָטע האָט אים לעבערלעך געמאַכט, זי פּלעגט עס ליפערן מאַטעריאַל פאַר קאַריקאַטור און שפּאַס. מען האָט זיי, אָט די אַלע קאַפּאָטע־ייִדן, אָפּגעזידלט מיט אַ שטעמפּעלע: „פאַנאַטיקער", אָבער פאַנאַטיזם איז אָפטמאָל דער העכסטער אויסדרוק פון אַ טיפן גלויבן אין דער אייגענער גערעכטיקייט... איך וויל דאָ נישט אָפּשאַצן די קאַפּאָטע, דאָס איז פאַר פאַרשער. איין זאַך איז פאַר מיר גענוגנד: דער פּוילישער ייִד איז קיינמאָל נישט געגאַנגען אויף פּשרות, ער האָט זיך בלויז אָפּגעזונדערט: „איך בין אַ ייִד, איך וויל קיינעם נישט אָפּנאַרן מיט מיין אָפּשטאַם, איידער איך באַווייז מיין פּאַספּאַרט, ווייסט מען שוין ווער איך בין". דאָס איז נישט די גאווה פון באַרימעריי, דאָ איז אפשר פאַראַן פיל מער פון יאוש. דאָס איז אַן איינגעשפּאַרטער נישט־גלויבן אין קולטור און פאַרשריט. צו וואָס זיך אויספּוצן און זיך צופּאַסן צו די אַנדערע? פריער אָדער שפּעטער — דער זעלבער פּסק...

איז ער גערעכט געווען, צי אומגערעכט? וואָס איז דאָס? די ביטערע דערפאַרונג פון אַן אַלט פאָלק, אָדער אַן אומזיסטע עקשנות פון דורות? שווער צו ענטפערן... אָבער די עקשנות איז גרויס, פאַרן טויט רופן טאַטעס די בנים זייערע און יענע מוזן שווערן, אַז די קאַפּאָטע וועלן זיי נישט אויסטון... איך האָב געהאַט באַקאַנטע און פריינט, יונגע מענטשן, וועלכע האָבן געטראָגן דאָס קליינע היטעלע מיט דער לאַנגער קאַפּאָטע. זיי זענען נישט געווען קיין אָפּגעשטאַנענע מענטשן. זיי האָבן געלייענט אַלטע און נייע ביכער. זיי האָבן דיספּוטירט וועגן אַלע פראַגן, וואָס דאָס לעבן האָט ארויסגערוקט, אויף קאָנצערטן האָט מען זיי געזען, אין טעאַטער געזען, אָבער שטענדיק אין דער קאַפּאָטע. פרעגט מען ביי אַזאַ: — צוליב וואָס טראָגסטו די קאַפּאָטע? —איך האָב מיין טאַטן פאַרן טויט צוגעזאָגט, אַז איך וועל מיין בגד נישט בייטן. — אָבער דאָס ברענגט אַ

סך אומאנגנענעמלעכקייטן, אפשר... — אָבער א וואָרט איז געגעבן גע־וואָרן און דאָס וואָרט מוז מען האלטן ביזן סוף.

אָט אזוי דורות גאנצע אין זייער אייגנאַרטיקייט. און די וועלט, די אייגענע און די פרעמדע וועלט, קרימט זיך, קריטיקירט און לאַכט אויס... די שווארצע קאַפּאָטע איז ווי פון אייזערנע פעדעם געוועבט... מען וויל פון דעם דאָזיקן פּאנצער נישט ארויס און מען לאָזט קיינעם צו זיך נישט צו. דאָ האָט נישט געהאָלפן קיין דיסקוסיע, קיין ארגומענט. די שווארצע קאַפּאָטע האָט זיך צוגעשפּיליעט און קיינעם גאָרנישט געענט־פערט... די שווארצע קאַפּאָטע... א בגד פון זעלבסטשוץ...

פּרץ האָט זיי אידעאַליזירט, אנדערע האָבן איבערגעטריבן אין זייער קריטיק און אָפּשפּאָסונג. דאָס איז דאָך אָבער א וועלט פון גרויסער גלות־ירושה, פון געטאָ און רדיפות. אין זייערע נשמות זענען פארבליבן צופיל קנייטשן פון דער אינקוויזיציע און ווגדן וועלכע קאָנען זיך נישט פאר־היילן. פון דאנען איז טאקע די פארשלאָסנקייט אין זיך אליין, דעריבער האָט זיך יעדער איינער איינגעוויקלט אין א שווארצן כאלאט, א שוואר־צער גרענעץ זאָל זיין ארום אים, ער אנערקענט נישט קיינעם, בלויז זיין גלייכן. אלע צוזאמען מאכן זיי א שטארקן איינדרוק. טויזנטער אזעלכע אויף איין פּלאַץ זעען אויס ווי א מיסטעריע. ווער עס האָט אין זיין לעבן נישט געזען א גרויסע חסידישע לויה, אָדער ווי זיי באגעגענען דעם רבין אויף א וואקזאַל, דער קאָן נישט פארשטיין, ווי אָפּגעזונדערט און ווי אנ־דערש זיי זענען... ווער האָט זיי געשטויסן צו דער דאָזיקער אָפּגעזונדערט־קייט, ווער איז אין דעם שולדיק? זיכער: די צרות פון גלות, דער גלות אליין.

אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה האָב איך זיי געזען אויף „זיי־ערע" גאסן. זיי זענען געשטאנען ביי די טויערן פון די הייזער. עפּעס האָבן זיי אויסגעזען העכער, ווי זיי זענען, דאכט זיך, זיי האָבן זיך אויס־געגלייכט און זיך גרייט געמאכט אויפצונעמען א נייעם בארג מיט צרות. די ליפּן פארשטייפט, די בליקן קאָנצענטרירט אין זיך און אויב זיי האָבן אויפגעהויבן די אויגן אויף אזא איינעם, וואָס גייט פארביי מיט א מאָ־דערנעם העלן הוט און מיט א מאָדערנעם קראוואט, האָבן די דאָזיקע אויגן, דאכט זיך, דערערדט: — העי, דו איינער דאָרט! דו ביסט אוודאי

פון די יעניקע, וואָס גלויבן אין פּראָגרעס. קוק זיך נאָר איין אויף דעם פּראָגרעס, וואָס דיינע פּראָגרעסלייט האָבן געמאַכט.

א געשריי פון דער סירענע. מענטשן לויפן אין די טויערן, אין די קעלערס, די וואָס טראָגן א לאַנגע קאַפּאָטע, די לויפן אויך, זיי לויפן און די קאַפּאָטע לאָזט נישט, זי פּלאָנטערט איין דעם גוף, זי צוימט דעם וועג. די גאַס ווערט ליידיק און די ליידיקייט איז פול מיט אנגסט, מיט בייזן אָנזאָג. שרעקלעך געווען צו קוקן אויף די מענטשן מיטן געדאַנק, אז אין א מינוט ארום קאָנען זיי שוין נישט זיין, ביטער געווען צו טראַכטן, אז די דאָזיקע הייזער, די נעסטן פון א סך נפשות קאָנען באַלד צעשאָטן ווערן אין מיסט. אָבער נישט איינמאָל האָב איך באַגעגנט א בליק פון יידישע אויגן, א בליק, וואָס איז שטאַרקער פון אַלץ. גלויבן־עקשנות, אָדער לעבנס־עקשנות. איך ווייס נישט, וואָס פאַר א בליק דאָס איז — איך האָב אים בלויז דערפילט אין דער טיפקייט פון זיין נשמה, ווי א בריליאַנטן־בליץ פון בטחון. פון וואַרשע איז מען געלאָפן, ווי פון א גיהנום. עס זענען געלאָפן יידן און קריסטן, יונג און אַלט. מען האָט געלאָזט דאָס טייערע ווינקעלע פון דער היים און היימישקייט. אַנדערע האָבן נאָך פאַרכאַפּט קלייניקייטן פון פאַרמעגן, די צווייטע האָבן אויף אַלץ א מאַך געטון מיט דער האַנט, מען האָט זיך געלאָזט אין א וויסטן מאַרש. אַך, איז דאָס געווען א קנויל, א צונויפמיש פון מענטשן, א קאַליידאָסקאָפּ פון יסורים. די שרעקלעכע מלחמה־לאַפּע האָט זיי א דריק געטון און צעקנייטשט גייסטיק און פיזיש. זיי האָבן איבערגעלאָזט טאַטע־מאַמע, ברידער האָבן איבערגעלאָזט שוועסטער, מענער האָבן איבערגעלאָזט פרויען, עלטערן האָבן פאַרלאָזט אין איילעניש זייערע קינדער. מען קאָן קיינעם נישט באַשולדיקן. דער שוואַכער מענטש איז פּשוט נישט געווען צוגעגרייט צו אַזא גיהנום אויף דער ערד...

אָבער דער אין דער לאַנג־לאַנגער, שוואַרצער קאַפּאָטע און אין זיין קליינער, נישטיקער היטעלע איז נישט געלאָפן. אין זיין פּשוטער קאַפּאָטע, אין זיין געשטאַלט פון א ייד מיט זיין באָרד און פּנים, האָט ער זיך געשטעלט אנטקעגן אַלע צרות. ער איז פון טויער נישט ארויס, און פון זיינע טרעפּ נישט אראָפּ. ער האָט זיין הויז־געזינד און זיין בית־תפלה נישט פאַרלאָזט. האַרמאַטן און עראָפּלאַנען האָבן טויט געוואָרפן. טויערן זענען

איינגעפאלן און נישט איין משפחה פארשאָטן און באַגראָבן. אָבער די אנדערע זענען נישט געלאָפן...

דער ייד אין דער שווארצער קאַפּאָטע איז נישט געלאָפן. אויף די שאָסייען פון פוילן, אין די שטעט און שטעטלעך פון דעם פּליטים־מאַרש האָט מען זייערע געשטאַלטן נישט געזען. אויף דעם אלטן אָרט זענען זיי פארבליבן, ווייל דאָרטן זענען געווען זייערע משפּחות, זייערע בית־עולמס, זייערע געבעט־הייזער. דאָס איז דאָך אַ פאַקט: זיי האָט מען אין וועג נישט געזען, אלע ווי איינער זענען זיי אויף די ערטער פארבליבן. יסורים און שווידער, עמעצער מוז דאָך די צרות איבערטראָגן, זענען זיי אלע פאַר־בליבן... און פארשוונדן...

IX

ביים פארפרוירענעם ניעמאן

דער ווינטער פון ערשטן מלחמה־יאָר האָט זיך לאַנגזאַם געריקט. קיין גרויסע שלאַכטן זענען נישט געווען. די גאַנצע ענערגיע האָט דער דייטש אָנגעקנעלייגט כדי צו פייניקן די יידן. מיר האָבן שוין געוווּסט וועגן דער לאָדזשער געטאָ. מיר האָבן שוין געוווּסט וועגן די צרות אין ווארשע און אין אַנדערע פּוילישע שטעט. איך האָב געזען געראַטעוועטע יידן, אַזעלכע, וועלכע זענען געטראָטן געוואָרן מיט די פיס, באַשפּיגן געוואָרן פון געמיינע צוויי־פיסיקע ברואים. איך האָב געהערט זייערע שוואַרצע דערציילונגען, איך האָב אַפילו די פאַרבליבענע וווּנדן געזען אויף זייער לייב... די נשמה פלעגט מיר ערגעץ טיף אַראָפּפאַלן פון די דאָזיקע מעשיות. לעבן פאַרלירט יעדן חן, און שוואַרץ זעט אויס דער שניי אויף די קאָוו־נער רואיקע גאַסן. דאָך שפּרייזט מען, דאָך לעבט מען... אָפט טראַכט מען ביטער, אַכציק מיליאָן זענען זיי די דייטשן. א דערצויגן פאָלק, אַן אַר־בעטזאַם פאָלק. מען האָט זיי גערופן „דאָס פאָלק פון די פילאָזאָפן און דיכטער".

איין גזלן איז ער. זיין נאָמען איז היטלער. האָט דער גזלן געזאָגט: „וואַרפט אַלע אַוועק אייערע אַלטע סענטימענטן און ווערט אויך גזלנים!", זענען זיי געוואָרן גזלנים. און נאָך וועלכע גזלנים? זיי האָבן זיך אַריינ־געריסן צו די שכנים און גענומען מאָרדן און ראַבעווען, ברענען, פאַר־סמען, דערשיסן און הענגען, זייערע טויט־מעטאָדן שטייגן אַריבער אַלע געשיכטעס פון מאַסן־מאָרד. זיי, די דייטשן, דאָס פאָלק אינגאַנצן, די הענט פון פאָלק, זייערע הענט זענען נאַס און קלעפּיק פון בלוט... אַכציק מיליאָן זענען זיי, אַן „איידל פאָלק", א פאָלק פון אָרדענונג און דיסציפּלין. קיין

אנאלפאבעטן האָבן זיי שוין לאנג נישט געהאט. „קייזער, קיכע און קיר־כע”, מיט דעם האָבן זיי געאָטעמט, עס האָט אויסגעזען צו זיין רואיק און מענטשלעך, עס האָט געלעבט מיט סענטימענטן. עס האָט געליבט מוזיק און געזאנג. זיי האָבן דאָך געגעבן די גרעסטע מוזיקער פאר דער וועלט... ווער איז דאָ איבעריק, היטלער צי בעטהאָווען? וואָס איז דאָ דער טעות? די הארפע צי דער הארמאט? ווער איז דאָס דער געבענטשטער אינעם דייטשן פאָלק? קרופּ אָדער געטע?.

מאָרד און מאָרד. זיי שעכטן מענטשן, ווי מען שעכט שעפּסן. זיי שעכטן סיסטעמאַטיש. זעלנער פארבלוטיקטע פאָרן אויף אורלויב, זיי קושן זיך מיט זייערע מאמעס, מיט זייערע שוועסטער און ווייבער און זיי, די קרובים מוזן דאָך וויסן, וואָס זייערע זין, מענער און ברידער האָבן אָפּגעטון... ווי אזוי איז דאָס מעגלעך, וואָס אלע שווייגן זיי? אכציק מי־ליאָן שווייגן. קיין איין רעוואָלט, קיין איין פּראָטעסט, קיין איין פּרווו און ווידערשטאנד, קיין איין אטענטאט נישט. היטלער פירט און זיי גייען נאָך, זיי פאָלגן געהאָרכזאם. מיר זעען די סטאדע... א מאָדנע און שרעק־לעכע סטאדע... פאר היטלערן איז דאָס א סטאדע פון געהאָרכזאמע שעפּסן, פאר אונדז איז עס א סטאדע פון ווילדע וועלף. די סטאדע זעען מיר, אָבער ווו איז דאָס פאָלק? ווו איז די ווירקונג פון די דיכטער און פילאָ־זאָפן? די ווירקונג פון דער קירכע? די ווירקונג פון דער מוזיק? ניין! נישטאָ קיין גוטע דייטשן. פאראן זענען געהאָרכזאמע מערדער. היטלער האָט זייער גייסט און זיי האָבן היטלערס גייסט, אנדערש וואָלט נישט געווען מעגלעך אזוי הארמאָניש דורכצופירן אלע שרעקלעכע נידערטרעכ־טיקייטן. אטאוויזם... די אוראייניקלעך האָבן נישט פארגעסן דעם רויבער־אינסטינקט פון די אלטע טעווטאָנען. עס האָט זיי קיין זאך פון אונדזער קולטור נישט באאיינפלוסט. די ווילדע חיות פון די אייראָפּעאישע וועל־דער האָט מען פארטיליקט — די ווילדע מענטשן פון אייראָפּע זענען פאר־בליבן.

דער ניעמאן איז פארפרוירן געווען, דאָס אייז פארשאָטן מיט שניי, א שטיק ווייסע, שטומע וועלט. אמאָל פלעג איך אויף דעם קוקן און בענ־טשן, איצט פלעג איך דאָ קומען שילטן. איך האָב געקוקט אין דער וווייט־קייט, געקוקט אויף דעם פארגליווערטן טייך, געטראכט פון מענטש און

אוממענטש. געטראכט און גאָרנישט אויסגעטראכט. מענטשן האָבן געזאָגט, אַז כל זמן דער טייך שטייט און כל זמן דער ווינטער דויערט, וועט גאָרנישט פּאַסירן. דער פראָסט שטערט זיי אין די קעגנזייטיקע שחיטות... האָב איך שטיל געבעטן די הימלען, אַז די וועלט זאָל אינגאַנצן פאַרגליווערט און פאַרפרוירן ווערן, דעמאָלט וועלן זיי אויפהערן צו שעכטן איינער דעם צווייטן...

דעמאָלט איז די וועלט נאָך געווען אָפן. מען האָט געשיקט בריוו און באַקומען ענטפערס, אפילו פון ווארשע האָט מען באַקומען בריוו. פון לאָדזש אָבער, ווו איך האָב איבערגעלאָזט צוויי ברידער און צוויי שוועסטער מיט זייערע משפחות, פון לאָדזש האָב איך קיין איין בריוו נישט באַקומען. און אַזוי ביז היינט. פון דער ווייטער אַרגענטינע האָט מאַרק טורקאָוו טעלעגראַפירט און געשריבן צו מיר הארציקע בריוו. ער האָט געטרייסט און צוגעזאָגט צו העלפן. מיין אַלטער פריינט יוסף טונקעל האָט אויך צו מיר געשריבן. די מלחמה האָט אים פאַרכאַפּט אין בעלגיע, אין בריסל און פון דאָרט האָט ער צו מיר געשריבן. אָבער ווי קומען צו אים אַזעלכע בריוו? טונקעל איז אַ גאַנץ לעבן געווען אַ גוטמוטיקער אָפּלאַכער פון אַלץ און פון אַלעמען. איך האָב מיט אים שוין פאַרבראַכט אין אַ סך שטעט און אין אַ סך לענדער, אויך אין דער ערשטער מלחמה זענען מיר אין פיל שטעט געווען צוזאַמען. אַלטע פריינט געווען און דאָך האָב איך אָפּט מורא געהאַט פאַר זיין אויסלאַכן... און פּלוצלינג אַ בריוו פון אים, אַ בריוו, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן מיט זיבן מאָל „טייערער!" זיבן מאָל, נישט זעקס. דער בריוו זיינער איז פול געווען מיט ווייטיק און סענטימענט. די נייע מלחמה האָט אינגאַנצן צעבראָכן זיין אויסלאַכן. זיין בריוו האָט מיך געקאָסט געזונט. טונקעל האָט געוויינט, טונקעל האָט געשאָלטן. דער פינסטערער היטלער האָט אים אויך באַזיגט. שפּעטער איז ער דורכגעגאַנגען דעם גיהנום אין בעלגיע, דעם גיהנום אין פראַנקרייך. איצט איז ער אין אַמעריקע. ווי אַזוי דער אַלטער און שטאַרק קראַנקער מענטש האָט זיך אַהין דערשלעפּט, דאָס פאַרשטיי איך נישט, דאָס איז פון גאָטס נסים...

פון יענער צייט אין קאָוונע זענען אין זכרון פאַרבליבן פיל זייערע געשטאַלטן: וועגן רובינשטיינען, דעם רעדאַקטאָר פון דער „יידישער

שטימע״, ווייל איך פרעגן: ווו איז דער דאָזיקער דזשענטעלמאַן? איך ווייס נישט, וואָס עס איז געוואָרן מיט דעם אדוואָקאט גארפינקעל, קאָוונע און גאנץ ליטע האָבן אים ליב געהאט. ווו איז אהינגעקומען דער ד״ר מאטעס? ווו אנדערע? אזעלכע טייערע יידן, ווי דער ביבליאָטעקער און ביבליאָגראף באלאָשער. — ווו זענען זיי? זייערע ליכטיקע אויגן האָבן נישט בלויז קאָוונע און ליטע באלויכטן, דאָס איז געווען פאָלקס־צירונג. פאָלקס־נשמה און ערלעכקייט.

איך געדענק איינעם א יונגנמאן, א הויכער מיט ברייטע פלייצעס, מיט שווארצע אויגן. זיין נאָמען האָב איך פארגעסן, זיין שטעטל אויך צום באדויערן פארגעסן. אָט אין יענעם פארגעסענעם שטעטל האָבן יידן ארויסגעוויזן פיל העלדישקייט. דאָס שטעטל האָט זיך געגרענעצט מיט סוּוואלקער קרייז. די דייטשן האָבן ארויסגעיאָגט אלע יידן פון דעם סוּוואלקער קרייז. געיאָגט האָט מען די יידן מיט ביקסן, געיאָגט, געשלאָגן און געטראָטן מיט די פיס. אויף דער ליטווישער זייט זענען געשטאנען די ליטווישע זעלנער, אויך מיט די ביקסן, זיי האָבן די יידן נישט אריינגעלאָזט. געווען איז דאָס אין נעץ און אין שניי. האָבן זיך געפונען דרייסטע ליטווישע יידן, זיי האָבן אויסגעזוכט פארבאָרגענע וועגן און די סוּוואלקער יידן ממש אויף די הענט אריבערגעטראָגן. מיט דער גרעסטער סכנה אליין דערשאָסן צו ווערן פון א דייטשישער אָדער א ליטווישער קויל...
און דער דערמאנטער יונגערמאַן? ער האָט אליין אויף זיינע פלייצעס אריבערגעטראָגן העכער הונדערט מענטשן איבער זומפּן, איבער שנייען. איינמאָל האָט אים א ליטווישער סאָלדאט פארשטעלט דעם וועג, האָט ער זיך געוואָרפן אויפן סאָלדאט, פארשטיקט אים דאָס מויל, צוגענומען די ביקס און געבראכט דעם סאָלדאט אין שטעטל. מען האָט אים אין א שטאָל פארשלאָסן, ביז די יידן זענען נישט געראטעוועט געוואָרן. איך האָב זיך מיט אים באקאַנט, מיט דעם יידישן העלד. ער איז געווען דער פירער פון די דאָרטיקע ציוניסטן. א באשיידענער העלד, ער האָט וועגן זיך נישט געוואָלט רעדן. מן הסתם וועט מען נאָך אמאָל וועגן אים דערציילן...

איך וויל דאָ אויך דערציילן וועגן א צווייטן העלדישן מאָמענט. זייענדיק אין יענע טעג אין ווילנע, האָט מיך איינמאָל פארנאכט, אין דער האלב־פינסטערניש אָפּגעשטעלט א הויכער קריסט, א פויערשער טיפּ מיט

הויכע שטיוול. אָבער ווי קומט א פּויער מיך אָנצורופן ביים נאָמען? איך האָב אין ווילנע נישט געהאַט קיין באַקאַנטע פּויערים, קוק איך זיך גוט צו און דערקען א פריינט:

— צאַנין! —רוף איך אויס— דער יונגער שרייבער און קולטור־טוער צאַנין...

— יאָ, איך בין צאַנין, איר האָט מיך דערקענט?

— קוים דערקענט...

— איך וויל זיך מיט אייך געזעגענען, איך גיי קיין וואַרשע...

— וואָס?

— איך גיי קיין וואַרשע, איך האָב צו דערלידיקן וויכטיקע געזעל־שאַפטלעכע ענינים. אין צוויי שעה אַרום וועל איך שוין זיין אין וועג. זייט מיר געזונט! אויב גאָט וועט העלפן, וועלן מיר זיך נאָך זען אמאָל...

מיר דריקן זיך די הענט און דער מענטש איז שוין נישטאָ. איך בלייב שטיין, ווי א צוגעשמידטער צו מיין פּלאַץ. איך קאָן דאָ עפּעס נישט אַרומנעמען: קיין וואַרשע גייט דער מענטש? אין גיהנום גייט ער, מענ־טשן באַצאָלן פיל מיט זייער לעבן פאַר וועלן זיך אַרויסרייסן פון דאָרטן. קיין וואַרשע גייט ער? קאַלט ווערט פון דעם געדאַנק, שוואַרץ ווערט פאַר די אויגן. דער מענטש איז דאָך שוין א פאַרפאַלענער, איך וועל אים שוין מער נישט זען.

שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אז דאָס איז שוין דאָס דריטע מאָל ביי אים. צום ערשטן מאָל איז ער געגאַנגען קיין וואַרשע צוליב פּערזענלעכע ענינים, צום צווייטן מאָל איז ער געגאַנגען צוליב דער אונ־טערערדישער אַרבעט און איצט, צו דעם דריטן מאָל, איז ער געגאַנגען מיט געלט פון „דזשאָינט" פאַר די הונגעריקע יידן...

אָבער ער איז יאָ געקומען צוריק. מיר זענען א צייט געווען צוזאַ־מען אין קאָוונע און היינט איז ער אין תל־אביב.

א העלדישע נשמה. איך האָב א טיפן דרך־ארץ פאַר אים. אזא דרך־ארץ ווערט קיינמאָל נישט פאַרמעקט. אין יענע טעג, דאָרט ביים פאַרפרוירענעם ניעמאַן, האָט זיך זיין געשטאַלט און אַנדערע געשטאַלטן איינגעשמידט מיט גאָלד־שטראַלן אין מיין נשמה. מען קאָן דאָס נישט פאַרגעסן. מען קאָן אויך נישט פאַרגעסן דעם שיינעם קאָפּ פון ראָזאָוו־

סקין. ראָזאָווסקי, דאָס איז געווען דער דירעקטאָר פון קאָוונער „האיאס״. די טויזנטער פּליטים האָבן אים געבענטשט און איך גלויב, אז זיי בענטשן אים איצט, ווען נאָר זיי דערמאָנען זיין ערלעך פּנים, זיינע גוטע ווערטער צו יעדן און צו אַלעמען. קאָוונע אָן ראָזאָווסקין וואָלט נישט געווען גע־קרוינט, זיין געשטאַלט האָט פאַרענדיקט די גוטקייט און איידלקייט פון ליטע. א סך פון אונדז האָבן צו פאַרדאַנקען די דאָזיקע גוטע יידן זייער לעבן, זיי האָבן געזאָרגט פאַר אונדז מיט עפּעס א העכערער איבערגע־געבנקייט. די דערמאָנטע געשטאַלטן מוזן פאַרצייכנט ווערן. איך קאָן זיך נישט באַפרייען פון די קאָשמארן, וואָס איך האָב דורכגעלעבט אין מיין וואַנדער־וועג און אין דער זעלבער צייט וועל איך זיך נישט באַפרייען פון די גוטע מאָמענטן. יעדעס פריינטלעכע וואָרט איז טייער, יעדער גע־לעגער, יעדעס ביסל וואַסער, יעדע טובה. די דאָזיקע זכרונות, דאָס איז מיין קאַפּיטאַל, וואָס איך האָב אָנגעזאַמלט אין די מלחמה־טעג. מער האָב איך נישט און מער וויל איך נישט האָבן. דער מענטשלעכער קאַפּיטאַל האָט מיר געגעבן כוח זיך צו דערשלעפּן אהער...

א סך מאָל האָב איך אין קאָוונע זיך אויסבאַהאַלטן פון מענטשן. צופיל זיך אָנגעהערט וועגן נגישות, צופיל אומעטיקע אויגן געזען, צופיל שרעק ארום... גיי איך צום פאַרפרוירענעם ניעמאַן. אויף דעם אייז טאַנצן שווארצע קראָען און אין דמיון טאַנצן אויך שווארצע קראָען... איך פלעג מאַכן דעם סך הכל פון מיינע כוחות און פון די שווארצע היטלער־כוחות. איך האָב זיך געבעטן ביי מיין הארץ:

— האַלט אויס! צוליב א שוועסטער, צוליב א ברודער, צוליב פאָלק און מענטש; האַלט אויס! צוליב נקמה, צוליב דעם לעצטן חשבון...

אָבער די כוחות זענען אין ערגעץ אריינגעזונקען אין א שווארצן אַפּגרונט. עס האָט זיך קיין שטראַל נישט געזען... דאָך פלעגט מען זיך ראַטעווען פון יאוש. מיט וואָס? בלויז מיט דעם געדאַנק, אז עס זענען נאָך פאַראַן גוטע מענטשן, גוטע יידן, גוטע און האַרציקע. איך האָב זיך צוגעקוקט, ווי מען האָט געהאָלפן דעם צווייטן און דאָס האָט מיר געגעבן גלויבן...

דער קאַלטער אייז פון ניעמאַן איז שוין דעמאָלט נישט געווען אזוי קאַלט און שטעכיק... וואָס איז אייז, פראָסט, וואָס איז מלחמה? איך וועל

אריינגיין צו ראַזאָווסקין, איך וועל אים נאָכאמאָל דערציילן מיין לאגע: ער וועט שמייכלען, ער וועט ווידער אָנשרייבן א דעפּעש קיין ארץ־ישראל, אָדער קיין ניו־יאָרק. ער שרייבט פאר אלעמען דעפּעשן, ער לויפט צו די מיניסטאָרן פון דעם קליינעם לאנד, ער העלפט, ער ראטעוועט.

ער האָט אווארעם מענטשלעך הארץ און דאָס גיט א סך טרייסט און דאָס זאָגט עפּעס צו...

איצט איז פאר מיר פארשטענדלעך דער פחד פון די אלע פּליטים אין ליטע, זייער אומרואיקייט, זייער וויזע־זוכעניש. זיי האָבן ממש פאר־סמט די לופט מיט זייערע ליפּן, מיט די אויגן, מיט דער האלב־משוגענער נערוועאישקייט. איך אליין בין געווען רעזיגנירט, איך האָב נישט געהאט דעם אמתן חשק צום לעבן, און צי לוינט עס אזוי פיל צו מאטערן זיך פאר דער עקזיסטענץ? אָבער זיי האָבן מיך אָנגעשטעקט מיט זייער לע־בנס־דורשט. איך בין נאָך נישט ארומגעלאָפן ווי די אנדערע, דאָך די וויטקייט, די וועלט האָט געררייצט און געצויגן. ווו איך זאָל נישט זיין, אומעטום וועט גוט זיין, אָבער נישט דאָ, נישט אין אזא נאָענטקייט מיטן דייטש... איצט פארשטיי איך זיי, זיי האָבן געפילט די גרעסטע סכנה און יעדער איינער האָט בלויז איין לעבן...

אין ליטע איז אלץ געווען, דאָס בעסטע פון עסן און קליידונג, אפילו די דרום־פרוכטן פלעגן אָנקומען דורך שווייץ, דורך דייטשלאנד. קאָוונע האָט געלויכטן, די שוי־פענסטער מיט זיידענע העמדער, מיט ענגלישע שטאָפן. נעבן דער „מאָניקא" איז געווען א גרויסער ליכטיקער רעסטאָראן, וואָס האָט באלאנגט צו א יידן, ראַזמארינאס. דער דאַזיקער רעסטאָראן האָט געהאט עטלעכע שוי־פענסטער, זענען דאָרט געשטאנען אין די פענ־סטער געפּרעגלטע גענז, ברוינע שמאלציקע, פעטע, א טויטער וואָלט גע־וואָרן לעבעדיק פון אזעלכע געשמאקע גענז. דערנאָך שטיקער פיש, מאַ־יאָנעזן... אויסגעזען האָט עס שטענדיק, אז עס גרייט זיך א גרויסע סעודה אין קאָוונע. עס זענען געווען נאָך אזעלכע רעסטאָראנען, יידישע און קריסטלעכע. אומעטום מיט א שפע פון פיש און פלייש. מען האָט גע־דארפט זען אן ערב שבת אין קאָוונע. שוין דאָנערשטיק פארנאכט פלעגן זיך אין די געבעקס־געוועלבן באוויזן פרישינקע קיכלעך לכבוד דעם קו־מענדיקן שבת. ליטווישע קיבעלעך, טרוקענע און געפילטע, מאָדנע פלאַ־

דנס מיט ראַזשינקעס און מיט עפּל. דאָס באַקן איז אין ליטע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קונסט. די ליטווישע יידן זענען עקשנים און זיי האָבן עס מיט זייער עקשנות דערפירט, אז זייער פלאָדן איז געוואָרן דער בעס־טער. פרייטיק פלעגן די געפלאָכטענע חלות ארויסקוקן פון די געבעקס־געוועלבן. דאָס זענען נישט געווען קיין חלות, נאָר עפּעס גרויסע שטיקער צירונג, וואָס זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור. עס האָט זיך שטאַרק געפילט דער ערב־שבת. די גאַס האָט זיך אליין גערופן צו רואיקייט און צו אידיליע... און דאכט זיך, אז עס איז טאקע רואיק. דער שני איז רואיק געלעגן אויף דיביימער און אויף די בענק פון לייסוועגנס אלעע, יידישע ווייבער קויפן קיכלעך און חלות, אלץ איז גוט.

ניין! דער פּחד איז שוין געקראָכן אומעטום, ער איז נאָכגעגאַנגען די מענטשן. ער האָט זיי אָפּגעשטעלט און פון שלאָף אויפגעוועקט.

איינמאָל ביינאכט, שפּעט אין מיטן נאכט, ערב פאַרטאָג... איך בין נישט געשלאָפן. אָבער ווען גייט עס אָן ווען א מענטש שלאָפט נישט? אפשר האָט פאַרדראָסן וואָס איך שלאָף נישט און אנדערע שלאָפן יאָ? פּלוצים קומט ליגום צו מיר אריין אין צימער:

— איר שלאָפט נישט? איך קאָן אויך נישט שלאָפן...

— וואָס איז געשען? — פרעג איך.

ער צינדט אָן דעם לאָמפּ, ער זעצט זיך אויף מיין בעט. איך קוק אים אָן. דער מענטש האָט גרויסע אויגן, שרעק־אויגן...

— איך האָב נישט געקאָנט איינשלאָפן, האָב איך זיך גענומען צום רעכענען און געמאכט א סך־הכל.

— וואָס פאַר א סך־הכל?

— מיר זענען אלע פאַרלוירן, אָט דאָס איז דער סך־הכל.

אין א פינסטערן ווינטער־פאַרטאָג, ווען פראָסט און ווינט איז אויף דער גאַס, ווען מען איז נאָך דערצו א פּליט... דעמאָלט מאכן אזעלכע ווערטער אָן איינדרוק...

— פאַרוואָס זענען מיר פאַרלוירן, פּאַניע ליגום?

איך האָב זיך אוועקגעזעצט און געקוקט אויף זיינע גרויסע אויגן און אויף דעם שרעק פון זיינע אויגן. דער מענטש איז אויף אָן אמת געווען ווי צעדולט פון א גרויזאַמער איבעררראשונג.

— איר פארשטייט? איך האָב נישט געקאָנט שלאָפן, האָב איך געמאכט א סך־הכל: דער דייטשישער גרענעץ איז פון אונדז א פערציק־פופציק קילאָמעטער, ביי אונדז אין ליטע האָבן די רוסן מיליטערישע באזן, מען האקט אוים וועלדער, מען טראָגט אראָפּ שטעטלעך און מען מאכט באפעסטיקונגען. צוויי ביטערע שונאים זענען זיי: דער דייטש און דער רוס, איינער געטרויט נישט דעם צווייטן. הייגט, מאָרגן, איינער פון זיי וועט נישט אויסהאלטן און א שפּרונג טון אויפן צווייטן און פון אזא שפּרונג וועלן מיר צעריבן ווערן.

ער איז שטיל געוואָרן. איך האָב אויך נישט גערעדט. דער דאָזיקער נאכט־וויזיט פון רואיקן יצחק ליגום האָט מיך איינגעוויקלט אין פּחד...

ער האָט ווידער גענומען רעדן:

— פארוואָס זענען מיר אלע אזוי רואיק? פארוואָס אנטלויפן מיר נישט? און איר? איר... פארוואָס לויפט איר נישט? איר האָט דאָך נישט קיין פרוי און קיין קינדער, פארוואָס אנטלויפט איר נישט, דאָ איז די גרעסטע סכנה.

— אין מיין נישט־לויפן זייט איר אויך אביסל שולדיק, פאניע ליגום!

— איך?

— יאָ, איר האָט מיך אריינגענומען צו זיך אין א ווארעמער היים. איך בין דאָ איינגעזונקען געוואָרן אין זיסן זומפּ, איך האָב זיך פארגעסן, ווּ איך בין אין דער וועלט.

אין דער מינוט האָט ער פארגעסן זיין שרעק, די שרעק פאר זיך. ער האָט געזאָגט:

— טוט אלץ, וואָס איר קאָנט, אנטלויפט פון דאנען. געלט וויפל איר וועט דארפן, וועל איך אייך געבן...

שפּעטער, ווען ער האָט פארלאָזט מיין צימער, האָב איך דערפילט די סכנה. א שרעק איז מיך באפאלן, ווי איך וואָלט נישט האָבן איין לעבן, נאָר הונדערט לעבנס. דורך דער וואנט איז נישט דערגאנגען קיין גערויש פון דער גאס. פראָסט איז געווען, שניי איז געלעגן, אין הארץ האָט געגליווערט, כאָטש אין צימער איז געווען ווארעם.

דעמאָלט האָט זיך איבערגעריסן אנטגילטיק מיין לעצטע ביסל רו־

איקייט. ליגומס באזוך האָט פאַרטיפט מיין אייגענעם פּחד, וועלכער האָט זיך כסדר געוואָלט באַהאַלטן אין פאַרשידענע איינרעדענישן. אין דעם זעלבן טאָג בין איך אריין אין דער רעדאַקציע פון דער „יידישער שטימע״. איך האָב גערעדט מיטן רעדאַקטאָר רובינשטיין:

— ווי זעט אויס אונדזער לאַגע?

— איך רעכן, אַז מיר וועלן זיך ארויסדרייען מיט שלום.

ער איז געווען אַן אָפּטימיסט ביז דער לעצטער רגע. איך געדענק, ווי ער האָט דעמאָלט ארויסגענומען פון זיין שופלאָד א פּעקל בריוו מיט דעפּעשן.

— איר זעט, מען רופט מיך קיין דרום־אפריקע, קיין ארץ־ישראל, קיין אמעריקע. איך האָב גוטע פריינט.

— פאַרוואָס פאָרט איר נישט?

— איך קאָן די יידן פון דאנען נישט פאַרלאָזן. איך לויף יעדן טאָג אין אַלע מיניסטעריומס, איך האָב שוין א סך פּליטים געראַטעוועט... ניין! איך טאָר פון דאנען נישט אוועק.

רובינשטיין האָט טאַקע זייער פיל געאַרבעט פאַר די פּליטים. ער האָט זייער פיל אויפגעטון. ער און ראָזאָווסקי פון „האיאס״, דער אדוואָקאַט גאָרפינקעל, ד״ר ראַבינזאָן און ד״ר מאַטעס. וואָס פאַר א טייערע יידן, מען וועט זיי נאָך דערמאָנען... עס האָט זיך געוואָלט בלייבן מיט זיי, אין זייער וואַרעמער סביבה, אָבער אויף דער נשמה איז קאַלט געווען פון אייגענעם און פרעמדן פּחד. אין קאַפע „מאָניקאַ״ איז די לופט אַלץ מער געשטיקט געוואָרן. דער וויזע־פיבער האָט אַלץ פאַרסמט, כאָטש די קאַווע, די פּוטער, די ליכטיקע זעמל מיט די קוכן — אַלץ איז נאָך גוט און געשמאַק געווען. דער פראָסט אָבער איז געגאַנגען פון רוסישן צפון און פון דייטשן מערב...

איך בין דאַן צוגעפאָרן קיין ווילנע, גערעכנט, אַז דאָרטן וועל איך עפּעס דערגיין וועגן ארויספאָרן. עס איז דאַן אָנגעקומען קיין ווילנע א פּאַק מיט אַמעריקאַנער וויזעס פאַר אינטעלעקטועלע מענטשן, האָב איך געוואָלט זיין אינטעלעקטועל, כאָטש אַביסעלע אינטעלעקטועל... אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט. די וויזעס האָט מען שוין צעטיילט פאַר אַנדערע.

אין ווילנע איז געווען נאָך ערגער מיטן פּחד, ווי אין קאָוונע. קאָוונע

האָט מורא געהאַט מיט אַ רואיק פּנים, געלעבט, געגעסן, פאַרבראַכט און אין דער זעלבער צייט מורא געהאַט. ווילנע מיט אירע טויזנטער און טויזנטער פּליטים האָט האַלב געהונגערט, געוועזן בלייך און אויסגעדאַרט, ווילנע האָט געקוקט מיט שרעק אויף יעדן טריט און אויף יעדע שעה פון לעבן. אין ווילנע זענען נאָך כסדר צוגעקומען פּליטים. דורך די שנייען זענען זיי געקראָכן. זיי האָבן געדאַרפט אויסמיידן די דייטשע, די רוסישע און די ליטווישע פּאַטרולן. דאָרטן האָב איך אויסגעהערט מעשיות פון מענטשלעכע יסורים. מעשיות, וועלכע איך וויל דאָ נישט דערציילן, כדי נישט צו פאַרסמען דעם פּילנדן מענטשן, כאָטש אויף אַן אמת געזאָגט, האָט מען דעם זאַטן און קאַרגן געדאַרפט יעדע שעה דערלאַנגען אַזעלכע געשיכטעס, ער זאָל זיך נישט גרויסן. ער זאָל וויסן און פילן, ווי וואַקלדיק עס איז זיין גדלות. מען האָט מיר דערציילט, אַז אין ווילנע, אין שפּיטאָל אויף דער זאַוואַלנער גאַס ליגן אַ סך מענטשן מיט אָפּגעפרוירענע גלידער. מען האָט זיי געפונען אין די וועלדער און אויף די פעלדער פון גרענעץ־פּאַס. איך בין געגאַנגען אין שפּיטאָל, איך האָב געזען אויגן...

די אויגן ביים מענטשן ווערן נישט אָפּגעפרוירן. דעם צער נעמט נישט קיין פייער און עס נעמט אים נישט קיין פראָסט. איך בין געגאַנגען פון איין זאָל אין צווייטן. איך האָב געקוקט אויף די קראַנקע און אַ פאַרגליווערטער ווייטיק האָט אויף מיר געקוקט. דער — אָן אַ פוס, יענער — אָן ביידע פיס, ביים דריטן איז ווייניק פאַרבליבן פון פּנים...

אַ פראַזע האָט מיך באַגלייט פון איינעם:

— צוויי פיס האָב איך געהאַט, און צוויי הענט... געהאַט... געהאַט...

געלאָפן אַ מענטש פון דעם תלין, פון טויט־סכנה, געלאָפן ביז צום גרענעץ פון אַ צווייט לאַנד. דאָרטן זענען זעלנער געשטאַנען מיט ביקסן און נישט געלאָזט ווייטער גיין... איז דער מענטש־ייד געקראָכן אין די שנייען, געוואָלט זיך אריינגנבענען צו אַביסל ליכט און וואַרעמקייט. דער פראָסט האָט אים געכאַפּט און הענט און פיס צוגענומען...

אויסגעהערט אַ סך אַזעלכע מעשיות אין ווילנע. געזען יסורים און ווידער געלאָפן צו דער קאָוונע. פון וואַגאָן־פענסטער ארויסגעקוקט. אַ ווייסער שניי, אַ נישט־באַרירטער שניי איז געלעגן און אויף דעם שניי איז ווידער געפאַלן אַ לאַנגזאַמע ווייסקייט. געקוקט אויף דעם און זיך

דערמאָנט די ווינטערס פון מיין לעבן, דעם שניי אפילו בעת איך בין ביינאכט פון חדר געגאנגען. דעמאָלט האָט עס אזוי געדרייצט און אזוי פיל צוגעזאָגט. שניי־ווייסקייט אין די רוסישע ווייטקייטן פון וואָלאָגדע און ארכאנגעלסק און שניי פון די אלפּן און טיראָל, שניי פון זאקאפאנע און וואראכטע... אזוי פיל ווייסקייט שוועבט אין דער פארשווארצטער נשמה, און פלוצלינג רוקט זיך ארויס ליגומס פנים, מיט גרויסע, גרויסע אָנגעשראָקענע אויגן.

— איך האָב געמאכט א סך־הכל וועגן אונדזער לאגע. מיר זענען פארלוירן. דער דייטש...

איך הער גאָרנישט און זע גאָרנישט, נאָר איך פיל, ווי דער פחד גנבעט זיך פון אלע ווינקעלעך... א גרויסער, צי א קליינער פחד, איך קאָן אים נישט אָפּמעסטן, נאָר שטעכעדיק איז ער געווען, אָי, ווי שטעכעדיק!

איך האָב מורא געהאט, איך האָב געטראכט וועגן זיך און אין דער זעלבער צייט, ווען איך האָב געוואָלט שנעלער אנטלויפן פון קאָוונע, האָב איך אויך געטראכט וועגן די, וועלכע זענען שוין ביים דייטש... וואָס איז מיט זיי? איך האָב זיי בלויז דערמאָנט און גלייך אויפן אָרט און פלוצלינג נעמט עס שוועבן פאר די אויגן, א וועלט מיט בערדיקע יידן, א סך, א סך, צענדליקער טויזנטער און הונדערטער טויזנטער. די יידן פון ווארשע, פון לאָדזש און לובלין, די בערדיקע יידן פון הונדערטער שטעטלעך און ישוּבים. איך וואָלט עס געזאָגט בילדעריש: א וואלד מיט בערדיקע יידן, אויף זייערע אקסלען האָבן זיי אויסגעטראָגן א סך צרות, די וואָלינער, די פון גאליציע. ווער עס איז איינמאָל געווען אין קראָקע און געזען די יידן אין א שבת, דער וועט עס קיינמאָל נישט פארגעסן, די הויכע שטריימלעך, די זיידענע קאפּאָטעלעך און די פיינע בערד... דרך־ארץ פאר זיי... ביל־דער, פּרעכטיקע פיגורן, אויסגעהאלטענע יידן, גלויביקע, נישט פארגעסענע געשטאלטן.

אָפט שטעל איך זיך ביטער די פראגע: פארוואָס זענען זיי אלע נישט אנטלאָפן? יעדעס לעבעדיקע נפש האָט דאָך אן אינסטיקט בעת אים דראָט א טויט־סכנה? פארוואָס זענען די אלע מיליאָנען יידן נישט אנט־לאָפן בעת אזא בלוטיקער שטורעם האָט זיך דערנעענטערט?

ג ע ב ר ע נ ט ע   ט ר י ט

דער ענטפער איז איינער: זיי האָבן אין זייער ערלעכקייט נישט געגלויבט, אז מענטש זאָל ווערן אזא בעסטיע. די יידן פון פוילן, די קרבנות פון פוילן, זיי האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט, אז די וועלט פארמאָגט אזוי פיל הינט, אזוי פיל פארברעכער, אזוי פיל גזלנים...

X

מיט די רוסן

בעלגיע איז געפאַלן, האָלאַנד איז צעשמעטערט געוואָרן, מאַזשינאָ־ליניע איז דורכגעריסן און אויפן אייפל־טורעם אין פּאַריז פֿלאַטערט די סוואַסטיק. די דאָזיקע ידיעות האָבן צעטרייסלט די וועלט, און קאַפע „מאָניקאָ" אין קאָוונע איז דאָך אויך געווען א קליין וועלטל. קאַפע „מאָניקאָ" איז אין יענע טעג געווען שטענדיק איבערפולט, שטענדיק צערייצט און דענערווירט. מען האָט דיספּוטירט, מען האָט באַשטעטיקט, אָפּגעלייקנט און פאָראויסגעזאָגט. מען האָט נאָך אַלץ געטרונקען דעם גוטן קאַפע מיט קרעם, מען האָט געגעסן דעם גוטן קוכן, נאָר פּחד איז געלעגן אונטערן טישל, פּחד האָט געקוקט פון די ווענט... עפּעס וועט דאָ פאָרקומען מיט דער קליינער ליטע.

איך בין דערווייל אוועק פון ליגומען. איינמאָל בייטאָג, בעת קיינער איז אין שטוב נישט געווען, האָב איך צוגענומען מיין אָרימען באַגאַזש און אריבערגעפאָרן אין האָטעל „אויסטראַ", אויף דער הויפּט־גאַס „לייס־ווענס אליעאס". איך האָב שוין מער נישט געוואָלט זיין קיין גאַסט און איך האָב נישט געוואָלט דעם צו־גוטן לעבן דאָרט. ליגום האָט זיך זייער געבייזערט, ער האָט מיר געזאָגט, אז קיינער האָט אים נאָך קיינמאָל אזוי נישט באַליידיקט. איך האָב אים צוגעזאָגט א קאָמפּענסאציע, אז יעדן טאָג וועל איך אריינקומען צו אים און איך האָב געהאַלטן וואָרט.

די וועלט האָט זיך געבראָכן. דער דייטש מיט זיין אָנגעזאַמלט געווער איז געגאַנגען פון לאַנד צו לאַנד, און וואָס וועט זיין מיט אונדז? ווי געפּאַנגענע חיות האָבן מיר זיך געפילט. כמעט אַלץ איז דאָ צו אונדז געווען גוט און גאַסטפריינדלעך. געציילטע זענען אוועקגעפאָרן, אָבער די

גרויסע מאסע פליטים איז פארבליבן. מען איז געלאָפן פון איין קאָנסול צום צווייטן. מען האָט כסדר טעלעגראפירט אין דער וועלט אריין. דער טעלעגראף אין קאָוונע איז שטענדיק געווען באלאגערט. מיר זענען א וואנדער־פאָלק און קרובים האָבן מיר אין אלע עקן פון דער וועלט. האָט מען אפעלירט צו די קרובים. דער טעלעגראף האָט געטראָגן בקשות פול מיט אנגסט און ווייטיק...

אין יענע טעג פון פחד, ווען מיר אין דער קליינער ליטע האָבן געזען, אז דאָס אומגליק רוקט זיך לאנגזאם אָן, זענען אָנגעקומען בריוו פון אמעריקע און ארץ ישראל. בריוו פון פראָמינענטע געזעלשאפטלעכע טוער, וואָס האָבן געשריבן, אז ווי זיי רעכענען און ווי זיי פארשטייען, איז ליטע איצט דער בעסטער פונקט פאר די פליטים... איך האָב אליין געלייענט איינעם פון די דאָזיקע בריוו און עס האָט זיך שטארק געוואָלט גלויבן אין אזעלכע ווערטער... צום באדויערן! נאָך אזעלכע בריוו איז מען נאָך מער געלאָפן צום טעלעגראף און ווידער דעפעשירט טאקע צו דער זעלבער אמעריקע און צום זעלבן ארץ ישראל. איך בין אויך געלאָפן. קיין סך האָפענונג זיך ארויסצוקריגן פון דעם זיסן ליטע־שטייג האָב איך נישט געהאט. עס זענען געווען גרעסערע יחסנים פאר מיר. די ערשטע פון די יחסנים זענען געווען די געלט־מענטשן, די וועלכע האָבן קאָנטעס אין ענגלאנד, אין דער שווייץ און אין אמעריקע. מיט זיי איז שווער געווען זיך צו פארגלייכן און קאָנקורירן. די צווייטע יחסנים־גרופע, דאָס זענען געווען די פארטיי־מענטשן. אלץ איינס, וועלכע פארטיי, אבי א שטעמפל, א קוויטל פון א מיטגלידס־אָפּצאָל און אָנגעהעריקייט. רבונו של עולם! דאָס האָב איך אינגאנצן פארזען און נישט פאָראויסגעזען, נישט פאר־זאָרגט זיך אויף דער עלטער. איך האָב געוואָלט זיין אליין, אליין טראכטן און אויסטראכטן, נישט קייען די געזייערטע פראזן פון א פאראיאָריקער רעזאָלוציע, וואָס „מיין" פארטיי האָט אָנגענומען. איך האָב געוואָלט אליין זיין א „פארטיי" און דאָס האָט זיך זייער נישט אָפּגעצאָלט. כאָטש זיי, די פארטייאישע, האָבן זיך אויך גענוג געריסן. מען האָט קאָנקורירט צווישן זיך:

— איך האָב אזוי פיל געארבעט...

— איך האָב מער געארבעט...

יעדער איינער האָט ארויסגערוקט זיינע געניאַלע פאַרדינסטן פאַר דער פּאַרטיי, פאַרן פאָלק, פאַרן פּראָלעטאַריאַט, פאַר דער מענטשהייט, און דעריבער גיט אים וואָס גיכער א וויזע און געלט, וועט ער אוועקפאָרן און ראַטעווען זיין לעבן און דערנאָך וועט ער אליין ראַטעווען די גאַנצע מענטשהייט. סוף כל סוף זענען די אַלע פּאַרטיי־יחסנים אוועקגעפאָרן און טאַקע די ערשטע און טאַקע אין די בעסטע באַדינגונגען...

מיט זיי האָט זיך קיינער נישט געקאָנט פאַרגלייכן. פאַר זיי האָט מען געזאָרגט אין אַלע עקן פון דער וועלט. א פּאַרטיי־שטעמפּל דאָס איז דעמאָלט געווען א טאַליסמאַן, א צויבער־שטעקל, א כּישוף־מאַכער...

איך און מיין גלייכן האָבן זייער ווייניק האָפענונג געהאַט זיך צו ראַטעווען און אז מען האָט נישט קיין האָפענונג, הייבט מען אָן אָפּט צו טראַכטן, אז מען דאַרף גאָרנישט די האָפענונג, אַלץ וועט סיי ווי גוט זיין, מען רעדט זיך איין... אמת, איך האָב אויך געשיקט דעפּעשן, געבעטן רעטונג, אָבער באַקומען האָב איך אַזעלכע נישט קלאָרע, בלייכע ענטפערס. די פּאַרטיי־מענטשן האָבן א סך בעסערע תשובות באַקומען.

איך האָב דערווייל געאַרבעט אין דער „יידישער שטימע", ארומגעפאָרן מיט רעפּעראַטן אין די ליטווישע שטעט און שטעטלעך, צוגעגרייט צום דרוק א ביכל לידער וועגן די פּליטים... יאָ, וועגן די לידער: איך האָב אין גאַס געטראָפן צאַנינען, האָב איך צו אים געזאָגט:

— איך גיי דרוקן א ביכל לידער.

האָט ער מיר געענטפערט:

— איילט זיך צו, ווייל מיר וועלן אין גיכן האָבן געסט.

— וועלכע געסט?

— די רויטע קומען אהער, עס פּילט זיך שוין אין דער לופט...

הא... וואָס געסט? ווּ געסט! איך האָב נישט ליב קיין געסט. איך האָב זיך נישט געוואָלט צוהערן צו די אַלע מעשיות. איך האָב געוואָלט, אז אין ליטע זאָל בלייבן ווי געווען. „מאָניקאַ" מיט דעם קרעם זאָל בלייבן. די גוטע קוכן זאָל בלייבן, די געמיטלעכקייט זאָל בלייבן. גאַנץ פּשוט: איך בין א מידער פּליט, א גאַנץ לעבן לויף איך און דער קאָפּ ווערט שוין גרוי. מיט געוואַלד האָב איך געיאָגט פון זיך אַלע געדאַנקען וועגן פאַר־

ענדערונגען, ווייל יעדע פאַרענדערונג קאָן פּטרן מיין לעצט ביסל כוח און מיך איינגאַנצן.

און איינמאָל א שבת בייטאָג. איך בין דעמאָלט געווען אין פאַני־מוני. דאָס איז א דאַטשע־אָרט הינטער קאָוונע, פינף קילאָמעטער פון דער שטאָט. אין אַלטער וואַלד ביים ניעמאַן, א געבענטשטע רואיקייט. א ווינטל א שבתדיקער, אָבער גלייך מיטן ווינטל לויפט פאַרביי א מענטש אין אוּמ־באַקאַנטער און וואַרפט צו מיר א פראַזע:

— אין קאָוונע זענען אַריין די סאָוויעטן, די סאָוויעטן זענען אַריין.

מער האָט ער גאָרנישט געזאָגט. ער איז פאַרשוואונדן געוואָרן צווישן די גאָלדענע סאָסנעס, דאָך איך בין נאָך פאַרבליבן אויפן פּלאַץ. זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט. די „געסט" זענען געקומען. עס וועט זיך אָנהייבן א מעשה מיט א נייער אָרדענונג. איך האָב מורא פאַר אַלע אָרדענונגס־מאַכער, איך בין זיך מודה, איך האָב שטאַרק מורא פאַר זיי. פון קינדווייז אָן אַזוי, אַז דער באַלעבאָס האָט אָנגעהויבן מאַכן אָרדענונג אויפן הויף, האָבן מיר שוין נישט געהאַט וווּ זיך צו שפּילן...

שפּעטער אַביסל בין איך שוין געזעסן אין אן אויטאָבוס. איך בין שוין געפאָרן קיין קאָוונע, אין דער נייער קאָוונע. דעם ערשטן טאַנק האָב איך דערזען ביים בריק. דריי שווייגיקע: דער טאַנק, דער זעלנער אויף אים און די ביקס אויפן זעלנער. ווען דער אויטאָבוס איז אַריינגעפאָרן אין דער הויפּט־גאַס, אויף לייסווענס אַליעאַס, האָב איך שוין די רואיקע קאָוונע נישט דערקענט. דער אַספאַלט אויפן שאָסיי איז געווען צעריבן, צעריסן און צעפליקט און אויף די צעפליקטע שטיקער אַספאַלט זענען געגאַנגען טאַנקען און טאַנקען, טאַנקען און האַרמאַטן. איין שנור אָן א סוף. גרויסע און קליינע טאַנקען, גרויסע און קליינע האַרמאַטן. עס האָט מאָנאָטאָנע געקלאַפּט. דאָס איז געווען אינגאַנצן ניי פאַרן אויג, נאָר אין א שעה אַרום איז דאָס געוואָרן לאַנגווייליק. מען האָט שוין געוואָלט, אַז זיי זאָלן דורכ־גיין און דאָס אויג זאָל צוריק דערזען די אַלטע, רואיקע גאַס מיט די אַלעען, מיט דיביימער, מיט די גרויסע, שיינע שויי־פענסטער. אָבער דער טאַנקען־שנור האָט זיך נישט איבערגעריסן, נישט אין דעם דאָזיקן שבת און נישט איבערנאַכט. צוויי, דריי טעג, פיר טעג, עס האָט נישט אויפגעהערט. זענען געשטאַנען גרופּעס יידן און געמאַכט אויספירונגען:

— די סאָוויעטן זענען אריין אין ליטע, ווייל אין קליינעם לאנד איז נישט אלץ אין אָרדענונג אין געזעלשאפטלעכן, צי אין פּאָליטישן זין. אזא מאָטיוו איז פון זיי אָנגעגעבן געוואָרן. אָבער צו וואָס באדארף מען פאר דער קליינער ליטע אזוי פיל טאנקען און הארמאטן? הא... דאָס מיינט מען דאָך נישט ליטע, דאָס מיינט מען דאָך דעם דייטש.

די אויערן זענען פארשארפט געוואָרן. די אויגן, מער אָנגעשראָקן און מער נייגעריק.

הא! דאָס מיינט מען דאָך דעם דייטש...

אָבער געננוי האָט מען זיך נאָך קיין חשבון נישט אָפּגעגעבן. עס איז געווען שבת. שבת, דעם פופצנטן יוני. די שטאָט האָט געקאָכט און געטומלט פון די אלע נייעסן, די טאנקען זענען געגאנגען און צעמאָלט, צעמאָלט דעם אספאלט און דאָ האָט מען שוין דערציילט, אז דער פּרע־זידענט סמעטאנא איז אנטלאָפן קיין בערלין און אז די סאָוויעטן וועלן גרינדן א נייע ליטווישע רעגירונג, מען וועט אויסוויילן א נייעם פּרעזי־דענט און אלץ וועט זיין גוט. גוט צי שלעכט, מען ווייסט נאָך דערווייל גאָרנישט. אָבער איין זאך איז געווען: שטימונג...

איך געדענק, אז שבת־צו־נאכט איז „מאָניקא״ געווען פול, איבער־פולט, באלעבאטים, פאבריקאנטן, סוחרים — אלע זענען דאָרט געווען. אלע האָבן געטומלט, מען האָט גערעדט אויפן קול כאָטש נישט אלץ האָט מען איצט געמעגט רעדן. איך געדענק דעם אָרקעסטער, ער האָט דעמאָלט געשפּילט העכער, ווי אלע מאָל, פון א געוויסער אויפרעגונג אוודאי... און איינער פון אָרקעסטער האָט צו דער מוזיק צוגעגעבן א ליד. ער האָט פּאַ־ראפראזירט דאָס פאָלק־ליד: „וואָס דארף איך האָבן געלט, אז דו ביסט מיינע״. ביי דעם זינגער איז עס ארויסגעקומען: „וואָס דארף איך האָבן געלט, עס איז שוין מער נישט מיינע״. דער גאנצער עולם האָט אפּלאָדירט אויפן קול פון דער געלונגענער פאראפראזע.

אין „מאָניקא״ האָט מען געשפּילט און געזונגען. אין „מאָניקא״ האָט מען געלאכט און זיך געזעגנט מיט דער בורזשואזער קאווע, מיט די געשמאקע סמעטענע־קוכנס און אויף דער גאס זענען נאָך אלץ געגאנגען די טאנקען און די הארמאטן. שווייגנדיק האָבן די זעלנער באגלייט זייערע

מאַשינען. ערגעץ־ווּ האָט ווער געשריען „הורא”, ערגעץ־ווּ האָט מען גע־וואָרפן בלומען אויף די טאַנקען, ערגעץ־ווּ האָט מען געזונגען.

איך האָב געהאַט מײַנע זאָרגן און אין יענער נאַכט האָב איך נישט געוווּסט, וואָס דאָס איז אַזוינס שלאָף... איך בין געשטאַנען אין פענסטער און געקוקט אויף דעם מיליטער, וואָס איז ענדלאָז געשוווּמען איבער דער הויפּט־גאַס פון דער ליטווישער הויפּטשטאָט. רוסיש מיליטער, רויט־רוסיש מיליטער, געווען איז דאָס אַ געמיש פון פעלקער. אָבער אין די זעלבע בגדים, אַלע ווי אויסגעגאָסן פון איין שטיק, אַביסל פאַרכמורעט. אָבער די מאַשין האָט געקלאַפּט, עס האָט זיך געפילט דיסציפּלין און אָר־דענונג. אָבער וואָס האָט עס צו מיר, צו מײַן געמיט? איך האָב נישט ליב קיין באַוואָפנטע מענטשן און ווען איך זע זיי, ווער איך בטל בײַ זיך און די גאַנצע וועלט פון געדאַנק און געפיל, די גאַנצע וועלט פון קונסט, פון שיינע אַרכיטעקטור, פון מוזיק, נעמט זיך וואַקלען...

געווען איז דאָס אין אַ נאַכט פון האַלב יוני. אָנהייב זומער. אין דער צייט זינגט נאָך אין קאַזשימיעזש דער נאַכטיגאַל. ער האָט דאָרט ווּ זיך צו באַהאַלטן, דער זינגענדיקער פויגל. די קוסטעס אין קאַזשימיעזש זענען געדיכט. די ביימער רוישן דאָרט, ווי אין אָפּגעזונדערטע גרינע וועלט... איך האָב עס ליב. פאַרוואָס בין איך נישט דאָרטן? איך בין אַזוי מיד פון די שטורעמס, וואָס זענען אַריבער און נאָך מער מיד פון די שטורעמס, וועלכע רירן מיך איצטער אָן. אי, ווען אַ מענטש זאָל כאָטש איינמאָל באַ־קומען פליגל כדי צו אַנטלויפן פון די מענטשן...

ראָטע נאָך ראָטע. עס קלאַפּן טריט אינפאַנטעריע, אויטאָמאַטיש. עס פאָרן מאַשינען, האַרמאַטן, טאַנקען. בײַנאַכט פאָרן זיי. וווּהין? אין וועלכן וויסטן טאָג אַריין? שטאַרק זענען די זעלנער, שטאַרק זענען די טאַנקען. כוח איז עס און איך האָב ליב דאָס שוואַכע ווינטל, וואָס בלאָזט אין מײַן פענסטער, אָבער הײַנט איז דאָס ווינטל דורכגעזאַפּט מיט בענזין. די מלחמה פאַרסמט אַלץ.

אויף מאָרגן נאָכדעם, ווי די רויטע האָבן באַזעצט ליטע און קאָוונע, בין איך אַרײַנגעקומען אינדערפרי אין דער רעדאַקציע פון דער „יידישער שטימע”. אַרײַנגעקומען צו רובינשטיינען. ער איז געזעסן, דער רעדאַקטאָר, בײַ זײַן טיש און געאַרבעט ווי שטענדיק. דאָס האַרץ האָט מיר פאַר אים

ווי געטון. איך האָב געוווּסט, אַז ער וועט דאָ אין זיין רעדאַקציע לאַנג נישט אַרבעטן. מיר האָבן גערעדט, דערביי פרעגט ער ביי מיר:

— ווען וועט איר געבן אייער פעליעטאָן אויף פּרייטיק?

— אויף פּרייטיק? ווער ווייסט, צי ביז פּרייטיק וועט זיין אַ „יידישע שטימע"?

ער איז בייז געוואָרן, אויפגערעגט געוואָרן און גענומען וואַרפן מיט ווערטער, ווערטער, וועלכע האָבן געהאַט דעם ציל זיך אַליין און אַנדערע צו באַרואיקן:

— זיי זענען איצט אַנדערע, זיי וועלן אונדז לאָזן אַרבעטן...

— הלוואי, — האָב איך געזאָגט.

דערנאָך בין איך אַוועק קוקן, ווי דאָס נייע לעבן גייט אויף די גאַסן. דערנאָך בין איך אַוועק איבער די טעג און די טעג זענען אַוועק איבער מיר. איך האָב זיך צוגעקוקט און זיך צוגעהערט. געוואָלט זיך איינרעדן, אַז עס האָט זיך גאָרנישט געביטן און דאָך האָט זיך אַלץ געביטן. דער פּרעזידענט סמעטאָנאַ איז אַנטלאָפן. מען האָט אַוועקגעזעצט אַ נייעם פּרע־זידענט, פּאַלעצקאַס האָט ער געהייסן, אַ זשורנאַליסט, אַ נייע רעגירונג האָט מען באַשטימט. די גאַסן זענען געוועזן באַפּוצט מיט פאָנען. די ערשטע פּאָר טעג זענען אויף די רעגירונגס־געביידעס געהאַנגען צוויי ליטווישע פאָנען און איין רויטע, אַ סאָוויעטישע. שפּעטער אין עטלעכע טעג איז עס געוואָרן אַנדערש: צוויי רויטע פאָנען און איין ליטווישע, דערנאָך נאָך אַביסל אַנדערש: די ליטווישע פאָן איז אינגאַנצן פאַרשוווּנדן געוואָרן...

צו ערשט האָט מען געגעבן צוויסן די באַלעבאַטים און די אָנגע־שטעלטע פון אַלע געשעפטן, פון אַלע פאַבריקן און אונטערנעמונגען, אַז אַלע זאָלן זיי בלייבן אויף זייערע ערטער, ווייל אַלץ בלייבט ווי געווען. דאָך אין אַ וואָך אַרום האָט מען די באַלעבאַטים אָפּגערוקט אָן אַ זייט, מען האָט זיי דערלויבט אַרומבלאָנדזשען אין זייערע אונטערנעמונגען, ווי די שאָטנס, און נאָך אין אַ וואָך שפּעטער האָט מען זיי געבעטן, זיי זאָלן מער נישט קומען, מען דאַרף זיי נישט, מען וועט זיך אָן זיי אַן עצה געבן. קיין זאַך איז נישט צוגענומען געוואָרן מיט געשריי, מיט טומל, נאָר לאַנג־זאַם, איידל און שטיל. רובינשטיינס „יידישע שטימע" איז נאָך איין טאָג אַרויס מיטן אַלטן נוסח, אויף מאָרגן האָט מען געבעטן, די צייטונג זאָל

געשיקט ווערן אין צענזור אריין, איבערמאָרגן האָט מען אריינגעזעצט א יונגנמאַן, ער זאָל אכטונג געבן און נאָך א טאָג: רובינשטיין האָט שוין נישט געהאט צו וואָס ער זאָל קומען אין רעדאַקציע אריין...

עס האָט זיך געביטן דאָס לעבן. די אָרימע זענען נישט רייך גע־וואָרן, אָבער די רייכע זענען שוין אָרים געוואָרן. איך מוז דאָ אָבער קאַ־טעגאָריש באַשטעטיקן, אַז די רייכע האָבן נישט באַוויינט זייערע פאַר־מעגנס. איך האָב נישט געהערט אין דער היגזיכט קיין קלאָג־ליד. יעדער איינער האָט זיך אונטערגעגעבן דעם נייעם גורל מיט הכנעה:

— זאָל זיך כאָטש דאָס ענדיקן מיט דעם אליין.

אמת איז, אַז פיל האָבן געבעטן, מען זאָל זיי דערלויבן צו אַרבעטן אין זייערע אייגענע אונטערנעמונגען אַלס אָנגעשטעלטע. פיל פון זיי האָט מען די דערלויבעניש געגעבן, אָבער שפּעטער האָט מען דאָך אַלעמען פון זיי געהייסן גיין אהיים. די בורזשואַזיע טויג נישט און איר שאָטן טויג אויך נישט. אין קאָוונע איז באַלד גרוים געוואָרן די מחנה פון מענטשן אָן א באַשעפטיקונג. א מחנה פון „געוועזענע", געוועזענע באַלעבאַטים, פאַבריקאַנטן, דירעקטאָרן און רייך־באַצאָלטע באַאַמטע. די אַלע האָבן זיך אַרומגעדרייט אָן א פּיצל אַרבעט. צוזאַמען מיט זיי די פּליטים. אָן אומ־פּראָדוקטיווער עלעמענט, אויף אַזעלכע קוקט די נייע מאַכט מיט נישט לייכטערע אויגן... די פּליטים זענען נערוועאַישע מענטשן, זיי האָבן גע־נומען לויפן צו די קאָנסולאַטן, זיי זענען איבער די גאַסן פון קאָוונע אַרומ־געלאָפן ווי פאַרסמטע. זיי, געניטע אַנטלויפערס, זענען אַריינגעפאַלן אין א נעץ, אויף וועלכער זיי האָבן זיך אַבסאָלוט נישט געריכט. קיינער האָט זיי דערווייל נישט אָנגערירט, אָבער אין קאָוונע האָט מען שוין געוווּסט וועגן א „לעמבערג", וועגן א „לוצק" און וועגן אַנדערע פונקטן, פון וואַנען מען האָט די פּליטים פאַרשיקט ערגעץ ווייט־ווייט אין די רוסישע שנייען... און קיינעם פון אונדז האָט זיך נישט געוואָלט גיין אין דעם „ערגעץ־ווייט־ווייט"...

פון דער סאָוויעטישער מאַכט אַליין האָט מען אויף זיכער נישט געקאָנט דערגיין, צי מען וועט לאָזן אַוועקפאָרן אָדער נישט. די ענטפערס זענען געווען פאַרשידענע, איינמאָל אַזא און דעם צווייטן מאָל אַנדערש.

— אַך, יאָ! איר וועט פאָרן, מיר וועלן קיינעם נישט פארהאלטן, מיר דארפן אייך נישט.

א צווייט מאָל:

— צו וואָס פאָרן? טייערע, ביי אונדז וועט אייך גאָרנישט פעלן, ביי אונדז ארבעטן אלע, וועט איר אויך ארבעטן. און אז אזא לאָדזשער פאבריקאנט, אָדער א ווארשעווער סוחר, א פּליט אזא, פלעגט דערהערן אזעלכע ווערטער, איז אים קאלט און ווארעם געוואָרן. פארבליבן איז איין עצה: טעלעגראפירן. לויפן צום טעלעגראף־אמט און אָנשרייבן טעלעגראמעס צו קרובים, צו ווייטע קרובים, צו פריינט, צו יעדן אדרעס, וואָס מען האָט געהאט ביי זיך. מען האָט אויסגעזוכט קרובים פון אונטער דער ערד. מען פלעגט טעלעגראפירן צו איינעם אין ארגענטינע, אז ער זאָל טע־לעגראפירן צו פלוני בן פלוני קיין שיקאגאָ און דער פלוני זאָל אָנפרעגן ביי א צווייטן פלוני אין דרום־אפריקע, ווו עס געפינט זיך איצטער דער געוועזענער בערשטער פון מעזריטש, וועלכער האָט עמיגרירט פון פוילן. דער געוועזענער בערשטער זאָל איצט זיין א מיליאָנער און אויב א מיליאָ־נער איז ער דאָך א קרוב און אזא קרוב קאָן שיקן געלט און טאקע א וויזע אויך אמאָל. מען האָט געפרוווט דעם מזל. און מערקווירדיק: עס האָט א סך מאָל געווירקט, דער מזל פלעגט ארויסשפרינגען פון אונטער דער ערד און ראטעווען... די נייע מאכט האָט אונדז געלאָזט טעלעגראפירן. די נייע מאכט איז געווען מער ווייניק ליבעראל. די קאָוונער מאכט איז פול מיט געמיט, האָט מען אזוי געמיטלעך נאציאָנאליזירט אלע אונטער־נעמונגען. לאנגזאם, אָבער סיסטעמאטיש. די נייע מאכט האָט קיין זאך נישט געוואָלט צעשטערן, בלויז אלץ איבערנעמען. אין גאנצקייט. די פּראָ־דוקציע איז ווייטער געגאנגען. איצט האָט עס אָנגעפירט א פאבריקס־קאָ־מיטעט. דער באלעבאָס פון דער אונטערנעמונג איז שוין געזעסן אין דער היים. א סך פון די אונטערנעמונגען האָבן גלייך אָנגעהויבן שטארק צו הינקען, אָבער דערפאר איז שוין נישט געווען קיין בורזשואזיע...

אלץ האָט זיך געביטן.

געווען זענען אין קאָוונע עטלעכע גרויסע וווּרשט־געשעפטן פון ראָז־מארינאס. וווּרשט־געשעפטן צוזאמען מיט רעסטאָראנען, כשרע רעסטאָ־ראנען. דאָרט האָבן געארבעט א סך אָנגעשטעלטע און א סך יידישע מייד־

לעך אַלס קעלנערינס. אין דער זעלבער קאָווגע זענען אויך געווען קריסט־לעכע רעסטאָראַנען פון דעם קאָאָפּעראַטיוו „וואַלגים". דאָרטן האָבן אויך געאַרבעט אַ סך מיידלעך אַלס קעלנערינס, קריסטלעכע מיידלעך. זיי האָבן דערלאַנגט צום טיש שינקע, חזיר־פליייש און אַנדערע נישט כשרע שפּייזן. האָט די נייע מאַכט, צוליב העכערע גלייכהייטס־מאָטיוון, איינגעפירט אַ גרויסע רעפאָרם: זי האָט די קעלנערינס פון „וואַלגים"־קאָאָפּעראַטיוו גע־שיקט אַרבעטן אין די רעסטאָראַנען פון ראַזמאַרינאַס און די קעלנערינס פון ראַזמאַרינאַס זענען געגאַנגען שניידן שינקע אין די „וואַלגים"־רעס־טאָראַנען. דעם אמתן שכל פון דער גרויסער רעפאָרם קאָן איך ביז היינט נישט פאַרשטיין. איך קאָן אַ סך זאַכן נישט פאַרשטיין, דערפאַר בין איך טאַקע אַ קליינבירגער. איך וועל דאָ אויסזאָגן נאָך אַ סוד: איך בין אַזאַ אָפּגעשטאַנענער אין דער היינטיקער וועלט, אַז איך ווייס אפילו נישט געגנוי, וואָס דאָס איז אַ קליינבירגער... פאַראַן חכמים אויף דער וועלט, פאַראַן רעפאָרמאַטאָרן. איך בין זיי מקנא. אָבער לאָמיר דאָס לאָזן. דער פאַקט בלייבט פאַקט: ביי ראַזמאַרינאַס אין געשעפט האָבן קריסטלעכע מיידלעך דערלאַנגט די געסט צו די טישלעך כשרע וווּרשט, ביי ראַזמאַ־רינאַס אין די שויפענסטער זענען געהאַנגען מעלדונגען, קוויטלעך אַזעל־כע, געשריבן אויף יידיש: „כשר ווי געווען". אויך אויף די ווענט פון די רעסטאָראַנען זענען געווען אַזעלכע געשריבענע מעלדונגען: „כשר ווי גע־ווען"... דער ניי־געגרינדעטער קאָאָפּעראַטיוו האָט נישט געוואָלט פאַרלירן זיינע כשרע קונדן...

ווען איך פלעג פאַרבייגיין פאַר ראַזמאַרינאַס רעסטאָראַן, פלעג איך זיך אָפּשטעלן אויף לענגערע מינוטן און קוקן און קלייבן נחת. אָבער נישט פון די געבראָטענע גענזלעך פלעג איך קלייבן נחת, נישט פון די פּופּיקעס און נישט פון די לעבערלעך, דאָס זענען טאַקע געווען קונסט־ווערק פון בראָט־אויוון. די געבראָטענע גענזלעך און לעבערלעך זענען נאָך אַלץ גע־ווען אין קאָווגע. ליטע האָט עס נאָך געהאַט פיל; עס האָט נאָך געקלעקט. איך האָב אָבער געקוקט אויף דער מעלדונג, וואָס איז געהאַנגען אין פענ־סטער און פון דעם טאַקע געקליבן נחת. „כשר ווי געווען". דאָס איז אַ טייערע זאַך. מענטשן, וואָס פאַרנעמען זיך מיט אַזעלכע סענטימענטן, זענען מיר ליב, וועל איך אפשר אויך זיין ליב ביי זיי? די מעשה איז באַשטאַנען

אין דעם, וואָס איך בין דאָ געווען נישט אינגאנצן כשר. איך האָב זיך דערלויבט אמאָל צו טראכטן אָט אזוי ווי איך האָב געוואָלט: שרייבן דאָס, וואָס איך האָב געוואָלט. איז איצטער מיר שווער געווען, איך האָב אביסל מורא געהאט און אפשר א סך מורא געהאט: טאָמער וועט זיך עמעצער דערמאָנען און מיר טון א טובה...

דערפאר האָב איך זיך אזוי געפרייט מיטן „כשר ווי געווען". מיין חשבון איז געווען א פשוטער: אויב מען דערלויבט מענטשן צו עסן כשר, פונקט ווי זיי האָבן עס פריער געגעסן, וועט מען אפשר אויך מיר דער־לויבן צו טראכטן אומאָפּהענגיק און פריי, אזוי ווי איך האָב פריער גע־טראכט. מער וויל איך דאָך נישט. איך האָב זיך געטרייסט, איך האָב זיך איינגערעדט, פריילעך איז מיר נישט געווען אויף דער נשמה, כאָטש די זון האָט געשיינט און זומער איז געווען. איך האָב דעמאָלט געענדיקט דרוקן מיין ביכל, אָבער די דרוקעריי איז פארזיגלט געוואָרן און דאָס ביכל איז פארלאָרן געגאנגען. אין דרוקן דאָס ביכל האָב איך ארייננגעלייגט מיין גאנץ געלט, בין איך איצט פארבליבן אָן א גראָשן און אָן פארדינסט. די „יידישע שטימע" האָט שוין געהייסן „קאָוונער אמת", דאָרט זענען גע־זעסן נייע מענטשן מיט נייע אידעען און איך בין דאָך אזא אָפּגעשטא־נענער... אָט גייט ער, דער געוועזענער רעדאקטאָר פון דער „יידישער שטי־מע". אָט איז ער דער ראובן רובינשטיין. מיר באגעגענען זיך אויף דער לייסוועס אליעאס. „לייסוועס אליעאס" הייסט אויף ליטוויש די פרייהייטס־אלעע. איצט האָט מען עס איבערגעמאכט אויף „סטאלינאס אליעאס" — באגעגן איך דאָרט רובינשטיינען. שווייגנדיק איז ער געוואָרן, אָבער ארים־טאָקראטיש ערנסט. מען רעדט עפּעס און פון געשפּרעך בלייבט די לעצטע פראזע:

— איך רעכן, אז לאנג וועל איך אזוי נישט שפּאצירן, אפשר נאָך היינט, זייט געזונט!

איך פארקירעווע צו מיין האָטעל און ער גייט זיין וועג.

אין אָוונט בין איך אין קאפע „מאָניקא". עמעץ גייט צו צו מיר און מורמלט אריין אין מיינע אויערן:

— רובינשטיין איז מיט א שעה צוריק ארעסטירט געוואָרן.

איך וויל פרעגן: „פארוואָס?" נאָר דאָס וואָרט פארגליווערט זיך.

א דזשענטלמאן, א מענטשן־פריינט, א געבילדעטער, א גוצלעבער מענטש. פארוואָס האָט מען אים צוגענומען? שפּעטער האָט מען נאָך עטלעכע באַקאַנטע ארעסטירט. אָבער קיין מאסן־ארעסטן זענען נישט פאָרגעקומען, צו עסן און צו טרינקען איז געווען אין קאָווגע. נאָר די שטימונג איז געווען א תליה־שטימונג. מענטשן האָבן מורא געהאט. מען האָט פאָרגעפילט די מלחמה צווישן דייטש און רוס. מען האָט עס פאָרגעפילט און מער פאַר אַלעמען האָבן עס פאָרגעפילט די פּליטים. זיי זענען געווען פארסמטע פון שרעק און מיט זייער שרעק האָבן זיי אַלץ און אַלעמען פארסמט. מען האָט זיי געדארפט זען אין קאפּע און אויף דער גאס. קוקן אין זייערע אויגן, הערן זייערע ווערטער. די וועלט פאַר זיי איז הונדערט מאָל א טאָג אונטערגעגאנגען... אָבער פאראיבל טאָר מען אויף זיי קיינעם נישט האָבן, ווי קאָמיש דער מענטש זאָל נישט זיין אין זיין שרעק און ווי שרעקלעך ער זאָל נישט זיין אין זיין שוואכקייט, איז ער דאָך געדעכט געווען דער ייד. איצט, ווען מיר ווייסן שוין, וואָס דער דייטש האָט אָפּגעטון מיט מיליאָנען יידן, איז שוין דאכט זיך גענוג פארשטענדלעך די שרעק פון יעדן איינעם, וואָס האָט געוואָלט לויפן וואָס ווייטער און ווייטער פון גיהנום. און די, וואָס זענען אנטלאָפן, האָבן זייער הארץ, געזונט און די נערוון סיי ווי איבערגעלאָזט אין וועג — מעג מען זיי פארגינען זייער ביסל טרויעריק לעבן...

פון מיין הארציקן יצחק ליגום בין איך אוועק און דער האָטעל „אישרא", ווו איך האָב געהאט א צימער, איז רעקוויזירט געוואָרן פאַר באאמטע, בין איך איבערגעפאָרן צום העברעאישן לערער שאָכעטמאן. ער האָט געהאט אַן אייגן הויז, עטלעכע טריט פון ניעמאן. פון מיין פענסטער האָב איך געזען א שטיקל טייך און אין א טייך קאָן מען זיך דאָך דערטרינקען, האָב איך אָפט געטראכט פון די דאָזיקע זאכן. שאָכעטמאן מיט זיין פרוי, רואיקע, זייער סימפאטישע. זיי זענען געווען זייער פארטרויערט, שווייגנדיק. שאָכעטמאן האָט פארלוירן זיין ארבעט און דאָס הויז איז נאציאָנאַליזירט געוואָרן. זיי האָבן נישט געוווּסט, וואָס מיט זיי וועט מאָרגן זיין, איך האָב אויך נישט געוווּסט, וואָס מאָרגן וועט זיין, האָט אונדז איין טרויער פאראייניקט און אָפּטמאָל האָט מען זיך אויסגערעדט דאָס הארץ.

מיט מיר איז גאָרנישט פריילעך געווען, איך האָב געבלאָנדזשעט

איבער קאָוונע און אַנגעשראָקענער. איך האָב זיך נישט געריכט אויף עפּעס גוטס פון גורל און פון מענטשן אוודאי נישט. א סך פון מיינע באַקאַנטע האָבן זיך פון מיר אָפּגערוקט. עס האָט נישט געלוינט צו האָבן צו טון מיט מיר. די דאָזיקע זענען איצט געוואָרן יחסנים. זיי האָבן געארבעט אין פאַרשידענע אמטן, זיי האָבן געהאַט פּרנסה און איך האָב געהאַט א שלעכטן נאָמען, א „קאָנטער־רעוואָלוציאָנער" רחמנא ליצלן...

אין „קאָוונער אמת" האָבן זיך געגומען באַווייזן בריוולעך, קאָרעספּאָנדענציעס אַזעלכע, פון ליטווישע און לאַטווישע שטעט און שטעטלעך. אלע כמעט אין זעלבן נוסח, איין שאַבלאָן: „פון אונדזער ביבליאָטעק האָבן מיר היינטיקע וואָך ארויסגעוואָרפן די ביכער פון די פאַשיסטישע שרייבער שלום אש און ז. סעגאַלאָוויטש", אָדער: „מיר זענען שוין פּטור געוואָרן פון די פאַשיסטישע שרייבער", און ווידער די זעלבע צוויי נעמען, שטעט און שטעטלעך... דווינסק, ריעזשיצע, ליבאַווא. מער קיין זאָרג האָבן זיי שוין נישט געהאַט. פּאַניעוויעזש, שאַוועל, ווילקאָמיר, יאַנאַווע, ווילקאָווישקי, זיי האָבן ארויסגעוואָרפן פון זייערע ביבליאָטעקן שלום אשס ביכער, איז ער דאָרט געזעסן, מיין קאָלעגע אש, אין אמעריקע און די זאַך איז אים אָנגעגאַנגען ווי א ווייטער ווינט... אָבער איך בין געוועזן אין קאָוונע און וויערזשבאַלאַווא דערציילט פאַר דער גאַנצער וועלט און פאַר דער גרויסער רוסלאַנד, אז ענדלעך איז מען פּטור געוואָרן פון מיינע ביכער און דערביי ווער איך געשטעמפּלט אלס פאַשיסט. דאָס האָט פאַרדראָסן און א סך מער ווי פאַרדראָסן. דאָס האָט אויך געשראָקן. פון אַזעלכע בריוולעך לעקט מען נישט קיין האָניק און דאָך האָב איך געשמייכלט אין זיך מיט ווייטיק: מיט עטלעכע חדשים צוריק בין איך דאָך געוועזן איינגעלאַדן אין די זעלבע שטעט און שטעטלעך, מען האָט מיר גרויס כבוד אָפּגעגעבן, איך האָב דאָרט געלייענט מיינע „פאַשיסטישע" ווערק און מען האָט מיר אַפּלאָדירט, שטאַרק און גאָר שטאַרק אַפּלאָדירט, באַנקעטן האָט מען פאַר מיר איינגעאָרדנט און רעדעס געהאַלטן, געלויבט און באַגריסט, און איצט מיטאַמאָל: „פאַשיסט!" טייערע בחורים און מיידלעך! מיט וואָס האָב איך געזינדיקט? מיט וואָס בין איך פאַשיסט? פאַרוואָס און פאַר ווען פאַרשווארצט מען מיין לעבן? מיטן זעלבן רעכט האָט מען מיך דאָך געקאָנט

אָנרופן: „דזשעק דער בויך־שניידער", אָדער „דיסעלדאָרפער מערדער" און רייצן, אָנרייצן אויף אַן אומשולדיקן מענטשן...

איך האָב זיך אָנגעהויבן פילן ווי א פאַריאָגטע חיה, כסדר זיך ארומגעקוקט און נעכט נישט געשלאָפן. יעדעס ראָד אויף דער גאַס האָט געשראָקן, יעדער טריט אויף מיינע טרעפ האָט געמאַכט שטאַרקער קלאַפּן דאָס האַרץ. איך האָב זיך געריכט אויף „גוטע זאַכן" און איינגעראַפּרי בין איך ווידער אין קאַפע „מאָניקא". אין „קאָוונער אמת" שרייבט מען טאָקע וועגן מיר נישט קיין היימלעכע זאַכן, מען רופט מיך אַן „פאַשיסט", אָבער אין „מאָניקא" זיץ איך מיט קאָמוניסטן און מיט קאָמוניסטישע סנאָבן, נאָכלויפערס און נאָכמאַכערס. עטלעכע פון זיי זענען געקומען פון די ווייטע רוסישע שטעט, געווען פּאָליטרוקן און אָפיצירן. געווען אין דעם קרייז עטלעכע זייער סימפּאַטישע מענטשן, איבערהויפּט יענע, וועלכע זענען געקומען פון די ווייטע רוסישע שטעט. אמתע רוסן מיט דער גאַנצער שיינקייט פון נשמה־פאַרנעם. גוטע מענטשן, זיי האָבן אין קאָוונע געזוכט געזעלשאַפט. זיי האָבן מער גערעדט וועגן דער אַלטער רוסישער ליטעראַטור, ווי וועגן פּאָליטיק. מען האָט גערעדט וועגן א גוטן בגד, וועגן עסן. נו, אַמאָל פלעגט מען מאַכן א כוסה. מען פלעגט גיין צו גאַסט צו דעם יונגן סודאַרסקי, צו די סעגאַלסאָנס. געטרונקען האָט מען דאָרט בראָנפן פון טיי־גלעזער, נאָר שיכור איז מען נישט געוואָרן. קיין אוואַנטורעס נישט געמאַכט.

איך האָב אויף מיין גלאָז בראָנפן מער געקוקט און ווייניקער געטרונקען. איך האָב אָפט מורא געהאַט, אַז איינער פון דעם קרייז וועט צו מיר אויסשרייען: „העי פאַשיסט!" אָבער ווו און ווען? זיי האָבן מיין „פאַשיזם" אין זינען געהאַט ווי דעם פּאַראַיאַריקן שניי און איך האָב זיך אומזיסט געשראָקן. ליבע יונגען זענען זיי געוועזן די רוסן פון די ווייטע שטעט, אָבער די ניי געבוירענע קאָמוניסטן, זיי האָבן נישט גערוט, יעדער איינער פון זיי איז געוואָרן א משגיח אויף עמעצנס נשמה, אָדער אויף אַלע נשמות אינאיינעם. איינער אַן אָשעראָוויטש, א געוועזענער מיטאַרבעטער פון דער „קאָוונער שטימע", איז ער לייכט געוואָרן א מיטאַרבעטער פון „קאָוונער אמת" און צו מיר האָט ער געהאַט פּרעטענזיעס כסדר פאַר וואָס איך שטיי פון דערווייטן. שפּעטער האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג

פון רעדאַקטאָר שאָכעט, איך זאָל ארויפקומען אין „קאָוונער אמת". איך האָב זיך געמאכט נישט ווויסנדיק, איך בין אהין נישט געגאנגען, נישט געהאט פשוט קיין כוח צו רעדן מיט זיי דאָרט, בעסער אינגאנצן נישט גיין...

דערפאר בין איך געגאנגען אין א צווייט אָרט, דאָרט האָב איך גע־מוזט גיין. אויף מיין טיש האָב איך געפונען א צעטעלע געשריבן אין ליטוויש. דער ניי באשטימטער קאָמיסאר פון פליטים־קאָמיטעט האָט מיך געבעטן צו זיך אויף מאָרגן, אויף איינס דעם זייגער. איך האָב געוווּסט, אז דאָס איז א קאָמיסאר א משניח... און צו וואָס רופט ער מיך? רעדן מיט מיר? אויסשטראָפן, אָדער פאַרלייגן איידל צי נישט איידל, אז איך זאָל נישט ארומגיין לוידיק, אז איך זאָל אָננעמען וועלכן ס'איז אמט?

איינס אזייגער בין איך שוין געווען אין פליטים־קאָמיטעט. מיט א קלאפעדיק הארץ אָנגעקלאפט אין א טיר. און אָט איז ער, דער קאָמיסאר פון פליטים־קאָמיטעט, א נידעריקער יידישער יונגערמאן, אביסל דיק, דאָס איז פון לאנגע יאָרן זיצן אויף איין אָרט. איך האָב שוין געוווּסט, אז ער איז זיבן יאָר געזעסן ביי די ליטווינער אין תפיסה און די רוסן האָבן אים באפרייט. ער האָט געהאט א גרוי־געלן פנים, אויסגעמאטערט פון תפיסה. איך האָב מיטגעפיל צו אזעלכע. ער האָט געטראָגן ברילן, אָבער אזעלכע דיקע גלעזער האָב איך קיינמאָל נישט געזען...

— זעצט זיך!

איך האָב זיך געזעצט.

— דאָס האָט איר אָנגעשריבן די „ווילדע צילקע"?

— יאָ!

— און וואָס טוט איר איצטער?

— גאָרנישט...

— טאָ פון וואָס לעבט איר?

— עס איז טאקע שווער...

— אפשר באדארפט איר געלט?

— איך פארשטיי נישט אייער פראגע.

כאפט ער דאָס טרייבל פון טעלעפאָן:

— איך וועל אָנקלינגען, וועט מען אייך געבן געלט, איר באדארפט דאָך צום לעבן...

— יאָ, אָבער געלט נעם איך פאר ארבעט.

— טאָ פארוואָס ארבעט איר נישט? שאָבעט האָט אייך געשיקט רופן און איר זענט נישט געקומען.

— איך וועל אייך זאָגן דעם אמת, איך שעם זיך ארויפצוגיין צו שאָבעטן אין רעדאקציע. איך האָב נישט וואָס צו דרוקן, ווייל איך ארבעט נישט, איך בין קראנק...

— איר זענט קראנק, וועל איך אייך איינאָרדענען אין א סאנאַ־טאָריום...

און דער קאָמיסאר כאפט זיך ווידער צום טעלעפאָן.

— ניין! קלינגט נישט...

— פארוואָס?

— ווייל קראנקע מאכן אויף מיר א שווערן איינדרוק און איך וועל אין סאנאטאָריום נאָך מער קראנק ווערן...

אלץ וואָס איך האָב גערעדט און געענטפערט איז דורך מיין עקזאַ־מענאטאָר פארשריבן געוואָרן. א פּאָר מינוט האָט ער געשוויגן. מיטאמאָל רייסט ער איבער זיין שווייגן און מיטאמאָל פרעגט ער ביי מיר אזא אומ־געריכטע פראַגע:

— איר וואָלט געוואגט חתונה צו האָבן מיט א קריסטלעך מיידל?

איך קוק אים אָן, איך פארשטיי נישט צוליב וואָס ער פרעגט דאָס, אָבער ענטפערן מוז מען. ענטפער איך:

— איך ווייס נישט, נישט געווען די געלעגענהייט.

און איך גיי חתונה האָבן מיט א ליטווינקע, איך פרעג נישט ביי קיינעם. א שיין מיידל, מען דארף אביסל רעדן מיט איר...

ער האָט אָנגעכאפט דאָס טרייבל פון טעלעפאָן און א גאנצע שעה האָט ער גערעדט מיט זיין „ליטווינקע". גערעדט האָט ער אויף ליטוויש. איך האָב א וואָרט נישט פארשטאנען. איך האָב געוואַרט און זיך דער־וואַרט. ער האָט איבערגעריסן דאָס געשפּרעך מיט זיין כלה און א שפּרונג געטון מיט די גלעזערנע אויגן אויף מיר:

— איר זענט א בונדיסט?

— ניין! די בונדיסטן האָבן מיך שוין גענוג געזידלט, זיי האָבן אפילו גערופן, מען זאָל מיינע ביכער נישט לעזן...

— פאַרוואָס?

— איך ווייס נישט... זיי זאָגן, אז איך בין א ציוניסט...

— הא! דאָס איז אינטערעסאנט, איר זענט טאקע א ציוניסט?

— ניין! די ציוניסטן האָבן אויך צו מיר פּרעטענזיעס...

— פאַרוואָס?

— זיי זאָגן, אז איך בין א בונדיסט...

דער בחור האָט אָנגעשטעלט אויף מיר די אויגן. געקוקט אויף מיר און געשוויגן. איך האָב געוואַרט מיט פּחד און פּלוצלינג דערהער איך גאָר אזא פראגע:

— וויפל באדארף א מענטש העמדער?

איך האָב גאָרנישט פארשטאנען. איך האָב געמיינט, אז דאָס איז עפּעס א טיף דיפּלאָמאטיש־פּאָליטישע פראגע און באלד וועל איך אין א נעץ אריינפאלן. איך האָב געשוויגן. דער בחור רעדט אָבער ווידער צו מיר, ער רעדט ווייכער, אינטימער:

— זאָגט מיר, וויפל באדארף א מענטש העמדער? איך גיי דאָך החתונה האָבן. איך מוז אלץ איינקויפן.

עס איז מיר געוואָרן גרינגער אויף דער נשמה. איך ענטפער:

— צען העמדער באדארף א מענטש...

— אלע זיידענע?

— ניין! זיידענע איז גענוג דריי. דערביי גיב איך זיך א בויג צו אים. איך באריר זיין קראוואט און איך רעד צו אים, ווי דער גרעסטער קראוואטן־אויטאָריטעט אויף דער וועלט:

דעם קראוואט אייערן זאָלט איר נישט טראָגן אזוי אָנגעצויגן און נישט אזוי סימעטריש גלייך. עס איז שענער, ווען עס איז אביסעלע קרום, א קליין ביסעלע, דאָס גיט צו חן דער זאך און איבערהויפּט זאָלט איר נישט טראָגן קיין גרינלעכע קראוואטן, ווייל איר זענט צו לאנג געזעסן אין תפיסה און אייער פּנים איז בלייך, טויג עס נישט אזוי, קויפט א קראוואט מיט רויטע פּעדעם, אָדער מיט רויטע ארבעסלעך, איר פארשטייט?

— יאָ...

דער מענטש האָט מיך אָנגעקוקט מיט ווייכע אויגן, די גראָבע גלעזער זענען דינער געוואָרן, די אטמאָספער פון צימער איז אנדערש געוואָרן.

מיר האָבן גערעדט וועגן העמדער און קראוואטן, אפילו וועגן זיידענע שקאַרפּעטן גערעדט.

שפּעטער האָט ער זיך געכאַפּט:

— איך האָב נאָך היינט אַ סך אַרבעט, איך וועל צו אייך איינגיכן צושיקן אַ צווייטע איינלאַדונג און דעמאָלט וועלן מיר רעדן וועגן אונדזערע און אייערע ענינים...

איינגיכן בין איך געווען אויף דער גאַס. עס האָט געגאָסן אַ רעגן, נאָר איך האָב געמיינט, אַז דאָס גיסט זיך דער שווייס פון מיר. דער קאָמיסאַר פון פּליטים־קאָמיטעט האָט צו מיר קיין צווייטע איינלאַדונג נישט צוגעשיקט, נאָר אויף דער גאַס האָב איך אים פיל מאָל באַגעגנט און טאַקע מיט זיין „ליטווינקע״. ער פּלעגט מיך באַגריסן זייער פריינטלעך, ווי מען באַגריסט אַ גרויסן יחסן. איך מיין, ווי מען באַגריסט אַ מבין אויף קראוואַטן.

מער האָט ער מיך שוין נישט גערופן, אָבער אַנדערע קאָמיסאַרן האָבן מיך יאָ גערופן און געפירט מיט מיר שמועסן, געגעבן עצות, איך זאָל זיך נעמען צו וועלכער עס איז אַרבעט, איך זאָל ווערן גוט און פרום. איך ווייס נישט צוליב וואָס זיי האָבן געדאַרפט די גאַנצע מיסיאָנערישע אַרבעט, איך ווייס נישט צוליב וואָס איך האָב זיך אָפּגעזאָגט, איך ווייס נישט און איך וויל גאָרנישט וויסן און איך וויל גאָרנישט רעדן וועגן דעם... וואָס קריכן מיר די מענטשן אין מיינע געדאַנקען? וואָס בראָטן זיי מיין האַרץ אויף זייער פאַן? איך האָב געוואָלט בלייבן „איך״ ווי נישטיק און קליינבירגערלעך כ׳זאָל נישט זיין. מיט וועלכע רעכט זענען זיי מיר נעקראָכן אין דער נשמה? איך האָב זיך געבויגן פון ווייטיק און איך האָב געזען, ווי מען וויל מיך איבערמאַכן און מיט דעם לעצטן ביסל כוחות — איך האָב זיך נישט געלאָזן, איך בין נישט קיינעמס קעגנער, אָבער איך וויל זיך אַליין אויסקלויבן מיין וועג.

איך וואָלט נאָך וועלן אַמאָל רעדן וועגן דעם... איך בין דעמאָלט שוין באַלד געווען אַ זעכציקער, שוין דורכגעלעבט מלחמות און רעוואָלוציעס, נאָענט דורכגעלעבט. שוין אַ סך געזען, געווייטיקט און געליטן און דאָרט, אין יענע טעג אין קאָוונע, האָב איך פיל מאָל געהאַט דעם איינדרוק, אַז אַ חדר־ייִנגל וויל מען פירן אין חדר...

XI

אויטאָביאָגראַפיעס

עס ווילט זיך נישט שרייבן... גאַנץ אָפט רוק איך אָפּ פון זיך דאָס פּאַפּיר און יעדער חשק גייט אוועק צו רעדן וועגן די זאכן, ווי אזוי מען האָט געלעבט אין א ראָונע, צי אין א קאָוונע. דער מענטש זעט בלויז די בונטע, שרייאיקע פארבן, דער גרויסער עולם פארנעמט בלויז די גאָר הויכע טענער פון דער סימפאָניע, דאגעגן די שטילע האלב־קלאנגען ווערן פאר־לוירן. וואָס ווייסט ווער און וואָס ווער ווייסן פון א צוויי הונדערט און פופציק נעכט אָן שלאָף און אָן רו? מיינע נעכט און די נעכט פון נאָך טויזנטער פּליטים. נעכט און טעג פון פּחד, איינגעהילט אין וויטיקלעכער גרויקייט. א שטומע, מאָנאָטאָנע דערווארטונג פון עפּעס שלעכטס, געמישט מיט א ווילן זיך צו ראטעווען. און דערצו נאָך קנאה. פון אלע שלאנגען איז די קנאה די ערגסטע שלאנג.

אז די וועלט וועט אמאָל אויסגעלייזט ווערן, וועט זי דאָך אוודאי פּטור ווערן פון אלע פּאָנען, עמבלעמס, אָפּצייכענונגען. זי וועט דאָך אוודאי פּטור ווערן פון איין קאָליר, פון דעם טאָטאלן און אָפּיציעלן קאָליר, וואָס מאטערט אזוי די אויגן, טאָג נאָך טאָג, אומעטום, אויף יעדן טריט, אויף יעדן הויז און אויף יעדן באלקאָן. א פּאָן האָט שוין אזא איינגשאפּט: זי פּאראלגעמיינערט. אונטער דער פּאָן איז פאראן א פּראָגראם, אין פּראָגראם האָדעווען זיך פּונקטן, טייערע פּונקטן, הייליקע פּונקטן און אייזערנע פּונקטן, פּרווו זיי ווידערשפּעניקן, וועסטו פילן דעם טעם פון אייזן. דערנאָך גייט געזאנג. אלע זינגען איין ליד און דאָס דאָזיקע ליד מוז זיין אָבלי־גאטאָריש. דערנאָך פּראָלן, אָדער איין פּראָל פאר אלעמען. איין גע־דאנק פאר אלעמען, איין ציל. אנדערע מיינען עס ערלעך, ווייל מער קאָנען

זיי נישט מיינען, אנדערע זענען באוווּסטזיניקע נאָכמאַכערס, צופּאַסערס און איך? וואָס פּלאָנטער איך זיך דאָ אין מיטן? איך האָב זיך איינגערעדט עפּעס א פרייהייט און איך וועל שוין פון מיין איינערדעניש נישט אָפּטרעטן. איך וועב אליין מיין פאָן. איך ווייס, אז יעדן געדאַנק, וואָס איך בין געצווּנגען צו באהאלטן, וועל איך פריער, צי שפּעטער, מוזן ארויסזאָגן, אויב נישט, וועל איך דערשטיקט ווערן. דאָס געצווּנגענע שווייגעניש און פארשווייגעניש איז מיין תפיסה. דאָס ליגט זיך ווי א וואָלקן אויף מיין נשמה. הימל און ערד, מענטש און פריינט! דאָס איז דאָך דאָס טייערסטע, וואָס מיר פארמאָגן: טראכטן, פאנטאזירן און שאפן מיטן געדאַנק, זיין פרייוויליק, איינשטימען און ווידערשפּעניקן...

אָבער דאָ זיץ איך אין קאפע „מאָניקא”. מיין באקאנטער דערציילט וועגן די טאָג־ענינים. ער זאָגט נישט דעם אמת און ער ווייסט גאַנץ גוט, אז איך גלויב אים נישט. דאָך רעדט ער, ער וויל עפּעס. ער באדארף עפּעס רעדן. אין „מאָניקא” זענען איצט פאראן א סך פּליטים. מען קומט פון ווילנע. איך וויל וויסן, צי עס וועלן זיין מעגלעכקייטן ארויסצופאָרן. אין „מאָניקא” זענען א סך רוסישע אָפיצירן, א סך באאמטע און קאָמיסארן. אַלץ איז דאָ אויסגעמישט. ביי איין טישל זיצט מיט זיינע באקאנטע דער געוועזענער אלטער באנקיר פון ווארשע רפאל שערעשעווסקי, ער איז אויך א געוועזענער סענאטאָר. בלייך איז ער און אלט. די וואָנסן אראָפּגעפאַלענע אין אומאָרדענונג. דער בליק אויסגעלאָשן. ביי א צווייט טישל זיצט פּאָזנאנסקי פון לאָדזש, און א טישל ווייטער זיצן קאָמוניסטן. אַלץ צוזאמען. אַלע צוזאמען... אין „מאָניקא” שפּילט מוזיק און עס שוימט דער ווייסער קרעם... אָבער דאָ זיצן פּליטים, זייערע בליקן און זייערע באוועגונגען זענען צערייצט, נערוועאיש. איינער פרעגט ביים צווייטן, מען זוכט נייעס, מען פאָרשט די בליקן, מען וויל עפּעס דערגיין. דאָ גייט נישט אין דער מלחמה, אין די שלאכטן... דאָ גייט אין איין זאך: מען וועט ארויסלאָזן, אָדער נישט?

א לאנגע צייט, כמעט דעם גאנצן זומער, האָט מען זיך געשפּייזט מיט קלאנגען, אָבער אין הערבסט האָבן בליקן גענומען לויכטן, ליפּן האָבן געשמייכלט, הערצער האָבן געקלאַפּט מיט האָפענונג... מען וועט ארויסלאָזן... יאָ, יאָ, די סאָוויעטישע מאכט האָט געטון א גוטע און קלוגע זאך

מיט דעם, וואָס זי האָט באַשלאָסן דעם דאָזיקן דעזאָרגאַניזירטן, אומגליק־לעכן עלעמענט אַרויסצולאָזן, זאָלן זיי פאָרן אין די מרחקים צו קרובים, צו פריינט, זאָלן זיי זיך נישט פּלאָנטערן מער אויף דעם באָדן, וווּ מענטשן אַרבעטן און בויען נייע וועלטן...

אָבער נישט אַזוי שנעל. לאַנגזאַם! עס זענען פאַראַן פאָרמאַליטעטן. מען דאַרף זיי דורכפירן געזעצלעך און גרינדלעך. מען דאַרף אויסשרייבן אַנקעטעס. ווער דו ביסט היינט און וואָס דו ביסט געווען נעכטן? האָבן די פּליטים באַקומען אַזעלכע גרויסע בויגנס פּאַפּיר מיט געדרוקטע פראַגן, אַ סך, גאָר אַ סך פראַגן, פראַגן, וועלכע מען האָט פאַרשטאַנען און פראַגן, וועלכע מען האָט נישט פאַרשטאַנען, אָבער אויספילן האָט מען געמוזט, איז מען געזעסן און געשוויצט, געקנייטשט דעם מוח און געשריבן. דער־ווייל איז געקומען דער הערבסט. דער הימל איז גרוי געוואָרן און די פּלי־טים זענען אַרומגעגאַנגען אָן קעפּ. מען האָט שוין גערעדט, אַז מען וועט קיינעם נישט אַרויסלאָזן. אָבער דאָס איז נישט געווען אמת. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע פּראָצעדור. מען האָט אַ סך פון די פּליטים געשיקט רופן, מען האָט געפירט מיט זיי לאַנגע געשפּרעכן: וווּהין פאָרסטו? צו וועמען פּאָרסטו? פאַרוואָס ווילסטו נישט בלייבן אין ליטע, אין רוסלאַנד?

דערנאָך האָט מען צוגעזאָגט, אַז אַלץ וועט זיין אין אָרדענונג, מען וועט דערלויבן אַרויסצופאָרן. אָבער ווען? טעג זענען געגאַנגען, וואָכן זענען אַוועק. מען האָט זיי געדאַרפט אָנקוקן דעמאָלט, די פּליטים: אויס־געצויגענע פּנימער, איינגעפאַלענע אויגן. וויזע־מענטשן. אויסער דער דער־לויבעניש פון די רוסן אויף אַרויסצופאָרן, האָט מען דאָך אויך געמוזט האָבן אַ וויזע אַריינצופאָרן. האָט מען באַלאַגערט די קאָנסולאַטן, מיט די נעגל פלעגן אַנדערע אַרויסבאַקומען אַ וויזע, מיט איבערמענטשלעכע כוחות. אָבער די קאָנסולאַטן האָבן זיך שוין גענומען פּאַקן. ליטע האָט שוין אָפּ־געשטימט זיך צו פאַראייניקן צו די אַלע איבעריקע סאָוויעטן — באַדאַרף מען שוין נישט אין אַזאַ קאַנטרי קיין קאָנסולן. אין די לעצטע עטלעכע טעג זענען עטלעכע קאָנסולן מילדער געוואָרן און געגעבן אַביסל וויזעס. דער יאַפּאַנישער קאָנסול האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט, עטלעכע טעג האָט ער געשטעמפּלט אַלע פּעסער, וואָס מען האָט אים דערלאַנגט. פאַר אַ סומע פון צען סענט האָט ער געטיילט וויזעס. דער עולם האָט עס געכאַפּט. איך

האָב נישט געגלויבט אין אזא וויזע, שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אז מען דאַרף כאַפּן אַלץ, וואָס מען גיט...

איינמאָל האָט זיך אין קאַפע „מאָניקא" פאַרשפּרייט א זיסער קלאַנג. פון טישל צו טישל איז געגאַנגען אַן אַנזאָג, א בשורה: — די יאַקאָבסאָנס, דאָס פּאָרפּאָלק יאַקאָבסאָן, האָבן באַקומען די דערלויבעניש פון דער רו־סישער מאַכט ארויסצופאָרן. יאָ, יאָ... זיי האָבן שוין דאָס פּאַפּירל אין קעשענע. מענטשן האָבן אַנדערע אויגן באַקומען, האָפענונג איז געבוירן געוואָרן. אויב מען לאָזט ארויס איינעם, וועט מען דאַך ארויסלאָזן א צווייטן, זועט מען דאָך... אויף די יאַקאָבסאָנס האָט מען געקוקט ווי אויף די גליק־לעכסטע, און קנאה איז געווען צו זיי. די דאָזיקע יאַקאָבסאָנס זענען היינט אין תל אביב און ווען איך זע זיי, דערמאָן איך זיך אונדזער אַמאָליקע קנאה. דערנאָך האָבן נאָך עטלעכע צענדליק פּערזאָן באַקומען ארויספאָר־דערלויבענישן און מיט דעם האָט זיך איבערגעריסן אויף לאַנגע וואָכן. מען האָט שוין גערעדט, אז מען וועט מער קיינעם נישט ארויסלאָזן, און אונדז אַלעמען וועט מען אריינפּאַקן אין וואַגאָנעס און פאַרשיקן ערגעץ־ווייט... אָי, גאָט אין הימל! דער „ערגעץ־ווייט" האָט אזוי אנגסטלעך געשראָקן...

און ווידער א גוטע בשורה: מען וועט ווידער געבן דערלויבענישן ארויסצופאָרן, אָבער מיט א נייער פּראָצעדור. אויסער די אַלע פּאַפּירלעך, וואָס מען האָט שוין צוגעגרייט מיט ביטערע מאַטערניש, אויסער דער אַנ־קעטע מיט די הונדערט פראַגן, מוז איצט יעדער איינער, וואָס וויל אוועק־פאָרן, אָנשרייבן זיין אויטאָביאָגראַפיע. ער מוז דערלאַנגען זיין לעבנס־געשיכטע און טאַקע געטריי, גאָר געטריי... האָט דער עולם זיך גענומען צום שרייבן. אַלע זענען געוואָרן בעלעטריסטן, ליריקער און עפּיקער. מען האָט געשריבן. טויזנטער פּליטים האָבן געשריבן פּראָזע, מען האָט געשריבן ביי זיך אין צימער, אין האָטעל, אין פאָיע פון האָטעל, מען האָט געשריבן אויף די טישלעך פון קאַפע „מאָניקא". מענטשן זענען ארומגעגאַנגען מיט בויגנס פּאַפּיר. מענטשן האָבן געקנייטשט די שטערנס. אַן אויטאָביאָ־גראַפיע איז נישט קיין קלייניקייט, דאָס רירט אָן די נשמה. מען האָט זיך דער־פילט, ווי שותפים צום „פאַרנאַס". די נייע סופרים זענען ארומגעגאַנגען מיט געהויבענע קעפּ, ערנסט זענען מענטשן געוואָרן, ערנסט, ווי עס פּאַסט

פאַר אַזעלכע, וואָס האָבן צו טאָן מיט דער פען. איינער רופט אָפּ דעם צווייטן אין אַ ווינקל און דאָרטן לייענט ער פאַר אים זיין „ווערק". ער וואַרט אויף מבינות און ער באַקומט עס. דאָס גרעסטע ביסל צרות פון די נייע שרייבער האָב איך געהאַט. איך בין דאָך שוין עפּעס אַן אַלטער שרייבער, איז מען צו מיר געקומען אויף די אמתע מבינות. איך האָב גע־לייענט און אין זיך געשמייכלט. עס איז געווען פון וואָס צו שמייכלען. מען האָט געשריבן אויטאָביאָגראַפיעס מיט אַלע קליינינקייטן פון די ערשטע טעג אָן. אַנדערע האָבן אויסגעשריבן די אינטימסטע מאָמענטן פון זייער לעבן. זיי זענען געווען זיכער, אַז אַזוי באַדאַרף מען עס מאַכן. אַנדערע ווידער האָבן געשריבן שקרים, ווי אַזוי זיי האָבן געליטן און געהונגערט אין לעבן, ווי אַזוי די שלעכטע אָרדענונג, די קאַפּיטאַליסטישע אָרדענונג האָט זיי געפּייניקט פון ווינעלע אָן.

איך פאַרשטיי נישט, צו וואָס די סאָוויעטישע מאַכט האָט עס באַ־דאַרפט די אויטאָביאָגראַפיעס פון די וואַרשעווער, ביאַליסטאָקער און לאָדזשער סוחרים, נאָר לאַכן האָבן זיי דאָרט אוודאי געמוזט אין זייערע קאַנצעלאַריעס, בעת זיי האָבן געלייענט די נייע פּאָעמעס פון די נייע דיכ־טער, עס איז געווען פון וואָס צו לאַכן. אָבער אָן די אויטאָביאָגראַפיעס, צי מיט די אויטאָביאָגראַפיעס, מען האָט איצט געגעבן אַ סך דערלויבע־ניש ארויסצופאָרן. קאָוונע, די טייערע קאָוונע, איז געווען די איינציקע שטאָט, פון וואַנען מענטשן זענען ארויסגעפאָרן אין דער ברייטער וועלט אריין. קאָוונע, אַ טייערע גאַסטפריינדלעכע שטאָט, אויך אין דער הינזיכט „וויזעס" איז זי גוט געווען.

איך אַליין האָב קיין אויטאָביאָגראַפיע נישט געשריבן. איך האָב זיך נישט געווענדעט, מען זאָל מיר געבן אַ דערלויבעניש ארויסצופאָרן, ווייל איך האָב געהאַט אַ פעסטע זיכערקייט, אַז מען וועט מיר אַזאַ דערלויבע־ניש נישט געבן. מיין אויטאָביאָגראַפיע האָט געהאַט פלעקן. איך האָב ער־גער עפּעס גערעדט און ערגעץ עפּעס געשריבן. איך האָב געטראָגן דעם נאָמען קאָנטער־רעוואָלוציאָנער און מיט דעם איז אַלץ געענדיקט. עס זענען געווען נאָך קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן: דער זשורנאַליסט בערנאַרד זינגער איז ערגעץ נעלם געוואָרן, שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז ער איז ארעסטירט געוואָרן אין ריגע. שעפנער, דער טאַלענטירטער פּעליעטאָניסט,

ער איז אוועק אין א שטעטל, האט זיך פארלאָזט א באָרד און געזעסן אין א בית־המדרש און געלערנט. איך האָב זיך קיין באָרד נישט פארלאָזט, אין ערגעץ זיך נישט באהאלטן, געבליבן דער זעלבער גאסט פון „מאָניקא״. איך האָב מורא געהאט פאר יעדן „קנעפל״ און דאָך געקראָכן אויבן־אָן. איך האָב געליטן פון מיין פחד און דאָך געווען רואיק אין מיין אומרו־איקייט: טוט מיט מיר וואָס איר ווילט, איך בין קיין פארברעכן נישט באַ־גאנגען, איך האָב זיך גענוג באמיט אין מיין לעבן צו לעבן אין איינקלאנג מיט מיין געוויסן און אויב עמעצן געפעלט נישט מיין געוויסן, און אויב עס איז באשערט אן אומגליק, טאָ זאָל עס.

דערווייל איז אָנגעקומען פאר מיר פון ארץ ישראל א סערטיפיקאט, אָבער דער סערטיפיקאט האָט געמוזט באשטעטיקט ווערן פון ענגלישן קאָנסולאט, איז דאָס אויסגעפאלן אין יענע טעג, ווען דער קאָנסולאט האָט זיך שוין איינגעפאקט מיט אלע זיינע בלאנקעטן און שטעמפלען, האָב איך מיט דער הילף פון פראָטעקציע געקלאפט אין פארמאכטע טירן און ארויס־באקומען א פאפירל אזא, אָן א שטעמפל און אָן א לויף־נומער. איך האָב זיך דערפרייט מיטן שטיקל פאפיר, איך בין מיט דעם געוואָרן א וויזע־מענטש, אריין אין דער מחנה, אין דער אלגעמיינער. כאָטש אין טיפן הארצן האָב איך נישט געגלויבט, אז איך וועל זיך ווען ארויסקריגן פון ליטע. דער עיקר: וואָס טוט מען מיט דער אויטאָביאָגראפיע? פאר מיין אויטאָ־ביאָגראפיע האָב איך מורא געהאט מער ווי פאר אלץ. איך בין שוין אלס חדר־יינגל געלאָפן פון חדר, ווייל דער רבי האָט מיר נישט געלאָזן טראכטן אזוי ווי איך וויל...

און ניי דערצייל דאָס אין קאָוונע, אין יענעם קאלטן ווינטער, מיט אזוי פיל שרעק, וואָס די מענטשן האָבן געטראָגן אין זייערע הערצער. און דאָ האָט גאָרנישט געהאָלפן. אוועקגיין פון דעם אלעמען האָט מען נישט געקאָנט. זייער שרעק איז מיין שרעק, זייער אומגליק איז מיינער. אין הארצן האָבן מיר געפילט, אז די פוילישע יידן זענען שוין פארמשפט, די גריסן, וואָס מיר האָבן באקומען פון יענער זייט גרענעץ, זענען געווען קעל־טער, ווי אלע פרעסט, הייסער, ווי אלע גיהנומס און איצט האָט אונדז אין די אויגן געקוקט דאָס גוטמוטיקע ליטווישע יידנטום, רואיק געקוקט און רואיק געפרעגט: „וואָס וועט זיין מיט אונדז?״

טויט אָדער לעבן?

אין ענגאַאיזם אונדזערן האָבן מיר זיך א סך מאָל געמאכט נישט הערנדיק די דאָזיקע פראַגן. אין הארצן האָט געקלאַפּט איין ווילן: אנט־לויפן און צו דעם האָט מען געשטרעבט מיט אלע חושים.

א סך זענען שוין אוועקגעפאָרן. מיט נסים פּשוט זענען זיי אוועק: שעפּנער, פּנחס שווארץ און אנדערע. דאָס וואָס איינעם האָט זיך איינגעגעבן, האָט געדרייצט און געמונטערט דעם צווייטן. אָבער איך אליין: ווי גיי איך אריבער די שרעקלעכע בריק, וואָס רופט זיך אָן „אויטאָביאָגראַ־פיע"? עס האָט זיך געוואָלט ווערן א פּיטשינקער מענטשעלע, א ליליפּוט אזא. זיין קליין און נישט האָבן קיין פארגאנגענהייט און נישט האָבן קיין געגנוואַרט, זיין א שטויבל און פארטראָגן ווערן פון ווינט... אויף אלץ וואָלט איך איינגעגאנגען, אבי נישט שרייבן קיין אויטאָביאָגראַפיע...

און קוים האָב איך אויף א רגע פארגעסן דעם וויזע־דורשט, פאר־געסן און אויפגעהערט וועגן דעם א שעה צו טראַכטן, באַגראָבן זיך אליין אין מיין וועלטל, איז באלד ווער צוגעגאנגען מיט דעם וויזע־פיבער:

— וואָס הערט זיך ביי דיר? האָסט שוין אָנגעגעבן?

— ניין!

— וואָס? דו ביסט משוגע? האָסט נישט קיין רחמנות אויף זיך?...

און ער האָט ווייטער גערעדט און דערציילט וועגן די וויזע־נסים און לאַנגזאַם־לאַנגזאַם. איך בין שוין א צעטומלטער, א פארקאָכטער אין דער זעלבער קאַשע. איך נעם לויפן איבער די גאַסן און זוכן און פרעגן, איך בין גרייט אויף אלץ, אבי צו באַקומען א וויזע. דערנאָך ווער איך ווידער גלייכגילטיק צו דעם.

א וויזע, א דערלויבעניש אַרויסצופאָרן, אויף דעם איז די וועלט געשטאַנען. מען האָט ווידער אויסגעפילט פיל אנקעטעס, מען האָט אָנגע־שריבן הונדערטער און טויזנטער אויטאָביאָגראַפיעס, מען איז אויפגערעגט געוואָרן פון פארשידענע קאָמיסאַרן, נאָר דערווייל איז ווידער קיינער נישט אַרויסגעפאָרן. דער הערבסט איז שוין אוועק. אָקטאָבער, נאָוועמבער, דער ערשטער שניי איז שוין אַרויסגעפאַלן און קיין אַרויספאָר־דערלויבעניש האָט מען פאר די אויגן נישט געזען. די פּליטים האָבן געהאַט איין טאָג־טעגלעכן מאַרשרוט: פון קאַפע „מאָניקאַ" ביז דער גערעמינא גאַס נומער

פינף. דאָרט איז געווען דער קאָמיסאַריאַט פאַר אינערלעכע ענינים. דאָרט... א שיין ביסל זיפצן זענען דאָרט געפאַלן, און דעמאָלט, ווען אַלע האָבן זיך שוין מיאש געווען, איז ווידער געקומען די טייערסטע ידיעה. מען גיט שוין ווידער אַרויספאָר־וויזעס. דער ערשטער האָט די וויזע דאָס מאָל באַקומען א פרומער ייד מיט א גרויסער באָרד. ער איז אַריין אויף א פאַרהער צום קאָמיסאַר אָריעכאָוו. ער האָט אַרויסגעלייגט זיינע פּאַפּירן. דאַן זאָגט צו אים דער קאָמיסאַר:

— „דאָ פעלט נאָך איין פּאַפּיר. אפשר האָט איר עס אין קעשענע?"

דער ייד האָט גענומען זוכן אין אַלע קעשענעס. ער האָט פונאַנ־דערגעקנעפּלט דעם ראָק, די מאַרינאַרקע... און דעמאָלט, ווען ער האָט אויפגעקנעפּלט די מאַרינאַרקע, האָט א פלאַטער געטון דער טלית־קטן זיינער. דער ייד האָט זיך צעטומלט און געכאַפּט צונויפּוויקלען, באַהאַלטן זיין טלית־קטן פון דעם קאָמיסאַר. אָבער דאָ האָט דער ייד דערהערט טייערע ווערטער:

— „פאַרוואָס באַהאַלט איר עס? איר מעגט עס טראָגן, איר מעגט דאַווענען וויפל איר ווילט" —

דער קאָמיסאַר אָריעכאָוו האָט זיך פריינדלעך צערעדט מיט דעם יידן און נאָך דעם שמועס האָט דער ייד באַקומען די דערלויבעניש אַרויס־צופאָרן פון קאָוונע און זאָל ער דאָרט אָנקומען גליקלעך, ווו אים ווילט זיך אָנקומען.

דער דאָזיקער ייד איז דאַן אַרויסגעגאַנגען פון קאָמיסאַרס צימער מיט א צעשטראַלט פּנים. ער האָט דערזען א גרופּע פּליטים אין קאָרידאָר און ער האָט צו זיי אויסגעשריען:

— „יידן, מיט א טלית־קטן איז גוט!..."

איז מען אים מקנא געווען ביז גאָר, ביז משוגעת. מען האָט געקוקט אויף אים ווי אויף א וואונדער. אַלע האָבן איצט געוואָלט ווערן פרום, אַלע האָבן געוואָלט אָנטון דעם טלית־קטן, נאָר ווו נעמט מען אזא גרויסע באָרד? דאָס באַדאַרף מען דאָך האָדעווען א גאַנץ לעבן. יידן מיט גרויסע בערד, פרומע יידן און רבנים זענען איצט געוואָרן די גרעסטע יחסנים. אזעלכע האָבן ברייטלעך צעקעמט די בערד, זיי זענען געגאַנגען מיט זיכערע טריט אויף געדעמינאַ־גאַס נומער פינף. זיי האָבן זיך דאָרט אין

רויטן קאָמיסאַריאַט געפּילט זייער גוט. מען האָט אפילו דערציילט, אַז זיי כאַפּן דאָרט אריין פון צייט צו צייט א מנחה. אָן א מנין, צי מיט א מנין — אַלץ איינס. זיי זענען געווען די פּריווילעגירטע. איבערהויפּט א רב. פאַר די רבנים זענען אַלע טירן אָפן געוואָרן. דאָס איז געווען אין די ערשטע צוויי וואָכן פון נאָוועמבער. פאַר די דאָזיקע צוויי וואָכן האָבן פיל הונדערטער מענטשן באַקומען די דערלויבעניש אַרויסצופאָרן. זיי האָבן לאַנג נישט געוואַרט, זיי האָבן זיך זייער געאיילט. די גרעסטע צאָל פון זיי האָבן נישט אויסגעזאָגט, אין וועלכן טאָג זיי פאָרן אוועק. פאַר די בעסטע פריינט האָט מען נישט דערציילט. מען האָט מורא געהאַט פאַר אַלעמען. בגנבה פלעגט מען זיך אַריינזעצן אין צוג און פאָרן איבער דער גרויסער רוסלאַנד, איבער סיביר, ביז וולאַדיוואָסטאָק, ביז יאַפּאַן...

גליקלעכע.

פּלוצלינג האָט זיך עס פאַרקלאַפּט. די אַנקעטעס האָט מען געשריבן, מען האָט נאָך אַלץ פאַרפאַסט „כשרע" אויטאָביאָגראַפיעס, מען איז יעדע שעה געלאָפן אויף גערעמינאַ־גאַס, נאָר וואָכן זענען אוועק און קיין וויזע האָט שוין מער קיינער נישט באַקומען. איבערגעריסן זיך ביי אַלעמען די האָפענונג, דערפאַר איז געקומען דער ספק, די פאַרצווייפלונג... מען האָט גערעדט, אַז די ליבעראַלע צייט האָט זיך געענדיקט. מען האָט גערעדט, אַז די רעגירונג וויל איינמאָל פאַר אַלע מאָל פּטור ווערן פון דער פּליטים־צרה, זיי ברענגען אַריין אומאָרדענונג, זיי פּלאָנטערן זיך אַרום אָן אַרבעט און אָן באַשעפטיקונג...

מען האָט גערעדט מיט ציטערדיקע ליפּן, מען האָט ווידער גענומען וואַרטן אויף גרויסע צרות. און דאָ איז די דייטשע גרענעץ אַזוי נאָענט, עס בלאָזט מיט שרעק פון דאָרט. די פּאָליטרוקן האָבן גערעדט אויף פאַר־זאַמלונגען גאַנץ אָפן:

— א מלחמה מיט דייטשלאַנד וועלן מיר נישט אויסמיידן.

אין פּריוואַטע געשפּרעכן האָבן אָפיצירן אָפט גערעדט, אַז דייטש־לאַנד איז א שונא, וועלכן מען דאַרף העלנט און פיס צעברעכן. אָט די געשפּרעכן האָבן נאָך מער פּחד געוואָרפן אויף אונדזער אָנגעשראָקנקייט. עס האָט זיך געוואָלט לויפן, לויפן וואָס גיכער. אָבער לויפן האָט מען

געקאָנט בלויז ביז געדעמינא־גאַס און דאָרט האָבן די רוסישע באַאמטע געזאָגט, אַז זיי ווייסן גאָרנישט, וואָס מיט די פּליטים וועט זיין...

איינמאָל בין איך געזעסן אין „מאָניקאַ" און ארויסגעקוקט אויף דער גאַס. א לייכטער שניי איז געפאלן. אויף דער אַלטע זענען פארביי־געגאנגען געצײילטע מענטשן. אָט גייט האסמאַן. ער האָט געארבעט אין פּליטים־קאָמיטעט. ער איז דאָרט געווען דער שפּייז־פאַרזאָרגער. מיר זענען פריינט. איך קום אָפּט צו אים אריין.

שפּרייזט ער אויף דער לייסוועס־אַלעע, ער דערזעעט מיך און גיט צו מיר א ווונק, איך זאָל צו אים ארויסגיין. פאָלג איך און מיר שפּרייזן שוין צוזאמען. ער שווייגט אביסל, ער שווייגט שוין צופיל. הייב איך אויף אויף אים די אויגן. רעדט ער דאַן ארויס עטלעכע ווערטער:

— א שלעכטע בשורה, מיין ליבער...

— וועלכע בשורה?

— זייער א שלעכטע... פאר אייך און פאר נאָך עטלעכע וועלן מיר זיך באמיען, אפשר וועט זיך איינגעבן אייך צו אָפּראַטעווען...

— וואָס איז נעשען, האסמאַן?

ער קוקט זיך ארום און ער דערציילט מיר אין געהיים:

— הינטערן שטאָט שטייען א סך צוגן, מען רייניקט די וואַגאָנעס, מען מאכט אַלע צוגרייטונגען און פרייטיק וועט מען אַלע פּליטים ארײנ־ווארפן אין די וואַגאָנעס און מען וועט זיי אוועקשיקן ווייט. איר ווייסט דאָך שוין, ווי ווייט מען פארשיקט...

געווען איז דאָס זונטיק.

און אין קאָפּ האָט געקלאַפּט, ווי מיט א האמער:

„פרייטיק, פרייטיק"...

— דאָס איז שוין אויף זיכער?

— יאָ, נאָר מען טאָר וועגן דעם קיין וואָרט נישט רעדן. איר הערט, קיין איין וואָרט נישט. פאר אייך און פאר נאָך עטלעכע וועל איך זיך באמיען... אפשר?

איך בין אוועק פון אים מיט וואַקלדיקע טריט. איך האָב אויף אַן אמת נישט געוווסט, וואָס מיט מיר טוט זיך. אין קאַפע בין איך אריינ־געלאָפן און באַלד צוריק ארויסגעלאָפן, צום טייך צוגעקומען. דאָס איז

האָט זיך שוין איינגעשמידט נישקשה, נאָר איך לויף צוריק. אין צימער ביי מיר קאָן איך נישט איינזיצן. בין איך ווידער אויף דער גאַס. איך באַגעגן אַ באַקאַנטן, אַ פּליט. ער זאָגט, אַז ער קומט איצט פון קאָמיסאַר. דאַכט זיך, אַז עס איז פאַראַן האָפענונגען, אַז מען זאָל ווידער נעמען געבן אַרויספאָר־וויזעס. ווייס איך אָבער, ווי די האָפענונג זעט אויס. איך ווייס: אויף די רעלסן הינטערן שטאָט שטייען צוגן מיט אַ סך וואַגאָנעס, פּראָסטע, פראַכט־וואַגאָנעס. דאָס איז צוגעגרייט פאַר דיר און פאַר מיר, מיין טייערער!

דאָס שטיקט מיך, דאָס ווערגט... אפשר אויסזאָגן זיי. די אַלע פּליטים? זאָלן זיי וויסן, די מענטשן, אין וואָס פאַר אַ סכנה זיי זענען... ניין! דאָס וועט גאָרנישט העלפן, זאָלן זיי בעסער פון גאָרנישט וויסן.

אָבער יעדע עטלעכע שעה בין איך געלאָפן צו האַסמאַנען אין דער היים. אפשר וועט אַ נס געשען. אפשר, אפשר? איך האָב אים געקוקט אין די אויגן, געפאָרשט זיין יעדן בליק. עס האָט זיך מיר כסדר אויסגעדוכט, אַז ער ווייסט עפּעס מער...

פאַרנאַכט, ביי אים אין דער היים. דורכן פענסטער זעט מען, ווי דער שניי פאַלט. שטימונג... שטימונג צו אַלדי שוואַרצע יאָר. אפילו אין טויזנט ניין הונדערט און פערציק איז אויך פאַראַן שטימונג. איך רעד ווי אַ פאַרמשפּטער צו האַסמאַנען:

— הייסט עס, אַז פּריטיק וועט מען אונדז אוועקשיקן. איך וועל אַזאַ רייזע נישט אויסהאַלטן, גלויבט מיר, איך ווייס, וואָס איך רעד, אַלץ איינס, שוין גענוג קאַרטאָפל געגעסן, אָבער אַ רחמנות אויף די אַנדערע, אויף די פרויען און קינדער...

ער קוקט אויף מיר, דער ליטווישער ייד, ער פילט מיר מיט און ער רוקט זיך צו נענטער צו מיר:

— איר וועט נישט פּלאַפּלען פאַר קיינעם?

— ניין!

— גיט די האַנט...

איך גיב אים די האַנט און דאָס האַרץ קלאַפּט משוגע. אָי, אָי, ער האָט עפּעס צו זאָגן, עפּעס אַ רעטונג.

ער רעדט שטיל. די ווענט זאָלן נישט הערן, דער טיש זאָל נישט הערן:

— איר ווייסט, אז אין קאָוונע זיצט דער פאָרשטייער פון אמערי־קאנער הובער־קאָמיטעט?

— יאָ...

— און בעקעלמאן פון „דזשוינט” קענט איר דאָך?

— יאָ...

— זענען זיי ביידע אוועקגעפאָרן קיין מאָסקווע, איר פארשטייט אין וואָס עס גייט?

— אי, איך פארשטיי, זיי זענען געפאָרן אָפּבעטן די גזרה.

— מער נישט רעדן, בלויז וואַרטן און פארלאָזן זיך אויף גאָט.

וואָס הייסט פארלאָזן זיך אויף גאָט? בלויז פארלאָזן זיך? מען דאַרף אויך בעטן, תפלה־טון, קאָנצענטרירן זיך אין דער תפלה ביז ווי טון, ביז עפּעס א העכערע שטופּע... איך האָב שטיל אין הארצן געדאַוונט.

און אין „מאָניקא” זענען געזעסן די פּליטים. זיי האָבן גענוג גע־ליטן, מען האָט בלויז געדאַרפט זען די איינגעפאלענע באַקן, די טרויעריקע בליקן, אָבער דאָך האָבן זיי געהאַט אביסל האָפענונג. אויף „גערעמינא” האָט מען עפּעס צוגעזאָגט. האָבן זיי געוואַרט אויף דער צוזאָגעניש.

דערווייל האָט מען ארייִנגעכאפּט א פּאַרציע קרעם, א גוטן קעז־קוכן. מען האָט געזוכט פאַרווייִלונג אין די גרויע, שווערע טעג. אָבער וועגן די וואַגאָנעס אויף די רעלסן הינטערן שטאָט האָבן זיי גאָרנישט געוווּסט און וועגן דעם, אז די פאָרשטייער פון הובער־קאָמיטעט און פון דעם „דזשוינט” זענען געפאָרן קיין מאָסקווע האָבן זיי אויך נישט גע־וווּסט...

איך האָב גאָט געבעטן פאר די דאָזיקע מענטשן. איך האָב זיך גע־וואָרגן מיט די צרות, וואָס וואַרטן אויף זיי, אָבער איך האָב צוגעזאָגט שווייגן און איך האָב געשוויגן. געווען בין איך נידערשלאָגן. דאָך האָב איך געזוכט א באַרואיקונג פאר מיין געמיט. אָן דער רואיקייט וועט גאָר־נישט זיין. א גוטע האַנט פון א נישט זעעוודיקן מלאך פירט מיך אוועק אויף א שפּאַציר איבער די לעצטע גאַסן פון קאָוונע און נאָך ווייטער פון קאָוונע. ארום איז ווייס, ווייסע פעלדער און ביימער. איך ווער עפּעס

צוריק א שותף צו דער נאטור, צו דעם שניי. אָט אזוי גייט זיך א מענטש און טרייסט זיך נישט מיט דעם, וואָס אויף דער ערד איז טאקע פאראַן רואיקייט און אין דער ערד איז פאראַן נאָך מער רואיקייט. אלע זאָרגן ווערן פארגעסן. דאָס לעבן ווערט לייכט, ווי א שנייעלע. פטור צו טראכטן, צו פילן און מיטפילן, פטור צו בלוטיקן צוליב אזעלכע גזלנישע טעג, מען ווערט פריי ביז... ביז מען קומט צוריק אין שטאָט אריין...

פינף טעג בין איך ארומגעגאנגען מיט א שווערן סוד: „פרייטיק שיקט מען אלע פּליטים אוועק". מיט א סך פון זיי האָב איך זיך באגעגנט יעדן טאָג, יעדע שעה. קיינער פון זיי האָט נישט געוווּסט, וואָס אויף זיי וואַרט. זיי האָבן געהאט האָפענונג זיי האָבן פּלענער געמאכט און איך האָב געוווּסט וועגן א סך וואַגאָנעס, וועלכע שטייען אויף די רעלסן צווישן ווילנע און קאָוונע. אין די דאָזיקע וואַגאָנעס וועט מען אונדז אלעמען אריינפּאקן ווי די שעפּסן און מען וועט אונדז פירן ווייט־ווייט אין די שנייען, אין די פרעסט. אין קאָוונע איז אויך געפאלן שניי. לייכט און שפּילעריש, שוין חנוכה צייט געווען. איך האָב שטענדיק ליב געהאט די צייט פון די ערשטע שנייען. איך האָב עס באַזונגען, ווי פיין דער ווינט וועבט זיינע ווייסע שאלן. דער ווייסער שניי איז געווען מיין רואיקייט. דער זומער איז צו ברוינזנד. זיינע בלומען זאָגן צופיל צו, ווינטער איז א טרייסט, א פארענדיקונג, אָדער א דערוואַרטונג, פון א ווייטן, ווייטן חלום...

אָבער מיין איצטיקע דערוואַרטונג איז פול געווען מיט פּחד. עמע־צנס טעמפּע בייזקייט וועט זיך אָן א פארוואָס אָן אונדז נוקם זיין, אויף אונדזערע אויסגעליטענע גופים וועט מען ארויסוואַרפן נאָך פּעק מיט צרות און שלעפּ זיי, די פּעק און קרעכץ און פּאל און שטארב, גיי אוים און ווער פארשוווּנדן, אָט ווי אזא ווייס שנייעלע, אָבער דאָס ווייסע שנייעלע האָט נישט קיין אָדערן, האָט נישט קיין בלוט...

איך האָב געוווּסט, אז עס גרייטן זיך נייע צרות פאר די אומשול־דיקע, אויסגעליטענע פּליטים. איך האָב מיט הארצקלאַפּעניש געוואַרט. האסמאַן, וועלכער האָט געארבעט אין פּליטים־קאָמיטעט, האָט עס באַ־דארפט זיך דערוויסן די ערשטע ידיעה פון בעקעלמאַנען, יענער האָט צו־געזאָגט צו קלינגען פון מאָסקווע, איך בין יעדע שעה געלאָפן צו האס־

מאנען אהיים. ער האָט געשוויגן. אָבער דאָנערשטיק פאַרנאַכט האָט ער מיר א שמייכל געטון. דער שמייכל איז אריין אין הארצן, אין זינען:

— האסמאן! בעקעלמאן האָט געקלונגען?

— יאָ, אָבער רעדט נישט אזוי הויך און פרעגט מער גאָרנישט און דערציילט נישט פאַר קיינעם. ד ע ר וו יי ל וועט מען קיינעם נישט ארויסשיקן.

איך בין ארוים אויף דער גאַס. געוואָלט האָב איך לויפן צו די פּליטים. קושן זיך מיט זיי און שרייען: „דערווייל נישט, דערווייל נישט". אָבער איך בין דאָך פאַרבונדן מיט א וואָרט, וועגן דעם גאַנצן ענין טאָר מען נישט רעדן. בין איך געלאָפן אויף דער גאַס, שניי איז געפאַלן, האָב איך זיך געפרייט מיט דעם שניי...

אין עטלעכע טעג שפּעטער איז דער פאָרשטייער פון „דזשוינט" בעקעלמאַן צוריקגעקומען קיין קאָוונע. וואָס ער האָט דאָרט געפּועלט, דאָס ווייס איך נישט ביז היינט, אָבער נאָך זיין צוריקקומען איז די באַציאונג צו די פּליטים געוואָרן א מילדערע און דער עיקר מען האָט אויף דער ברייטער האנט גענומען געבן ארויספאָר־וויזעס. דעמאָלט האָט עס זיך אָנגעהויבן דער גליקלעכער פּעריאָד פאַר די ארויספאָר־וויזעס. צוואַנציק א טאָג, דרייסיק, פופציק א טאָג, ממש א גאָלדענער רעגן פון אזעלכע טייערע פּאַפּירלעך... אויף געדעמינאַ גאַס זענען די פּאַפּירלעך געפאַלן און אויף די איבעריקע גאַסן איז געפאַלן שניי. שוין עכטער ווינטער געווען. דער רואיקער ניעמאַן, דער טייך, דער טייערער, איז אינגאַנצן איינגעשלאָפן, פאַרפרוירן געוואָרן... איך בין אָבער געווען מיד פון אלע איבערלעבענישן, מיד פון פּחד, מיד פון פאַרענטפערן זיך א גאַנץ לעבן, מיד פון די ביליקע דאָגמעס, פון פּאַרטייען און פּאַרטיי־לייט, מיד פון טומל און מיד פון איינזאַמקייט... אָי, ווי מיד! און דאָ אויף די אַלטע יאָרן אזא מלחמה מיט אזוי פּיל אומגליק ארום זיך...

איך בין יעדן טאָג געגאַנגען צום פאַרפרוירענעם טייך און געקוקט אויף זיין פאַרגליווערטקייט. געקוקט אויף די ריזיקע אייז־שטיקער און געקומען בין איך צו א געוויסן באַשלוס... אין קאָוונע איז געווען אן אַפּטייקער בילסקי. אָט דער בילסקי איז נאָך יונג און איך באַגעגן זיך מיט אים ביי די יונגע סודאַרסקים, דאָרט מאַכט מען א כוסה און דאָרט מאַכט

מען זיך נאריש... באקלאָג איך זיך פאַר דעם בילסקין, אז איך קאָן נישט שלאָפן. זאָגט ער „ווערא־נאל". באקום איך ביי אים ארוים אין פארלויף פון צוויי וואָכן צוועלף פּאַרציעס „ווערא־נאל", און דאָס איז געווען פאַר אן אייביקן שלאָף. איך דערוויים זיך אויך, אז כדי דער סם זאָל גוט ווירקן, באדארף מען עס אראָפּשלינגען איינס נאָך דעם אנדערן שנעל און שנעל. איך ווייס שוין אלץ און איך בין שוין גרייט. עטלעכע טעג לעב איך א מאָדנעם לעבן, איך גיי אין קאפע „מאָניקא", איך קום צו באקאנטע, איך רעד מיט זיי, איך רעד און ענטפער אויף אלץ, נאָר א געפיל האָב איך, אז איך לעב שוין נישט מער און עס איז מיר אלץ איינס. מאָדנע טעג, לייכטע, ווי טויבישע פעדערן, פונקט ווי איך וואָלט א סך האשיש איינ־געשלונגען, פונקט ווי א לונאטיקער בין איך ארומגעגאנגען נישט אין מיין וועלט, גוטע טעג, די בעסטע טעג פון מיין לעבן. טעג אזעלכע האָבן מיך כמעט ווי נישט אָנגערירט. איך האָב שוין פאַר קיינעם נישט קיין מורא און וואָס איז עפּעס דער „קיינער"? און וואָס איז דער „צווייטער"? אז איך האָב זיך פרייוויליק אָפּגעזאָגט מיט אלץ און מיט אלעמען...

דאָך אויף דער ערד בין איך נאָך געווען. איך בין געזעסן אין אָוונט אין „מאָניקא" און ארום זעלבן טיש נאָך עטלעכע פארנומענע שטולן, זאָגט איינער:

— איך האָב איצט געזען א פיין בילד אויף סלאבאדקע.

— וואָס פאַר א בילד?

— היינט איז דאָס פינפטע חנוכה־ליכטל, האָבן די סלאבאדקער יידן אָנגעצונדן די פינף ליכטלעך און אין די פענסטער ארויסגעשטעלט. א נישט צונויפגערעדטע יידישע דעמאָנסטראציע מיט חנוכה־ליכטלעך.

הייבן זיך אלע אויף פון די שטולן און מען גייט אוועק אויף סלאַ־באדקע, אויך — איך, עפּעס ווי א שאטן, נישט פון דאנען. גיי איך אויף דער מאריופאלער גאס און איך קוק אין די פענסטער אריין. אומעטום פינף ליכטלעך, פייערלעך אלטע, גראָ אלטע, זיי לייכטן צו אלעמען, נאָר נישט אלע ווילן זיי זען. א ווארעמקייט איז פון די פענסטער געגאנגען, א ליב־הארציקער צולהכעים. איך האָב זיך פון זיך אליין גוטמוטיק צעלאכט און עפּעס האָט אין מיר געפרעגט: „וואָס לאכסטו? דו ביסט דאָך שוין נישט פון דאנען?" האָט עס מיך פארראטן און איך האָב דערפילט א חרטה און

איך זויים גישט, וואָס מער צו זאָגן וועגן דעם גאַנצן ענין מיט דעם סם. איך זויים בלויז, אַז אויף מאָרגן און אויף איבערמאָרגן האָב איך פיל געטראַכט וועגן דער גאַס „גערעמינא". געטראַכט וועגן באַקומען אַן ארויס־פאָר־וויזע. אפשר, אפשר וועט עס זיך איינגעבן. איך האָב געהאַט סימנים און אָנצוהערענישן, אַז מיר וועט מען אַזאַ וויזע נישט געבן, פאַר „חטאים". אויסער דעם האָב איך נישט געהאַט וווּהין צו פאָרן. נישט געהאַט קיין זיכערע פאַפּירן. געווען ביי מיר דאָס פּאַפּירל פון ענגלישן קאָנסול וועגן אַ סערטיפיקאַט קיין ארץ ישראל, אָבער אָן אַ שטעמפּל און אָן אַ לויף־נומער. דערצו האָט מען נאָך געמוזט האָבן אַ טערקישע וויזע, אַזאַ האָב איך נישט געהאַט. ביי צענדליקער פריינט און באַקאַנטע, וועלכע זענען ארויסגעפאָרן, האָב איך זיך געבעטן, מען זאָל עפּעס טון פאַר מיר. אַלע האָבן אַלץ צו־געזאָגט, נאָר דערנאָך האָבן זיי אפילו קיין פּאָסט־קאַרטל נישט אָנגעשריבן. אַלע ווי איינער, אַ שטומעניש האָט זיי אָנגענומען.

דאָך איז איינער געווען אַן אויסנאַם: צאַנין. פּלוצלינג באַקום איך פון אים דורך דעם רוסישן „אינטוריסט" אַ דעפּעשע פון קאָבע, יאַפּאַן. ער מעלדעט מיר, אַז ער האָט דאָרט לעגאַליזירט מיין ארייַנפאָר, אַלץ איז אין בעסטן אָרדענונג, אפילו אַ האָטעל איז צוגעגרייט. געבענטשט זאָל ער זיין. עס האָט זיך אין מיר אויפגעוועקט דער חשק צום לעבן, עס האָט מיך אַ כאַפּ געטון, ווי אַ שטאַרקע פּאַלע, איצט בלייבט דאָס וויכטיקסטע: אַוועקגיין אויף דער גערעמינע גאַס, אַוועקשטעלן זיך אין דער רייע און דערלאַנגען מיינע פּאַפּירן. מען דאַרף אויספילן עטלעכע אַנקעטעס און אָנ־שרייבן אַן אויטאָביאָגראַפיע און טאַקע ביי דער אויטאָביאָגראַפיע האָט זיך עס ביי מיר פאַרהאַקט. איך האָב אָנגעשריבן אין מיין לעבן טויזנטער דרוק־זייטן, ארויסגעגעבן צענדליקער ביכער, נאָר אַן אויטאָביאָגראַפיע פאַר דער גערעמינא־גאַס איז מיר געווען ביטער אָנצושרייבן. איך האָב נישט געוווּסט, ווי אַזוי מען נעמט זיך דערצו. ביי אַנדערע, מער נאָרמאַלע באַדינגונגען וואָלט איך אָנגעהויבן מיין אויטאָביאָגראַפיע מיט אַזעלכע ווערטער: צום זעקסטן יאָר פון מיין לעבן האָט מען מיך אַוועקגעגעבן אין אַ חדר, פון דעם דאָזיקן חדר בין איך כסדר אַנטלאָפן, ווייל וועלוול מלמד איז מיר צופיל געקראָכן אין מיין יונגער נשמה. ער האָט ביי מיר צוגע־

גומען מיין גאַנצע זעלבסטשטענדיקייט, אַז איך האָב זיך פאַרטראַכט, פלעגט ער שרייען אויף מיר:

— וואָס טראַכסטו? איך טראַכט שוין פאַר דיר...

ווייזט אויס, אַז איך האָב נישט געוואָלט, אַז עמעצער זאָל טראַכטן פאַר מיר. איך האָב עס מיין גאַנץ לעבן נישט געוואָלט, ווייל טראַכטן איז אַ טייערע זאַך, אַ הייליקע זאַך און דאָס ווילט זיך קיינעם נישט אוועקגעבן... אָבער אין מיין איצטיקער אויטאָביאָגראַפיע האָב איך דאָס נישט געוואָגט דערציילן, מען וואָלט באַרשטאַנען אַן אַנאַלאָגיע, אַ רמז אויף עפּעס און מער פעלט מיר נישט. האָט ביי מיר צוגענומען אַ וואָך צייט דער ענין. איך האָב געשריבן און איבערגעשריבן, געלאָפן צו באַקאַנ און צו געניטע אויטאָביאָגראַפיע־שרייבער. אין „מאָניקאַ" האָב איך באַגעגנט פּליטים, וועלכע האָבן אין יענער צייט אָנגעשריבן צו פינף אָדער צו זעקס אויטאָביאָגראַפיעס און מען האָט זיי כסדר געפּסלט:

— די אויטאָביאָגראַפיע אייערע טויג נישט, שרייבט אָן אַן אַנדערע!

אין אַזאַ איינער ארומגעגאַנגען און געבראָכן דעם קאָפּ, ווי אַזוי אָנצושרייבן אַ נישט ריכטיקע, אַן אויסגעטראַכטע אויטאָביאָגראַפיע, ווייל די אמתע האָט ער דאָך שוין אָנגעשריבן. איך האָב זיך שטאַרק געמאַטערט. קיין שקר האָב איך נישט געוואָלט שרייבן, דאָס איז אויך נישט געווען פּראַקטיש, ווייל טאָמער כאַפּט מען ביי אַ ליגן, איז אויס מיט דיין אוועקפאָרן און מיט אַלע דיינע פּלענער. סוף כל סוף האָב איך דאָך געמוזט עפּעס צונויפשטעלן און איך האָב אַלץ גרייט געמאַכט, נאָר אַזוי שנעל בין איך אויף דער געדעמינאַ־גאַס נישט געגאַנגען. איך האָב אַלץ אָפּגעלייגט. אַ טאָג נאָך אַ טאָג. אָט באַשליס איך היינט, אַז מאָרגן וועל איך באַנינען זיך דאָרט שטעלן מיט מיינע פּאַפּירן מיט פּחד אין האַרצן און אַ סוף זאָל עס נעמען, אָבער אין דער פרי פאַרקירעווע איך גאָר צום טייך. איך קוק אויף דעם ניעמאַן און איך בין אים מקנא זיין פאַרגליווערטקייט. איך פרעג זיך, צו וואָס באַדאַרף מען די אַלע צרות? וואָס רייס איך זיך צו דער וועלט, אַז זי איז איצט ווילד, משוגע? איך רעזיגניר ווידער, אָבער ווען איך קום צו די פּליטים, ווען איך זע זיי אין „מאָניקאַ", ווי זיי צאַפּלען מיט די וויזעס, ווי זיי רייסן זיך מיט אַלע חושים פון דער שטייג, דעמאָלט וועקט זיך אויף אין מיר דער זעלבער ציטער פאַר לעבן,

פאַר ווייטקייט. איך בין מקנא יעדן איינעם, וואָס גייט אוועק צום צוג, עס שרייט אין מיר די בענקשאַפט נאָך דער פרייהייט, עס טוט וויי, עס גליט און בריט...

זאָל זיין וואָס עס וויל...

א פריייטיק באַגינען, א שטאַרקער פראָסט. איך שטיי אין דער רייע אויף דער געדעמינאַ־גאַס. איך באַקום א נומער, דער זיבעציקסטער בין איך. איך בין שטאָלץ ביי זיך: איך האָב זיך באַשלאָסן, אוים פחדן...

פינסטער געווען, נאָר דער פראָסט קאָן ברענען אויך אין דער פינ־סטער. ביי א הונדערט מענטשן זענען מיר געשטאַנען אין דער רייע. מען האָט געטאַנצט פון קעלט. און די וועלט ערגעץ־ווייט איז דעמאָלט נאָך רואיק געשלאָפן און וואָס האָבן מענטשן דאָרט געוווּסט, וואָס דאָס איז אזוינס טאַנצן פון קעלט מיט א פאַרדרייטע און אויסגעטראַכטע אויטאָ־ביאָגראַפיע אין קעשענע, מיט מורא פאַר פרעמדע מענטשן, וועלכע זענען פלוצלינג געקומען קאָנטראָלירן יעדן טריט פון דיין לעבן... און מיר אלע, וואָס שטייען דאָ אין דער רייע און וואַרטן אויף א גנעדיק פּאַפּירל און די טויזנטער, מיליאָנען אין אַנדערע רייען. שעפּסן זענען מיר, א וועלט מיט שעפּסן. הילפלאָזיקייט געמישט מיט פאַרנונפט. שקלאַפעריי געמישט מיט וויסן און בילדונג. א שפּין וועבט זיין שפּינוועבס, כדי צו כאַפּן פליגן, דער מענטש וועבט אוים נעצן, כדי זיך מער צו פאַרפּלאָנטערן, און אלץ מער זיך און אַנדערע צו פּייניקן. דער פראָסט האָט דעמאָלט געשניטן מיין לייב, די געדאַנקען האָבן געשניטן מיין נשמה ביז דעם טיפסטן וויי פון זעלבסטפּיין און וואָס וועט שוין זיין, אז איך וועל שוין באַקומען א וויזע און איך וועל זיין פון יענער זייט פון דער באַריערע? וועלן דאָרט זיין אַנדערע שקלאַפן און אַנדערע קאָנטראָלערן איבער דיין נשמה.

דאָך בין איך צוריק נישט געגאַנגען. לעבן איז ביטער ווי גאַל און טויט איז אבסאָלוטע רואיקייט. דאָך לויפט מען נישט צום טויט, מען קריכט אויף אלע פיר צום פאַרגאַלטן לעבן.

פרימאָרגן שוין, אָדער עס איז נאָך האַלב פרימאָרגן? פינסטער נאָך געווען, כאָטש דאָס ליכט איז פון ערגעץ שוין אָן ווילן געקראָכן אויף אונדזער שלעכטער ערד. וואָס ליכטיקער דער טאָג איז געוואָרן, אלץ מער שניי האָט גענומען פאַלן. אין שניי האָט זיך געטוליעט א וואַרעמקייט, א

ווייסע טרייסט איז דאָס געווען, א בית־עולמדיקע פארווינערישקייט... אויף געדעמינא־גאס אין קאָוונע איז דער שניי געפאלן און דאָרט ביים נומער פינף, ביי א גרויסער געביידע, בין איך געשטאנען אין דער רייע מיט א שפּאָר ביסל פאפירלעך אין קעשענע און מיט א שפּאָר ביסל פּחד אין הארצן. איך ווארט... איך גיי בעטן אן ארויספאָר־וויזע. וועט מען מיר געבן, אָדער נישט געבן? איך שטיי אין דער ריי, איך בין דער זיבע־ציקסטער, נאָך מיר געפינען זיך נאָך א זיבעציק. אלע מיטן זעלבן פאר־לאנג און מיט דער זעלבער נישט זיכערקייט, אלע פארשנייטע...

ווייסע מענטשן־שאטנס ווארטן אויף געדעמינא. זיי זענען אויך אוודאי נישט געשלאָפן די פאַריקע נאכט און א סך אנדערע נעכט, פונקט ווי איך. עס דריקט מיך דער כעס: וואָס האָט זיך מענטש אויף מענטש אָנגעזעצט? וואָס פאר א קולט פון פיין מען האָט עס אין לעצטן דור אנט־וויקלט. אָט שטייען מיר דאָ פּליטים, פון פוילן זענען מיר אנטלאָפן, מיר האָבן געמוזט אנטלויפן, ווייל א שונא, א פארניכטער איז געגאנגען אויף אונדז. מיר האָבן דאָרט אלץ געלאָזן. די בעסטע פריינט, קרובים, די נאָ־ענטסטע. מיר האָבן דאָרט געלאָזן אונדזער פארדינסט, אונדזער זעלבסט־שטענדיקייט, איצט מוזן מיר כמעט אלע אָנקומען צו פרעמדע. מיר האָבן דורכגעלעבט גיהנום אין וועג, אין סכנה געווען, אין הונגער געווען, אין פערד־שטאל געשלאָפן. איצט ווילן מיר ווייטער לויפן, ווייל דאָ האָבן מיר סיי ווי נישט וואָס צו טון...

פּליטים זענען מיר. ערגעץ־ווו אין דער ווייט איז פאראן א קרוב, ערגעץ־ווו זעט זיך נאָך א ציל, ווילן מיר ווייטער לויפן. טאָ פארוואָס קוקט מען אויף אונדז ווי אויף פארברעכער? פארוואָס פילן מיר זיך דאָ אזוי נישטיק, צעטראָטן? פארוואָס טראכטן מיר מיט שרעק, צי די „פּאַ־פּירלעך" וועלן גוט זיין? צי די וויזע וועט גוט זיין? עס האָט דאָך גע־דארפט זיין פונקט פארקערט: מען האָט אונדז דאָך געדארפט מיטפילן און העלפן מיט אלע מעגלעכקייטן, אָבער דאָ האָט מען אונדז אריינגעצויגן אין אזעלכע נודנע פראָצעדורן. פאר קיינעם איז דאָס נישט נויטיק, נישט די מענטשהייט, נאָר אפילו א פליג וועט פון דעם נישט געראטעוועט ווערן.

צו וואָס דאָס טראכטן? איך פארשלים די ליפן, איך וואָלט אויך וועלן פארשליסן די געדאנקען. איך וואָלט וועלן... אָבער וואָס שפּילט דאָ

א ראָל מיין ווילן? אנדערע הערשן און זיי האָבן שוין זייער ליבהארציקן ווילן פאַר מיר און פאַר אלע, וואָס שטייען דאָ מיט מיר אין דער ריי.

די פּליטים שווייגן און אויב מען רעדט א פּאָר ווערטער, איז דאָס וועגן זעלבן ענין, וועגן די ארויספּאַר־וויזעס. מען וויל טרעפן, ווער עס וועט היינט זיצן ביים טיש און צונעמען די בקשות. יעדער רעזשים האָט זיינע גוטע און שלעכטע מענטשן.

— גוט וואָלט געווען, ווען אַריעבאָוו זאָל זיצן, ער איז א ליבער מענטש, ער פּילט מיט, מיט אים קאָן מען דורכקומען.

— אָבער נינא, דער טייוול...

— טאקע א טייוול...

וועגן דער נינא רעדט מען שטילערהייט, מען פארגעסט נישט, אז מען שטייט דאָ אויף געדעמינא־גאַס, די נינא האָט זיך שוין גוט איינגע־געסן אין די ביינער. די פּליטים האָבן אפילו א לידל פארפאַסט לכבוד איר. דאָס לידל הייסט: „נינא פון געדעמינא”. די נינא איז אן עכטע ליטווי־נערין, א הויכע, געוואלדיק איבערגעוואקסן, איר פּנים איז א גאנץ רענל־מעסיקער, נאָר ווען א פרוי האָט אזעלכע לאנגע, מענערישע הענט, קאָן שוין קיין רייד נישט זיין וועגן איר שיינקייט. זי איז שטענדיק בייז און פאלט צו איר אריין א פּליט מיט א פאפירל, צעקנייטשט זי דאָס פּאפּירל און צעקנייטשט דעם מענטשן. זי האָט סם אין די אויגן, סם אויף די ליפּן, זי איז שטענדיק בייז און מען ווייסט נישט, צי זי איז בייז דערפאַר, ווייל זי איז געבוירן געוואָרן אויף דער וועלט, אָדער דערפאַר, ווייל אנ־דערע זענען געבוירן געוואָרן...

נינא פון געדעמינא...

דאָ אין ארץ ישראל האָב איך זיך דערוווּסט, אז נאָך מיין אוועק־פאָרן איז מען דערגאנגען, אז זי איז גאָר א דייטשישע שפּיאָנקע און די באָלשעוויקעס האָבן זי דערשאָסן, אָבער דעמאָלט, פאַר מיין זיין אין קאָוונע, האָט זי געהערשט מיטן גאנצן פארנעם. צום גליק זענען דאָרט געווען אויך אנדערע באאמטע, זי אליין וואָלט קיין איין פּליט נישט ארויסגעלאָזט...

אין דעם פרימאָרגן, בעת איך בין געגאנגען נאָך מיין וויזע, איז ביים טיש געזעסן אַריעבאָוו מיט נאָך א באאמטן. דער עולם איז געווען

פון דעם צופרידן, ווייל אַריעבאָוו איז געווען א מענטש מיט יושר. די, וואָס זענען היינט אריין אין דעם צימער „זעכצן", זענען ארוים צוריק מיט צופרידענע בליקן. עס גייט גוט... מיט א קלאַפּעדיק הארץ האָב איך גע־ווארט אויף מיין גורל. דער זייגער איז שוין דערווייל געוואָרן איינס, פאר מיר האָב איך נאָך א זיבן פארשוויגען מיט בקשות. נאָך א האלבע שעה און איך וועל שוין זיין אין דעם געבענטשטן צימער... אָבער אין דער לעצטער רגע האָט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז דער באאמטער איז אוועק און איצט זיצט דאָרטן אַריעבאָוו מיט נינאַן. אויף מיין מזל האָט זי זיך אריינגעכאפּט אין דער לעצטער רגע. עס איז גוט ביטער געוואָרן אויף דער נשמה און דאָ רוקט זיך צו צו מיר איינער א באקאנטער, א ייד א סוחר פון דאנציג, ביאלאגארסקי האָט ער געהייסן. ער שושקעט מיר אריין:

— גייט שוין צוריק, נינא זיצט, זי איז היינט ווילד, ווי א שלאנג.

— ניין! —האָב איך געענטפערט— איך האָב שוין נישט קיין כוח צוריקצוגיין.

אין עטלעכע מינוט שפּעטער איז מיין ריי דערגאנגען. איך בין אריין אין צימער „זעכצן". ביים טיש איז געזעסן די לאנגע ליטווינערין. זי איז געווען רואיק, זי האָט מיך געבעטן זיצן, האָט צוגענומען ביי מיר מיינע דאָקומענטן, איבערגעלייענט און געפרעגט עטלעכע נישט וויכטיקע פראגן, אָבער אלץ מיט א רואיקן טאָן, ווייזט אויס, אז א שלאנג האָט אויך רואיקע מינוטן, און איך האָב צום גליק אָנגעטראָפן אויף אזא מינוט. עמעצער האָט דאָרט אויף יענער וועלט געבעטן פאר מיר. אין צימער איז אויך געווען דער קאָמיסאר אַריעבאָוו. ער האָט גאָרנישט גערעדט און איינגאנצן זיך נישט געמישט אין מיין ענין, נאָר, ווען נינא האָט מיר געזאָגט, אז איך זאָל קומען דעם פינף און צוואנציקסטן, האָט אַריעבאָוו זיך יאָ אריינ־געמישט.

— גיט אים אויף דעם צוואנציקסטן, חברטע נינאַ!

זי האָט פארשריבן, אז איך באדארף זיך מעלדן דעם צוואנציקסטן און איך בין ארוים אין קאָרידאָר. מענטשן זענען צו מיר צוגעלאָפן, באַ־קאנטע און אומבאקאנטע. מען האָט מיר געדריקט די האנט און גראטולירט:

— וואָס איז געשען? — פרעג איך.

— מען האָט אייך אַזוי ווייניק געהאַלטן, נישט אויסגעפּרעגט, נישט געשיקט אין צימער „צוועלף״. ס׳איז אַ גוטער סימן.

איך בין געווען ערנסט:

— וואָס ווילט איר פון זיי? דאָס זענען גאָלדענע מענטשן.

און איך בין אַוועק וואַרטן זיבעצן טעג ביז דעם צוואַנציקסטן יאַנואַר, דעמאָלט וועל איך ווידער קומען אויף געדעמינאַ און דעמאָלט וועל איך אפשר באַקומען די וויזע... ווער ווייסט, וואָס מזל קאָן אויפטון?

איך האָב גענומען ציילן די בלייענע טעג, די אָנגעגליטע שעהן, די נערוועאישע מינוטן, געוואַרט, גערעכנט, טויזנטער מאָל איבערגעטראַכט, געוואָלט טרעפן, וואָס עס וועט זיין מיט מיר. און מאָדנע: דער מזל מיינער איז געלאָפן פאָראויס. דעם דרייצנטן יאַנואַר, מיט זיבן טעג פריער פאַר מיין וויזע־טערמין, בין איך געזעסן אינדערפרי אין „מאָניקאַ״, געזעסן און ווידער גערעכנט, וויפל טעג עס זענען נאָך ביזן צוואַנציקסטן. דעמאָלט קומט צו צו מיר איינער פון די פליטים און וואַרפט מיר צו אַ פראַזע. אַ פראַזע. אַ פלי פון אַ פויגל, אַ פראַזע — אַ טאַנץ פון אַ פאַליע.

— איר הענגט שוין אויפן וואַנט...

די וואָס פלעגן באַקומען וויזעס, פלעגט מען זייערע נעמען אויסהענגען אויף דער וואַנט אין דער געביידע פון דער געדעמינאַ־גאַס. און איצטער האָב איך עס באַקומען די בשורה, אַז איך, איך אַליין, איך הענג שוין אויך אויף דער וואַנט. רואיק זיין! איך בין געלאָפן אַרויס אויף דער גאַס און גענומען שפּרייזן צו דער געדעמינאַ. אָבער מענטשן האָבן מיך אָפּגעשטעלט. באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע און אַלע מיט דער זעלבער פראַזע:

—איר הענגט שוין אויף דער וואַנט...

איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן נישט רעדן אַזוי הויך. אַ וויזע איז אַן איידעלע זאַך. ס׳איז נישט געזונט פאַר מיר און פאַר מיין וויזע, מען זאָל וועגן דעם צופיל רעדן...

עלף אַזייגער אינדערפרי בין איך אַריין אין דעם וויזע־טעמפּל, וואָס איז געשטאַנען אויף דער גאַס געדעמינאַ. פול געפּאַקט איז דאָרט געווען. רבנים, באַנקירן, פאַבריקאַנטן, בורזשואַזיע, כלל־טוער און אַרבעטער־פירער, אַרבעטער און אָנגעשטעלטע, אַ מחנה „געוועזענע״ פון פּוילישע

שטעט און שטעטלעך. מען איז געשטאַנען אין די רייען מיט ערנסטע און דאָך מיט יום־טובדיקע פּנימער, ווייל היינט האָבן זיך אַ שאָט געטון וויזעס אָן אַ צאָל. אין עטלעכע צימערן האָט מען די וויזעס ארויסגעגעבן. די סאָוויעטישע באאַמטע האָבן געאַרבעט איבער די כוחות, זיי האָבן באַ־קומען אַ באַפעל ארויסלאָזן די לײדיק־גייערס, האָט מען געאַרבעט. מאָרגן וועט אוודאי זיין אַן אנדער באַפעל... די שטימונג אין די דאָזיקע אַמטן, די באַציאונג צו אונדז האָט זיך כסדר געביטן. אָבער דער דרייצנטער יאַנואַר איז געווען דער גליקלעכסטער טאָג, כאָטש זייער אַ שווערער טאָג. איך בין דאָרט געשטאַנען פון עלף אינדערפרי. דער זייגער איז געוואָרן צוויי, דריי, פינף פארנאַכט, ניין אין אָוונט, צען, צוועלף, צוויי ביינאַכט. מיר זענען פאַרבליבן עטלעכע צענדליק מענטשן נישט קיין דערלײדיקטע. מען האָט נישט געפונען אונדזערע דאָקומענטן. איין פּאַפּירל איז געווען אין צימער „זעכצן", דאָס צווייטע פּאַפּירל אין צימער „צוועלף", די פאָ־טאָגראַפיעס אין צימער „פיר". דאָס אַלץ האָט מען געדאַרפט אויסזוכן. געבליבן אין לאָקאַל איז בלויז די בייזע נינאַ, זי האָט זיך געוואָרפן ווי אַ שלאַנג און געאַרבעט ווי אַ שד. שוין דריי ביינאַכט. ערשט האַלב פיר האָב איך באַקומען אַ פּאַפּירל, אויף וועלכן עס איז געווען אָנגעשריבן, אַז מיר איז דערלויבט ארויסצופאָרן.

איך בין ארויס אויף דער גאַס. לופט איז געווען, שניי איז געדיכט געפאַלן. איך בין געגאַנגען אויף די לײדיקע קאָוונער גאַסן. אַי, די פיס טוען וויי, אַי, שוין קיין כוחות נישטאָ, ביי אַ זיבעצן שעה בין איך גע־שטאַנען אויף די פיס, נישט געגעסן, נישט געטרונקען. אָבער כוחות זענען דאָך יאָ פאַראַן, פליגל זענען פאַראַן, האָפענונג און אַ וועלט איז פאַראַן אַ גרויסע און אַ וויזע, אַן ארויספאָר־וויזע אין קעשענע. דער שניי נעמט זיך דרייען אין זיין ווייסן קאַראַהאָד און איך בין אינמיטן, איך טראַכט פון דאָס בעסטע, וואָס מען קאָן טראַכטן, איך וועל נאָך אפשר קומען אין אַ גוט לאַנד און איך וועל אַ געשריי טון צו די הימלען: „הערט זיך איין, איך בין נישט קיין רעוואָלוציאָנער און נישט קיין קאָנטר־רעוואָלוציאָנער, איך האָב ליב דעם ערלעכן מענטש, איך האָב ליב דעם ווייסן שניי, דאָס ליכט, די בלום און וואָס קומט מיר דערפאַר?... ווער האָט געוואַגט זיך צו נעמען די אויפגאַבע מענטשן צו פייניקן? אפילו אין נאָמען פון דער טױ־

ערסטער צוקונפט. די געגנווארט האט אויך רעכט אויף אביסל רחמנות און מיטגעפיל"...

אן איינפאל פון מיר געווען זיך צו לאזן איצט פילאזאפירן וועגן אזעלכע ווייטע ענינים. ווייזט אויס, אז די וויזע, די ארויספאר־וויזע האט מיך אינגאנצן משוגע געמאכט. מיט א שעה צוריק בין איך געווען א ניש־טיקיים. נישט געהאט קיין חוצפה אויף ועמען זיך צו בייזערן און איצט מיטאמאל: איך קריטיקיר שוין, איך זוך שוין יושר. הא! וויסער שניי! וואס דו פאלסט איצט אויף דער לייסוועס אליעאס. אויף דעם שענסטן בולוואר, וואס אין קאוונע. וויסער שניי! וואס זאגסטו דערצו? איך האב זיך איינגעבוינגן און אויפגעהויבן א פולן הויפן שניי. געקוקט אויף דעם. געוואָרט אויף אן ענטפער און גארנישט... דער שניי איז צערונען.

קאוונע איז געשלאפן. געשלאפן די אלטע ליטווישע שטאט מיט די טייערע יידן. א רגע בין איך שטיין פארבליבן, ווי א צעטומלטער. א מאדנע רגע, א פיינלעכער מאמענט. איך האב דערפילט, איך האב פארשטאנען און פאראויסגעזען זייער גורל. שלעכט וועט זיין מיט זיי, טויט און יסו־רים ווארט אויף זיי. א פארוואורף האב איך דערפילט: וואס פריי איך זיך אזוי מיט מיין וויזע? און א פארענטפערונג איז באלד געקומען: וואס קאן איך דא העלפן? איך האב זיך מינוטן געראנגלט מיט זיך אליין און די וויזע־פרייד האט אלץ באזיגט. איך וויל אוועק פון דאנען פון די בייזע, באוואפנטע גרענעצן, פון מלחמה־שוידער, וואס לויערט און אטעמט דא אלץ נענטער און נענטער.

איך וויל אוועק פון דאנען...

XII

זיי־געזונט, קאָוונע!

עס איז זייער א גוטע זאך צו האָבן אן ארויספאָר־וויזע פון אזא קאָוונע, פון אזעלכע באדינגונגען. ליגט זי זיך, די וויזע, אין קעשענע און טראָגט דיך מיט פליגל. דו גייסט אויף דער גאס פיר אזייגער ביינאכט. דער שניי קרייזלט זיך, דער שניי האָט א וועלט מיט רואיקייט. איך גיי אהיים, נאָר דאָרטן דאכט זיך מיר, אז איך גיי ערגעץ וויט־ווייט אוועק, דאָרט ווו די ווייסע וועלט האָט קיין סוף נישט. איך וויל דאָ נישט שרייבן קיין פּאָעזיע, דאָך וויפל שטימונגען, וויפל איבערלעבונגען, וויפל פּחד יעדער איינער פון אונדז האָט שטענדיק מיט זיך מיטגעטראָגן. דאָס איז נישט קיין לעבן, נאָר עפּעס א פּלאָנטער פון צעקנייטשטע נערוון, פון שטענדיקע דערוואַרטונגען... ווי ווייט איז דאָ די דייטשע גרענעץ. ס'איז גוט צו האָבן אן ארויספאָר־וויזע, ס'איז גוט, ס'איז גוט אוועקצופאָרן פון דאנען...

עס איז פיר ביינאכט. איך דערמאָן זיך, עס דע'מאָנט זיך מיר, אז א גאנצן טאָג האָב איך גאָרנישט געגעסן, און אָט זע איך אן אָפן געוועלב, א באלויכטן געוועלב אין מיטן דער נאכט, א געוועלב פון עסנווארג. דאָס האָט מען איינגעאָרדנט בּאר די ארבעטער, וועלכע קערן זיך אום פון נאכט־ארבעט. אין קאָוונע האָט מען זיך דאָס געקאָנט דערלויבן, ווייל אין ליטע איז נאָך אלץ געווען א שפע פון עסנווארג. איך בין אריין אין געוועלב און געקויפט ברויט, צוויי געריכערטע פיש און א פלעשל קרימער ווין. מיט דעם בין איך אהיים געקומען, געעפנט דעם ווין, געשניטן דאָס ברויט, מיט די פיש, אויף א העלפט זיך אויסגעטון, אויף מער איז קיין כוח נישט געווען און אזוי ליגנדיק אויף מיין געלעגער האָב איך געפּראוועט מיין

סעודה: געגעסן ברויט מיט געריכערטע פיש און געטרונקען וויין מיט... טרערן, איך ווייס נישט, וואָס די טרערן האָבן געוואָלט פון מיר, איך האָב זיי נישט גערופן, זיי זענען אליין געקומען, אזעלכע ווארעמע, אזעלכע נארישע טרערן. דערנאָך האָב איך זיך אויפגעהויבן און ארויסגענומען פון קעשענע מיין ארויספאָר־וויזע, געקוקט אויף איר, געלייענט די בוכ־שטאבן, געפאָרשט זיי, געצערטלט זיך מיט זיי און איינגעשלאָפן מיטן פאפירל פון גערעמינא־גאָס.

אין דער פרי בין איך געלאָפן אין „אינטוריסט". מען דארף דער־גיין, וואָס עס הערט זיך מיט א בילעט. דאָס איז געווען א באזונדער גי־הנום־קאפיטל. קיין געלט אויף א בילעט ביז קאָבע, ביז יאפאן, האָב איך נישט געהאט, אָבער גוטע פריינט האָבן צוגעזאָגט, אז די סומע וועלן זיי מיר געבן, עס איז געגאנגען אין א צוויי טויזנט רובל. אין „אינטוריסט" איז געווען ענג, קאָפּ אויף קאָפּ, אָדער, פּליט אויף פּליט, אלץ האָט זיך געשטופּט צו דעם חבר קאנדאאוראָוו. ער איז געווען דער דירעקטאָר פון „אינטוריסט". ער איז געווען דער הערשער איבער די באן־בילעטן. נאָך לאנגע שעהן בין איך צו אים צוגעקומען און נאָך לאנגע דינגעניש האָט ער מיך פארשריבן אויף דעם פערטן פעברואר. אָי, הימלען, טייערע! דעם פערטן פעברואר... און היינט איז דער פערצנטער יאנואר. הייסט עס, אז דריי וואָכן וועל איך דארפןווארטן. דריי וואָכן, און פאר די דריי וואָכן קאָן זיך דאָך די וועלט איבערקערן. אָבער קיין ברירה איז נישט געווען: ביז דעם פערטן פעברואר זענען אלע פּלעצער אין די צוגן פארנומען. א סך פּליטים האָבן באקומען וויזעס און זיי האָבן באוויזן צוצוקומען צו קאנדאאוראָוון פריער פאר מיר... מען מוז ווארטן. די נערוון זענען שוין געווען איבערגעבערנט. פון „אינטוריסט" בין איך אוועק צוריק אהיים און געמאכט אזא חשבון: פון פערצנטן יאנואר ביזן פערטן פעברואר זענען צוואנציק טעג, יעדער טאָג האָט פיר און צוואנציק שעה. צוזאמען אזוי פיל און אזוי פיל שעהן. איך האָב אונטערגעצויגן די סומע און עס אוועקגעשטעלט אויבן־אָן פון א בויגן פאפיר. עטלעכע מאָל אין טאָג פלעג איך צוגיין צום פאפיר־בויגן און אראָפּנעמען די אָפּגעלאָפענע שעהן... אָט אזוי האָט מען געלעבט, געווארט און געחלומט פון א פערטן פעברואר...

דערווייל איז אראָפּגעפאלן אויף די פּליטים א נייע צרה: „אינטו־

ריסט" האָט זיך אָפּגעזאָגט פון נעמען רובלס פאר די באַן־בילעטן, נאָר בלויז דאָלארן. דאָס איז געקומען ווי א דונער פאר אלע פליטים. מענטשן האָבן אלץ אויספארקויפט, כדי אָנצוזאמלען די פּאָר רובל און מיטאמאָל: דאָלארן. ווּ נעמט מען דאָלארן? קויפן אין געהיים? דאָס באדארף קאָסטן צען מאָל אזוי פיל, און דער, וואָס האָט באדארפט באצאָלן פאר א בילעט צוויי טויזנט רובל, מוז איצטער האָבן דערצו צוואנציק טויזנט רובל. א חורבן אין די פליטים־קרייזן, א נשמה־פארפינסטערניש. אין יענעם טאָג האָבן א סך פרויען געחלשט און א סך מענער האָבן געטראכט פון א שטריקל אויפן האלדז. איינער, א דירעקטאָר פון ווארשע, מינץ, האָט ער געהייסן, ער האָט זיך גלייך אויפגעהאָנגען.

די פליטים זענען געלאָפן צום דירעקטאָר פון „אינטוריסט" צו קאָנ־דאאוראָוון.

— וואָס?

— וואָס זאָלן מיר טון? טייערער חבר!

— ברענגט דאָלארן וועט איר באקומען בילעטן.

— ווּ וועלן מיר באקומען דאָלארן?

— דאָס איז אייער זאך...

קאָנדאאוראָוו האָט באטראכט דעם גאנצן עולם. ער האָט געשמייכלט און זיך אָפּגערופן:

— איר וועט זען, עס וועלן זיין דאָלארן.

ער איז גערעכט געווען. אין ווילנע און אין קאָוונע האָבן זיך יידן געלאָזט צום טעלעגראַף. טאָג און נאכט האָט מען טעלעגראפירט. טאָג איין און טאָג אויס. די רייען ביים טעלעגראַף זענען נישט קלענער גע־וואָרן. יידן האָבן גערעדט צו זייערע קרובים דורך דעפּעשן. און ווייזט אויס, אז מען האָט שטארק גערעדט. בלוט צו בלוט האָט געשריען. אין א וואָך ארום איז קאָנדאאוראָוו ארויס פון זיין דירעקטאָר־צימער אין אָל־געמיינעם זאל מיט א פּאַק טעלעגראַפישע געלט־איבערווייזונגען פאר א סך פליטים:

— איך האָב אייך געזאָגט, אז עס וועלן זיין דאָלארן.

אָבער נישט אלע האָבן געהאט צו וועמען צו טעלעגראפירן נאָך געלט. א סך עלנטע, הילפלאָזע, זיי זענען אויך נישט פארלוירן געגאנגען,

ווייל אין קאָוונע איז נאָך אַלץ געזעסן דער פּאַרשטייער פון „דזשוינט",
בעקעלמאַן.

א הויכער, א שלאַנקער ברונעט, א רואיקער ביז גאָר, געלאַסן אין די סאַמע הייסע מינוטן. אין דער צייט, ווען די פּליטים זענען געווען אַזוי געבראָכן. אין אַלע בייזע דערוואַרטונגען איז בעקעלמאַן פאַרבליבן מיט זיין גאַנצער מאָס גלייכגעוויכט. דאַכט זיך, א קאַלטער, דאַכט זיך מיט אַן איראָנישן שמייכל צו אַלץ און צו אַלעמען. און מענטשן האָבן פּרעטענזיעס צו אים. אומגליקלעכע מענטשן מוזן האָבן פּרעטענזיעס, אָבער ווען מען האָט אַמאָל א זאָג געטון אין קאָוונע, אַז בעקעלמאַן פאָרט אַוועק, האָבן זיך הערצער אָפּגעריסן פון ווייטיק...

בעקעלמאַן, דער איינציקער רואיקער מענטש אין דער יידישער ווילנע און אין דער יידישער קאָוונע. בעקעלמאַן פון „דזשוינט". א סך האָט מען געדאַרפט שרייבן וועגן „דזשוינט", א סך בענטשן, ווייל זיין אַרבעט דאָרטן אין יענע געביטן איז געווען א גרויסע לייסטונג פון איד־דישער הארציקייט. געגוג צו דערמאָנען א פאַקט, וועלכן נישט אַלע ווייסן. אויף פּסח פון ערשטן מלחמה־יאָר האָט דער „דזשוינט" אַרויסגעשיקט קיין פּוילן צוויי הונדערט טויזנט קילאָ מצה. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז דאָס האָט געמוזט דורכגיין דורך דער רוסישער גרענעץ און דורך דער דייטשער גרענעץ. דער „דזשוינט" האָט די פּליטים געגעבן עסן און בגדים. א סך קריסטן האָבן גענאָסן פון זיין הילף. „דזשוינט"... אָן „דזשוינט" וואָלט נאָך מער ביטער און פינסטער געווען. דער פאַרטרעטער פון „דזשוינט" איז געווען בעקעלמאַן. א געבוירענער אין אַמעריקע, אָבער געקומען איז ער צו די יידישע צרות ווי א ייד.

און דער עיקר: זיין רואיקייט. מלחמה, אָדער נישט מלחמה, אָקו־פּאַציע, שרעק, דערוואַרטונג פון אַלדאָס בייזעס, בעקעלמאַן איז רואיק. ער איז א פּריווילעגירטער. ער איז פון דער רייכער און שטאַרקער אַמע־ריקע. ער איז געגאַנגען מיט זיכערע טריט אויף די גאַסן פון ווילנע און קאָוונע, ער דער איינציקער.

איך וויל דאָ דערמאָנען, ביי דער געלעגנהייט, זיינע צוויי געהילפן. איינער איז טאַראַשצאַנסקי, א וואָלינער ייד, דער צווייטער איז געווען זאַרעצקי, א ווילנער ייד. זיי ביידע צוזאַמען מיט בעקעלמאַן האָבן עס

געמאכט די גרויסע הילפס־ארבעט. זארעצקי, מיט אומעטיקע אויגן, מיט א בלאס פּנים, דער גאנצער חורבן איז געלעגן אויף זיין געשטאלט. ער פלעגט מענטשן טרייסטן און בארויקן, אָבער וואָס איז דאָס פאר א טרייסט? ווען ער אליין האָט אויסגעזען ווי א פארסמטער. דאגעגן טאראשצאנסקי, א נידעריקער, פעסטגעבויטער, א בייכלדיקער מיט א געזונט פּנים. זיין אויסזען אליין האָט שוין געגעבן א געוויסע טרייסט. דאָך ביידע האָבן גע־ארבעט אָן מידקייט. טאראשצאנסקי ווייס איך נישט, ווו ער איז אהינ־געקומען, זארעצקי איז אָבער אין תל אביב און ווען איך דערזע אים פון וייטן, ווערט ווארעם אויף דער נשמה.

מיר האָבן טייערע יידן...

ווען עס איז געוואָרן די גזרה מיט דער וואלוטע, דעמאָלט, ווען פאר א באן־בילעט האָט מען געמוזט צאָלן מיט דאָלארן, בין איך פארבליבן אויף דער גאס, ווי אן ארויסגעוואָרפענער... ווו וועל איך נעמען אזוי פיל געלט? איך האָב גאָרנישט געזען פאר זיך, אפילו מיין אייגענעם אָפּגרונט נישט. דערנאָך בין איך געלאָפן צום דירעקטאָר פון „האיאס", צו ראָ־זאָווסקין, געלאָפן אָן האָפענונג. ראָזאָווסקי האָט מיך אויסגעהערט און געשמייכלט:

— וואָס שמייכלט איר? — פרעג איך ביי אים.

— גאָרנישט... קומט, מיר וועלן ארויפגיין צו בעקעלמאן.

מיר זענען אוועק צום האָטעל „מעטראָפּאָל", דער רייכסטער האָטעל אין קאָוונע. איצט זענען דאָרט אלע צימערן פארנומען דורך רוסישע אמטן. אָבער בעקעלמאן האָט געהאט זיינע צוויי שיינע צימערן.

ער, דער פריווילעגירטער.

ער האָט אויסגעהערט ראָזאָווסקין, וועלכער האָט אים רעפערירט וועגן מיין לאגע, ער האָט מיך אליין אויסגעהערט. דערנאָך א שמייכל געטון:

— מיסטער סעגאלאָוויטש, איר וועט אוועקפאָרן, געלט וועלן מיר אייך געבן. אויב איר וועט דארפן טויזנט דאָלאר, וועלן מיר אייך געבן טויזנט מיט צען דאָלאר, פינף הונדערט, אָדער דריי הונדערט, אלץ איינס, איר וועט שטענדיק באקומען מיט צען דאָלאר מער, כדי איר זאָלט זיין רואיק און זייט רואיק.

דער מענטש האָט מיך טאַקע רואיק געמאַכט. אָבער נישט אין מיר גייט עס. עטלעכע טויזנט מענטשן זענען אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן דורך דעם זעלבן אופן. רבנים, כלל־טוער, שריפטשטעלער, סוחרים און בעלי־מלאכות. און עס האָט אויסגעזען. ווי א וווּנדער, די דאָזיקע אַרבעט פון „דזשוינט". מחנות זענען מיר דאָרטן געווען פאַרצווייפלטע און אנטטוישטע, אָרימע און צעבראָכענע. דאַכט זיך, פאַרפאַלן, פאַרזונקען אויף אייביק...

איז פאַראַן אן אַמעריקע אויף דער וועלט, איז פאַראַן עפּעס א „דזשוינט", א בעקעלמאַן, א זאַרעצקי. איך בין גרייט געווען צו בענטשן גאַנץ אַמעריקע. אַלע שטאַטן און קאָלומבוסן בענטשן, וואָס ער האָט די טייערע ערד אויסגעפונען. איך בין א פּליט און געטראַכט האָב איך דעמאָלט פאַר אַלע פּליטים און אין האַרצן געדאַנקט דעם „דזשוינט" פאַר אַלע פּליטים. מען זאָרגט פאַר אונדז, ווייל מיר זענען צעשמעטערט, ווייל מיר האָבן גאָרנישט, האַלט מען אונדז אונטער, האַ! דאָס איז א גרויסע זאַך, א הייליקע זאַך. ווו פּאַק איך אים דעם גאַנצן „דזשוינט", איך וועל אים אויסקושן.

אין יענע בלייענע, פּראַסטיקע טעג, אין יענע קאָשמאַרן און בייזע דערוואַרטונגען, האָט מען אויך געמוזט אָפּריייניקן די נשמה פון אַלע שרעקן און אויסקלייבן וואָס שלעכט און וואָס גוט. א סך פון דאָס שלעכטע ווערט דאָ פאַרשווינגן. איינס פון דאָס גוטע ווערט דאָ דערמאָנט מיט פולן מויל. איך מיין נאָכאַמאָל „דזשוינט". די „דזשוינט"־מענטשן האָבן געהאַט א פּליכט און דערפילט עס ביזן סוף... גאָטס שליחים...

איך האָב יעדן טאָג אָפּגעמעקט א צאָל שעהן. אַלץ ווייניקער טעג, אַלץ ווייניקער שעהן. דאָס האַרץ האָט געצאַפּלט פון דערוואַרטונג. עס ענדיקט זיך. נאָך אביסל צייט און איך וועל זיך אַריינזעצן אין א צוג און וועל פאָרן, פאָרן... די וועלט איז אין בלוט אָפּגעגאַנגען. נאָר די ווייטקייט פון דער וועלט האָט נאָך אַלץ געצויגן. ערגעץ איז נאָך אוודאי גוט, ערגעץ וועט מוזן זיין גוט... ערגעץ, ערגעץ...

אין יענע טעג זענען געווען גרויסע פרעסט און ווען דער פראָסט פלעגט לינדער ווערן, איז שניי געפאַלן. רואיק און געלאַסן איז דער שניי געפאַלן, כמעט אידיליש, פאַרוויגעריש. דאָך נישט דער פראָסט האָט פאַר־

גליוועדט און נישט דער שניי האָט איינגעדעקט די שאָטנס פון די פּליטים, וועלכע זענען געלאָפן פון געדעמינאַ־גאַס צום „אינטוריסט“. וויזעס און באַן־בילעטן און דאָס איבעריקע איז גאָרנישט. אין דער צייט פון אונדזערע גרויסע גיהנומס וויל איך זיך נישט לאָזן צופיל רעדן וועגן יענעם קליינעם גיהנום אין קאָוונע. איך וויל נישט ארויסרופן אין זכרון יענע צעבראָכענע געשטאַלטן, די אַלע וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ „פּאַפּירל“, זייערע אויגן, זייערע זיפצן, זייער שרעק פאַר דער צוקונפט...

איך אַליין האָב געוואַרט אויף דעם פערטן פעברואַר, דעמאָלט וועל איך באַקומען מיין באַן־בילעט און דעמאָלט וועל איך פאָרן. דערווייל האָט מען שוין פאַר מיר איינגעצאָלט אין „אינטוריסט“ צוויי הונדערט מיט דריי און פערציק דאָלאַר. ווער האָט איינגעצאָלט? ווען איינגעצאָלט? „דזשוינט“ האָט איינגעצאָלט, „דזשוינט“ האָט געפירט גרויסע חשבונות מיט „אינטוריסט“, „דזשוינט“ האָט געהאַט פּליטים און „אינטוריסט“ האָט געהאַט באַנען, האָטעלן, בופעטן...

געווען איז אין קאָוונע אַזאַ לעגאַלע־אומלעגאַלע קאָמיסיע, וועלכע האָט צוגעהאָלפן די פּליטים אַוועקפאָרן. איינעם האָט צוגעפעלט פינף דאָלאַר, האָט מען אים געגעבן די פינף דאָלאַר, אָבער מען האָט אויך געגעבן הונדערט, צוויי הונדערט און אפילו פינף הונדערט. דאָס געלט פלעגט דער פּליט נישט אָנזען פאַר די אויגן, דאָס געלט פלעגט גלייך גיין אין קאַסע פון „אינטוריסט“. אין דער קאָמיסיע איז געווען בעקעלמאַן, ראָזאָווסקי און וואָלף, דער פירער פון „האיאַס“ אין ווילנע. דאָס איז געווען אַ גרויסע, אַ ליכטיקע ארבעט: מען האָט מענטשן געראַטעוועט... זאָל דאָס די געראַטעוועטע נישט פאַרגעסן.

עס האָבן זיך דערנענטערט די טעג פון מיין אַוועקפאָרן. די לעצטע טעג אין קאָוונע... איך גיי זיי פאַרביי. איך וויל זיך אויף אַ סך זאַכן נישט אָפּשטעלן. איך האָב געלעבט אין שרעק, מען האָט מיך גערופן אויף פאַרשידענע שמועסן, מען האָט מיר געגעבן אָנצוהערן, אַז די ארויספאָר־וויזע וועט מען ביי מיר צוריקנעמען. מען האָט מיר „געראַטן“ איך זאָל בלייבן. יאָ, עס זענען געווען אַ סך „ליבהאַרציקע“ זאַכן. לאָמיר וועגן דעם נישט רעדן. און איצטער, ווען די וועלט וויסט פון אַ העראָאישן סטאַלינגראַד, לאָמיר נישט דערמאָנען אַ סך נישט העראָאישע ענינים. דריי טעג פאַר

מיין אוועקפאָרן האָב איך זיך גענומען געזעגענען מיט קאָוונער יידן. עס איז געווען מיט וועמען זיך צו געזעגענען. א סך פריינט האָב איך דאָרט „אויסגעהאָדעוועט" פאר זעכצן חדשים. געזעגנט האָט מען זיך מיט הארץ און מיט טרערן... איך האָב אין מיין גאנץ לעבן זיך נישט געקושט אזוי פיל מיט פריינט, ווי דעמאָלט אין קאָוונע און כמעט אלע „זיי־געזונטס" האָבן זיך געענדיקט מיט טרערן. עלטערע און יינגערע, רואיקע און נער־וועזע, בייזע און גוטמוטיקע. אלע האָבן געלאָזן א טרער. געווען איז דאָס גענוג טראגיש. מיט אנדערע האָב איך זיך געזעגנט אין געהיים, באגעגנט זיך אויף דער גאס, אָפּגעשטעלט זיך און פארטרויט זיך: „איך פאָר אוועק..." און אזוי נישט אָפּגערעדטערהייט איז מען אריין אין א טויער און דאָרט זיך געזעגנט מיט צעקושעניש. אזוי איז אויך געווען מיט א יונגן, נאציאָנאלן דיכטער, וועלכער האָט פּלוצלינג געמוזט אָנהייבן זינגען וועגן פּראָלעטאריאט. א ווילנער יונגערמאן, נאָר אויף זיין קארק איז גע־זעסן א גאנצע משפּחה. און צוליב דער משפּחה... בין איך אים פרעמד געוואָרן. ער האָט זיך פון מיר דערווייטערט, איך בין אים דאָס מוחל געווען. אָבער עטלעכע טעג פאר מיין ארויספאָרן באגעגן איך אים און וואַרף צו מיין געהיימע פראזע:

— איך פאָר שוין אוועק... איך וויל זיך געזעגענען...

ער קוקט מיך אָן מיט טרויעריקע אויגן:

— דאָ איז נישט באקוועם.

זענען מיר אין א טויער אריין, ווי צוויי גנבים, וואָס ווילן זיך צע־טיילן מיט א גנבה. מיר האָבן זיך די הערצער אויסגערעדט, ווי עס באַ־דאַרף צו זיין, ער האָט שטארק ביי מיר געבעטן, איך זאָל אים פארשטיין און מוחל זיין, וואָס ער האָט זיך פון מיר דערווייטערט. איך האָב אים מוחל געווען און אויפריכטיק. דאָס לעבן איז צופיל פארפּלאָנטערט און ווער האָט עס רעכט צו זיין א שופט?

זעכצן חדשים בין איך געווען אין קאָוונע און מיין נשמה האָט זיך דאָ פארבונדן מיט א סך פעדעם, וועלכע האָבן זיך נישט געלאָזט איבער־רייסן. פון אזא קאָוונע, וווּ איך האָב אזוי פיל פריינט געפונען, ווילט זיך נישט אוועקפאָרן. אָבער דער בילעט איז שוין ביי מיר אין קעשענע, א

בילעט דורך מאָסקווע, דורך וולאַדיוואָסטאָק ביז קאָבע, א פּאָרט אין יאפּאן. אזוי איז געווען מיין פּלאן...

איך האָב זיך געזעגנט מיט פיל משפּחות. עטלעכע פון די משפּחות האָבן זיך נישט גלאט מיט מיר געזעגנט. „פּאָרט געזונט״ און „זייט געזונט!״ דאָס איז צו טרוקן פאר קאָוונע, פאר אזא קאָוונע... עטלעכע משפּחות האָבן צוגעגרייט פאר מיר שפּייז אויפן וועג. ביי די ליגומס האָט מען אָפּגעפּרעגלט פאר מיר א קאטשקע מיט א הון, פיין אויסגעבראָטן אויף דעם אלטן ליטווישן שטייגער, דערצו א חלה, א געפלאָכטענע, מען האָט אויך נישט פארגעסן צוצולייגן ציין־דייניקער מיט דין־דינע פּאפּירענע סערוועטקעס, זאלן אפילו האָט מען אין פּעקל אריינגעלייגט... וואָס נישט?

אורי צבי גלאזמאן, א יונגער בעלעטריסט, א געוועזענער מיטארבעטער פון רובינשטיינס „יידישע שטימע״. א גאָלדענער חבר, האָט געהאט א ווייב אן אקטריסע, קלארע האָט זי געהייסן, האָט זי ארטיסטיש אויסגעבאקן פאר מיר פארשידענע קיכלעך, א פּאק מיט קיכלעך, טרוקענע מיט צוקער באשאָטענע, עס פלעגט אין מויל צעגיין, זי האָט אויף דעם צוויי טעג געארבעט. דערנאָך וואלפּאָוויטש, אויך א מיטארבעטער פון דער „יידישער שטימע״, ער האָט עס פארפּאקט מיינע צוויי האלב צעשאָטענע וואליזעס און אָן מיין וויסן האָט ער דאָרט אריינגעשמוגלט די בעסטע קאָנסערוון, עמענטאלער קעז, ווייַן, קאָניאק...

וואָס ווילן זיי פון מיר, די טייערע מענטשן, מיט זייער גוטסקייט און אויפמערקזאמקייט? וואָס בין איך, א יונגער פּרינץ, וואָס פּאָרט איבערנעמען א מלוכה? איך בין דאָך נישט מער ווי א פּליט, וואָס ציטערט ביינאכט אויף זיין געלעגער, מען זאָל אים א צווייט געלעגער נישט געבן... רירנד איז געווען די אויפמערקזאמקייט פון מיינע פריינט און טראגיש: איבער קאָוונע האָבן שוין גרויזאמע וואָלקנס געהאנגען. די מענטשן האָבן געהאט א פאָרגעפיל, אנדערש וואָלטן זייערע בליקן נישט געווען אזוי אומרואיק...

די לעצטע נאכט האָב איך גענעכטיקט ביי סודארסקין, מיין ביסל באגאזש האָב איך אויך צו אים געבראכט. מאָרגן פאָר איך קיין מאָסקווע און פון מאָסקווע ווייטער... איך פאָר זוכן די וועלט און ווער ווייסט,

וואָס איך וויל דאָ פון דער וועלט? מאָרגן פאַר איך און אַזאַ געדאַנק לאָזט נישט איינשלאָפן אפילו אויף אַ רגע. באַגינען בין איך שוין אויף קאָוונער גאַסן. איך גיי אין שניי. אַ ווייסער סאַמעט. אַ טעפּיך פאַר מײַנע מידע פיס. אַזאַ רואיקייט פון שניי־פאַל איז זעלטן. אין אַזאַ ווײַטקייט קאָן מען אָנהייבן גלויבן, אַז אַלץ וועט זיך גוט ענדיקן און גוט וועט זײַן, גוט וועט זײַן... איך געזעגן זיך מיט די קאָוונער גאַסן, מיט די הײַזער. איך האָב ליב יעדע היימישקייט און קאָוונע איז מיר היימיש געוואָרן ביז גאָר. איך גיי אויך אַרײַן צום לעצטן מאָל אין קאַפע „מאָניקאַ". דאָרט עסט מען שוין פרישטיק. בײַ איין טיש זיצט דער חזן קוסעוויצקי, ער איז געקומען קיין קאָוונע נישט אויף קיין חזנישן קאָנצערט. בײַ אַ צווייט טיש זיצט דער וואַרשעווער באַנקיר און סענאַטאָר רפאל שערעשעווסקי, ער איז אַזוי בלייך־ווײַס, אַז איך האָב פּשוט מורא צוצוגיין צו אים. איך באַגריס זיך מיט אים פון דערווײַטן. פאַר מײַנע אויגן שוועבן פײַנע גלעזער קאַווע מיט קרעם און אָן דעם, פרישע זעמל, קיכלעך פון אַלע מינים. קאָוונע האָט געהאַט שפּייז טײַערע... קאָוונע האָט אַלץ געהאַט, די סאָוויעטישע מאַכט האָט נישט דערלאָזן, אַז דער דאָזיקער ווײַכטיקער גרענעץ־פּאַס זאָל פילן הונגער. איך האָב זיך געזעגנט מיטן קאַפע. אָט די „מאָניקאַ" האָט אונדז פּליטים פיל רו געגעבן. דאָ האָבן מיר געשמועסט, דאָ זיך באַגעגנט מיט פרײַנט, דאָ געשריבן בריוו און דעפּעשן צו דער וועלט, צו דער גרויסער וועלט, און פאַר יחידים האָט די וועלט זיך אָפּגערופן...

צוועלף אַזייגער האָב איך זיך שוין געאײַלט צו סודאַרסקין, דאָרטן זענען געווען מײַנע וואַליזעס. איך בין אוועקגעפאָרן אין געהיים, קיינער האָט מיך נישט באַגלייט, כאָטש איך האָב דאָרט געהאַט אַזוי פיל פרײַנט. באַגלייטן האָט מען נישט געטאָרט. אַזאַ איינער ווי איך, אַ פאַרברעכער, אַ בורזשואַזיע־נאָכלויפער, אַ פאַרקויפטע נשמה, אַ פאַשיסט. בלויז סו־דאַרסקי איז געקומען אויפן וואָקזאַל, אָבער נישט מיט מיר, בלויז מיט מײַנע וואַליזעס. איך בין געקומען באַזונדער, איך בין געשטאַנען בײַ מײַן וואַגאָן. סודאַרסקי האָט אוועקגעשטעלט פון ווײַטן מײַנע וואַליזעס און אַליין איז ער אוועק, בלויז אַ בליק געוואָרפן צו מיר... אַדיע, טײַערער פרײַנט, גוטער ברודער, זײַ געזונט! איך בין רואיק צוגעגאַנגען צו מײַנע וואַליזעס און זיי אַרײַנגענומען אין מײַן וואַגאָן, אין אַ קופּע פון צווייטער

קלאַס. „דזשווינט" איז געווען אויף אַזוי פיל גרויסאַרטיק, אַז ער האָט מיך באַזאָרגט מיט אַ צווייטן קלאַס אין מיין וועג.

די וואַליזעס שוין אין וואַגאָן, זיי זענען אַביסל פאַרשנייט געוואָרן אויף דער פּלאַטפאָרמע פון וואָקזאַל, אָי, יענע קליינע דימענטענע שנייעלעך, פאַרוואָס זענען זיי אַזוי שנעל צערונען געוואָרן? דאָס לעצטע פון קאָוונע, די לעצטע מתנה. די נערוון, ווייזט אויס, האָבן שוין שוואַך געאַרבעט, יעדע קלייניקייט האָט געווירקט. האָט אַ שנייעלע אויך גערייצט, איך האָב אויך וועגן דעם געטראַכט אין די ערשטע מינוטן אין וואַגאָן. געטראַכט וועגן קאָוונע מיט דאַנקבאַרקייט ביז טרערן, און ליגום? און רובינשטיין און גלאַזמאַן און אַלע די טייערע נעמען. גוטסקייט, מענטשלעכקייט, פריינטשאַפט. איך האָב מיטגענומען פון דער שטאָט אַ גלויבן אין מענטש, אין ייד...

דערנאָך האָב איך זיך אַרומגעקוקט: דער וואַגאָן איז פול געווען מיט „ספּעצן", וועלכע זענען געפאָרן קיין מאָסקווע אויף פאַרשידענע באַראַטונגען. דאָ זענען געווען אינזשיניערן, דאָקטוירים און מבינים אויף פוטער־פּראָדוקציע און בעקאָן־פּראָדוקציע, מען האָט געפירט פאַך־געשפּרעכן. איך איינער בלויז נישט קיין פאַכמאַן, איך האָב געוואָלט זיין אַליין און טראַכטן, בלויז טראַכטן, בלויז אַרומנעמען די מלחמה, מיט די פּליטים, מיט אַלע אומגליקן און עפּעס אויסטראַכטן, פאַרשטיין און טרייסטן זיך מיט עפּעס...

געראַטעוועט האָט דאָס פענסטער אין וואַגאָן. איך האָב זיך געשטעלט קוקן אויפן שניי, וואָס ער וויל די וועלדער פאַרשיטן און דאָס גיט זיך אים נישט איין. די וועלדער מיט סאָסנעס, ענלעך צו די פּוילישע סאָסנעס, און דאָרט אין פּוילן צווישן די וועלדער זענען פאַרבליבן ישובים מיט יידן. עס דריקט אַ שטיין דאָס האַרץ, וואָס איז גרעסער פאַר דער וועלט און דאָס שוואַכע האַרץ ווערט נישט צעדריקט. עס מוז קלאַפּן פאַר נייעם יאָמער, פאַר נייע אומגליקן. אונדזערס אַ מענטש איז אַלץ איינס, וווּ ער זאָל נישט פאָרן: קיין ארץ ישראל, צי קיין אַמעריקע, קיין אַפריקע צי קיין האָנאָלולו, די איבערגעלאָזענע צרות וועלן נישט אַוועק אין די טויזנטער מיילן פון מרחק...

יידישע צרות האָבן לאַנגע הענט, זיי לאָזן נישט אָפּ, זיי שטיקן פון דערווייטן און זיי ציען שטאַרק צוריק.

און דאָך...

דאָס רייזן האָט שוין אין זיך אַזאַ כוח, עס הייבט אונטער דעם גוף. עס טראָגט, עס רייסט מיט. מען פאָרט און שנעל און מען האָט דאָס געפיל, אַז מען פאָרט צו אַ נײַ לעבן, צו אַ נײַע וועלט. די האַסטיקייט פון צוג צעקלאַפּט און צעטרייסלט די שווערע געדאַנקען און אין קאָפּ לויפן אַרײַן נײַע רעפלעקסן, צוזאַגענישן, גענאַרערײַען, אַלץ אײַנס. ס׳איז בעסער. עס ווילט זיך בלויז, אַז דער צוג זאָל נאָך שנעלער לויפן. צוויי געפילן האָבן מיך באַגלייט דעם גאַנצן וועג: אַ מורא אַזאַ, צי איך וועל טאַקע אַרויס בשלום פון דער שטייג, ווו איך בין אין מלחמה־שטורעם אַרײַנגעפאַלן... ווער ווייסט? איך האָב נאָך נישט קיין זיכערע וויזע, נישט קיין ארץ ישראל און נישט קיין אַמעריקע, דער ענין באַדאַרף זיך אויפקלערן ערשט אין מאָסקווע. דאָס צווייטע געפיל איז געווען דאַנקבאַרקייט צו מענטשן און אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן מיר צוגעהאָלפן. איך האָב זיי קיינעם נישט פאַרגעסן און יעדן באַזונדער דערמאָנט. אַלץ איז דאָך סוף כל סוף מזל. נאָר ווען דעם גוטן מזל טראָגט דיר צו אַ מענטש, באַדאַרף מען שטאַרק דריקן דעם מענטשנס האַנט און געדענקען, געדענקען דעם נאָמען פון אַזאַ גוט־טוער. איך האָב זיי איצט אין מײַן וואַגאָן אַרויסגערופן, די אַלע געשטאַלטן. די באַזאַשירן פון אַרום זענען מיר פרעמד געווען, אָבער אַ ראָזאָווסקי, אַ רובינשטיין, אַ ליגום, אַ גלאַזמאַן, זיי זענען איצט געווען מיט מיר... געשטאַלטן... טײַערע געשטאַלטן.

XIII

אין מאָסקווע און אין ארעם

צוויי מעת־לעת געפאָרן ביז מאָסקווע. נישט שלעכט געווען אין וואגאָן. באקענט זיך מיט מענטשן, גערעדט מיט זיי, געגעסן ליגומס גע־בראָטענע הון און גלאזמאנס קיכלעך. ווארעם געווען אין וואגאָן. „איג־טוריסט" זאָרגט פאר זיינע פאסאזשירן, וואָס באצאָלן מיט דאָלארן. דעם גרעסטן טייל צייט האָב איך אָבער פארבראכט ביים פענסטער, געקוקט אויף דעם שניי. געזען פעלדער, וועלדער און ישובים, געזען מענטשן. איך האָב אויף אלץ געקוקט מיט א פארגרעסערטער אויפמערקזאמקייט. א פאקט: איך בין איצט אין דעם לאנד פון גרעסטן סאָציאלן עקספערימענט. געקוקט און געפאָרשט פון וואגאָן־פענסטער, געמיינט, אז איך וועל דאָ מיט די אויגן עפעס דערזען און מיט דעם קאָפּ עפעס פארשטיין. אָבער ספינקס איז פארבליבן ספינקס. דער שניי האָט איינגעדעקט די שטעט און שטעטלעך: דערמאָנט האָט זיך מיר דעמאָלט, ווען איך בין פון קאָוונע געפאָרן קיין מאָסקווע א צוויטע רייזע: א רייזע אין טויזנט ניין הונדערט ניינצן. אויך אין פעברואר. א רייזע נישט קיין מאָסקווע, נאָר פון מאָסקווע. דאָס איז געווען עפעס מער ווי א יאָר נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע. איך בין געפאָרן קיין פוילן, צוריק קיין פוילן, ווייל איך האָב זיך צו דער רעוואָלוציע נישט צוגעקלעפּט. נישט אלעמען איז עס באשערט צו פאר־שטיין די גרויסקייט פון מאָמענט. דאָך יונג איז מען דעמאָלט געווען און די וועלט האָט אויף עפעס בעסערס געוואַרט נאָך דער גרויסער מלחמה. דעמאָלט בין איך געפאָרן אהיים צו טאטע־מאמע, ברידער און שוועסטער, קיין פוילן געפאָרן, ווו מיליאָנען יידן זענען געווען, איצט אנטלויף איך

פון די היימישע ערטער; ווי א געיאָגטע חיה און ווּ וועט מיך דער גורל ברענגען?

דערווייל האָט אונדז דער צוג געבראַכט קיין מאָסקווע. מען האָט די אינטוריסטן אריינגעזעצט אין אויטאָבוסן און געבראַכט אין א גרויסן, ליכטיקן האָטעל. דער האָטעל האָט געהייסן „מאַלאַיאַ מאָסקאָווסקאַיאַ". דאָרט האָט מען אונדז לאַנג געהאַלטן אין פּאָיע, שעהן לאַנג. מען האָט אונדז געדאַרפט איינשרייבן: ווער מיר זענען? פון וואַנען און וווּהין? ווער איז געווען דיין טאַטע, דיין זיידע, מיט וואָס זיך באַשעפטיקט? עפּעס הונ־דערטער פראַגן. מען האָט בויגנס פּאַפּיר פאַרשריבן און צום סוף א שליסל געגעבן. איך האָב שוין א צימער...

א פיין צימער, ריין און רואיק, אויף דעם טישל שטייט א טעלעפאָן, כאַטש נעם און רעד מיט דיינע אַלטע מאָסקווער באַקאַנטע... אָבער עס קלינגט זיך נישט. עס איז נישט יענע מאָסקווע און דיינע באַקאַנטע... ווער ווייסט, ווּ זיי זענען? איך בלייב שטיין אין מיטן צימער, איך קוק זיך אַרום, עפּעס דאַכט זיך מיר כסדר, אַז איך מוז זיך אַרומקוקן. איך בין סוגעסטירט פון מאָדנע געשיכטעס וועגן מאָסקווע און רוסלאַנד. איך קאָן זיך פון דער סוגעסטיע נישט באַפרייען. איך האָב נישט קיין פאַר־טרויאונג צום פיינעם צימער, צו די שטילע ווענט, צו די טריט אין קאָ־רידאָר... דערנאָך רופט מען אונדז אין רעסטאָראַן, מיר פאָרן אַרויף אויף דעם אַכטן שטאָק. מיר זעצן זיך גרופּנווייז ביי סערווירטע טישן, מיר עסן גוטע שפּייזן. דאָס גיט אונדז צו עסן עפּעס נישט קיין פּריוואַטער אונטער־נעמער, דאָס שפּייזט אונדז די מלוכה, די אָנפירנדע פּאַרטיי און מיר מיט אונדזערע קליין־בירגערישע פּסיכאָלאָגיעס זענען געוווינט צו פּריוואַטע רעסטאָראַנען. געווען איז פאַר מיר אין מאָסקווע גענוג זאַכן צו אָבסער־ווירן, נאָר איך מוז זאָגן דעם אמת, אַז איך האָב גאָרנישט געזען, א פליט איז נישט קיין באָאָבאַכטער, א פליט לויפט ווייטער און זיין קאָפּ איז פאַר־נומען מיט איין זאַך: דער וועג זאָל זיין פריי און דעם וועג מאַכט פריי די וויזע. איך בין אין מאָסקווע נאָך נישט זיכער געווען, צי איך וועל קאָנען ווייטער פאָרן, און וווּהין פאָרן, קיין ארץ ישראל אָדער קיין אַמע־ריקע? מיין „ארץ ישראל" איז געלעגן אין די הענט פון טערקישן קאָנסול און מיין „אַמעריקע" — אין די הענט פון יאַפּאַנישן קאָנסול. איך האָב

געהאט רייזע פּאַפּירלעך און איך האָב אַליין נישט געוווּסט ווי ווערטלאָז זיי זענען. פון ענגלישן קאָנסול אין קאָוונע האָב איך אין דער לעצטער רגע פאר זיין ארויספאָרן פון ליטע באַקומען א באַשטעטיקונג, אַז פאר מיר איז אָנגעקומען א סערטיפיקאַט, א געוועלנלעך פּאַפּיר, אָן א לויף־נומער און אָן א שטעמפּל, ווייל דער שטעמפּל פון קאָנסולאַט איז שוין פארפּאַקט געווען, אלע קאָנסולאַטן האָבן דעמאָלט פארלאָזן קאָוונע. אָבער אויך דאָס דאָזיקע כמעט ווערטלאָזע פּאַפּירל איז פארלוירן געגאַנגען אין רוסישן אמט. צום גליק האָב איך זיך פריער פארזאָרגט מיט א פאָטאָגראַפיע פון דאָזיקן דאָקומענט און מיט דעם בין איך געקומען קיין מאָסקווע.

דאָס צווייטע רעטונגס־פּאַפּירל איז געווען א טעלעגראַמע צו מיר פון וולאַדיוואָסטאָקער „אינטוריסט”, אַז פאר מיר איז פאַראַן אַן איינ־רייזע־דערלויבעניש פון דער יאַפּאַנישער מאַכט אין קאָבע, אָבער די איינ־רייזע באַדאַרף נאָך זיין באַשטעטיקט פון יאַפּאַנישן קאָנסול אין מאָסקווע. דאָס זענען געווען קאָמפּליצירטע, אומגעלומפּערטע וויזע־ענינים, וועלכע האָבן אונדז אַלעמען אָפּגעקאָסט געזונט. לאָגיש גענומען זענען דאָ אַלע פּאַפּירן אין מיין קעשענע געווען ווערטלאָז, נאָר מען האָט זיך פאר־לאָזט אויף נסים און מען איז געפאָרן גלאַט אין דער וועלט אריין, מען איז געפאָרן אויף הפקר, ווייל מענטש און לעבן איז אויך געווען הפקר.

דעם ערשטן טאָג פון מיין זיין אין מאָסקווע האָב איך אין די קאָנ־סולאַטן נאָך נישט געקאָנט זיין, ווייל אין „אינטוריסט” האָט מען צוגע־נומען ביי אונדז די פּאַספּאָרטן, כדי זיי איינצומעלדן ווו מען דאַרף. זענען מיר געגאַנגען, עטלעכע פּליטים, באַטראַכטן די שטאָט מאָסקווע. איך האָב אַמאָל גוט געקענט די דאָזיקע שטאָט, נאָר איצט האָב איך זי נישט דער־קענט. די אַלטע מאָסקווע מיט א סך נידעריקע הייזער איז פארשוווּנדן. די נייע מאָסקווע איז נאָך נישט אויסגעוואַקסן, כאָטש זי וואַקסט. ריזיקע הייזער האָבן זיך אויפגעהויבן אויף אַמאָליקע אינטימע גאַסן. דאָ האָט מען אָנגעהויבן בויען, דאָרטן נישט פארענדיקט. א זוניקער טאָג מיט א דרייסיק־גראַדיקן פראָסט, מיט א סך שניי אויף די גאַסן און אויף די הייזער. פון יענעם טאָג איז מיר פארבליבן אין זכרון די מאָסקווער אונ־טערערדישע באַן. אויף א סך קילאָמעטערס ציט זיך א לעגענדאַרישע אויס־בויאונג פון וווּנדערבאַרן מאַרמאָר, מאַרמאָר פון אַלע ניואַנסן און שאַ־

טירונגען, דערנאָך בראַנז, אין דעם בראַנז איז פאַרקערפּערט די געשיכטע פון רוסישן פאָלק און די געשיכטע פון דער רוסישער רעוואָלוציע. די אונטערערדישע באַן לויפט און פון פענסטער זעסטו ווי עס לויפן דיר נאָך גרופּן מיט אקערהייזנס, גרופּן מיט ביקסן, ארבעט און קאַמף איז פאַרקערפּערט אין די גרופּן, דו קאָנסט די אויגן נישט אָפּרייסן. דאָס איז איין מאָמענט. דער צווייטער פארטונקלט דעם ערשטן. ווען דו גיסט א קוק אויף די פּאַסאַזשירן, וואָס זיצן צוזאַמען מיט דיר אין וואַגאָן, וווּנדערסטו זיך, פארוואָס זיי זענען אזוי קאָנצענטרירט און שווייגנדיק? פאַרוואָס אזוי אָרים געקליידט? א קאָנטראַסט א שרייאיקער צו דעם רייכן אויסזען פונעם מאָסקווער „מעטראָ״.

איך האָב אויך אין יענעם טאָג געזען לענינס מאַוזאָליי, געווען איינעווייניק, געקוקט אויף זיין פּנים. איך האָב זיך דערמאָנט, ווי איך האָב אים געזען דאָס לעצטע מאָל א לעבעדיקן, אין אכצנטן יאָר, הינטער מאָסקווע, אין סאָקאָלניקי. ער האָט גערעדט צו צענדליקער טויזנטער ארבעטער. ער האָט מיט זיין יעדע פראַזע געבראָכן די זיילן פון דער אַלטער וועלט און איך בין דאָ איצט ווידער אין מאָסקווע.

שטאַרק פאַרבליבן זענען אין זכרון לענינס הענט. ער ליגט רואיק און די הענט אויסגעצויגן איבער זיך. אריסטאָקראַטישע הענט, פינגער־מוזיק. אזעלכע הענט, אזוי פיל איידלקייט אין זייער אומבאַוועגלעכקייט, אזא קאָנטראַסט צו זיין שטורמישן לעבן...

שפּעטער אין האָטעל, אין מיין צימער, האָב איך געוואָלט מאַכן א סך־הכל פון א טאָג איינדרוקן, אָבער ערשטנס האָב איך דאָך ווייניק געזען און צווייטנס האָב איך מיטגעבראַכט א סך פראָסט פון דער גאַס. דער פראָסט איז אריין אין גוף, אין דער נשמה און איך האָב צו זיך אליין געמורמלט:

— קאַלט... אַלץ איז קאַלט, די געטער און די מענטשן, אַלע אידעאָלאָגיעס... די וועלט איז אוועק צום נאָרדפּאָל, זי האָט זיך פאַרפּלאָנטערט אין די שניי־בערג און אייז־בערג, נישט ארויסצובאַקומען זיך פון דאָרטן...

כאָטש אין האָטעל איז געווען וואַרעם, האָב איך זיך דאָך נישט געקאָנט באַפרייען פון דער קעלט, וואָס איז אין דער נשמה אריין.

אָבער, איך האָב איבערגעריסן מיט די פילאָזאָפיעס. איך האָב זיך

ארויפגעגליטשט מיט דעם ליפּס אויפן אכטן שטאָק און געענדיקט דעם טאָג אין רייכן רעסטאָראַן פון „אינטוריסט". ביי די טישן זענען געזעסן א צוויי הונדערט פּליטים, געוועזענע פאבריקאנטן, סוחרים, דאָקטוירים און כלל־טוער, א טייל פון א פאַליע, וואָס האָט זיך אָפּגעריסן פון ים און איז איצט געלאָפן אין דער וועלט אריין. דאָרט האָט געשפּילט מוזיק, אויף אן אָפּענער עסטראדע האָט מען געזונגען, דעקלאמירט, מען האָט געוויילט דעם עולם. איך האָב זיך צוגעקוקט און צוגעהערט, עפּעס איז פאראן אין די דאָזיקע מאָסקווער פארווײַלונגען אן אנדער טאָן. אפשר א בעסערער און אפשר אן ערגערער? איך ווייס נישט.

ביים צווייטן טישל, עטלעכע טריט פון מיר, איז געזעסן א יונגער רב, מיט א שווארצער באָרד, מיט סאמעטענע אויגן. נעבן אים — זיין ווייב, די יונגע רביצין, מיט א שטענדיקן שמייכל אויף די ליפּן, א שווארץ־חנעוודיקע און צווישן רב מיט דער רביצין האָט זיך געשפּילט א יונג מיידעלע פון א יאָר פיר. דער רב האָט איינגעטענהט מיטן קעלנער, אז ער וויל עסן כשר, נערעדט האָט ער מיטן רוסישן קעלנער א געמישטע שפּראך פון יידיש, פּויליש און רוסיש. דער קעלנער האָט גארנישט פארשטאנען, האָט ער געבראכט דעם דירעקטאָר און דער דירעקטאָר האָט געבראכט א צווייטן דירעקטאָר, מען האָט לאנג זשעסטיקולירט, לאנג געשמועסט, ביז מען איז דורכגעקומען אויף ברויט, אייער, ירקות און טיי. דער רב איז געווען צופרידן, די דירעקציע פון „אינטוריסט" איז אויך געווען צופרידן. די געסט, וואָס האָבן זיך צוגעקוקט און איך, אלע זענען געווען צופרידן, וואָס דער רב מיט זיין משפּחה האָבן באקומען צו עסן כשר...

און גוט איז געווען, וואָס דער טאָג האָט זיך געענדיקט „כשר". די שטייפע קעלט פון מאָסקווער דרייסיק־גראדיקן פראָסט האָט זיך דערפון געמילדערט. קאלט אויף דער נשמה איז נאָך געווען, אָבער די קליינע טאַלעראנטע סצענע אין רעסטאָראַן פון „אינטוריסט" האָט געשמייכלט צו מיר, געשמייכלט און געווארעמט... דערנאָך, דערנאָך האָט מען זיך געלייגט שלאָפן אין א ווייס ציכטיק בעט. ווארעם געווען און עפּעס קאלט... קאלט פון טויזנטער פראגן, וואָס זענען געשפּרונגען אין קאָפּ. געטראכט האָב איך אויך וועגן דעם, אז דאָ אין רוסלאנד האָב איך א ברודער מיט

א שוועסטער,ביידע ערלעכע און טאַלענטירטע... דער ברודער א פאַרברענ־טער קאָמוניסט, א קענער פון דער רוסישער געשיכטע און פון דער רוסי־שער ליטעראַטור, אַליין אויך א שרייבער און א פאָרשער. וואָלף איז זיין נאָמען. ער טראָגט דעם נאָמען נאָך זאב יעבץ, וועלכער איז א קרוב צו אונדזער משפחה. מיין שוועסטער הייסט אָליע, זי האָט געענדיקט כימיע. ווער ווייסט, אפשר זענען זיי ביידע אין מאָסקווע, נאָר איך ווייס נישט פון זיי און זיי ווייסן נישט פון מיר. מען טאָר נישט וויסן און מען טאָר נישט פרעגן. מיין ברודער און מיין שוועסטער... און איך טאָר וועגן זיי נישט פרעגן. אָבער איך האָב יאָ געמאַכט פּרוּוון, פאַרזיכטיק אַמאָל א פרעג געטון דאָ און דאָרט און גאָרנישט זיך דערוווּסט. איך ווייס וועגן זיי גאָר־נישט, גאָרנישט. עפּעס זענען זיי אַראָפּ פון דער אויבערפלאַך, פאַרשוווּנדן פון אומעטום, נאָר נישט פון מיין הארץ.

האָט זיך לאַנג געטראַכט וועגן א ברודער און א שוועסטער און אַרום איז אַזוי שטום און שטיל. אין די קאָרידאָרן פון דעם גרויסן האָטעל און אויף די גאַסן אַרום... שטיל. און נישט ווייט איז געווען דער אַלטער קרעמל, די באַרימטע צערקווע: „וואַסילי בלאַזשעני" און „מאָסקוואַ־ריעקאַ" אַלץ נישט ווייט. אָבער זייער ווייט איז געווען וואַרשע, פּוילן, מיליאָנען יידן, מיט וועלכע מען האָט צוזאַמען א לעבן פאַרבראַכט...

אָי, ווי אָנגעשראָקן־ווייט...

אינדערפרי בין איך אין א מאָסקווער טעקסי געלאָפן צום טערקישן קאָנסול. קיינער איז נאָך אין קאָנסולאַט נישט געווען. דער טערק, דער קאָנסול, איז געקומען אין א מינוט פופצן שפּעטער. דער טערק איז געווען א הויכער, א שיינער מאַן, א יונגער און א העפלעכער, נאָר בעת ער האָט דערזען דעם דאָקומענט, מיט וועלכן איך וויל באַקומען א וויזע אויף אַריינ־צופאָרן קיין טערקיי, האָט ער זיך אויפן קול פונאַנדערגעלאַכט:

— מסיע! אַזעלכע פּאַפּירלעך קאָן מען פאַרטיק מאַכן צען טויזנט אין א שעה, מסיע! עס וועט פון דעם גאָרנישט זיין... אַרעוואַר...

אוים מיט ארץ ישראל. דער טערק וויל נישט. וועט מען מוזן פאָרן קיין אַמעריקע דורך גאַנץ רוסלאַנד, דורך סיביר, דורך וולאַדיוואָסטאָק קיין יאַפּאַן אַריין און פון דאָרטן ווייטער.

איך האָב ווידער געכאַפּט א טעקסי און געלאָפן צום יאפּאנישן קאָנ־סול. דער פּראָסט האָט פאַרגליווערט דאָס בלוט און נפש, די טעקסי אליין האָט געציטערט פון קעלט. דער שאָפער האָט בייז געשוויגן. בלויז דער מאָטאָר, אים האָט דער טייוול נישט גענומען. אָבער עס האָט לאַנג נישט געדויערט, דער פּראָסט האָט מיך ארויסגעשליידערט פון דער טעקסי. דער פּראָסט האָט מיך אריינגעיאָגט אין א געביידע, איך בין שוין געווען אין יאפּאנישן קאָנסולאַט. דער קאָנסול אליין האָט אויפגענומען די אינטע־רעסאַנטן. ווען עס איז געקומען צו מיר, ווען ער האָט איבערגעלייענט מיינע פּאַפּירלעך, האָט ער קאַלט און גלייכגילטיק א וואָרף געטון א פראַזע:

— איר וועט נישט פאָרן...

איך האָב א ציטער געטון, איך האָב אָנגעהויבן רעדן, וואַרפן ווער־טער, ארגומענטן.

— מען האָט צו מיר טעלעגראַפירט, אז אין קאָבע, אין האַפן איז געלט פאַר מיר איינגעצאָלט, איך האָב א דערלויבעניש ארויסצופאָרן קיין יאפּאַן, אפילו א האָטעל האָט מען שוין דאָרט פאַר מיר באַשטעלט... אין קאָבע, מיינע פריינט...

— איר וועט נישט פאָרן...

דאָס איז געווען עלף אין דער פרי און איך האָב דעם יאפּאַנעזער נישט אָפּגעלאָזט ביז דריי.

ער האָט אין יענעם טאָג קיין איין אינטערעסאַנט נישט דערליידיקט... איך... איך האָב ביי אים די גאַנצע צייט צוגענומען. איך האָב גערעדט צו אים, אַפּעלירט צו אים. איך בין זיכער אין דעם, אז אזא רעדן האָב איך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט גערעדט. מיט בלוט און מיט פייער האָב איך גערעדט. געווען איז דעמאָלט ביים יאפּאנישן קאָנסול שלמקע זוסמאַן פון וואַרשע, א באַוווּסטער כלל־טוער און שול־טוער. ער האָט זיך צוגעקוקט און צוגעהערט די סצענע. שפּעטער, ווען זוסמאַן האָט מיך באַגעגנט אין האָטעל, האָט ער זיך צו מיר אָנגערופן: „שטיינער האָבן געדאַרפט וויינען, ווען איר האָט גערעדט מיטן קאָנסול...“

אָבער דער קאָנסול האָט נישט געוויינט. איך האָב אויך נישט גע־וויינט. די באָבעס און די מאַמעס מיינע האָבן מיר נישט איבערגעלאָזט אין ירושה זייערע טייערע טרערן. איך האָב געדאַרפט און געמוזט וויינען.

דער טערק האָט מיך פּשוט אויסגעלאַכט מיט מײַנע פּאַפּירלעך. דער יאַ־פּאַנער האָט איין פראַזע פאַר מיר: „איר וועט נישט פאָרן!" טאָ וואָס זאָל איך דאָ טון אין דער גרויסער מאָסקווע? אין אזא גרויסן פראָסט? דער טײַך איז פאַרפרוירן, מען קאָן זיך נישט דערטרינקען. איך בין דאָ א פרעמ־דער. פאַר עטלעכע טעג קעסט האָט דער „דזשוינט" אײַנגעצאָלט פאַר מיר אין דעם לוקסוס־האָטעל און שפּעטער בלײַב איך אויף דער גאַס. איך בין דאָ א פרעמדער און נאָך ערגער ווי א פרעמדער. עמעצער האָט אויסגע־טראַכט און א סך עמעצנס האָבן איבערגעחזרט, אז איך בין א שונא פון פּראָלעטאַריאַט, און מאָסקווע איז די הויפּט־שטאָט פון פּראָלעטאַריאַט. קיין פרײַנט האָב איך דאָ נישט, שונאים וועל איך זיך שוין געפינען. דער יאַפּאַנער... דער יאַפּאַנישער קאָנסול — וואָס איז ער, קיין מענטש נישט? ער פאַרשטייט נישט, אז איך גיי אונטער? איך האָב זיך אין אים אײַנגע־געסן. איך האָב גערעדט וועגן דעם אומגליק פון אונדזער פאָלק, גערעדט וועגן אַלע אומגליקן. איך האָב אים דערציילט, אז איך בין א דיכטער, אז מײַנס א ביכל איז איבערזעצט אין יאַפּאַניש און איך אליין האָב איבער־זעצט זייערס א ליד אין יידיש און גלייך דאָס ליד געלייענט פאַר אים. צוויי ווערטער האָט ער פאַרשטאַנען: „סואָנאַ"... דאָס איז א נאָמען פון א יאַפּאַנישער פּראָווינץ און „קימאָנאַ"... די צוויי ווערטער האָט ער פאַר־שטאַנען, אָבער נאָך עפּעס האָט ער אויך פאַרשטאַנען, אז עס איז מיר זייער נישט גוט אויפן האַרצן. איך קאָן זיך באַרימען, אז איך האָב דעם יאַפּאַנער צעבראָכן, קיין וויזע האָט ער מיר נישט געגעבן, נאָר פיר, אָדער פינף שעה, האָט ער זיך מיט מיר פאַרנומען. ער איז געלאָפן זיך מיישב זײַן מיט זײַנע חברים, ער האָט טעלעפאָנירט צום אַמבאַסאַדאָר אליין... עס האָט גאָרנישט געהאָלפן.

איצט האָט ער שוין נישט געזאָגט: „איר וועט נישט פאָרן". איצט איז שוין געווען אן אנדערע פראַזע: „דאָס געזעץ דערלויבט נישט". ער האָט פאַר מיר דערציילט, אז מיט א טאָג פאַר מײַן קומען איז אָפּגעשאַפט געוואָרן דער מין פון דער דערלויבעניש, וואָס איך האָב געהאַט. איך בין אוועק פון דאָרט ווי א פאַרמשפּטער. דער קאָנסול האָט מיר כסדר געדריקט די האַנט און מיט א זיפצעניש גערעדט: „דאָס געזעץ, דאָס געזעץ"...

אין האָטעל האָב איך פאַר פרײַנט דערציילט פון מײַן אומגליק. איך

קאָן ווייטער נישט פאָרן, ווייל איך האָב ביי יעדע קאָנסולן קיין וויזע נישט באקומען. געווען איז מיט אונדז דער שריפטשטעלער טרונק, געווען דובנאוו־ערליך, זיי האָבן מיטגעפילט און וואָס מער האָבן זיי געקאָנט? אָבער ראָזאָווסקי פון קאָוונע, דער דירעקטאָר פון „האיאם", ער איז אויך געווען אין מאָסקווע, ער איז געפאָרן קיין אמעריקע, דער דאָזיקער מענטשן־טרייסטער און אָפּטימיסט, ער האָט צו מיר געזאָגט:

— איך קען דעם טערקישן קאָנסול, מיר וועלן גיין אינדערפרי פאָרן צו אים. איך רעכן, אז איר וועט באקומען די וויזע.

דאָס זענען געווען טרייסט־ווערטער און אַלץ איינס: די נאכט האָב איך נישט געשלאָפן... געוואלד! וואָס וועט דאָ זיין מיט מיר? אזעלכע נעכט קאָנען א מענטשן משוגע מאכן און זאָל זיך דער בטלן נישט וואונדערן, ווען איינער דערציילט וועגן אזעלכע פערזענלעכע קלייניקייטן. אייגער דערציילט, און טויזנטער, טויזנטער פּליטים האָבן דאָס דורכגעלעבט. די נערוון און די נשמות זענען פון די דאָזיקע קלייניקייטן צעריסן געוואָרן, מענטש איז פון דעם צעטראָטן געוואָרן ביז שפּלדיקייט. זאָל דער בטלן זיך נישט וואונדערן, די וויזע־יסורים וועלן אויך ערגעץ פארשריבן ווערן.

דערוואַרט זיך דעם פרימאָרגן. ראָזאָווסקי איז שוין אונטן, אין פאָיע פון האָטעל. ער שטייט און רעדט מיט באקאנטע. צווישן זיי א בלאָנד מיידל, אָבער זייער א שיינע. זי לאכט און דאָס געלעכטער קלינגט פריילעך אָפּ, זי שמייכלט, זי צאַפּלט. עס פאלט מיר איין א געדאנק. איך גיי שנעל צו צו ראָזאָווסקין און רוף אים אָפּ:

— ראָזאָווסקי, זי וועט מיך ראטעווען...

— ווער?

— די בלאָנדע, ווער איז זי?

— א ווילנערין איז זי, א באלעבאטיש מיידל. יאָ, אָבער ווי וועט זי אייך ראטעווען?

— זאָל זי מיטפאָרן מיט אונדז צום טערקישן קאָנסול, זי לאכט אזוי שיין, זי וועט אויסלאכן, אָדער אויסשמייכלען פאר מיר... א וויזע.

— וואָס פאלט אייך איין?

— ראָזאָווסקי, זי וועט מיך ראטעווען...

ער האָט זיך געלאָזט איינרעדן. איצט האָט ער גענומען איינרעדן דעם מיידל. יענע האָט נישט געוואָלט הערן פון דעם, זי באַדאַרף אַליין גלייך פאָרן צום אַמעריקאַנער קאָנסול, זי באַדאַרף היינט באַקומען אַ וויזע קיין אַמעריקע. בין איך צו איר צוגעגאַנגען נענטער און געבעטן:

— פריילין! עס גייט אין מיין לעבן. פּרוּווט! אין גאַנצן איז דאָס אַ פראַגע פון צען מינוט, מיר נעמען שוין אַ טאַקסי און מיר פאָרן.

אַז מען איז יונג און שיין, אַז מען קאָן אַזוי פיין שמייכלען, קאָן מען אויך טון אַ מענטשן אַ טובה... זי איז געפאָרן. אין טאַקסי האָט עס געצאַפּלט און געלאַכט, אין קאָרידאָר פון קאָנסול האָט זי געלאַכט, אין אויפנאַם־צימער איז זי אַריינגעלאָפן די ערשטע, נאָך איידער איך מיט ראַזאָווסקין האָבן אויסגעטון די שווערע קאָלאָשן.

— מסיע קאָנסול! באָן־זשור!

אויסגעזען האָט עס, אַז זי קען אים פון אַ גאַנץ לעבן.

דער קאָנסול אַליין אַ הויכער, אַ שלאַנקער, צוויי מאָל אַזוי גרויס, ווי מיין רעטערין, האָט געקוקט אויף איר מיט איבערראַשונג און אַנט־ציקונג און זי איז ווי אַ מיל:

— מסיע קאָנסול! גיב דעם מסיע סעגאַלאָוויטש אַ וויזע און שוין, גלייך, וווּ איז דער בלאַנקעט? וווּ איז דער שטעמפּל?

דער קאָנסול רעאַגירט מיט זיין אַרגומענט:

— דער מסיע סעגאַלאָוויטש האָט דאָך נישט קיין ערנסטן דאָקו־מענט...

— אָבער אַ האַרץ האָט ער, אַ נשמה האָט ער, אויגן האָט ער... וואָס? די וועלט וועט אונטערגיין, ווען ער וועט דורכפאָרן טראַנזיט טערקיי און קומען קיין פּאַלעסטינע?

זי האָט געשמייכלט און פאַרשמייכלט דעם גרויסן קאַבינעט און מינוטן האָט עס געראַוישט און פון הימל איז עס מיר אַראָפּגעפאַלן... אין צען רגעס שפּעטער בין איך ווידער געזעסן אין אַ טאַקסי און געלאָפן אין האָטעל, אָבער שוין מיט אַ וויזע, מיט אַ וויזע, מיט אַ טערקישע וויזע... דאָס בלאָנדע מיידל פון ווילנע איז פאַרשוונדן געוואָרן, זי איז געלאָפן

צו איר קאָנסול, צום אמעריקאנער. איך בין געפאָרן מיט ראָזאָווסקין. ביידע האָבן מיר געלאכט ווי קינדער...

— נו, ווער איז בעסער? דער טערק, צי דער יאפאנער?...

— דער צופאל איז בעסער... דער צופאל, דער צופאל...

אין דעם זעלבן אָוונט בין איך שוין געזעסן אין א שנעלצוג און אויף שנעל־שנעל געפאָרן קיין אָדעס... אין אָדעס וועט מען ארויף אויף א שיף און קומען קיין קאָנסטאנטינאָפאָל...

האָבן עס די רעדער פון שנעל־צוג כסדר אויסגעקלאפט קאָנ־סטאנ־טי־נאָ־פאָל...

געפאָרן בין איך אין אינטערנאציאָנאלן וואגאָן, פון יענע גוטע פול־מאן־וואגאָנעס מיט אלע, מיט אלע באקוועמלעכקייטן און איך בין זיך מודה: פון אלע אינטערנאציאָנאלן האָב איך ליב דעם אינטערנאציאָנאלן וואגאָן... איך האָב זיך געפרייט ווי א קינד. איך האָב געהאט הנאה פון דער גאנצער ארומיקייט און אויך געהאט הנאה פון דעם געדאנק, אז איך בין נאָך מסוגל זיך צו פרייען מיט עפעס. אין דער רגע האָט זיך מיר אויס־געדאכט, אז די וועלט האָט עפעס א חרטה בנוגע צו מיר, די וועלט האָט זיך ארומגעזען, אז איך בין שוין צופיל אויסגעמאטערט און מען דארף מיר געבן די מעגלעכקייט אביסל צו זיך צו קומען... דערפאר אזא באקווע־מער וואגאָן, דערפאר די העלע לאָמפן, דערפאר דאָס פאָרן קיין קאָנסטאנ־טינאָפאָל. איך האָב זיך געפילט ווי א יחסן, וועמען מען האָט צוריק אָפּ־געגעבן זיינע פריווילעגיעס...

בעת איך בין אריין אין מיין קופע, איז דאָרט געווען גענוג טונקל. איך האָב זיך נישט באוויזן ארומצוקוקן, האָב איך שוין דערהערט א קול, א פרויען־קול:

— חבר! איך האָב צו אייך א בקשה...

— ביטע, וועלכע בקשה?

— דער פלאַץ מיינער צום שלאָפן פאלט אויס אויבן און איך בין א פרוי, מיר איז שווער צו קריכן אזוי הויך. איך בין אין אזא אומשטאנד.

זי איז געווען א שוואנגערע פרוי.

איך האָב, פארשטייט זיך, גלייך איר אָפּגעטראָטן מיין פלאַץ און זי האָט נישט אויפגעהערט צו דאנקען. א קול האָט זי געהאט א פיינעם.

אָ, די סלאוון האָבן פיינע שטימען. די סלאווישע פרויען — נאָך שענערע שטימען און איידלקייט אזוי פיל און הארציקייט עכט־רוסישע.

איך בין באלד אוועק פון דעם קופּע, ווייל אין דער צווייטער אָפּטיילונג פון אינטערנאציאָנאלן וואגאָן האָב איך געהאט א גוטן באקאנטן, הילערמאן איז זיין נאָמען, ער איז איצט אין תל אביב. דאָרט מיט אים איז געווען נאָך איינער, א לאָדזשער יונגערמאן גוראלסקי, די צוויי מעתלעת, ביז אָדעס, האָבן מיר פארבראכט צוזאמען, מיין באגאזש איז אויך דאָ געווען. מיין באגאזש... דאָס איז נישט געווען קיין געווענלעכער באגאזש. פּעק מיט שפּיז זענען דאָס געווען. די געשיכטע איז באשטאנען אין דעם: איך האָב איינגעצאָלט אין דאָלארן פאר א באן־בילעט ביז יאפּאן, שפּעטער האָט זיך די גאנצע געשיכטע איבערגעדרייט, איך בין נישט געפאָרן דורך וולאדיוואָסטאָק, נאָר אויף אָדעס קיין ארץ ישראל, דער וועג איז א פיל קירצערער, האָט דאָך „אינטוריסט" באדארפט אויסצאָלן מיר דעם דיפערענץ, א סומע פון הונדערט און זעכציק דאָלאר. אָבער ווער גיט עס צוריק דאָלארן? קיינער נישט און „אינטוריסט" אויך נישט. מען האָט מיט מיר אונטערהאנדלט און מען איז דורכגעקומען: פאר די הונדערט און זעכציק דאָלאר האָב איך באקומען שפּייז.

נערעכנט האָט מען עס מיר אין זייער געזאָלצענע פּרייזן, אָבער דאָך... איך האָב געהאט אביסל צידה לדרך, איך האָב געהאט געבראָטענע הינער, קאַוויאַר, שאָקאָלאַד, ווין, פרוכט, די בעסטע קאָנסערוון, איך האָב אַלץ געהאט. הילערמאן, וועלכער וווינט איצט אין תל אביב רחוב דיזענהאָף קאָן באשטעטיקן, אז אין זיין קופּע האָב איך איינגעאָרדנט מיין וואגאָן־רעסטאָראן, מען איז צו מיר געגאנגען אויך פון אנדערע וואגאָנעס, מען איז געקומען צו מיר עפּעס פארזוכן... ביז שפּעט אין דער נאכט האָבן מיר געפּראוועט די סעודה. דערנאָך בין איך אוועק שלאָפן צו זיך אין קופּע. פאָרזיכטיק בין איך דאָרט אריין, די פרוי שלאָפט דאָך. פאָרזיכטיק ארויפגעקראָכן אויף מיין הויכן געלעגער... ווי הארציק זי האָט עס געבעטן, איך זאָל איר אָפּטרעטן מיין פּלאַץ, אזא שטימע, סאמעט, זייד... עך! די רוסן האָבן טייערע שטימעס, דאָס איז א פאָלק פון הארץ און נשמה. ווער איז זי די שכנטע פון מיין קופּע, אפשר שטאמט זי פון די אלטע אריסטאָ־

קראַטן? אפשר פון פאָלק גופא, פון פאָלקס־געבענטשטער גוטסקייט און אויפריכטיקייט...

דער צוג האָט זיך געטראָגן אויף די שווארצע רוסישע שטחים... נאַכט, פראָסט און פינסטערניש. אין מיין קופּע איז ווארעם... נאָר עס שלאָפט זיך נישט. עס וויקלט זיך אויף פאר מיינע אויגן די גאַנצע פּאנאָ־ראַמע פון די לעצטע זעכצן מלחמה־מאָנאטן, ווארשע שפּרינגט ארויס, פריינט, קרובים, ווארשע און דאָס אנטלויפן פון ווארשע, לוקאָוו, לובלין, ראָוונע און קאָוונע און איצט? פארוואָס ווילט זיך מיר שוין אזוי זיין וואָס גיכער אין טערקיי? איך וואָלט וועלן אָניאָגן דעם צוג, איך וואָלט וועלן לויפן, פליען, אבי וואָס גיכער צו זיין אויף דער צווייטער זייט פון דער גרענעץ. פארוואָס אנטלויף איך? רוסלאנד איז דאָך א טייער לאנד, רוסלאנד איז א סך מער, ווי א לאנד, רוסלאנד איז א וועלט און א טיפע וועלט, אן אינטערעסאנטע, פיל־קאָלירטע וועלט... פארוואָס אנטלויף איך ווי א געיאָגטער, ווי א פארברעכער? די פראַגע שטעלט זיך אוועק פאר מיר קאטעגאָריש און ערנסט. האָ! פארוואָס אנטלויף איך פון דאַנען? צי האָב איך טאַקע געזינדיקט, צי עמעצער האָט די זינד מיינע אויסגעטראַכט? איך פרעג זיך דאָס אליין פיל מאָל און דערוויל שליידער איך זיך אויף מיין געלעגער. די רעדער קלאַפּן, אָבער דער וואגאָן מיינער, דער באקוועמ־לעכער בורזשואזנער וואגאָן שלאָפט רואיק, איך פיל אין מיין שלאָפלאָ־זיקייט, אז אלע שלאָפן, מיין שכנטע שלאָפט אויך. איך דערמאָן זיך ווידער איר סאמעטן קול, איך ווייס נישט פארוואָס, נאָר איך טראַכט, אז זי הייסט באשטימט יעליזאַוועטא פּיעטראָוונאַ...

יאָ, אָבער פארוואָס אנטלויף איך פון דעם לאנד? איך זוך אויס אלע מיינע זינד און פיל זיך נישט זינדיק. איך ווייס איינס, אז אין מיין גאַנץ לעבן האָב איך געטראַכט צו זיין א נוצלעכער מענטש. איך וואָלט אויך דאָ געקאָנט זיין מיט עפּעס נוצלעך. פארוואָס אנטלויף איך? קיין סך כוחות האָב איך נישט, אָבער וויפל זיי זענען פאראן, האָב איך דאָך זיי געקאָנט אוועקגעבן פאר א גוטער זאַך... זענען דאָך איצטער פאראן אין דעם לאנד הונדערטער טויזנטער פּליטים פון פּוילן. מיינע יידן, אונדזערע יידן, נאָ־ענטע ביז גאָר, זיי וואַלגערן זיך אין די קאַלטע וועלדער, אין די טאַיגעס, זיי ליידן, זיי ליידן, און פארוואָס בין איך נישט מיט זיי? איך וואָלט דאָך

געקאָנט ליידן מיט זיי און טרייסטן? טרייסטן... ניין! איך האָב זיך ־אָם אויסגעלייגט אין א לוקסוס־וואגאָן און איך פאָר קיין טערקיי... איך האָב מיט אלע מיטלען געזוכט און ארויסגעקריגן א וויזע, כדי אוועקצופאָרן פון דאנען... פארוואָס? ווייל איך האָב אמאָל געטראכט, אזוי ווי איך האָב געוואָלט טראכטן, ווייל איך האָב עפּעס געשריבן אזוי, ווי איך האָב גע־וואָלט שרייבן און דערפאר די שלאָפלאָזיקייט... צום סוף בין איך דאָך אביסל איינגעשלאָפן און זיך אויפגעכאפּט, בעת בלייכע ליכט איז שוין געקראָכן אין פענסטער...

מיין שכנטע, די פון אונטערשטן געלעגער, האָט זיך שוין אויך אויפ־געכאפּט. זי איז, דאכט זיך, אין א גוטער שטימונג, א סימן: זי וויל רעדן.

זי רופט זיך אָן צו מיר:

— טאָווארישטש! וואוהין פאָרט איר? קיין אָדעס?

— נאָך ווייטער...

— וואָס הייסט „ווייטער"? וואוהין „ווייטער"?

— איך פאָר קיין פאלעסטינע...

זי איז פשוט אויפגעשפּרונגען פון איר פּלאַץ:

— קיין פאלעסטינע?

— יאָ...

— איר פארלאָזט דעם סאָוועטישן פארבאנד און איר פאָרט קיין פאלעסטינע... איך פארשטיי נישט, צוליב וואָס איר טוט עס... הא! טרייבן פּאָליטיק איבער די מוסולמענישע לענדער, עקספּלאָטירן די אראבער? הא!

ניין! מיין טייערע... איך פארנעם זיך נישט מיט פּאָליטיק און איך עקספּלאָטיר קיינעם נישט, איך בין א פּליט, איך בין שוין נישט קיין יונ־גערמאן און שוואך אין געזונט בין איך, פאָר איך צו מיינע קרובים קיין ארץ ישראל...

יענע האָט זיך אָבער אונטן געוואָרפן ווי א שלאנג... עך! ווו איז אהינגעקומען דער סאמעטענער קול? ניין! דאָס איז נישט קיין יעליזא־וועטא פּיעטראָוונא... איך האָב אראָפּגעקוקט פון אויבן און באטראכט מיין שכנטע. דאָס איז געווען אן אונדזעריקע, א גאָלדע גדאַליעוונא, א פארביסענע, א שלעכטע, א נישט דערצויגענע. צוויי מעת־לעת זענען מיר געפאָרן אין זעלבן וואגאָן, צוויי מעת־לעת זענען אויף מיר געפאלן בייזע,

פארביטערטע בליקן. בין איך כסדר געלאָפן צו הילערמאַן אין קופּע און געווען איז ער א וווילער יונגערמאַן און ביי אים אין קופּע זענען געלעגן מיינע פּעקלעך שפּייז. מיר האָבן זיך געלאָזט ווילגיין.

אין אָדעס זענען מיר געווען צוויי מעת־לעת. אין אָדעס האָב איך „אָדעס" נישט געפונען. יענע פריילעכע און ליכטיקע שטאָט איז ווי אין ים איינגעזונקען געוואָרן. די גאסן האָבן זיך אראָפּגעלאָזט נידעריקער ווי שווערע הויקערס, די מענטשן צעקנייטשט, קיין שמייכל האָב איך נישט געזען. מיר זענען געזעסן אין א זאטן, רייכן האָטעל, אָבער איך האָב זיך עטלעכע מאָל ארויסגעכאפּט און געלאָפן זוכן „אָדעס". נישט געפונען. איך פארשטיי און איך וועל עס שטענדיק פארשטיין, ווי מען האָט עס מיר געוואָלט איינרעדן, אז איידער משיח קומט, מוז די וועלט פארפינסטערט און פארחושכט ווערן... זאָל זיין אזוי: פינסטער איז שוין גענוג און לאָמיר איצט וואַרטן אויף משיח...

נעבן אונדזער האָטעל האָבן זיך געדרייט יידישע שאטנס, זיי האָבן געוואָלט מיט אונדז רעדן, אָבער עס איז נישט געווען באקוועם און סיי ווי, אין רייכן האָטעל האָט מען די דאָזיקע שאטנס נישט אריינגעלאָזט. שפּעטער האָבן עטלעכע פון זיי אונדז דאָך געכאַפּט, דאָס איז געווען אין א באנק, ווו יעדער איינער פון אונדז האָט באקומען פאר רוסיש געלט איין ארץ ישראלדיקן פונט. דאָס איז געווען א שווערע פּראָצעדור. מען האָט געמוזט ווידער שרייבן אויטאָביאָגראפיעס און פּטרן א סך שעהן.

דאָרט האָבן זיך אריינגעכאפּט עטלעכע יידן, געוועזענע מענטשן. זיי האָבן געקוקט אויף אונדז מיט אן אָנגעשראָקענער נייגעריקייט און גערעדט:

— זע נאָר, זיי פאָרן קיין ארץ ישראל...

— נאָך פאראן אן ארץ ישראל...?

— זע נאָר, מענטשן האָבן הצלחה.

פון באנק בין איך געלאָפן אויף דער באזארנע גאס. דאָרט ביים נומער דריי אין צוואנציק האָט ביאליק געהאט זיין דרוקעריי און זיין פאר־לאג „מוריה", דאָרט ביים נומער דריי און צוואנציק פלעגן מיר שטענדיק זיך צונויפזאמלען, זעקס פארנאכט פלעגט ביאליק ארויסגיין מיט ראוו־ניצקין פון דרוקעריי. עטלעכע מינוט פלעגן זיי שטיין ביים טויער און

באלד פלעגט עס אויסוואקסן דער זעלבער געזאמל. אט איז פיכמאן, אט איז דער טונקעלער, עפעלבוים, אמאל אויך פרישמאן, אט דא ביים טויער פלעגט מען שמועסן וועגן פאליטיק און דערציילן וויצן. איצט האב איך געזען עפעס א חורבה פון נומער דריי און צוואנציק אויף דער באזארנע... נאר די טייערע שאטנס פון דער פארגאנגענהייט האבן געשוועבט און עפעס געפרעגט און געווארט אויף אן ענטפער...

אדעס... ווו איז אונדזער אדעס?...

דערנאך איז א שיף געשווומען אויף דעם שווארצן ים און הונדערט מיט פופצן פליטים געפירט קיין קאנסטאנטינאפאל. די שיף איז געווען א ריינע, א באקוועמע און א באלויכטענע. מיט א גוטן בופעט. שווייגנדיקע מענטשן האבן אונדז באדינט און געזארגט פאר אונדז. אלץ איז פיין, אבער פארוואס שווייגן אזוי די מאטראזן און די קעלנער? עס האט אויסגעדוכט, אז זיי ווילן וואס גיכער פטור ווערן פון אונדז. אויב מיר פארן אוועק פון רוסלאנד, זענען מיר ווערטלאזע נישטיקייטן — אזוי האט עס אויסגעדוכט.

די שיף האט זיך געריסן פאראויס, געסאפעט און געשוימט. איך זיץ אויף א באנק, דאס שוימיקע וואסער שפריצט אויף מיר. איך שווייג. נאר אין מיין שווייגן איז פאראן א תפלה: די וועלט איז שוין צו שלעכט, טא זאל פון דער ערד, פון אלע יבשות ווערן ים, ים און ים און אויף די אלע ימים זאלן גיין שיפן. די שיפן זאלן זיך אין ערגעץ נישט אפשטעלן, נאר שווימען און שווימען, ווייל עס איז נישטא פאר אונדז אויסגעליטענע קיין ברעג...

די וועלט איז צו שלעכט געווארן...

דערווייל אבער האב איך געזען איין שיף, די שיף אויף וועלכער מיר זענען געשווומען איבערן שווארצן ים. געשווומען צום בולגארישן פארט ווארנא און פון דארט קיין טערקיי. די פאסאזשירן אונדזערע האבן גערוט, געווען קאנצענטרירט. יעדער איינער האט מיטגעפירט זיין ביסל צרות און יעדער איינער האט געהאט זיינע האפענונגען. געווען אויך איינער א ווארשעווער יונגערמאן מיט ברייטע פלייצעס. ער האט זיך כסדר באקלאגט, אז ער איז הונגעריק, כאטש עסן האט מען אונדז געגעבן פון דאס בעסטע אויף דער סאוויעטישער שיף, אבער דער יונגערמאן, טראקא

האָט ער געהייסן, ער איז אוועק צום שיף־דאָקטאָר און זיך באַקלאָגט, אַז ער איז קראַנק, ער האָט נישט קיין אַפּעטיט. האָט דער דאָקטאָר מיט אַ שמייכל אים פאַרשריבן ספּעציעלע שפּייז: געפּרעגלטע פיש, געבראָטענע הינדלעך, ספּעציעלע קאָמפּאָטן און טראָקא האָט כסדר געגעסן. ער האָט געגעסן דעם מיטאָג, וואָס מיר אַלע האָבן געגעסן און אויך זיין ספּעציעלן מיטאָג. איך האָב מורא געהאַט, אַז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל, וועט ער אַלץ אויפעסן. ער האָט אונדז אַלעמען געוויילט מיט זיין אַפּעטיט...

XIV

אין תל אביב

אכט אזייגער אינדערפרי איז אונדזער שיף אריין אין קאָנסטאַנטי־נאָפּאָלער פּאָרט. אַלע הונדערט און פופצן פּליטים זענען ארויף אין דער הויך. מיר זעען די שטאָט, מיר הערן פון דערווייטן דעם פרימאָרגן גע־רויש. אָט באלד וועט מען אונדז אראָפּלאָזן...

דער זייגער איז אָבער געוואָרן ניין, דער זייגער איז געוואָרן צען, עלף. מיר וואַרטן און מיר דערוואַרטן זיך נישט. אויפן שיף זענען עטלעכע מאָל ארויף טערקישע פּאָליציי־אָפיצירן. זיי האָבן אונדז באַטראַכט, פון ווייטן באַטראַכט און צוריק אַוועק. האָבן מיר אָנגעהויבן זיך צוהערן, האָבן מיר אָנגעהויבן אויספרעגן ביי דער דינערשאַפט פון שיף. האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מען וויל אונדז צוריק שיקן, פון וואַנען מיר זענען גע־קומען. עפּעס האָט אין מיר אויפגעטרייסלט, א פּראָטעסט, צי א פאַר־צווייפלונג, שילטן און שרייען האָט זיך געוואָלט, און ווי שטענדיק: מען שרייט נישט און מען שילט נישט, מען שווייגט...

איך האָב אויף דעם פּאָרט נישט געקאָנט קוקן, נישט אויף די היי־זער, וואָס האָבן זיך געזען אזוי נאָענט, נישט אויף די מענטשן... איך בין אריבער אויף דער צווייטער זייט פון שיף, דאָרט ווו מען זעט נישט קיין האַפן און קיין בנינים, בלויז פאַליעס, גרויע, צעשוימטע, קאַלטע און בייזע, בייז ווי דער גורל פון פּליט. איך האָב אראָפּגעקוקט אין די פאַליעס, טיף אין זיי אריינגעקוקט. זיי האָבן זיך געשליידערט און ביי מיר האָבן זיך שטיקער הארץ געריסן. זיי האָבן געוואָלט זיך אויפהייבן העכער, איבער־שטייגן וועמען האָבן זיי געוואָלט. איבעריאָגן און באַזיגן, און איך האָב

געטראַכט פון ים־טיפעניש, פון באַהאַלטן זיך אויף אייביק, אַבי נישט אָנ־צוקוקן דעם בייזן מענטש, וואָס טראַכט אויס אַלע עינויים פאַרן צווייטן.

אין דעם איז צו מיר צוגעקומען איינער פון אונדזערע מיטפאָרער, א יונגער חלוץ איז דאָס געווען. זיין נאָמען האָב איך פאַרגעסן, אָבער דעם גאַנצן וועג האָבן מיר זיך געהאַלטן צוזאַמען, א ווויל־ער יונגערמאַן. ער איז צוגעקומען צו מיר מיט א פייערל אין די אויגן:

— איר האָט געהערט, וואָס מען רעדט אויפן שיף...

— יאָ, מען זאָל אונדז צוריק שיקן...

— זאָלן זיי שיקן צוריק, אָבער מיר אַלע האָבן איין זאַך צו טון...

— וואָס?

— מיר וועלן שפּרינגען אין ים... איר הערט, אין ים וועלן מיר שפּרינגען, קיין אַנדער ברירה האָבן מיר נישט.

ער האָט עס קאַטעגאָריש אויסגעשריען. ער איז אַוועק און איך האָב מיט נאָך מער נאַגנדער נייגעריקייט גענומען קוקן אויף דער ענדלאָזער צעבושעוועטער סטיכיע.

„מיר וועלן שפּרינגען אין ים"...

און די פּאַליעס טאַנצן א שדים־טאַנץ פון דעם דאָזיקן אָנזאָג. איך אַליין האָב זיך אַזוי ווי צוגעשמידט צום באַריער פון שיף, נישט געקאָנט אַוועקגיין פון דעם און נישט געהאַט קיין ציל צוליב וואָס אַוועקצוגיין... אין דעם איז דער חלוץ ווידער געקומען צו מיר, איצט נישט אַליין, מיט א מיידל.

— זי איז מיין כלה. זי וועט אויך שפּרינגען. זי האָט איינגעשטימט.

דאָס מיידל האָט געשמייכלט מיט אויסגעקרימטע ליפּן. זיי זענען ביידע גלייך צוריק אַוועק. עס האָט אויסגעזען, אַז זיי גייען אַרום איבערן שיף און אַגיטירן אַלעמען: מען זאָל אין ים שפּרינגען, אויב מען וועט אונדז צוריקשיקן.

איך אַליין... איך בין קיינמאָל קיין העלד נישט געווען און קיינמאָל צו העלדישקייט זיך נישט געריסן. איך בין נישט קיין ריזיקאַנט, נאָר איצט, ווען איך האָב געקוקט אויף די מכשפה־פּאַליעס, האָב איך שוין געוווּסט, אַז איך וועל שפּרינגען אין ים אַריין. שוין צופיל פאַרביטערט ווערט א מענטש אין זיינע צרות, און אַלץ איינס, שוין נישטאָ וואָס צו פאַרלירן...

דער זיינער איז צוויי און דריי, קיינער פון דער חברה האָט גאָרנישט געגעסן, מען האָט אויפגעהערט צו שמועסן. אַלץ ווייניקער ווערטער זענען ביי אונדז פאַרבליבן. אנדערע האָבן שווייגנדיק שפּאַצירט אהין און צוריק אויפן דעק פון שיף און פון צייט צו צייט אריינגעקוקט אין גרויען ים. דער ים איז, ווי פריער, געווען אומרואיק, נאָר מיר מענטשן מיט קלאַפּנדיקע הערצער, מיר זענען פּלוצלינג רואיק געוואָרן. פריילעך רואיק, זינגנדיק רואיק. א בשורה איז ווי א ווינטל פאַרביי. מען וועט אונדז אראָפּלאָזן. די יידישע כלל־טוער, דער פּוילישער קאָנסול, דער ענגלישער קאָנסול, אַלע האָבן פאַר אונדז געבעטן, און פיר פארנאכט האָט זיך אויפן שיף אָנגעהויבן דער קאָנטראָל פון אונדזערע פּאַפּירן. מען האָט אונדז אראָפּגעלאָזט גרופּנווייז... מיר זענען אין ים נישט געשפּרונגען, אָבער די פראַזע פון חלוץ „מיר וועלן שפּרינגען אין ים" פאַרפאָלגט מיך נאָך ביז היינט. איך קאָן זיך פון איר נישט באפרייען...

עס איז שוין נאכט געווען, ווען מען האָט אונדז אין אויטאָמאָבילן פונאַנדערגעפירט אין פאַרשידענע האָטעלן. העל באַלויכטענע גאסן, באוועגונג, מענטשן, לעבן... אביסל פרייד האָט זיך אריינגעגנבעט אין הארצן, באמת, עס האָט זיך געוואָלט וויינען, מען האָט געזאָרגט פאַר אונדז. זאָלן זיי געבענטשט זיין די מענטשן פון ארץ ישראל און פון אמעריקע, די אַלע, וואָס האָבן די דאָזיקע הילף אָרגאַניזירט. און מער פאַר אַלעמען האָט זיך געוואָלט בענטשן דאָס יידישע פאָלק. די נשמה פון פאָלק, וואָס אינספּירירט דערצו, אז מען זאָל העלפן. אָי, ווי בלוטיק נויטיק די הילף איז געווען פאַר אונדז. אין קאָנסטאנטינאָפּאָל איז פאַראַן א ייד, בראָט הייסט ער. דער דאָזיקער ייד האָט זיין טאָג און נאכט אָפּגעגעבן פאַר די פּליטים. וועגן זיין ארבעט דערציילט מען שוין לעגענדעס, וועגן אים דאַרף מען א סך שרייבן. פריער צי שפּעטער וועט עס געטון ווערן. איך האָב אים געזען און גערעדט מיט אים. א מאָדנער ייד: ער טוט כסדר טובות און שרייט כסדר. ער איז דאָס געלאָפן צו די קאָנסולן און צו דער טערקישער פּאָליציי. ער האָט געווירקט מער פאַר אַלעמען. ער האָט אליין געשלעפּט אויף דעם גרויסן לייטער פון דער שיף א זאק מיט אראַנזשן פאַר אונדז און שאָקאָלאַד האָט ער געבראַכט און דערביי האָט ער געשריען אויף אונדז. מען האָט געקאָנט מיינען, אז דאָס איז דער ערגסטער מענטש אויף דער וועלט.

דערנאָך זענען מיר געזעסן אין פיינע האָטעלן, דערנאָך האָט מען אונדז געגעבן אַלץ, וואָס מיר האָבן געדאַרפט און באַרלאַס האָט געזאָרגט פאַר אונדזערע וויזעס קיין ארץ ישראל. עס זענען געפלויגן דעפּעשן קיין ירושלים, עס זענען געגאַנגען טעלעפאָן־שטאַפּעטן צום ענגלישן קאָנסול, מען האָט אַלץ געטון פאַר אונדז... ווער זענען מיר דאָס אַזעלכע? יחסנים... אויך מיר יחסנים: פּליטים... אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זענען מיר געזעסן צוויי וואָכן. אַן אַלטע, גאָר אַלטע שטאָט. דאָ איז פאַראַן וואָס צו באַזוכן און וואָס צו זען. נאָר וואָס מיר פאַרגאַנגענהייט און געשיכטע? איך האָב געוואָלט זען די גאַס, די שפּאַציר־גאַס און האַנדל־וואַנדל גאַס. איך האָב שפּאַצירט און געקוקט אויף מענטשן, וועלכע לויפן און שפּרייזן צו זייערע ענינים, מענטשן, וואָס קויפן אין געוועלבער די נויטיקע קלייניקייטן, און מענטשן, וועלכע זיצן אין קאַפעען און רעסטאָראַנען. איך האָב געקוקט אויף לעבן און געהאַט פון דעם מיין הנאה. שוי־פענסטער... אַ מחיה צו קוקן אין די שוי־פענסטער אַריין. העמדער, קראַוואַטן, בגדים, שיך פון אַלע פאַסאָנען, שוי־פענסטער מיט פּרוכט אַלערליי און מיט זיסקייטן אַלער־ליי. טאַבאַק, פּייקעס, סיגאַרעטן. גאָלד־זאַכן, בריליאַנטן און שפּילצייג פאַר קינדער... וואָס נישט? אַלצדינג פאַר גרויסע און פאַר קליינע, פאַר פרוי און פאַר מאַן. איך האָב זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן פון די פענסטער. איך אַליין, אָן אַ פּיאַסטער אין קעשענע, און ווען איך וואָלט אפילו געהאַט געלט, וויים איך אויך נישט, צי איך וואָלט עפּעס געקויפט. נישט אין קויפן איז דאָ געגאַנגען. די אויסשטעלונג איז מיר געפעלן געוואָרן, די פרייקייט און פרייהייט פון מענטשן, די בענקשאַפט זיינע, די נייגעריקייט פון זיינע אויגן בעת ער קוקט אין שוי־פענסטער אויף אַ געגנשטאַנד, וואָס אים גע־פעלט... ניין! איך בין נישט אַזוי נאַאיוו, איך וויים, אַז עס איז פאַראַן אַ גרויסע וועלט מיט צרות און עקספּלאָטאַציע, אַ וועלט פון אָרימקייט, אָבער די דאָזיקע וועלט פון אָרימקייט נויטיקט זיך אין דער אויסשטעלונג, וואָס די גאַס גיט אונדז, די גאַס מיט די רייכע געשעפטן, זיי זאָגן עפּעס צו, די שוי־פענסטער, זיי רייצן. און מיר דאַכט זיך, אַז די אָרימקייט באַדאַרף דעם דאָזיקן רייץ, די אָנרעגונג. איך האָב דאָך געזען שטעט, וווּ קיין שוי־פענסטער מיט גלאַנץ און רייכקייט זענען נישט געווען, האָב איך דעם איינ־

דרוק פון דאָרט אוועקגעפירט, אז דאָרט איז נאָך מער פינסטער ביי די מענטשן אין די נשמות...

צוויי וואָכן, רואיקע צוויי וואָכן. מיר האָבן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל דעם אָטעם אָפּגעצויגן און דערנאָך האָבן מיר זיך געריהרט אין וועג אריין ווייטער צו דער סירישער גרענעץ. איידער מיר האָבן פארלאָזט די שטאָט קאָנסטאַנטינאָפּאָל, איז שוין אונדזער באַגלייטער ארויסגעפאָרן פריער. ער האָט אונדז געדארפט באַגעגענען אין אדאַנאַ, דאָרט האָט ער אונדז געזאָלט איבערגעבן אונדזערע פאַספּאָרטן מיט די וויזעס, געלט געבן אונדז און זאָגן א „פאָרט־געזונט!" אָבער ווען מיר זענען געקומען קיין אדאַנאַ, איז דער שליח נישט געווען... ער האָט פארשפּעטיקט, אָדער א טעות איז פאָרגעקומען. מיר, די הונדערט און פופצן פּליטים, זענען פארבליבן שטיין אויפן וואָקזאַל, ווי פארלאָזענע שעפסן.. אין א טערקישער שטאָט אויף א ליידיקן וואָקזאַל... ביז א פּאָליציאַנט איז צוגעקומען און א צווייטער פּאָליציאַנט און א טומל איז געוואָרן אין דער גאַנצער פּאָליציי פון דעם שטעטל אדאַנאַ: וואָס טוען דאָ די פרעמדע מענטשן? ווער זענען זיי? וואָס ווילן זיי?

דערווייל האָט מען אונדז פארבעטן אין א צימער, וואָס ביים וואָקזאַל, א גרויס צימער, אָבער אויף די פענסטער אייזערנע גראַטעס. עס האָט אויסגעזען, אז מיר זענען ארעסטירט, כאָטש די טיר האָט מען נישט פארשלאָסן. שפּעטער איז געקומען דער אינספּעקטאָר פון דער פּאָליציי, דערנאָך דער שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע. מען האָט זיך ווי עס איז צונויפגערעדט מיט זיי, אביסל אין ענגליש, אביסל אין פראַנצויזיש. מיר האָבן זיי געגעבן צו פארשטיין, פונוואַנען מיר זענען און ווער מיר זענען. זיי, די „נאַטשאַלניקעס" פון שטאָט, האָבן פּשוט נישט געוווּסט וואָס צו טון מיט אונדז. זיי האָבן זיך אויף אַזעלכע אורחים נישט געריכט. האָבן זיי געקלונגען קיין אַנקאַראַ און נאָך ערגעץ. געקלונגען און ערשט איינס ביי־נאַכט איז געקומען צו אונדז דער ראש־הקהל פון אדאַנאַ. ער איז געקומען מיט א שמייכל אויף די ליפּן, מיט א גוטער בשורה: מען גיט אונדז האָטעלן, באַלד וועלן קומען ספּעציעלע אויטאָמאָבילן, מען וועט אונדז אוועקפירן שלאָפן. די באַציאונג צו אונדז איז געווען פריינדלעכער, מענטשלעך. שפּילט זיך נישט מיט מענטשלעכקייט. זי וועקט זיך אויף אַמאָל עפּעס אין א טערקישער שטאָט אדאַנאַ. איינס ביינאַכט, און זי, די מענטשלעכ־

קיים, באוווייזט ווונדער. דערווייל האָבן זיך א טייל פון די פּליטים צע־קריגט און טאקע צוליב די האָטעלן. יעדער איינער האָט געוואָלט א בע־סערן געלעגער. האָט מען זיך געקריגט אויף דער גאַס, געזידלט זיך און באליידיקט איינער דעם צווייטן. איך האָב שוין נישט געקאָנט אויסהאַלטן. איך בין צוגעגאַנגען צו זיי:

— חברים! לאָזט שלאָפן די טערקן, זיי באהאנדלען דאָך אונדז אזוי פיין. חברים! צוליב וואָס רייסט מען זיך? איר האָט שוין פארגעסן דעם וועג אונדזערן, די פערד־שטאלן און די חזירים־שטאלן, ווו מיר אלע זענען געשלאָפן. חברים! דערמאָנט זיך אָן קאָנסטאַנטינאָפּאָל, בעת מען האָט שעהן לאַנג נישט אראָפּגעלאָזט פון שיף, דערמאָנט זיך, מיר האָבן געוואָלט אין ים שפּרינגען... חברים!

עס איז שטיל געוואָרן. זיי האָבן זיך פארשעמט און מען איז אוועק שלאָפן...

דערנאָך בין איך געלעגן אין א באקוועם בעט, ארום איז אלץ רואיק געווען. ארום, אָבער נישט אין דעם קליינעם הארץ פון א פאריאָגטן מענטש. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס טראכטן. דער גאנצער וועג מיינער איז דורכגעגאַנגען פאר מיר. איך האָב געיאָגט פון זיך אלץ, וואָס לאָזט נישט שלאָפן, אָבער דער „אלץ" איז שטארקער געווען פארן שלאָף, פאר דער מויטלעכער מידקייט, מיט וועלכער איך בין אריינגעגאַנגען אין דעם האָטעל־צימער. ווו בין איך דאָ? ווי הייסט די שטאָט? אדאַנא. ווי קום איך דאָ? וואָס פאר א געשעפטן האָב איך מיט די טערקן און מיט זייערע שטעט? איך האָב דאָך געהאט גאַר אנדערע שטעט, ווו איז מיין ביאליס־טאָק? מיין זאבלודאווע? מיין קאזשימיעזש? מיין לאָדזש און מיין ווארשע? עס הייבן זיך אויף די גאסן ווי א פאטאמאָרגאנא, געשטאלטן פון קרובים און פריינט און איך בין גאָר אין אדאַנא... און זאָל נישט זיין אדאַנא, גאָר דער מארס. איבער די הימלען און אונטער דער ערד, צי קאָן איך די גע־שטאלטן פארגעסן, צי וועל איך זיי פארגעסן? מיין לעבן און מיין ארבעט אין ווארשע, דאָס האָט דאָך מיך פארשלונגען... איך האָב זיך געלאָזן טראכטן וועגן ווארשע און ביז באגינען...

אין אדאַנא זענען מיר געזעסן זיבן טעג. מען האָט אונדז נישט פארלאָזט: פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט מען ארויסגעשיקט צו אונדז ספּע־

ציעלע שליחים. געזעלשאפטן האָבן געארבעט, טעלעגראַף און טעלעפאָן האָט געארבעט פאר אונדז און אין אַדאַנאַ גופא האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע צענדליק יידישע משפחות, נישט מיר האָבן זיי געזוכט, זיי האָבן אונדז אויסגעפונען, א פערסישע משפחה, א האָלענדישע משפחה און א פוילישע, א בוכארער משפחה און נאָך עפּעס יידן. ווי פון דער לבנה זענען זיי צו אונדז אראָפּגעשפּרונגען און געבראכט פריינדשאפט, זיי האָבן אונדז געוואָלט געבן געלט, מיר האָבן זיי באדאנקט און נישט גענומען, מיר באַדארפן נישט קיין געלט, האָט מען צו אונדז אין די האָטעלן געשיקט די בעסטע שפּייזן און זיסקייטן, מען האָט אונדז צו גאסט גערופן און סעודות פאר אונדז געמאכט...

דערנאָך איז מען געפאָרן קיין סיריע. קיין אַלעפּאָ זענען מיר געקומען אין אָוונט, אָבער א גרויסער האָטעל פאר אונדז איז שוין גרייט געווען. עפּעס אַן אלטער, אָריענטאַלישער האָטעל מיט גאָר א הויכן סופיט און די ווענט פון אינדערהויך ביז צו דער ערד אויסגעהאנגען מיט טעפּיכער, א מאָדנע אלטמאָדישע באלויכטונג, נידעריקע בענקלעך צום זיצן. איך וועל נישט איבערטרייבן, ווען איך וועל זאָגן, אז צום אָנהייב האָט עס אונדז אויסגעזען, ווי א קאפּיטל פון „שעכערעזאַדע" און ווער גרייט דאָס אַלץ צו פאר אונדז און מיט וואָס האָבן מיר עס פארדינט? באמת, מען קאָן ביי אַזעלכע באדינגונגען אריינפאלן אין נארישקייט און אָנהייבן האלטן פון זיך, אזוי ווי יחסנים האלטן פון זיך, דאָך אין דער אמתן זענען מיר דאָך קעסט־קינדער ביי דער יידישער אָרגאניזירטער גוטהארציקייט. מיר האָבן אַלץ פארלוירן. העלפט מען אונדז אביסל — זאָל גאָט באצאָלן. פון אַלעפּאָ קיין ביירוט. פארן אויג איז אַלץ ניי. עקזאָטיש, נאָר דאָ זיצן מיר אין א יידישן האָטעל, דער האָטעל האָט א כשרן רעסטאָראַן מיט עכט יידישע שפּייזן, מען זעט בלויז יידישע פּנימער, מיינט מען אויף א רגע, אז מען איז אין דער היים. אָבער „היים" גיט א בלוטיקן שניט אין הארצן, רייסט מען אָפּ די אויגן פון טיש און פון אַלע די, וואָס זיצן ביים טיש. פון פענסטער זעט מען דעם ים, א ווייטער און א גרויסער, מיט זון באַלויכטן, ווילט זיך דעמאָלט טראכטן פון די גליקלעכע ווייטקייטן, ווילט זיך ערגעץ אנטלויפן און אויף אן אמת אָפּרוען — מען איז מויטלעך אויסגעמאטערט.

אין די לעצטע טעג פון דער לאַנגער רייזע האָבן מיר זיך אויף אַן אמת אַלע געפילט יום־טובדיק און דער יום־טוב איז געקומען נישט צוליב די נייע לענדער, וואָס מיר האָבן געזען, נישט צוליב די גראַניט־בערג אין אנאַטאליע, נישט צוליב דעם לבנון. דעם יום־טוב האָבן געגעבן די מענטשן, יענע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אונדז, די, וואָס האָבן אָרגאַניזירט אונדזער מאַרשרוט. פעדים האָבן זיך געצויגן פון אמעריקאַנער „דזשוינט" און פון ירושלים, פעדים יידישע, פעדים גאָלדענע און די מענטשלעכע פעדים האָבן אונדז מיט אַלע אונדזערע פּיין־באַלאַסטן ארויסגעשלעפט פון אָפּגרונט. מיט אמאָל האָט עס אויסגעזען מיסטיש צו זיין די גאַנצע געשיכטע, עמעצער גרייט צו פאַר אונדז שיפן מיט באַנען, האָטעלן און פענסיאָנאַטן, עמעצער צאָלט פאַר אונדזער עסן און טרינקען, עמעצער, עמעצער... אָבער רעאַל גענומען: דער „עמעצער" איז דאָס יידישע פאָלק, די שליחים פון פאָלק, וועלכע זוכן אויס די קרבנות און העלפן זיי, ווי וויים מען קאָן העלפן. אמת, נישט אַלץ איז געטון געוואָרן, עס זענען געווען פּרעטענזיעס און וויפל מאָל גערעכטע, אָבער יעדער פון אונדז, וואָס איז געהאָלפן און געראַטעוועט געוואָרן, מוז דאַנקבאַר זיין. די דאַנקבאַרקייט גייט נישט צו דעם אָדער יענעם שליח, צו דער אָדער יענער אָרגאַניזאַציע, נאָר צום שורש, צו דער מענטאַליטעט פון אַ געפּלאָגט פאָלק, וואָס איז דאָך פאַרבליבן נאָך אַלע וואַנדלונגען מיט נשמה און אחריות. אָט די פאָלקס־אחריות האָבן מיר יעדער איינער געפילט אין אונדזער וועג, דאָס איז אונדזער גרעסטער פאַרמעגן: פאָלקס־אחריות...

אין אַ ליכטיקן טאָג, אין אָנפאַנג מערץ, קאָנטראָלירט מען אונדזערע האַלב־צעפליקטע און געדיכט פאַרשטעמפּלטע פּעסער. פּאָליציי איז אורמעטום די זעלבע. דער עיקר: אומהעפלעכקייט...

אָבער זון האָט באַגאָסן די וועלט, אַזוי פיל ליכטיקייט פון סיריע ביז חיפה. מען פירט אונדז, מען זעצט אונדז אריין אין אויטאָבוסן און מען זעצט אונדז ארויס. דערנאָך חיפה, אַ גרויסע געביידע ביים פּאָרט, דאָ איז דער לעצטער קאָנטראָל און דאָ איז מען אונדז מכבד מיט אַ פּאָרציע אַנטי־טיפוס. אין טומל און געדראַנג דערהער איך מיין נאָמען. עס שטייט פאַר מיר אַ יונגערמאַן מיט אַ טאַץ, אויף דעם טאַץ אַ גלאָז קאַווע מיט קוכן. דער יונגערמאַן האָט זיין קאַפע־הויז ביים פּאָרט, האָט ער געזען,

ווי איך בין ארויס פון אויטאָבוס, איז ער געלאָפן מיך טראַקטירן, ווייל ער איז אליין פון מאגעלניצע, וואָס נעבן ווארשע, און דאָרט פלעג איך קומען מיט מיינע פאָרלעזונגען. א טייערער יונגערמאן, טייערע קאווע און א טייערע מאגעלניצע געווען.

איך האָב זיך געריסן קיין תל־אביב און אין חיפה נישט געקאָנט איינזיצן, האָט מען מיר מיטגעגעבן אן אָפיציעלן שליח, יענער זאָל מיך צושטעלן אויף אן אָרט. דער אָפיציעלער שליח איז מיט מיר די גאנצע צייט געווען זייער אָפיציעל. אין תל־אביב האָט ער מיך געבראכט אין א ביליקן האָטעל און ביים ארייגגיין אין שאָקלענדיקן חדר, האָט ער אויף דעם טיש אוועקגעלייגט פיר גרינע פאפירלעך, פיר פונט, און דערביי האָט ער געזאָגט צו מיר ערנסט און פאטעטיש, אָנווייזנדיק אויף די גרינע פאפירלעך:

— נו, איצט שטייט איר שוין אויף אייגענע פיס, זייט געזונט!

ער איז אוועק.

איך בין פארבליבן אליין. איך האָב כסדר געקוקט אויף די גרינע פאפירלעך און כסדר געטראכט:

— פיר פונט און איך שטיי שוין אויף אייגענע פיס. פיר פונט, צו צוויי פונט פאר א פוס, אין היינטיקן יקרות זענען אפילו קעלבערשע פיס נישט ביליגער. אָבער מיך האָט נישט געקרענקט דער פרייז פון די פיס, דער אָפיציעלער טאָן האָט פאררדראָסן און באַליידיקט, זאָל דאָס גיין...

איך בין שפעטער ארויסגעגאנגען פון מיין צימער און זיך געלאָזן גיין אויף תל־אביבער גאסן. אָט איז א גאס „נחלת־בנימין", א גאס „רמב"ם", א מארק־גאס „כרמל" און א גאס א יחסן, א גרויסע און א ברייטע: „אלענבי גאס". און נאָך גאסן... די אלע גאסן צוזאמען זענען יידישע גאסן, ווייל תל־אביב איז א יידישע שטאָט פון איר ערשטן און לעצטן שטיין און ציגל, דאָס פארכאפט די נשמה און דאָס צווינגט צו טראכטן. מיין ערשטן איינזאמען שפאציר אויף די תל־אביבער גאסן וועל איך נישט פארגעסן, ער האָט זיך מיר ארייגעזונגען אין דער נשמה אויף שטענדיק. די שטאָט תל־אביב איז נאָך נישט קאָלאָסאל גרויס, נאָר זי האָט עפעס אין זיך פון א מיליאָנען־שטאָט, דער עולם איז דאָ געקומען צו זיך, נאָר געבראכט האָט ער אהער די גרויסע וועלט, שלעכט צי גוט,

דאָס איז אַן אַנדער פראַגע, ער האָט דאָ געבראַכט „אייראָפּא" און צי וועט פון זיין „אייראָפּא" דאָ ווערן „אַזיע", אָדער פאַרקערט? אַ ים מיט זון האָט מיך פאַרגאָסן אין יענעם טאָג, דערנאָך בין איך אַוועק צום ים. איך האָב לאַנג אַריינגעקוקט אין זיין אומרואיקן שפּיגל. און שטענדיק ווען איך קוק אויף דעם ים, דאָ אין תּל־אָביב, זוך איך איינס: איך וויל דער־קענען, צי זיי האָבן שוין באַקומען דעם יידישן קנייטש, די פּאַליעס. עס גייט מיר אין לאַנדשאַפט, איך וויל, אַז אין דעם עכט־יידישן תּל־אָביב זאָל אויך דער ים יידישלעך ווערן... ווי קאָן עס אַנדערש זיין? אויף דער וועלט באַדאַרף און מוז זיין סטיל, בעט איך דעריבער ביי די כוואַליעס פון מיטללענדישן ים, זיי זאָלן זיך אַביסל געשטאַלטן יידישלעך.

תּל־אָביב איז דער שטאַרקסטער. אויסגעהאַלטענער יידישער עקזאַ־מען, אַ שטאָט אַ גרויסע איז אויסגעוואַקסן אויף זאַמד, אַ שטאָט אַ גרויסע מיט דיסציפּלין, מיט אָרדענונג. איך וויל דאָ נישט אַריינפאַלן אין פראַזן, אָבער איינס וויל איך זאָגן: דער פאַרנעם פון תּל־אָביב, דער „צפון" מיט די גרינע צירונג, דער ים מיט זיין מאַסיוון בולוואַר, אַלץ איז דאָ פאַר מיר אַ יום־טוב, אַ שטאָלצער יום־טוב.

פאַר אַ קינסטלער, פאַר אַ מאַלער, פאַר יעדן שרייבער אין ארץ ישראל אַן אוצר, אַ קוואַל, וווּ מען קאָן אייביק שעפּן, אייביק אויסגעפינען וווּנדערבאַרע טעמעס פון ייד, מענטש, לאַנד און לענדער. עס איז גענוג צוצוגיין צום ערשטן בעסטן יידן, אַלץ איינס אין שטאָט, צי אין קיבוץ, צום ערשטן צוגיין און פרעגן:

— ווי אַזוי ביסטו אַהער געקומען?

און איר דערהערט מעשיות פון וועלכע עס ווערט קאַלט און וואַרעם. ארץ ישראל איז אַ דיקער פאָליאַנט, וואָס נעמט אַריין אין זיך די געשיכטע פון אונדזער ווילדן דור. די געשיכטע פון אַ סך דורות. רעדט מיט די מענטשן, האָט איר פאַר זיך אונדזערע אַלע פּיינען, אַלע מוזעאומס פון יסורים, אַלע קולטורן האָבן די מענטשן פאַרזוכט און אויך אַלע קולטור־לאָזיקייטן, וואָס מענטש־חיה טראַכט אויס פאַר זיין גליכן. זיי, די אַלע יידן פון דאָרטן, זענען פאַרשידנאַרטיק, אָבער איינס ווייסן זיי אַלע: די וועלט איז שלעכט, די וועלט האָט שלעכטע, פאַרגיפטעטע ציינער און ווער עס איז שוואַכער, פון דעם רייסט מען שטיקער, פון די דאָזיקע ווילדע

ציינער איז מען אהער אנטלאָפן. אָבער איך וויל דאָ רעדן פון דער זייט בלויז, דאָ ווײַבלט און שוויבלט מיט אָריגינעלע טיפּן, טוויזנטער לעבנס-געשיכטעס ווערן נישט פארצייכנט און אָפּטמאָל פּייניקט עס מיך, איך בין א שרייבער, מיין לעבנס-ציל איז: זען, פילן, איבערלעבן און באַשרייבן. פארוואָס טו איך עס נישט?

איך בלייב שטיין א צעטומלטער און איך ענטפער זיך אליין נישט אויף דער פראגע, כאָטש דער ענטפער איז פאראן: כ׳בין אנטלאָפן פון א ברענענדיק הויז, איך בין געלאָפן א געיאָגטער און געפּלאָגטער, נישט צו באשרייבן די מי און די יסורים, וואָס דאָס לויפן האָט אָפּגעקאָסט. וויפל גרענעצן און וויפל שטערונגען, וויפל אָפּגרונטן האָט מען געהאַט אין וועג און שפּעטער? ווען דאָס ריין-עגאָאיסטישע איז דערגרייכט געוואָרן, האָט מען דערזען, ווי וויסט און ווי ווייַ עס איז: מען האָט דערזען, אז מען זעט גאָרנישט, אז הארץ, געדאנק און בליק זענען פּארסמט... איך זע נישט דער וועלטס דערגרייכונגען און איך זע נישט די יידישע דערגרייכונגען. איך זע בלויז ד׳ פלאַמען, וואָס איך האָב איבערגעלאָזט בעת מיין אנטלויפן. איך האָב איבערגעלאָזט א ברענענדיה הויז און דאָרט אין יענעם אונטערגעצונדענעם הויז איז געווען פאר מיר דאָס טייערסטע, דאָס בלוטיק-נאָענטסטע. די פלאַמען פון דאָרט פארברענען די רעשטלעך פון מיין נשמה...

די ערשטע וואָכן אין תל־אביב און די ערשטע חדשים האָב איך זיך צו אלץ און צו אלעמען דערנענטערט. איך האָב געוואָלט וואָס מער לאנדשאפט פון דאנען אריינגעמען אין דער נשמה. אָבער די נשמה איז איבערגעלאָדן מיט דעם נעכטן, מיט א סביבה, וואָס האָט פארנומען דיין גאנצן לעבנס-וועג. און מיט אמאָל דערוויס איך זיך, אז די דאָזיקע סביבה, אז די גאנצע מיליאָנען־מאסע, דער יידישער מענטשן־ים מיינער, מיט אלע זיינע שטרעבונגען, אלע־אלע זענען זיי איינגעשלאָסן געוואָרן אין די גזעמאָס, אין די שטיגן, ווי די חיות. דערנאָך קומען די גרויזאמקייטן, וואָס ליגן ארויף א שווארצן צודעק אויף דער זון פון דער וועלט און אויף דער נשמה פון יחיד. ניין און ניין! שוין נישט בלויז די געברענטע טריט, איצט ברענען שוין די רעשטלעך פון דער נשמה. עס האָט זיך גאָרנישט געענדערט, איך האָב זיך נישט געראטעוועט. איך בין ארויסגע־

שפּרונגען פון א ברענענדיק הויז מיט די פלאַמען אינאיינעם, זיי ברענען מיך, זיי גליען מיך, די פלאַמען, זיי הערן נישט אויף צו ברענען און נישטאָ אזא מיטל זיי צו פארלעשן...

איך בין אהער נישט געקומען מיט דער געבענטשטער רואיקייט פון א נאָרמאלער צייט, ווען אויג קאָן אלץ אויפנעמען, ווען נשמה קאָן באַ־אַבאכטן, פילן און מאכן טיפערע אויספירונגען. מיט נסים האָט מען זיך דורכגעפּעקלט איבער שווערע גרענעצן. עס איז מיר געלונגען דורכצוגיין א סך ביטערע קאָנטראָלן, א סך, גאָר א סך סכנות. עס איז מיר געלונגען צו ברענגען אהער א גרויסן קאָנטראבאנד. נישט גאָלד און נישט בריליאנטן, אָדער וואלוטע האָב איך געשמוגלט אהער, נאָר די טרויעריקע אויגן פון טויזנטער, צענדליקער טויזנטער מענטשן. אויגן איינגעפּאלענע, מיט ווייטיק פארטיפטע — זיי האָבן זיך מיר איינגעזיגלט אין דער נשמה און קיינמאָל וועט קיינער שוין די דאָזיקע זיגלען נישט אָפּרייסן... אויגן, אויגן פון צערודערטע מענטשן, וועלכע האָבן אין איין שעה אלץ פאַר־לוירן, אויגן, וועלכע האָבן געזוכט רעטונג פון טויט־געפאר, אויגן פון יאוש, פון וואנזין... אויגן — פארזונקענע שיפן...

רעגיסטער פון נעמען

א) פערזאָנען

אינדעלמאַן, משה 23, 24, 25, 33.
איינהאָרן, אהרן, 10, 25.
אָריעכאָוו 185, 197, 198.
אש, שלום 10, 14, 172.
אָשעראָוויטש 173.

באלאָשער 150.
בארלאם 234.
ביאלאָגאָרסקי 198.
ביאליק 226.
בילסקי 191, 192.
בעק 44, 62.
בעקעלמאַן 189, 190, 191, 205, 206, 207, 208.
בראָט 223.

גאָטליב, יהושע ד"ר 8, 10, 31, 36, 44, 45, 47, 64, 79.
גארפינקעל, אדוואָקאט, 150, 156.
גוראלסקי 225.
גלאזמאן, אורי צבי 210, 212, 213, 214.
גרינבוים, יצחק 10.

דובנאָוו־ערליך 222.
דזשיגאן 8.
דימיטראָווסקי, אדוואָקאט 10.

דאסמאן 187, 188, 191.
הילערמאן 225, 228.

וואלך 208.
וואָלקאָוויטש, ש. 45.
וואָלקאָוויטש, פרוי 27, 28.
וואָלף 219.
וואלפאָוויטש 210.

זאנאיסקי, מ. 94.
זארעצקי 205, 206, 207.
זוסמאן, שלמקע 220.
זינגער, בערנארד 8, 10, 39, 64, 182.
זשאָפער, 108.
זשאבאָטינסקי, זאב 10.

טאראסטשאנסקי 205, 206.
טונקעל, יוסף 149, 229.
טורקאָוו, מארק 149.
טרונק, י. 222.

יאושזאָן, ב. (יוסטמאן) 10, 24, 31, 44, 45, 63, 64, 79.
יאקאָבסאָן 181.
יעבץ, זאב 219.

כילינאָוויטש, ב. 25.

ליגום, יצחק 108, 111, 154, 155, 158, 160, 171, 210, 212, 213, 214.
לעווענשטיין 25.
לעקאך 94.

מאטעס, ד"ר 150, 156.
מינץ 204.
מענדעלע מוכר ספרים 14.

נאָמבערג, ה. ד. 14, 41.
ניימאן, י. מ. 10, 24, 64, 67.
נינא 197, 198, 200.

סודארסקי, ד"ר 173, 191, 210, 211
סטופניצקי, ש. י. 10, 21, 24, 29, 30, 61, 79.
סמעטאנא (ליטוו. פרעזידענט) 164, 166.
סעגאלסאָן 173.

עטינגאָן 94.
עפעלבוים 229.
ערליך, ה. 10.

פּאָזנאנסקי 179.
פּראָפּוס, י. י. 8, 21.
פּרילוצקי, נח 10, 24, 47, 64.
פּרץ, י. ל. 14, 144.

פאלעצקאס (ליטוו. פרעזידענט) 166.
פיכמאן, יעקב 229.

פישביין 84, 85, 86, 87, 94, 95, 97, 99, 100.
פלאקסער, מנחם 25, 26, 27, 28, 31.
פלינקער, דוד 24, 44, 63, 79.
פרישמאן, דוד 229.

צאנין, ב. 151, 162, 193.
ציטלין, אהרן 10.
ציטלין, אלחנן 21.
ציטלין, הלל 10.

קאציזנע, אלתר 21.
קארלינסקי, בועז 42.
קוסעוויצקי, מ., חזן, 211.
קיפּניס, מנחם 8.
קליינבוים, משה 10.

ראָבינזאָן, ד"ר 156.
ראווניצקי, י. ח. 226.
ראָזאָווסקי 152, 153, 156, 206, 208, 213, 222, 223, 224.
ראָזמארינאס 153, 168, 169.
רובינשטיין, ראובן 107, 109, 149, 156, 165, 166, 167, 170, 210, 212, 213.
רידז שמיגלי 44, 62.
רייזין, אברהם 14.
ריקליס, א. ל. 10.

שאָכעט 174, 175.
שאָכעטמאן 171.
שוואלבע, נתן 7, 8, 35, 39, 67.
שומאכער 8.
שווארץ, פּנחס 184.
שיפּער, יצחק ד"ר 10.
שלום עליכם 14.
שעפּנער, ברוך 10, 64, 67, 79, 182, 184.
שערעשעווסקי, רפאל 179, 211.

ב) שטעט

אדאנא, 235, 236, 237.
אָדעס, 214, 224, 225, 227, 228, 229.
אָטוואָצק, 41, 42, 120.
אלעפּא, 237.
אנקארא, 235.
אָסטראָג, 85, 93.
ארכאנגעלסק, 158.

באראנאָוויטש, 100.
בוענאָס איירעס, 134.
ביאַליסטאָק, 85, 133, 236.
ביירוט, 237.
בענדין, 94.
בריסעל, 149.
בערלין, 164.
בריסק, 85.

דאנציג, 198.
דווינסק, 172.
דעמבלין, 45, 46.

וואַרשע, 7, 9, 12, 13, 18, 22 — 26, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 40 — 45, 63, 64, 68, 72, 73, 80, 85, 90, 100 — 103, 109, 111, 113, 117, 120, 124, 127, 133, 139, 145, 147, 149, 151, 158, 219, 226, 236.
ווארכטע 158.
ווארנא, 229.
ווילנע, 100, 101, 105, 109, 111, 129, 150, 156, 157, 179, 190, 204, 208, 223.
ווילקאָווישקי, 172.
ווילקאָמיר, 172.
וויערזשבאָלאָווא, 172.
וולאדיוואָסטאָק, 186, 210, 216, 219, 225.

זאבלודאָווע, 236.
זאקאָפּאנע, 158.
זבאָנשין, 125, 126.
זדאָלבונאָווא, 79.
זשילין, 45.

חיפה, 238, 239.

טשיזשעווע, 13.
טשענסטאָכאָוו, 22.

יאנאָווע, 172.
ירושלים, 134, 234, 238.

לאָדזש, 12, 45, 46, 80, 85, 90, 94, 102, 109, 111, 112, 120, 124, 125, 126, 132, 133, 135, 147, 149, 158, 236.
לאָנדאָן, 12, 129.
לובלין, 12, 24, 40, 42, 46, 48, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 79, 85, 87, 158, 226.
לוצק, 62, 87, 167.
לוקאָוו, 46, 47, 48, 49, 51, 56,

85, 87, 110, 226.
ליבאווע, 172.
לידע, 100.
לייפּציג, 22.
לעמבערג, 12, 62, 85, 133, 167.

מאָגעלניצע, 239.
מאָסקווע, 20, 95, 97, 190, 210,
213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 221, 222.
מאָקאָטאָוו, 9.
מיכאלין, 41.
מעדזעשין, 41.
מעזריטש, 168.

ניו־יאָרק, 134, 153.

סאָבאָלעוו, 42.
סאָקאָלניקי, 217.
סארני, 100.
סוואלק, 150.
סטאלינגראד, 208.

פּאניאני, 163.
פּאָניעוויעזש, 172.
פּאריז, 12, 129, 160.
פּילאַווא, 42.
פּינסק, 64, 79.
פּראָגע, 9, 29.
קאָבע, 193, 203, 210, 216, 220.

קאָוונע, 100 — 107, 110, 111,
112, 118, 121, 129 — 135,
140, 147, 149, 150 — 153,
156 — 169, 171, 172, 173,
177, 178, 180, 182, 183, 185,
189, 190, 191, 196, 202, 204,
205, 206, 208, 209, 210, 211,
212, 214, 216, 226.
קאָוועל, 87, 136.
קאזימיעזש, 165, 236.
קאָנסטאַנטינאָפּאָל, 224, 229, 231,
233, 234, 235, 236.
קוטנע, 13.
קעלץ, 94.
קראָקע, 12, 185.

ראדזין, 56.
ראָוונע, 77 — 87, 90, 93, 96, 99,
100, 121, 178, 226.
ריגע, 130, 182.
ריעזשיצע, 172.

שאוועל, 172.
שווידער, 41.
שטאָקהאָלם, 130.
שיקאגאָ, 168.

תל אביב, 151, 181, 206, 225,
231, 239, 240, 241.

פּרעסע שטימען וועגן דער ביכער־סעריע

דאָס פּוילישע ייִדנטום

פּנחס שוואַרץ שרייבט א. נ. „א פאַרלאַג, וואָס דאַרף אונטערשטיצט ווערן פון אַלעמען", וועגן די ערשטע צען בענד פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע ייִדנטום" („קולטור און דערציאונג", ניו־יאָרק, אַפּריל 1947):

1

דער ייִדישער ישוב אין אַרגענטינע האָט די לעצטע יאָרן באַקומען פליגל. דעם אויבנאָן אין אַרגענטינער ייִדישן לעבן פאַרנעמען איצטער מיטליאַריקע מענטשן, וואָס האָבן באַקומען אַ מאָדערנע דערציאונג אין די ייִדישע פּאַרטייען און אין ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן פון פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות. נאָכן חורבן פון פּוילישן ייִדנטום האָבן זיי די ערשטע גענומען רעאַליזירן דעם סלאָגאַן, אַז מיטן אומקום פון די פּוילישע ייִדן טאָר ייִדישקייט און ייִדישע קולטור נישט פאַרשניטן ווערן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד.

ווייניק רעדט מען וועגן דעם ביי אונדז אין די פאַראייניקטע שטאַטן? פעלט ביי אונדז די מאַטעריעלע באַזע פאַר אַ ברייטגעפּלאַנטער באַנייאונג פון ייִדישער קולטור־פאַרזעצונג נאָכן חורבן?

מיר האָבן אַלץ, נאָר ווילן איז נישטאָ, גלויבן איז נישטאָ. בלייבן מיר טאַקע ביים רעדן, כאָטש מיר זענען אַ ישוב פון מיליאָנען. אָבער דער קליינער אַרגענטינער ייִדישער ישוב רעדט ווייניק און טוט לעצטנס זייער פיל. שעם זיך, שעם זיך, צווייִמיליאָניקע ייִדישע מדינה ניו־יאָרק!

2

אַרגענטינע איז באַקאַנט מיט איר גוט־צענטראַליזירטער „חברה קדישא", וואָס נעמט אַלץ מער אָן די פאָרעם פון אַ ייִדישער קהילה.

אַרגענטינע איז באַקאַנט מיט ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין רחבותדיקע בנינים, מיט אַ פאַרצווייגטער ייִדישער פּרעסע, מיט אַ לעבעדיקער אָפּטיילונג פון „ייִוואָ" — מיט אָן אַ שיעור גוטע און דערפרייענדיקע זאַכן.

איצט האָט זיך אַרויסגערוקט אויפן אויבנאָן דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון די פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע.

עס איז גראָד געוואָרן אַ יאָר, ווי דער דאָזיקער פאַרבאַנד האָט נישט אויף קאַטאָוועס פאַרלייגט אָן אַרבעט, וואָס איז ווירקלעך פון היסטאָרישן באַטייט.

די 10 ביכער, וואָס דער דאָזיקער פאַרבאַנד האָט ביז איצטער אַרויסגעגעבן, זענען אַ סאָלידער פונדאַמענט פאַר אַ גרויסער אונטערנעמונג, וואָס דאַרף געבענטשט און אונטערשטיצט ווערן דורך ייִדן אין אַלע עקן וועלט.

עס איז נישט קיין סתם־ביכער. דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון די פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע קלייבט זיך נישט צו ווערן סתם אַ פאַרלעגער. דער אַלגעמיינער נאָמען, אונטער וועלכן די דערמאָנטע 10 ביכער זענען דערשינען, קלערט קלאָר אויף דעם ציל פון נײַ־געגרינדעטן פאַרלאַג. דער נאָמען פון דער דאָזיקער ביבליאָטעק איז: „דאָס פּוילישע ייִדנטום". דאָס זאָגט אַלץ. עס איז אַ דענקמאָל, וואָס אַרגענ־

טינע קלייבט זיך צו שטעלן דעם פארשניטענעם פּויליש־יידישן ישוב.

3

די נשמה פון דער אונטערנעמונג איז דער פּאָפּולערער ווארשעווער יידישער זשורנאליסט מארק טורקאָוו, וועלכער וווינט לעצטנס אין ארגענטינע. געצייקלטע מענטשן ארום אים העלפן אים ארויס אקטיוו מיט מעשים (אין דער ערשטער ריי דארף דאָ פארצייכנט ווערן דער נאָמען פון פארלאגס־פארוואלטער אברהם מיטלבערג).

אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז דאָס דער ערשטער פאל אין יידישן פארלאגס־וועזן, ווען א פארלאג באווייזט אזוי צו אָרגאניזירן זיין ארבעט, אז עס זאָל כמעט יעדן חודש דערשיינען א בוך — א בוך אין פולן זין פון וואָרט.

עס מוז אָבער געזאָגט ווערן, אז וויפל הארץ און נשמה מארק טורקאָוו און זיינע נאָענטסטע מיטהעלפערס זאָלן נישט האָבן ארייננגעלייגט אין דער זאך, וואָלט זיי זייער אונטערנעמונג פונדעסטוועגן נישט געקענט געלינגען, אויב עס וואָלט נישט געשטאנען הינטער זיי א ברייטע מאסע פון אָפּנעמערס פון די ביכער. טורקאָוום פארדינסט איז, וואָס אים איז געלונגען אויפצורודערן די דאָזיקע מאסע און זי צו מאָביליזירן, זי צו מאכן אומרואיק, דורכדרינגען איר מיטן הייליקן באוווּסטזיין פון פליכט.

אין דער אונטערשטער שורה האָבן מיר דעם דערמאָנטן צענדלינג דערשינענע ביכער און א צווייטן צענדלינג ביכער, וואָס זענען שוין אין דרוק, אין דער צוגרייטונג צום דרוק אָדער אינעם שרייבן.

עס וועלן זיכער קומען היסטאָריקער און שארפזיניקע אנאליטיקערס, וואָס וועלן ווארשיינלעך אויסגעפינען אין די ביז־איצט דערשינענע ביכלעך און ביכער פון פארלאג „דאָס פּוילישע יידנטום״ נישט איין פּעלער, נישט איין אומפּינקטלעכקייט, נישט איין אומגעלונגענע דעפיניציע, דורכגעלאָזענע פאקטן, נעמען און דאטעס.

וואָס דארף מען גיין ווייט זוכן? איך אליין האָב פארנאָטירט אָן א שיעור באמערקונגען, וואָס איך האָב צו מאכן צו געוויסע ביכער פון די ערשטע צען, וואָס זענען ביז איצטער דערשינען.

ווי גערעכט די קריטיקערס זאָלן נישט זיין אין זייערע אלע באמערקונגען, האָבן מיר אָבער פּאר זיך אן אויפּטו פון אזא גרויסן פארנעם, אז כדי נישט שאַדן צו ברענגען דער זאך, דארף יעדעס וואָרט פון קריטיק באזונדערס או במערקזאם פאָרמולירט ווערן, געצוימט ווערן און ארויסגעזאָגט ווערן מיט גרויס פאראנטוואָרטלעכקייט.

דאָס איז נישט קיין רוף צו פארהוילן עפּעס אָדער עפּעס צו פארזען. דאָס איז בלויז א דערמאָנונג, אז עס איז בעסער צו זיין א הלל איידער א שמאי. דאָס איז בלויז א דערמאָנונג, אז אונדזער גייסטיק לעבן און אונדזער נאציאָנאלע קולטור נויטיקט זיך דיינגט מער אין שטימען וואָס דערמוטיקן, ווי אין שטימען וואָס שטראָפן.

ווער עס וועט מיט ד ע ר מאָס צוגיין צו די ערשטע 10 ביכער פון ארגענטינער פארלאג „דאָס פּוילישע יידנטום״, וועט זיך שפּעטער קענען זאָגן, אז אויך ער האָט צוגעלייגט זיין האנט צו א ווירדיקן בנין, וואָס האלט איצט אין וואקסן.

4

עס לאָזט זיך נישט אזוי לייכט דורכפירן א קלאסיפיקאציע פון די דערשינענע ערשטע 10 ביכער און פון די אנדערע, וואָס דערשיינען ווייטער.

שווער זיי איינצוטיילן אין מינים. און אויב שוין יאָ מאכן א פּרוּוו פון א קלאסיפיקאציע, מוז

מען קומען צום אויספיר, אַז די פאַרלעגערס גייען אין די פאַרשידנסטע ריכטונגען: 1 — געשיכטלעכע ווערק און מאָנאָגראַפיעס פון שטעט און שטעטלעך; 2 — מעמואַרן־ליטעראַטור וועגן פוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות; 3 — מעמואַרן פון לעבנגעבליבענע יידן וועגן די געטאָס, אויסשעכטונגען און קאָנצענטראַציע־לאַגערן; 4 — יידיש לעבן אין פוילן נאָכן חורבן.

פון דער לעצטער סעריע זענען ביז איצטער דערשינען דריי ביכער: רייזע־באַשרייבונגען פון ד״ר ח. שאָשקעס („פוילן 1946״, אָקטאָבער 1946, 189 זייטן); רייזע־באַשרייבונגען פון פירער פון די לינקע פועלי־ציון זרובבל („באַרג חורבן״, אויגוסט 1946, 200 זייטן) און א בוך פעליעטאָנען, סצענקעס און מאָנאָלאָגן פון מ. נודעלמאַן וועגן לעבן פון די שארית־הפליטה־יידן אין פוילן, אין די דייטשישע לאַגערן און עמיגראַציע (״געלעכטער דורך טרערן״, יאַנואַר 1947, 238 זייטן).

צום געביט פון אַלגעמיינער מעמואַרן־ליטעראַטור דאַרף מען פאַררעכענען די ביכער פון ז. סעגאַלאָוויטש „טלאָמאַצקע 13״ (דעצעמבער 1946, 255 זייטן), און פון אלחנן צייטלין „אין א ליטעראַרישער שטוב״ (אָקטאָבער 1946, 226 זייטן).

דריי פון די ביז־איצט דערשינענע ביכער געהערן צום מין מעמואַרן פון יידן וואָס האָבן אַליין איבערגעלעבט די געטאָס און קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

אין ערשטן פון זיי — אגב איז דאָס געווען דאָס ערשטע בוך, וואָס דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט אַרויסגעגעבן—דערציילט א מיידל, מלכה אָוושיאַני, וועגן אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג אין איר שטעטל ראַקעוו, אין די אַרומיקע שטעטלעך און אין עטלעכע קאָנצענטראַציע־לאַגערן. דאָס בוך הייסט „מלכה אָוושיאַני דערציילט״. מאַרק טורקאָוו האָט פאַרשריבן אַלץ, וואָס מלכה אָוושיאַני האָט דערציילט. דאָס בוך האַלט 172 זייטן. עס איז שוין אויספאַרקויפט (דערשינען אין מערץ 1946).

דאָס צווייטע בוך פון דעם מין האָט צו טון מיט טרעבלינקע. דאָס איז טאַקע דער נאָמען פון בוך. עס איז דערשינען אַלס צווייטע אויסגאַבע פון דערמאָנטן אַרגענטינער פאַרלאַג (אַפּריל 1946). עס באַשטייט פון צוויי טיילן. דער ערשטער טייל איז אַן איבערזעצונג פון רוסיש. עס איז א סעריע רייזע־איינדריקן פון באַקאַנטן סאָוועטישן יידישן שרייבער וו. גראָסמאַן, וועלכער האָט באַזוכט טרעבלינקע באַלד נאָך דעם, ווי די סאָוועטישע אַרמיי האָט פאַרטריבן פון דאָרטן די היטלעריסטן. דער צווייטער טייל באַשטייט פון די דראַמאַטישע דערמאָנונגען פון וואַרשעווער סטאָלער יענקל ווערניק, וועלכער האָט דורכגעהאַלטן דעם לאַגער, זיך באַטייליקט אין אַן אויפשטאַנד פון די יידישע אַרעסטאַנטן אין צום סוף אַנטלאָפן פון דאָרטן. אויך דאָס ביכל (124 זייטן) איז שוין אויספאַרקויפט.

דאָס דריטע בוך פון דעם מין איז געשריבן פון ישראל טאַבאַקסבלאַט. עס הייסט „חורבן לאָדזש״ (דערשינען אין אויגוסט 1946, 203 זייטן). עס איז א באַשרייבונג פון 6 שוידערלעכע יאָרן אין לאָדזשער געטאָ און אין קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

פון דער סעריע מאָנאָגראַפיעס איז דערווייל דערשינען איין בוך. עס הייסט „מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו״, געשריבן פון א פועלי־ציוניסטישן טוער פּרץ גראַנאַטשטיין, וועלכער וווינט איצטער אין אַרגענטינע (דערשינען אין יוני 1946), 188 זייטן).

עס איז אונדז באַוווּסט וועגן פאַרשלאָגן, וואָס מאַרק טורקאָוו האָט געמאַכט פאַרשידענע יידישע שרייבער פון פוילן, וואָס געפינען זיך איצטער אין ניו־יאָרק און אין

שאנכאי — פארשלאגן צו שרייבן ביכער און אפהאנדלונגען וועגן די פארשידנסטע געביטן פון יידישן לעבן אין פוילן פארן חורבן.

לאמיר צו דעם אלעם צוגעבן דאס בוך וועגן פרצן — א זאמלונג פון מעמוארן און קריטישע ארטיקלען פון באקאנטן יידישן שריפטשטעלער ה׳ ד. נאמבערג, וועלכער איז געשטארבן אין 1927. דאס בוך איז דערשינען סוף מערץ 1946; עס איז געווען דאס דריטע בוך, וואס דער פארלאג האט ארויסגעגעבן (עס איז שוין אויספארקויפט).

ארום און ארום באקומט זיך א סאלידער, א פארשידנארטיקער אנהייב פון א גרויסן נאציאנאלן אויפטו.

5

יעדעס פון די אויסגערעכנטע ביכער פארדינט א באזונדערע אפהאנדלונג. עס ווילט זיך ברענגען ציטאטן, גרעסערע אויסצוגן. לייַדער, די ראמען פון איין ארטיקל זענען צו ענג פאר אן אויספירלעכער אפהאנדלונג איבער יעדן בוך באזונדער.

דאס קאסטבארסטע, דאס וואגיקסטע צווישן די אלע אויסגאבן זענען די דאקומענטאלע ווערק — די מעמוארן פון מלכה אוושיאני, ישראל טאבאקסבלאט און יענקל ווערניק.

עס וואלט געווען פאלש, ווען מען זאל צוגיין צו די דאזיקע דריי ביכער ווי צו ליטערארישע אויסגאבעס. עס וואלט אויך געווען פאלש, ווען מען זאל וועלן זען אין די דאזיקע ביכער פארענדיקטע היסטארישע ווערק.

די דריי ביכער זענען רויע ציגל און נישט־געהובלטע ברעטער — זיי זענען מאטעריאל, זיי זענען רוישטאף פארן קינפטיקן היסטאריקער. ווי נישט פולקאם עס איז די אדער יענע באשרייבונג פון די יידישע ליידן אין דער אדער יענער שטאט, אין דעם אדער יענעם פייניקונגס־לאגער, וועט זי צוזאמען מיט נאך ענלעכע אויסגאבעס, וואס וועלן זיכער נאך דערשיינען, זיך קעגנזייטיק דערגאנצן און געבן דעם קינפטיקן היסטאריקער ד א ס פ ו ל ע ב י ל ד.

יענקל ווערניקס מעמוארן זענען שוין געווען אפגעדרוקט אין די פאראייניקטע שטאטן. זיי זענען ארויסגעגעבן געווארן דורכן בונדישן פארלאג „אונדזער צייט" נאך אין יאר 1944, באלד נאך דעם ווי דער אונטערערדישער צ. ק. פון „בונד" אין פוילן האט איבערגעשיקט קיין אמעריקע ווערניקס טאגבוך, וועלכן ער האט געשריבן אין א ווארשעווער באהעלטעניש נאך דעם, ווי ער איז אנטלאפן פון טרעבלינקע אין רעזולטאט פון העלדישן אויפשטאנד וואס ער און נאך הונדערטער אנדערע יידישע טרעבלינקע־קדושים האבן אדורכגעפירט.

דער ארגענטינער פארלאג האט גוט געטון, וואס ער האט דאס דאזיקע טאגבוך ארויסגעגעבן נאכאמאל. יענקל ווערניקס „א יאר אין טרעבלינקע" איז א גרויסער היסטארישער דאקומענט — א מגילה פון יידישע ליידן און יידישן קאמף. אזא דאקומענט דארף פארשפרייט ווערן אין די הונדערטער, טויזנטער. עס איז גוט וואס דער דאזיקער דאקומענט איז דורך דעם פארלאג „אונדזער צייט" ארויסגעגעבן געווארן אויף ענגליש און דורך דער געז. „קולטור איז הילף" אין מעקסיקע אויף שפאניש.

„חורבן לאדזש" איז אן אויפטרייסלענדיק בוך. דאס, וואס עס איז — ווי ווערניקס טאגבוך — געשריבן דורך א מענטשן, וועלכער האט אליין מיטגעמאכט, גיט צו דעם בוך אן אויסערגעווענלעכע וואג. ס'איז דער ערשטער אויספירלעכער באריכט פון דעם געטא־לעבן פון הערמעטיש־אפגעשלאסענעם טראגישן יידישן ישוב אין לאדזש און אין די ארומיקע שטעטלעך.

אוודאי איז עס נישט קיין פּילער באריכט. קיינער קען נישט ארויס פון זיין הויט. אליין א ציוניסטישער טוער, ווידמעט דער מחבר דעם גרעסטן טייל פון זיין בוך דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע גרופּירונגען אין געטאָ. אָבער די דאָזיקע איינזייטיקייט פונעם בוך ווערט קאָמפּענסירט מיט דער געוויסנהאפטיקער באארבעטונג פון דעם זייער רייכן דאָקומענטן־מאטעריאל און מיט דער אויספירלעכער באלויכטונג פון ווירטשאפטלעכן לעבן אין געטאָ. לאָמיר האָפן, אז ישראל טאַבאקסבלאטס בוך וועגן לאָדזשער געטאָ איז ערשט אן אָנהייב. זאָלן קומען די אנדערע אנטרונענע לאָדזשער געטאָ־יידן און דערגאנצן דאָס בילד מיט זייערע מעמוארן. זאָלן זיך נעמען צו דער פעדער די יידישע ארבעטער־טוערס, וואָס געפינען זיך איצטער אין לאָדזש און אין דער עמיגראציע. אָט האָבן מיר אָקאָרשט געזען אן אויסערגעווענלעך־ווערטפולע אָפּהאנדלונג פון לאָדזשער בונדישן טוער ג. פאָגעל וועגן דעם היסטאָרישן סטאָלערשטרייק אין לאָדזש אין יאנואר 1941 (זע די נומערן 10 און 11 פון לאָדזשער „דאָס נייע לעבן" פון 3. און 6. פעברואר 1947). עטלעכע אָנגעזעענע יידישע ארבעטערטוערס, וואָס האָבן איבערגעלעבט די לאָדזשער געטאָ, געפינען זיך איצטער אין עמיגראציע. זאָלן זיי אָנשרייבן אלץ, וואָס זיי וויסן און געדענקען. צוזאמען מיטן ווערק פון ישראל טאַבאַקסבלאט וועט עס שאפן דאָס פולע בילד פונעם יידישן לעבן אין דער צווייטער גרעסטער יידן־געטאָ אונטער היטלערן.

צו ישראל טאַבאַקסבלאטס רייךדאָקומענטירטן בוך וועט אויסקומען נאָך נישט איין מאָל זיך אומצוקערן. עס האָט צווישן אנדערן די מעלה, אז עס איז געשריבן אָן פייגנבלעטער, אָן באפּוצונגען. באזונדערס חרפּהדיק איז דאָס בילד פון יידישער קאָלאבאָראציע מיט דער דייטשישער מאכט. דער לאָדזשער יודנראט, די לאָדזשער יידישע פּאָליציי, די מוסרים, די פאררעטערס — אלץ איז ארויסגעבראכט אינעם דאָזיקן בוך אומברחמנותדיק־דייטלעך.

אפשר וועלן געוויסע יידישע לאָקריץ־פּאטריאָטן ווידער האָבן טענות, אז „מיר באשמוצן זיך אליין אין די אויגן פון דער וועלט". זיי וועלן אָבער האָבן א טעות אויב זיי מיינען, אז ווען מיר זאָלן זיך אפילו אנטשליסן צו פארשווייגן געוויסע טרויעריקע עפּיזאָדן פון דער געשיכטע פון די געטאָס און פאָרשטעלן די גאנצע יידישע געטאָעדה אלס א מאסע פון 100 פּראָצענט צדיקים און מארטירערס, וועט אזא געשיכטלעכע פעלשונג פּראַקטיש זיך לאָזן דורכפירן. עס זענען פאראן דייטשע ארכיוון, וואָס ווערן איצטער געעפנט. די דאָזיקע ארכיוון רעדן נישט נאָר וועגן יידישער העלדישקייט און יידישע ליידן. זיי דערציילן אויך וועגן פארקויפטע יידישע נשמות און יידישע פאררעטערס. איז דען דעריבער נישט בעסער ווען אייגענע געטאָ־יידן דעקן אויף די ווונד און גיבן איבער די פאקטן אזוי ווי זיי זענען געווען?

א פאָלק, וואָס האָט ארויסגעגעבן די העלדן פון ווארשעווער געטאָ־קאמף, די העלדן פון די אויפשטאנדן אין א ריי לאגערן, די יידישע פּארטיזאנער פון די וועלדער און די געהיימע ווידערשטאנד־אָרגאניזאציעס אין אלע שטעט און שטעטלעך, האָט זיך נישט וואָס צו שעמען, אויב די וועלט וועט וויסן, אז מיר האָבן אויך געהאט א געוויסע צאָל — צום גליק נישט קיין איבעריק־גרויסע — אייגענע פאררעטערס.

6

רירנדיק איז דאָס ביכל וועגן די איבערלעבונגען פון דעם יידישן מיידל מלכה אָווּשיאַני פון שטעטעלע ראקעוו (קעלצער געגנט).

אין 1939 איז מלכה אָושיאני אַלט געווען 13 יאָר. איר פאָטער איז דאַן געווען אין אַרגענטינע. זי מיט איר מוטער און ברודער זענען געבליבן שטעקן אין היטלערס קלעם. פון אירע פשוטע, רירנדיקע דערציילונגען באַקומט זיך אַ גרויליק בילד פון אומקום פון גאַנצע יידישע קהילות: ראַקעוו, קעלץ, כמיעלניק, לובלין.

עטלעכע יאָר האָט מלכה געאַרבעט אין דייטשישע אַמוניציע־פאַבריקן. זי האָט שפעטער עטלעכע מאָל געהאַט אַ „ראַנדעווו" מיטן מלאך־המות אין די דייטשישע קאָנצענטראַציע־לאַגערן אָשוויענטשים און ראַווענסברוק.

איר שלינגט זייטל ביי זייטל און איר פילט זיך שולדיק לגבי דער דאָזיקער מיידל און לגבי די מיליאָנען אומגעבראַכטע יידן, וואָס איר האָט אַזוי רואיק דאָ געלעבט, געגאַנגען נאָרמאַל יעדן טאָג צו אייער אַרבעט, געגעסן, געשלאָפן, אפילו פאַרבראַכט אויף שמחות, ווען דער מערדער האָט זיי דאָרטן טייל מאָל איינציקווייז און טייל מאָל מאַסנווייז געפירט צו דער עקדה.

מיט אַ מאָל, אין מיטן לייענען, הייבט אָן דאָס האַרץ פריילעכער צו קלאַפן. אין דער קעל ווערט אייך זאַלציק. עפעס ווי אַ שטיק אייז וואָלט זיך צעגאַנגען אין אייך. עס פאַרפלייצט אייך. עפעס פאַרקנוילט זיך ביי אייך אין האַלדז, ווען איר קומט צו אין דער צווייטער העלפט פונעם בוך צו די קאַפיטלעך, וואָס דערציילן וועגן מענטשלעכער גוטסקייט, וועגן מענטשלעכער האַרציקייט, וועגן אָפפערוויליקער רעטונגס־אַרבעט, וועגן רירנדיקן מענטשלעכן מיטגעפיל—איר פילט זיך פלוצלינג דערהויבן.

מיר וויסן שוין פיל וועגן דער מענטשלעכקייט, וואָס די שוועדישע רעגירונג און דאָס שוועדישע פאָלק האָט אַרויסגעוויזן צו היטלערס קרבנות, ווי נאָר עס האָט זיך געמאַכט די ערשטע מעגלעכקייט צו ראַטעווען מענטשן פון די היטלער־לאַגערן.

אָבער דאָס אַלץ, וואָס מיר וויסן פון דער כראָניק, ווערט בלאַס און אומבאַדייטנדיק, ווען מיר לייענען די לעבעדיקע, די צאַפלדיקע בילדער, וואָס ווערן געשילדערט אין מלכה אָושיאַנים דערציילונג.

די קאַפיטלעך באַרוישן ווי דער טייערסטער וויין. עס איז אַזוי רירנדיק, אַזוי האַרציק. ווי מאָדנע דאָס איז: די מערדערס אינעם לאַגער זענען מענטשן און די פאָרשטייערס פון שוועדישן רויטן קרייץ, וואָס זענען געקומען נעמען די אָרימע היטלער־קרבנות צו גאַסט קיין שוועדן זענען אויך נישט מער ווי מענטשן?

די פרויען אין לאַגער ראַווענסברוק האָבן זיי טאַקע גערופן „די מלאכים".

שטעלט אייך פאָר:

א צוויי וואָכן פאַר היטלערס סוף, קומען אַראָפ אומבאַקאַנטע מענטשן פון שוועדן און זעצן אַריין די פרויען אין די פיינסטע באָסעס און פירן זיי אַוועק קיין שוועדן. אויפן וועג, וועלכער פירט דורך דענעמאַרק, וואַרטן אויף זיי אין יעדער שטאָט מאַסן מענטשן מיט בלומען, מען גלעט זיי, מען צערטלט זיי, מען דעקט זיי צו ביינאַכט, ווען זיי שלאָפן, מען פירט זיי אין די גרעסטע מאַגאַזינען קויפן, וואָס זיי ווילן, און זיי —די באַפרייטע פרויען— גייען ווי שאָטנס אין זייערע לאַגער־זעק און לאַגער־סאַנדאַלן איבער די גאַסן פון ליכטיקע שטעט, איבער העל־באַלויכטענע טראָטואַרן, צווישן ריינע און גוט־באַקליידטע מענטשן, צווישן כוואַליעס פון מענטשלעכער גוטסקייט, וואָס וואַרעמט זיי, און — טרעפט וואָס איז זייער רעאַקציע אויף דעם אַלעם?

— זיי וויינען!

מען וואַרפט אויף זיי בלומען און — זיי וויינען. מען גיט זיי פון די בעסטע שפייזן און מען גלעט זיי

איבער די קעפּ און — זיי וויינען. ביינאכט, ווען זיי ליגן אין ציכטיקע, ווייסע בעטן, גייען שטיל ארום צווישן זיי שוועדישן פרויען און דעקן זיי צו מיט צערטלעכקייט. זיי, די ארויסגעקומענע פון די טויט־לאגערן, זעען דאָס, זיי פילן דאָס און — זיי וויינען.

נישט רשעות, נאָר גוטסקייט האָט זיי געמאכט וויינען, האָט צוריק ווייך געמאכט זייערע פארהארטעוועטע הערצער און געעפנט די פארטריקנטע קוואלן פון טרערן.

און —

שעמט אייך נישט! — איר לייענט און וויינט מיט זיי מיט. עס זענען טרערן פון גליק און פרייד און גלויבן. איר פילט ווידער, אז די וועלט איז באוווינט נישט נאָר פון חיות, נאָר אויך פון מענטשן. איר פילט, אז דער מענטש —נישט די מענטשלעכע חיה, נאָר טאקע דער מענטש —איז גוט. איר באקומט צוריק אריין אין אייער הארצן דעם גלויבן דערין, אז די וועלט קען נאָך זיין גוט. איר גלויבט: יאָ, די וועלט וועט נאָך זיין גוט!

און אויב איר זענט א סאָציאליסט, פילט איר זיך באזונדערס שטאָלץ.

ווייל די רעגירונג און דאָס פאָלק —די שוועדישע רעגירונג און דאָס שוועדישע פאָלק— וואָס האָבן מיט זייער פרייוויליקער מענטשלעכקייט צו די היטלער־קרבנות אייך צוריקגעגעבן אייער גלויבן אין א בעסערער וועלט — זענען א פאָלק און א רעגירונג, וואָס זענען באגייסטערט און באשטראלט מיט סאָציאליסטישע אידעען.

7

דאָס ביכל פון פּריץ גראנאטשטיין ליידט —ווי ישראל טאבאקסבלאטס בוך וועגן לאָדזש— פון א געוויסער איינזייטיקייט. אָבער עס איז געשריבן מיט אזוי פיל רירנדיקער הארציקייט און מיט אזוי פיל ליבשאפט, אז איר זענט מוחל דעם מחבר זיין איינזייטיקייט און איר פילט צו אים א דאנקבארקייט פאר די בילדער און טיפּן, וואָס ער שטעלט פאר אייך אוועק — בילדער און טיפּן פון זיין שטעטל, וועלכע, ווי אָריגינעל זיי זאָלן נישט זיין, דערמאָנען אזוי שטארק אין ענלעכע בילדער און אין ענלעכע טיפּן אין הונדערטער אנדערע שטעטלעך, וואָס זענען אונטערגעגאנגען אזוי ווי סאָקאָלאָוו. איר לייענט גראנאטשטיינס ביכל און איר פילט ווי עפּעס רייסט זיך אין אייך אָפּ. צום הונדערטסטן, צום טויזנטסטן מאָל שפּיזט אייך אדורך די ווייטאָגלעכע פראגע: איז עס טאקע מעגלעך, אז דאָס אלץ זאָל האָבן אומגעקומען?

גראנאטשטיין האָט ליטעראַרישע פעאיקייטן. דאָ און דאָרט רייסט זיך אדורך א שוואכער זאץ, א נישט־געלונגענע פראזע. אָבער דאָס זענען אויסנאמען. דאָס גאנצע בוך איז געשריבן מיט בפירושן ליטעראַרישן טאלאנט. יעדע פּאָר זייטלעך בליצט אויף א קרעפטיקע נאטור־באשרייבונג, א זאפטיק־באשריבענע סצענקע, אן אָריגינעלער, ליטעראַרישער פארגלייך.

פאראן קאפּיטלעך, וואָס דערהויבן זיך צו דער מדרגה פון ז. שניאורס „שקלאָווער יידן". די צאָלרייכע לאָקאליזמען, מיט וועלכע גראנאטשטיין באנוצט זיך, גיבן צו קאָלאָריט. טייל מאָל כאפּט אפילו דער מחבר איבער די מאָס (לאָמיר נעמען פאר א ביישפּיל אזא אויסדרוק ווי „סוואָנט" אויפן זייטל 107); טייל מאָל באנוצט זיך דער מחבר מיט פארגרייזטע אויסדרוקן (צום ביישפּיל, דאָס וואָרט „נינפּעט" אויפן זייטל 36); טייל מאָל ווייזט דער מחבר ארויס א שוואכקייט צו א באזונדערן מין זינלאָזע טאפּטאָלאָגיעס („יונגטלעכע יינגלעך" אויף זייט 36, „דער רידאיקסטער שטילער" אויף זייט 54

א״א). אָבער דאָס גאנצע בוך שימערירט מיט יונגנטלעכן חן — חן פון די דערוואַכטע יידיש־פּוילישע שטעטלעך. אפילו די קאָמישע סצענעס און בילדער רופן ארויס אין אייך פיל וואַרעמקייט. דו ביסט דאנקבאר דעם מחבר פארן דענקמאָל, וואָס ער האָט געשטעלט זיין שטעטל. פארמאכסט דאָס ביכל מיטן הייסן ווּנטש, אז גראנאטשטיינס מאָנאָגראפיע זאָל זיין א סטימול פאר אנדערע. זאָל מען מיט וואָרט און בילד צוריק אויפלעבן אין אונדזערע הערצער דאָס ליכטיקע יידיש־פּוילישע שטעטל, וואָס רוצחים האָבן פארטיליקט!

8

די ביכער פון אלחנן צייטלין און פון ז. סעגאלאָוויטש אנטהאלטן באַזונדערס־ווערטפולן מאטעריאל פאר דער קולטור־געשיכטע פון יידיש־פּוילישן ישוב.

אלחנן צייטלין אליין איז אומגעקומען אין געטאָ. זיינע זכרונות וועגן זיין טאַטנס, הלל צייטלינס, ליטעראַרישער שטוב האָט ער אָנגעשריבן און ארויסגעגעבן פארן קריג אין פּוילן. איצט האָט עס טורקאָוו איבערגעדרוקט אין ארגענטינע צוזאמען מיט א זאמלונג פון אלחנן צייטלינס יוגנט־לידער און מיט א וויימוטיקן נאָכוואָרט פון דעם באַקאַנטן יידישן שריפטשטעלער אהרן צייטלין (אלחנן צייטלינס א ברודער). די פאָררעדע צום בוך האָט געשריבן ש. ניגער.

ז. סעגאלאָוויטשעס בוך באהאנדלט די זעלבע סביבה, וואָס צייטלינס בוך — די יידישע ליטעראַרישע סביבה אין ווארשע. אָבער צייטלינס בוך גיט א בילד פון דער יידישער ליטעראַרישער פאמיליע ב י ז די צוואנציקער יאָרן און סעגאלאָוויטש מאָלט די יידישע ליטעראטור און די יידישע ליטעראטן אין ווארשע אין די צוואנציקער און דרייסיקער יאָרן.

נאָך איין אונטערשיד איז פאראַן צווישן די דאָזיקע צוויי ביכער: צייטלינס בוך איז געשאַפן געוואָרן, ווען דער גרעסטער טייל העלדן פון זיין ליטעראַרישער סביבה האָבן נאָך געלעבט, בעת סעגאלאָוויטשעס בוך איז שוין בלויז א ווייטאָגלעכער „קדיש” נאָך א פארשניטענער וועלט.

פּונקט ווי זיינע לעצטע פּאָעמעס וועגן פּוילן, אזוי איז דאָס בוך „טלאָמאצקע 13” געשריבן מיט א סך געפיל, מיט א סך ווייטיק, מיט פייערלעכן, פּאַטעטישן טרויער.

סעגאלאָוויטש סימבאָליזירט מיט זיך די לעצטע יאָרן די יידישע שטים, וואָס וויינט אויף פּוסטע פעלדער — וויינט און באַוויינט אירע פארשניטענע קינדער. נאכט איז ארום אין יידישן לעבן און סעגאלאָוויטשעס שטים קלאָגט הארצרייסנדיק אין דער פינסטער. עס איז א מין מאָדערנער „רחל מבכה על בניה”. אזוי קלינגט אָפּ סעגאלאָוויטשעס שטים אין זיינע פּאָעמעס און נאָך מערער פילט איר דאָס, ווען איר לייענט זיין „קדיש”־בוך נאָכן פארשניטענעם ליטעראַרישן דור אין פּוילן — סעגאלאָוויטשעס בלוט און פלייש, זיינע נאָענטסטע חברים, זיין ענגסטע סביבה.

דאָס בוך וואָלט זייער פיל געווּנען, ווען געוויסע קאַפּיטלעך אין אים וואָלטן אין גאנצן אויסגעמיטן אָדער שטארק קאָנדענסירט געוואָרן. עס איז בכלל א געפערלעכע זאך, ווען מען לאָזט זיך אריין אין אָפּהאנדלונגען און אין מעמואַרן וועגן לעבעדיקע מענטשן, בפרט נאָך וועגן אזעלכע סענסיטיווע מענטשן ווי עס זענען ליטעראַטן...

נישט נעקוקט אָבער אויפן דאָזיקן פעלער, איז סעגאלאָוויטשעס בוך אן אויסערגעוועגלעך־וויכטיקער ביישטייער צו דער קינפטיקער ביאָגראפיע־ליטעראטור פון צענדליקער אומגעקומענע יידישע שרייבערס.

פאר מענטשן, וואָס האָבן געלעבט אין דער דאָזיקער סביבה, איז סעגאלאָוויטשעס בוך א פּיינלעכע איבערלעבונג — עס איז א קאָשמארפולער „ראנדעוווּ” מיט צענדליקער פריינט, חברים און קאָלעגן; עס איז א שוידערלעכער טויטן־מארש פון צענדליקער מענטשן, מיט וועלכע האָסט צוזאמען געלעבט, טייל מאָל קעגן זיי געקעמפט, אָבער תמיד געווען מיט זיי צוזאמען.

די באדייטונג פון סעגאלאָוויטשעס בוך, ווי פון דער גאנצער ביבליאָטעק, וואָס מארק טורקאָוו גיט איצטער ארויס אין ארגענטינע מיט אזוי פיל מסירת־נפש, באשטייט טאקע קודם־כל דערין, וואָס זיי האלטן וואך אונדזערע חושים און לאָזן נישט פארגעסן.

ווייל — לעבן אין שאָטן פון די אומגעקומענע איז דער גורל פון אונדז אלעמען, וואָס האָבן געהאט דאָס צווייפלהאפטע מזל צו בלייבן לעבן אין א פאריתומטער וועלט.

ווענן אלע ענינים, וואָס האָבן א שייכות מיט דער ביכער־סעריע
„דאָס פוילישע יידנטום” זיך ווענדן:

Unión Central Israelita Polaca en la Argentina

Pueyrredón 667 Buenos Aires

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן דעם
28סטן אויגוסט 1947 אין דער דרוקעריי
„ה יי מ א ן" — פאסטעור 333
טעלעפאָן 47-7752 - בוענאָס איירעס

Este libro terminóse de imprimir
el día 28 de Agosto de 1947 en los
Talleres Gráficos HEUMAN,
Pasteur 333. Tel. 47-7752 - Bs. As.